

T I Z E N E G Y E D I K É V F O L Y A M

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A DÉLMAGYARORSZÁGI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 9

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE

CHICAGO, ILLINOIS
JANUARY 1964

TO THE HONORABLE CHAIRMAN OF THE BOARD OF TRUSTEES
OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

FROM THE DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE

RE: REPORT OF THE DEPARTMENT OF THE HISTORY OF ARTS
AND ARCHITECTURE FOR THE YEAR 1963

CHICAGO, ILLINOIS
JANUARY 1964

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk XI. (1939) évfolyamához

	Lap
<i>Beke Ödön: A szárcsa neveiről</i> — — — — —	138
<i>Erdödi József: Illik</i> — — — — —	141
<i>Horger Antal: Cicoma</i> — — — — —	105
— <i>Pesti lélek</i> — — — — —	136
<i>Implom József: Cicoma</i> — — — — —	140
<i>Kiss László: Nagykőrösi tájszótár (IX.)</i> — — — — —	108
<i>Mcór Elemér: A magyar nyelv régi török és mongol jövevény- szavai nyelvtörténeti és őstörténeti szempontból</i> — —	1
— <i>A szláv és német ch magyar megfelelőiseinek kérdéséhez</i> —	129
— <i>Gombocz Zoltán összegyűjtött művei</i> — — — — —	146
— <i>Egy turkológus magyar őstörténeti kalandozásai</i> — —	87
— <i>Hol lélte fel Juliánus a pogány magyarokat?</i> — — —	142
— <i>Orsova</i> — — — — —	107
— <i>Gróf Zichy István: Magyar őstörténet</i> — — — — —	109
— <i>Érdekes adalékok a magyar őstörténethez</i> — — — —	115
<i>Cs. Sebestyén Károly: A honfoglaló magyarság földművelése</i>	63
— <i>Uj háztípus a magyar Alföldön</i> — — — — —	121
<i>Szendrey Zsigmond: Rostaforгатás és rostavetés</i> — — — —	127
<i>Tálasi István: Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultúra problémáihoz</i> — — — — —	117
<i>Viski Károly: Beke: Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen</i> — — — — —	120
<i>Mészáros Gyula: Al-török nép- és személynevek III.</i> — — —	75

THE HISTORY OF THE
CITY OF BOSTON

FROM THE FIRST SETTLEMENT
TO THE PRESENT TIME
BY
JOSEPH NEALE
OF THE BOSTON BAR
IN TWO VOLUMES
VOL. I.
BOSTON: PUBLISHED BY
J. B. ALLEN, 1827.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. ÉVF.

1939. JAN.-JUN.

1—6. FÜZET

A magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavai nyelvtörténeti és őstörténeti szempontból

1. Vizsgálatunk elvi célkitűzései

Budenz József volt az, aki elsőnek vette észre, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai hangalak tekintetében valamennyi török nyelv közül a mai csuvas nyelvhez állanak legközelebb. Budenz után Munkácsi igyekezett ezt a csuvas kérdést a magyar őstörténet szempontjából megvilágítani, ő t. i. kapcsolatba hozta a magyar nyelv régi török jövevényszavainak kérdését a volgai bolgártörökök történetével. Budenz eszméjét és Munkácsi ötletét azután Gombocz Zoltán próbálta rendszerré fejleszteni, amennyiben utoljára „Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache“ c. művében (1912) megkonstruált egy ócsuvasnak kinevezett török nyelvet, amelyből azután leszármaztatta a magyar nyelvnek összes, általa régi törököknek tekintett szótári elemeit. Az anyagot némi enyhe kritika alkalmazásával — egy-két nem túlságosan sikerült saját szómagyarázatától eltekintve — többnyire a korábbi irodalomból válogatta össze. Gombocz után Németh Gyula próbált régi török jövevényszavaink között egy állítólagos honfoglalás utáni réteget is megkülönböztetni (MNy. XVII. 22). Ugyancsak ő szolt néhány cikkében hozzá a magyar nyelv mongol jövevényszavainak kérdéséhez is. Gombocz ugyanis ezekre vonatkozólag teljesen elutasító álláspontot képviselt Fogarasi Jánosnak, Bálint Gábornak, Simonyi Zsigmondnak és Munkácsi Bernátnak felfogásával szemben. Németh Gyula a két ellentétes álláspontot áthidalni igyekezett, amennyiben feltette, hogy mongolgyanús jövevényszavaink bolgártörök közvetítéssel kerültek nyelvünkbe, bár azért elméletileg azt is lehetőnek tartotta, hogy a magyar-mongol érintkezés közvetlen volt (Nyr. XLII. 245). Mongolos jövevényszavaink kérdését legújabbban egyik igen nagy szorgalomról tanuskodó dolgozatában Ligeti Lajos vizsgálta meg újra (NyK. XLIX. 190—271). Megállapítása szerint „a mongolosság feltevését nem vethetjük el fenntartás nélkül három szóval kapcsolatban, melyek megfelelőit ma csak a mongolból tudjuk kimutatni“. Ez az eredmény bizony egyáltalán nincs arányban a ráfordított fáradsággal, különösen, ha figyelembe vesszük,

hogy Ligetinek főcélja előadásából kitetszőleg — úgy látszik — annak a kimutatása volt, hogy a magyar nyelvben nincsenek mongol jövevényszavak.

Nyelvészeink közül egy-egy török jövevényszavunkkal Gombocz után is sokan foglalkoztak; általánosabb szempontból azonban az említett dolgozatok szerzőin kívül csak egy külföldi nyelvész és pedig Hannes Sköld szolt hozzá régi török jövevényszavaink kérdéséhez; csakhogy Hannes Sköld idevonatkozó cikkében (MNy. XX. 122—129) néhány helyes szempont valósággal bele van ágyazva hibás nézetek és tévedések tömegébe, úgyhogy ez a cikk nagyobb visszhangot nem keltett. Pedig rajta kívül más külföldi szakemberek is hangoztatták, hogy már szükséges volna Gombocznak a magyar nyelv régi török jövevényszavaira vonatkozó tanítását felülvizsgálni. Ennek a revízióknak szükségét egyébként maga Gombocz is elismerte azzal, hogy az EtSz. egyes cikkeiben a BTL-ben olvasható felfogásaitól több esetben már lényegesen eltérő nézetet képviselt. Ez tehát annyit jelent, hogy a revízióra első sorban is a szóanyagot illetőleg van szükség. — Gombocz kritikai gyakorlata a török jövevényszavakra vonatkozó főművében ugyanis általában az volt, hogy török származásúaknak tekintette mindazokat a magyar szavakat, amelyeket valaki már a törökből származtatott és amelyekre vonatkozólag a török eredet feltevése nem állott kétségtelenül ellenmondásban a tényekkel. Ha azonban valami okból gyanús volt számára egy-egy szó törökössége, akkor kérdőjelet tett eléje. Olyan esetekben pedig, amikor valamely magyar szó „ócsuvas“ eredetét kétségtelennek tartotta, megkonstruálta a szerinte feltehető ócsuvas ősalakot is. Ha azonban az ócsuvas eredet csak valószínűnek látszott előtte, akkor csak felsorolta a BTL megfelelő cikkében azokat a török és mongol nyelvi adatokat, amelyekkel elődei a magyar szót egybevetették; különösen olyan esetekben járt el így, amikor csak gyér-számú török adat állott rendelkezésére, és ezért az „ócsuvas“ szóalak megkonstruálására nem mert vállalkozni.

Ha közelebbről is megvizsgáljuk azokat a törökös egybevetéseket, amelyeket Gombocz csak megkérdőjelezve vett be lajstromába, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ezek között talán csak egy-kettő akad, amely benne maradhat régi török jövevényszavaink jegyzékében. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy ezekre vonatkozólag maga Gombocz is az EtSz.-ban többnyire már egy árnyalattal kritikusabb álláspontot foglalt el. Ezek szerint kétséges helyességük a következő szavakra vonatkozó magyarázatok: *arat*, *bakó*, *bertü*, *cége*, *csákány*, *csihol*, *csök* („tor“), *disznó*,¹ *gügyü*, *gyür*, *hír*, *kancsó*, *ocsu*, *özön*, *pödör*, *sűrű*, *süveg*, *tűrő*,

¹ *Disznó* szavunkat már kétségtelen török jövevényszónak tünteti fel — azonban más alapon, mint a BTL — az EtSz. Erről a származtatásról következő fejezetünkben majd behatóbban szólunk.

tünik. Ezek között több olyan szó van, amelyeket Gombocz azért tartott szükségesnek megkérdőjelezni, mert állítólagos török megfelelőjük csak Vámbéry feljegyzéseiből ismeretes.² Van azonban Gombocz jegyzékében több valószínűnek jelzett egybevetés, sőt biztosnak feltüntetett etymológia is, amelyeket török jövevényszavaink jegyzékéből szintén törölendőknek tartunk. Ez utóbbiakról tanulmányunk megfelelő helyén különösen behatóan kívánunk majd szólni.

A szótári anyag megróstatásán kívül az elfogadható etymológiákat első sorban is turkológiai szempontból kívánjuk majd megvizsgálni. Gombocz t. i. nagyon is könnyedén konstruált „ócsuvas“ szóalakokat, úgyhogy az ő állítólagos ócsuvas nyelve néha a török nyelveknek egymást keresztező sajátosságait is egyesíti magában; sőt ő egyes esetekben még a csuvas nyelvnek modern hangsajátosságait is hajlandó volt visszavetíteni a multba, csakhogy kapcsolatot tudjon megállapítani a csuvas nyelv és a magyar között.

Legfőképen azonban magyar nyelvtörténeti szempontból van szükség a régi török jövevényszavainkkal kapcsolatban felmerült elméleteknek és nézeteknek felülvizsgálatára. Gombocz ugyanis mégcsak fel sem vetette azt a kérdést, hogy milyen volt annak a magyar nyelvnek a hangrendszere, amelybe elmélete szerint 600 körül nagyszámú „ócsuvas“ jövevényszó került volna bele valahol a középső Volga mellékén. Valami magától értetődő természetességgel annak a feltevésével rendszerezte a különféle kutatók török egybevetéseit, hogy a magyar nyelv 600 körül hangrendszerét tekintve egyáltalán nem különbözött a már emlékekből is ismert ómagyar nyelvtől. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy Gombocz elmélete szerint a magyar nyelv hangrendszere a honfoglalás előtti időkben fél évezreden át semmiféle lényeges vonásában sem változott volna meg. Ez bizony elfogadhatatlan feltevés! És ép mivel hallgatólagosan ilyen teljességgel elfogadhatatlan feltevésből indult ki Gombocz rendszerezési kísérletében, ezért volt kénytelen átadó nyelvnek olyan török nyelvet konstruálni, amelyen török nyelv sohasem volt és nem is lehetett. Sőt részben ennek a módszer szempontjából nem igen helyeselhető eljárásának tulajdoníthatjuk azt is, hogy aránylag oly sok áltörök jövevényszót volt hajlandó a megkérdőjelezve is — jegyzékébe felvenni.

A következőkben tehát megkísérlem a fenti elvek érvényesítésével vizsgálat alá venni török jövevényszavainkat, különös tekintettel a legnevezetesebb és hangtörténeti szempontból is értékesíthető hangmegfelelé-

² A Vámbéry-féle török forrásadatok közül a kutatás eddig csupán a *türö* szó török megfelelőjének meglétét igazolta (v. ö. KCsA. I. 84). — Ezen az alapon kétes helyességűnek kell még tekintenünk a Gombocz által megkérdőjelezett szavakon kívül a *tor* és *tulok* szavakat is, amelyeknek török megfelelői t. i. szintén csak Vámbéry feljegyzéseiből ismeretesek.

sekre. Erre a vizsgálatra elsősorban is a magyar őstörténet kérdései iránti érdeklődésem készítetett. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a török jövevényszavainkra vonatkozó elhibázott nyelvészeti elgondolások és elméletek nyomán a magyar őstörténetben is hibás tanításoknak kellett felburiánoznunk.

Hogy a neovámbéristák magyar őstörténeti elméletei elhibáztak, azt már alkalmam volt több kritikai tanulmányomban kimutatni. Ezeket az elméleteket végeredményben mind Gombocznak a bolgártörök jövevényszavakra vonatkozó fejtegetéseire építették. Az ugyanis nem lényeges, hogy újabban nem ócsuvas, hanem ú. n. bolgártörök jövevényszavakról szokás beszélni; az sem fontos, hogy a török és magyar nyelvi érintkezések kezdetét Gombocztól eltérően újabban már a Kr. születése körüli időkbe szeretnék visszafelé tolni, annak helyszínét pedig részint Szibériára, részint a Kubán mellékére helyezni. Semmi sem fed fel azonban világosabban a neovámbéristák magyar őstörténeti elméleteinek délibábos voltát, mint az a körülmény, hogy számukra egy újabb fél évezred a magyar és török nyelv történetében ismét semmit sem számított, mert hiszen a magyar nyelv török jövevényszavainak kérdésében a lényegyet illetően továbbra is Gombocz ócsuvas és ómagyar álláspontján maradtak. Már ebből a belső ellenmondásból is következik, hogy őstörténeti elméleteiket ebben a vonatkozásban is homokra építették.

2. Az őstörök praepalatális *j* megfelelői a török nyelvekben és a magyarban

Az őstörök praepalatális *j* a török nyelvek legnagyobb részében megmaradt *j*-nek, csupán egyes északi dialektusokban találunk helyettük palatális zárhangokat (*d'*, *t'*) vagy affrikátákat (*dž*, *tš*). A csuvasban és jakutban pedig szabályszerűen *s'*, illetve *s* felel meg az őstörök *j*-nek.

Az első kérdés számunkra az, hogy mi módon fejlődött az őstörök *j*-ből a csuvasban *s'*, tekintve, hogy a mai csuvas nyelv előzőjét hozták kapcsolatba a magyar nyelvvel. A *j* > *d'* > *dž* (*d'ž'*) fejlődés más nyelvekben sem ismeretlen és fonétikailag kifogástalanul megmagyarázható. A *j* > *s'* fejlődés megmagyarázása azonban véleményünk szerint kizárólagosan fonétikailag már nem lehetséges. A mai dentipalatális *s'*-nek az előzője a csuvasban kétségtelenül *d'ž'* volt, mert hiszen a volgai bolgárok 14. századi arabírási emlékeiben ez a hang dzsimmel van írva. Ez a betű volgai bolgár *d'ž'* hang leírására szolgálhatott, vagyis a mai csuvas zöngétlen *s'* hang a volgai bolgárban a 14. században még nem volt meg. Ez más szavakkal annyit is jelent, hogy a 14. századi volgai bolgárok nyelve még ócsuvasnak sem volt nevezhető. Az ócsuvas nyelv ugyanis akkor keletkezett, amikor a Volga mellékén egy finnugor nép átvette a maga hangrendszerével, tehát tökéletesen, a volgai bolgároknak török nyelv-

vét. A finnugor nyelvekre pedig általában jellemző, hogy szókezdetben nem ismerik a zöngés zárhangokat, spiránsokat és affrikátákat. Ezért a csuvasok ősei megfelelő zöngéilen hangokkal helyettesítették szókezdetben török uraik átvett nyelvében a zöngés zárhangokat és spiránsokat, vagyis *s'*-sel helyettesítették a *d'ž'*-t vagy az ebből fejlődött *z'*-t, továbbá *p*-vel a *b*-t. Az előadottakból is következik, hogy a magyarban olyan török jövevényszavak nem fordulhatnak elő, amelyek az őstörök *j*-nek mai csuvasnyelvi *s'*-es reflexére mennének vissza, mint ahogy ezt Gombocz feltette (BTL. 180). Gombocz ugyan az idézett helyen nem fejezi ki magát világosan, hogy miként felelhet meg szerinte a feltételezett ócsuvas szókezdetű *s'*-nek *sz-* a magyarban; meg kell azonban állapítanunk, hogy a dentipalatális *s'*-nek alveoláris *s*-szel való helyettesítése még csak el sem képzelhető olyan nyelvben, amelyben az alveoláris *š* hang meglétét is fel kellene tételeznünk. A dentipalatális *s'*-nek az ejtését általában nem nagyon sokan hallották nálunk; ezért ha nyelvészeinket megkérjük, hogy ejtsék ki az *s'*-t, általában postalveoláris *s* hangot ejtenek, vagyis azt az *s* hangot, amely a pöszén beszélőktől hallható. Ez a hang a köznyelvi alveoláris *s* hangunkkal kétségtelenül nagyon jól helyettesíthető volna; csak hogy a dentipalatális *s'* egészen határozottan *š*-es színezetű hang a mi fülünk számára.³ Ezért semmikép sem lett volna a magyarban a feltételezett ócsuvas *s'* alveoláris *s*-szel helyettesíthető, hanem csak *š*-sel, vagy valamilyen *š*-es színezetű hanggal.

Gombocz jegyzékében öt *sz*-es szókezdetű magyar szó van egybevetve olyan török szavakkal, amelyekben a szókezdeti mássalhangzó őstörök *j*-ből származik. Az öt szó közül egészen biztosan törlendő *szemölcs*, *szérü* és *szöllő*. — A *szemölcs* szót Gombocz vetette egybe a *gyümölcs*-nek megfelelő török szavakkal. Az idézett török szavaknak azonban egy nyelvben sincs „szemölcs” jelentésük; a magyar *szemölcs* szót pedig igazán minden nehézség nélkül származtathatjuk a magyar *szem* szóból.^{3/a} A *szérü* szót pedig hasonló okoskodással Gombocz Budenz nyomán vetette egybe a *gyűrű* szavunknak megfelelő török szavakkal. Ebben az esetben is azonban a helyzet az, hogy a megfelelő török szó egyik török nyelvben sem jelent *szérüt*. Ezek szerint tehát a „gyűrű” → „szérü” jelentésfejlődés a magyarban következett volna be. Ennek elle-

³ Magam is tévedésben voltam régebben a dentipalatális *s'*-nek hangszínét illetően. Mészáros Gyula azonban, aki több évet töltött a csuvasok között, szíves volt néhány *s'* hangot tartalmazó csuvas szót előttem kiejteni. Az ejtéséből láttam be tévedésemet: a nyelv közepe az *s'* ejtésekor körülbelül a *j* helyzetében van, a nyelv hegye pedig az alveoláris *s*-nek megfelelő helyzetben. Azt a hangot, melyet Mészáros Gyula ejtésében dentipalatális *s'*-nek ismertem meg, régebben én habozás nélkül *š*-sel írtam volna le.

^{3a} Így később Gombocz is: MNy. XX. 60.

nére persze ott szerepel ez a szó Gombocznak tárgyi csoportok szerinti egybeállításában a földművelésre vonatkozó török eredetű kifejezőkészlet sorában...⁴ Ennél a szónál sem lehet azonban belátni, hogy miért kelljen idegen eredetre gondolni, amikor a *szérü* (*szirő, szőrő, szürü*) szavunk nyelvíleg is, tárgyilag is kifogástalanul magyarázható a magyar *szőrőhely* kifejezésből: nyelvíleg csupán a nagyon gyakori hangrendi átcsapást kell feltennünk. — Ugyanolyan okoskodással, mint *szérü* és *szemölcs* szavaink esetében, kapcsolta össze Gombocz — Munkácsi nyomán — *szöllő* szavunkat is török szavakkal; a *szöllő* szó feltételezett török megfelelőinek ugyanis nem „szöllő” a jelentésük az egyes török nyelvekben, hanem „bogyó”. A *szöllő* szó esetében azonban egy hangtani nehézség is van. Az *-ll-* a *szőlő*-ben ugyanis Gombocz szerint *-dl-*ből származott volna, hogy szavunkat egy őstörök *-d-*t tartalmazó szóval lehessen egybevetni. Csakhogy — amint majd látni fogjuk — az őstörök *-d-*-nek nem *d*, hanem *z* felel meg a magyarban. A Munkácsi—Gombocz-féle magyarázat tehát hangtörténeti szempontból is elhibázottnak tekintendő. De még ha kifogástalan lett volna is ez az etymológia, akkor sem lett volna szabad Gombocznak *szöllő* szavunkat a szőlőművelésre vonatkozó török eredetű terminológia szavai között szerepeltetnie.⁵

Ezek szerint csupán a *szél* és *szücs* szavaink azok, amelyek őstörök *j-*s szókezdetű szavakkal vethetők egybe. — Tudjuk, hogy a magyar szókezdő *sz-* finnugor eredetű szavainkban finnugor szókezdő dentipalatális *s'-*ből származott. Mivel pedig a feltehető török *d'ž'-*nek vagy talán inkább *ž'-*nek alveoláris *sz-szel* való helyettesítése semmikép sem lett volna lehetséges, a helyzet nem lehetett a magyar-török érintkezések korában más, mint hogy a mai szókezdő alveoláris *sz-* finnugor eredetű szavainkban akkor még dentipalatális *s'-*nek hangzott. Ez a hang ugyanis kétségtelenül alkalmas lehet arra, hogy a török szavakban a felteendő *dž-*t vagy *ž'-*t helyettesítse, amint a csuvasok finnugor ősei is így helyettesítették a volgai bolgárok *dž-*-jét. A fejlődés során pedig a dentipalatális *s'-*ből a magyarban *sz-* származott, úgyhogy ilyen alapon megérthetjük az őstörök *j-* ~ magyar *sz-* megfelelést két török jövevényszavunkban.

⁴ Meg kell jegyeznem, hogy Gombocz a török jövevényszavaknak tárgyi csoportok szerinti egybeállításában szójegyzékének összes kétének jelzett egybevetéseit is hozza, de már minden kérdőjel nélkül, ami semmi esetre sem helyeselhető.

⁵ Az előbb tárgyalt hibás etymológiák szellemében próbálta R. Nagy László — őstörök *j-* ~ m. *sz-* megfelelés feltevésével — *szárny* szavunkat magyarázni (MNy. XXX. 158). Ezen szavunk feltételezett török megfelelője azonban a török nyelvekben nem szárnyat, hanem lapockát jelent, „szárny” jelentése pedig egy nyelvben sincs. Hogy miért kelljen e szavunkra vonatkozólag a magyarban ilyen jelentésváltozást feltennünk, amikor a *szárny* kifogástalanul értelmezhető a *szár* szavunk deminutivumaként, azt igazán nem lehet belátni...

Török jövevényszavaink legnagyobb részében az őstörök szókezdő *j*- magyar megfelelőjeként azonban *gy*-t találunk. Gombocz szerint ezekben a szavakban a magyar *gy*- „natürlich“ csak bolgártörök *dž*-reflexé lehet. Ma ez a hanghelyettesítés tényleg természetesnek látszik; csakhogy a török jövevényszavakat illetőleg először is azt a kérdést kell felvetnünk, vajon a magyarban abban a korban egyáltalán volt-e már *gy*-s szókezdet. A magam részéről ezt nagyon is kétségesnek tartom, mert hiszen finnugor eredetű szavainkban a mai *gy*-s szókezdet általában korábbi *j*-s szókezdetből származott, megjegyezve azonban, hogy a *j* > *gy*- hangfejlődés czekben sem általános. De Gombocz feltevését valószínűtlenné teszi az a körülmény is, hogy *gy*-s szókezdetű török jövevényszavainknak egyáltalán nincs *cs*-s alakváltozásuk; pedig idegen *dž*-nek *tš*-vel való helyettesítése már csak azért is a legtermészetesebb lett volna, mert hiszen később is helyettesítettünk idegen *dž*-t *cs*-vel (példa lehet erre a *findzsa* szónak *fincsa* vagy a *handzsár*-nak *hancsár* változata), sőt szóbeliséjében ugor *d'ž*-nek is van *gy*-s változat mellett *cs*-s változata is (pl. az *agyardodik* ~ *acsardodik* szópárban).^{5/a} Ezek szerint az őstörök *j*-nek megfelelő magyar *gy*- török jövevényszavainkban semmiképp sem származhatik clyan török nyelvből, amelyben már *j* > *dž*- hangváltozás következett be.

Az előadottak szerint tehát arról lehetne csak szó, hogy az őstörök *j*-nek az átadó nyelvben esetleg már *d'*- felelt meg, és amint később a szláv jövevényszavak révén meghonosodott nyelvünkben a *c* és a *zs*, úgy meghonosodhatott korábban a török jövevényszavak révén a szókezdő *gy*- is. Ennek az elméletileg lehetséges feltevésnek azonban néhány körülmény ellenmondani látszik. Először is az, hogy török jövevényszavaink sorában a köznyelvi *gy*-s szókezdetnek a régi nyelvben és a népnyelvben több esetben *j*-s szókezdet felel meg. A következő szavakra vonatkozik ez: (?) *gyaláz*, *gyarló*, *gyárt*, *gyász*, *gyenge*.

Gombocz a magyar nyelv régi török jövevényszavairól szóló művének sem magyar, sem német kiadásában nem szól arról, hogy miképp értelmezendő ez a hangtörténeti jelenség, holott semmiképp sem mondható, hogy ez összhangban volna azzal az elmélettel, amelyet ő az őstörök *j*-magyar megfelelőire vonatkozólag kifejtett. Később egy cikkében a *gyárt*-féle -szavak egykori *j*- hangjáról oda nyilatkozott, hogy ez újabb *gy* > *j*-hangváltozás eredményének tekintendő (MNy. XII. 19). Erre nézve még Trócsányi Dezsőnek egyik cikkére is hivatkozott, aki szerinte bebizonyította, hogy ezekben a szavakban a magyarban *gy* > *j*-hangfejlődés következett be. Persze, ha Trócsányi cikkét el is olvassuk, hamarosan rá kell jönnünk, hogy abban a cikkben valami bizonyításról szó sincs;

^{5/a} Meg kell jegyezni, hogy *j*- török nyelvekben az idegen szavak *dž*-jét szintén következetesen *tš*-vel helyettesítik (v. ö. Ramstedt, Kel. Szemle XV. 145).

Trócsányi ugyanis csak egyszerűen összeállította — elsősorban is Gombocz elmélete alapján — azoknak a magyar szavaknak a jegyzékét, amelyekben szerinte *gy- > j-* hangfejlődés következett volna be.^{5/b} Ehhez még a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Furcsa hangváltozás volna, amely a fgr. *jég, jut, játék, jön, jó* szavak kezdő hangját megkímélné, s következetesen csak a török jövevényszavakat válogatná ki“. Ebben a megjegyzésben az első hiba az, hogy a *j- > gy-* hangváltozás például a *gyalog* és *gyökér* szavaink tanúsága szerint bizony fgr. eredetű szavainkat sem kímélte meg, sőt nyugati nyelvjárásainkban a Gombocz emlegette finnugor származású szavainkat sem. Így persze vissza is fordíthatjuk Gombocz megjegyzését ilyenformán: Furcsa hangváltozás volna, amely a fgr. *gyalog* és *gyökér* szavak kezdő hangját megkímélné, s következetesen csak a török jövevényszavainkat válogatná ki.

Ha ebben a kérdésben a tényekhez tartjuk magunkat, akkor csak annyit mondhatunk, hogy a *j- > gy-* hangváltozás bizonyos szavainkban újabb keletű, más szavainkban pedig már réginek tekintendő. Ugyanis nemcsak bizonyos török jövevényszavaink szerepelnek már a régiségben is következetesen szókezdő *gy-*vel (amilyenek pl. *gyöngy, gyertya, gyertyán, gyűrű, gyümölcs*), hanem vannak olyan finnugor eredetű szavak is, amelyek a régiségben is következetesen szókezdő *gy-*vel íratnak, bár a *gy-*ezekben is finnugor szókezdő *j-*ből származott. Ezek szerint tehát a magyarban egy újabb és egy régibb keletű *j- > gy-* hangváltozásról beszélhetünk, amely hangváltozás sem a török, sem a finnugor eredetű szókészletünket nem kímélte bizony meg. Hogy sem az újabbkori, sem a régi *j- > gy-* hangváltozás nem mondható általánosnak, ez tény. De vajjon miért kellene valamely hangváltozásnak okvetlenül általánosnak lennie? Ilyen dogmát — azt hiszem — nem ismer a mai nyelvtudomány. Lehetségesnek tartom azonban, hogy egy bizonyos ómagyar nyelvjárásban a *j- > gy-* hangváltozás tényleg általános volt, s az a körülmény, hogy egyes szavak a köznyelvben is *gy* kezdetűek, csak nyelvjárási keveredés következményének volna tekintendő, ami természetesen azt is jelentené, hogy ma a nyugati nyelvjárás képviselné legtisztábban az egykori ómagyar *gy-s* nyelvjárást.

Az itt előadottakból az következik, hogy a *gy-s* szókezdetű török jövevényszavaink esetleg kivétel nélkül olyan török nyelvből származnak, amelyben az őstörök *j-s* szókezdet még változatlan alakban megvolt. Ez a feltevés azt is jelenti, hogy a finnugor szókezdő *j-* a magyarban talán párhuzamosan fejlődött török jövevényszavaink őstörök eredetű

^{5/b} Ezek között szerepel például a népi *juszél* „déli szél“ kifejezés is, amelynek t. i. van *gyuk-szél* alakja is; csak hogy persze ennél sem a *gy-s* alak az eredeti, mert hiszen ezen összetett szó első felében a szláv *jug* „dél“ szó rejtőzik.

szókezdő *j*- hangjával. Lehetséges volna azonban az a feltevés is, hogy azok a török jövevényszavaink, amelyek a magyarban már a nyelvemlékekben is *gy*-s szókezdettel szerepelnek, esetleg olyan török nyelvből származnak, amelyben már bekövetkezett a *j* > *d'*- hangfejlődés. Sőt arra lehetne gondolni — amint már említettük —, hogy ép ezen török jövevényszavak révén honosodott meg a szókezdő *gy*- a magyarban, s hogy innen terjedt át sporadikusan egyes *j*-s kezdetű finnugor szavainkra is. Bármennyire is lehetséges ez utóbbi feltevés, a tények vallomása alapján mégis valószínűbbnek látszik, hogy összes *gy*-s szókezdetű török jövevényszavaink *j*-s szókezdettel kerültek nyelvünkbe. Az őstörök és a finnugor *j*- magyar nyelvi fejleményeinek párhuzamossága ugyanis még továbbmenően is érvényesül. A finnugor szókezdő *j*-nek ugyanis a magyarban *j*-, *gy*- és *o*- (hiány) felel meg. Ugyanezek a hangok felelnek azonban meg török jövevényszavainkban is az őstörök szókezdő *j*-nek, vagyis a finnugor és az őstörök *j*- magyarnyelvi fejleményei teljesen megegyeznek egymással. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy az őstörök *j*- magyarnyelvi megfelelései is igen nagy valószínűség szerint magyarnyelvi fejleményeknek tekinthetők. Gombocz jegyzékében is szerepel t. i. két török jövevényszavunk, amelyekben ugyancsak *o* felel meg az őstörök szókezdő *j*-nek. Ez a két szavunk: *ir* és *iró* „Buttermilch“ (v. ö. pl. m. *ir* ~ oszm. *jaz* ~ csuv. *s'j'r*). E két, az elmélet számára kellemetlen szónak a tanúságát Gombocz úgy háritotta el, hogy egyszerűen kinevezett ócsuvasnak egy **yr*- betűkapcsolatot. Persze valami *ja* > *y*- hangfejlődés semmiféle török nyelvből sem mutatható ki; ezzel azonban Gombocz már vajmi keveset gondolt, de még abban sem látott magyarázatára nehézséget, hogy a kicsillagozott ócsuvas szóalak még a tényleg meglévő újcsuvas szóalakokkal is ellenmondásban áll, amennyiben a mai csuvas *s'j'r*- szabályszerűen megfelel a köztörök *jaz*- alapján feltehető bolgártörök **jar*- vagy esetleg **jyr*- szóalaknak. De hát a nyelvészeti formalizmus gyakorlata szerint: formália sunt realia...

Gombocznak az *ir* és *iró* szavakra vonatkozó magyarázata ez esetben — úgy látszik — egyeseket még a hívek közül is kissé gondolkodóba ejtett. Ligeti például így nyilatkozik róla: „Még érdekesebb (!) a csak két példával igazolható vokalikus szókezdet az őstör. *j*-vel szemben“ (NyK. XLIX. 215). [A „még érdekesebb“ kifejezésnek pesti nyelvészeinknek — de csakis egymás elméleteire vonatkozó — finomkodó nyelvében körülbelül az az értelme: „Gombocznak e két szóra vonatkozó magyarázatát nagyon is kétes értékűnek tartom!“]. — Hát bizony ez a két „érdekes“ példa halomba dönti azt az elméletet, hogy abban a török nyelvben, amelyből a magyar nyelv régi török jövevényszavainak javarésze származik, a magyar-török érintkezés korában az őstörök *j*- már *dž*-nek hangzott volna. A mai magyar *ir* szóalak ugyanis a feltehető török **jar*- szóalaknak egé-

szen szabályszerű fejleménye: a **jar*-ból azután az Árpád-kor elején szabályszerűen **jor* származott volna; abból pedig a középmagyar nyelv korában *ir*, épúgy mint az ómagyar *jorg*- ige-tőből *irg*- vagy a *jonkább*-ból *inkább*. Meg kell azonban jegyeznem, hogy annak sem volna semmi nehézsége, ha a magyarra nézve az *ir* szó csuvas és mongol alakjára való tekintettel esetleg ómagyar **jir* szóalakot tennénk fel. — Ugyanígy magyarázandó *iró* szavunk is, amely t. i. a bask. és tatár *jaz*- „buttern” igével vethető egybe. Az utóbbi esetben azonban nemcsak okoskodás után állapíthatjuk meg, hogy a fenti szó még a volgai bolgártörökök nyelvében is *j*-s kezdetű volt, hanem erre egy adatot is idézhetünk. Emellett tanuskodik t. i. a cseremisiz *jára* 'Buttermilch' szó (v. ö. BTL. 88), amelyet a cseremiszek még a csuvasok bolgártörök őseinek a nyelvéből vehettek át.

Az *ir*. és *iró* szavainkon kívül még egy *i*-s kezdetű szavunk van, amely *j*-s kezdetű török szóval vethető egybe. Ez az *ivik* „érik, puhul, levesedik” ige, amely egybevethető csag., tar. *ibi*-, al. tel. *jibi*-, *d'ibi*-, kaz. *jeb*-, bask. *jebe*- ige-tővekkel, amelyeknek a jelentése („nass werden, im Wasser weich werden”) is körülbelül megfelel a magyar szó jelentésének. Gombo cz ezt az egybevetést azzal a megjegyzéssel vetette el (MNy. III. 223), hogy a magyarban *gy*-s szókezdetet várnánk. Az előadottak szerint az egybevetés elutasításának ez az indokolása semmiesetre sem tekinthető helytállónak. De ugyanígy *gy*-s szókezdetet várna Gombo cz a *jargal* > *nyargal* ige esetében is, ha t. i. ezt oszm., csag., bar. *joryala* „im Pass gehen” igével akarnók egybevetni: az egybevetésnek a török *j*-magyar *j* > *ny*- megfelelés semmikép sem lehet ez esetben sem akadály.

Ha a felhozottak ellenére is azon az állásponton akarunk lenni, hogy török jövevényszavaink közül azok, amelyeknél a *gy*-s szókezdet már réginek tekintendő, szókezdő *gy*-vel kerültek a magyarba (arról természetesen szó sem lehet, hogy a magyar *gy*- ezekben török *dž*-ből származott volna), akkor sem kell arra gondolnunk, hogy a *d'*-s szókezdetű török nyelv más nyelv lett volna, mint a *j*-s szókezdetű, mert hiszen a *d'*-s és *j*-s szókezdet nyelvjárási sajátosságként ép úgy meg lehetett egyszerre az átadó nyelvben, mint ahogy például a magyarban is egymás mellett van meg a *jön* és a *gyün*. — Ebben a kérdésben világosabban majd csak talán akkor fogunk látni, ha rendszeresen megvizsgáljuk összes *gy*-s szavainkat; erre a vizsgálatra azonban ez alkalommal nem vállalkozhatom... De igenis szükségesnek tartom azt, hogy részletesebben vizsgáljuk meg még néhány az őstörök szókezdő *j*-vel kapcsolatba hozott „érdekes” szómagyarázatot.

A finnugor szókezdő *s'*-nek a magyarban néhány esetben nemcsak sz-, hanem *s*- is megfelel (pl. *disznó*-szőgy és *sül*, *szemölcs* és *sümölcs*, *sömör*). Gombo cz feltevése szerint ezek a kettősségek ómagyar nyelvjárási eltérésekkel volnának magyarázhatók, vagyis szerinte lett volna olyan ómagyar nyelvjárás, amelyben a finnugor *s'*-ből nem sz-, hanem *s*

fejlődött volna. Nézetem szerint e sporadikusan előforduló, a rëndestől eltérő hangfejlődés megmagyarázásához ilyen feltevésre nincs szükség. A magyarban ugyanis a dentális spiránsokból több esetben affrikáta fejlődött szókezdeti helyzetben, még a legújabb korban is (pl. *cibar.*). Ennek a jelenségnek okát nem ismerem, de az kétségtelen, hogy fonetikai oka van. Ezért talán nem túlságosan merész annak a feltevése, hogy ehhez hasonló fejlődés egyes magában álló esetekben a finnugor *s'*-hangnál is előfordulhatott, aminek eredményeképp néha *s' > t's'* hangváltozás következhetett be egyes jelentésileg izolálódott származékokban. Mivel pedig a finnugor szókezdő *t's'*-nek a magyarban *s*- és *cs*- felel meg, az előadottak alapján egyes magában álló esetekben a finnugor szókezdő *s'*-nek is felelhet meg *t's'*-n keresztül *cs* és *s* is a magyarban. Mivel pedig, amint láttuk, a magyarban egy bizonyos török nyelv *j* > (d)ž- hangját egy bizonyos korban *s'*-vel helyettesítették; ezért elméletileg lehetségesnek tartjuk azt is, hogy az őstörök *j*-nek egyes magában álló esetekben *s*- vagy *cs*- felelhet meg a magyarban. Gombocz jegyzékében tényleg találunk két olyan *s*-kezdetű magyar szót, amelyek állítólag az őstörök *j*- fejleményeit feltüntető török szavakkal tartoznak össze. Ezekben tehát a mai magyar szókezdő *s*- hang elméletileg ugyanolyan módon jöhetett volna létre, mint a fentebb említett finnugor eredetű szavaink *s*-es variánsaiban, ha t. i. a magyar *sarló* és *süveg* szavaink valóban azokkal a török szavakkal tartoznának össze, amelyekkel őket Gombocz Gyarmathi, illetve Munkácsi nyomán egybevetettük. — A csuvasban van ugyan egy „sarló” jelentésű *s'urła* szó és a török nyelvekben is van egy „hasít” jelentésű *jar-* ige, de már valami *-la* képző nem ismeretes egy török nyelvből sem, emellett még jelentési szempontból sem meggyőző ez a szómagyarázat; arról nem is szólva, hogy a török nyelvekben a *sarló*t másképp nevezik. Lehet azonban, hogy a magyar és a csuvas szó ennek ellenére is összetartoznak, de nem török, hanem finnugor alapon, mert hiszen a csuvas szóval egybevethető szó a permii nyelvekben és a cseremiszen is van. Azt pedig tudjuk, hogy a „sarló” már az anyaninói korban is ismeretes volt a Volga mellékén. — A *süveg* szó Munkácsi-féle törökös magyarázatát pedig még Gombocz is kétes értékűnek mondja, mert hiszen ez a magyarázat a török intervokális *-l-* hangnak semmivel sem indokolható eltűnését tételezi fel.

Az előadottak szerint tehát nincs olyan magyar szó, amelyben a feltételezhető őstörök *j*-nek a magyarban *s*- felelne meg.

Nagyon kalandos nyelvészeti fejtegetések kapcsolódnak *dísznő* < *gyísznoy* szavunkhoz is. Ezt az EtSz. szintén olyan bolg.-tör. szóátvételeként mondja, amelynek szókezdő mássalhangzója őstörök *j*-ből származott volna. Török jövevényszónak mondja — de más megokolással és megkérdőjelezve — e szavunkat a BTL. is. A kérdőjelre csakugyan nagyon is szükség volt ennél a szómagyarázatnál; azt kellene ugyanis feltennünk a

magyar *disznó* szó ócsuvas etymológiája érdekében, hogy a csuvas *sjsna* szó sporadikus $t > s$ hangváltozással korábbi **tjśnay* alakból származott volna. Kérdőjellel valószínűleg azért látta szükségesnek Gombocz ezt a szómagyarázatot ellátni, mert a magyar szó *gy-*s kezdetére még ilyen erőszakolt feltevések mellett sem talált elfogadható magyarázatot, ami egyébként nem is csodálni való. Közben valószínűleg maga is belátta, hogy ez a magyarázat elfogadhatatlan. Ezért az EtSz.-ban erre a BTL-beli magyarázatra még csak célzás sem történik, de azért a magyar szó még mindig bolg.-tör. eredetűnek van mondva, de most már aztán hitelesen kérdőjel nélkül; természetesen még mindig a csuvas *sjsna* jogcímén. Erről ugyanis most már azt tették fel az EtSz. szerkesztői, hogy korábbi **sjsna*-ból származott. A csuvas szó t. i. megvan a cseremiszből is; a négy cseremiszből szóvariáns között pedig véletlenül van egy *sösna* variáns is (a többi: *sösna*, *sisna*, *sasna*), amely nyilván a *s*-hang palatalizációjával *sösna*-ból származott. Az EtSz. szerkesztői számára ez a cseremiszből *sösna* variáns már teljesen elég volt arra, hogy ennek alapján ezúttal csuvas **šisna* ősalakot tegyenek fel, amelyet azután a neovámbérista nyelvészeti formalizmus gyakorlata szerint most már minden habozás nélkül őstörök **jysnak* v. **jasnak* ősalakból származtathattak le. Hogy hasonló $s' > s$ hangváltozásra a csuvasban példa nincs és hogy a szerencsésen kikalkulált őstörök szónak semmiféle nyelvben nyoma nincs, mindezzel tudós etymológusaink vajmi keveset törődtek. De még csak azzal sem gondoltak, hogy a feltételezett őstörök szóalakot valamiképp értelmileg meg is magyarázzák. De minek is szómagyarázatnál az értelmet erőszakolni: a nyelvészeti formalizmus számára a lényeg a forma; a tények pedig igazán mellékesek, ha formái tekintetben valamely törökös szómagyarázat csak némileg is elfogadhatónak látszik... Végre is egy hagyományokkal bíró szép török etymológiát csak nem lehet elejteni az átkos pozitivisták tényei kedvéért!

Teljességgel azonban mi sem tartjuk lehetetlennek, hogy a csuvas *sjsna* és a magyar *gyisznó* $> disznó$ valamiképp összefüggenek egymással, de nem török, hanem finnugor alapon... A csuvas szó emlékeztethet bennünket a *disznó*-nak több indogermán nyelvben előforduló nevére (ófn. *sū*, lat. *sus*, avest. *hu* stb.). Ennek az elnevezésnek eredetére rávilágít a *disznó*-nak óind. *sū-kara* neve, amelynek t. i. a jelentése „*sū*-csináló”; ez tehát arra mutat, hogy a *disznó*-nak elnevezése a többi indogermán nyelvben is az állat hangjának utánzásából származott. Gyanításom szerint hasonló eredetű lehet a csuvas *sjsna* is. A névben lévő *n*-t a finnugor mozzanatos képzőnek foghatjuk fel, a szóvégi *a*-t pedig a finnugor *-k ~ -γ* deverbális képző fejleményének. Ezek szerint a szó jelentése annyi volna mint „szuszszanó”. [Tudnunk kell, hogy a *disznó*-csontok már az anyaninói és pianoberi kultúra emlékei között is előfordulnak]. Amennyiben a magyar szó-

kezdő *gy-* a finnugor szókezdő *s*-szel kapcsolatba volna hozható, a magyar *dísznő* szót így is értelmezhetnénk.

Erre van is lehetőség. Ugyanis a finnugor szókezdő *s-* és *š* már az ugor korban egybeestek, mert e két hang ugor nyelvi fejleményei egyformák; de ugyanazokat a megfeleléseket találjuk a finnugor szóbelseji *s*-re nézve is. Az obi ugor nyelvekben ezeknek a hangoknak *l*, *t* és *j* felel meg, a magyarban pedig hiány. Kizártnak tekinthető azonban, hogy a magyarban a finnugor alveoláris *s* megfeleléseként megállapítható hiánynak hangtörténeti előzményei azon hangok valamelyike lett volna, amely hangok az obi ugor nyelvekben felelnek meg a finnugor alveoláris *s*-nek és *š*-nek: a szókezdő *t* és *l* ugyanis a magyarban mindig megmaradt, a finnugor szókezdő *j* pedig csak kevés esetben tűnt el (többnyire *j*-t és *gy*-t találunk a helyén). Véleményem szerint a finnugor *s* és *š* *h*-n keresztül tűnhetett el a magyarban. Erre nézve fel lehet hozni, hogy az *s* > *h*, vagy az *š* > *h* hangváltozására (valamint a szókezdő *h* eltűnésére) sok nyelvben van példa (pl. az iráiban, görögben, finnben), tehát ennek a hangváltozásnak tisztán csak fonetikai okai lehetnek, vagyis az *s* képzésénél előforduló rés alakjának feltehető fokozatos átalakulásával hozható az alveoláris *s* hang megváltozása kapcsolatba; ilyenformán: *s* > *χ* > *h* > *0* (hiány). Ez a magyarázat igazolható például *méh* szavunkkal is. Ebben a szóban ugyanis a magyar *-h-* finnugor *-kš-* hangkapcsolat fejleménye, ami csak korábbi *-kχ-* > *-χ-* fejlődési fokozat feltevésével magyarázható; a *kχ-* > *-χ-* fokozatok pedig felteendők azoknál a *h*-val kezdődő szavainknál is, amelyeknél a mai szókezdő *h-* finnugor veláris *k*-ból származott. — Az előadott elmélet helyességét igazolni látszik az a körülmény is, hogy néhány idetartozó szavunkat a legrégebb emlékekben tényleg szókezdő *h*-val írják; így például az *ér* és az *erdő* szavainkat (Etsz.), ami arra mutat, hogy a finnugor szókezdő alveoláris réshangoknak megfelelő *h-* a magyarban körülbelül a *χ* > *h-* hangváltozással egy időben tűnt el, de — úgy látszik — nem az egész magyar nyelvterületen egyszerre.

A nyelvészek feltevése szerint a finnugor szókezdő alveoláris *s-* az ugor nyelvekben bizonyos esetekben zöngéssé is változott, vagyis *z-* lett belőle. Ugyanazon hangképzési tendencia fennforgása esetén a *z*-ből a magyarban *γ* > *j* > *gy* > *d-* származhatott volna. Erre a lehetséges hangfejlődésre hozhatnánk fel példakép *dísznő* szavunkat, ha t. i. tényleg van kapcsolat a m. *dísznő* és a csuvas *šišna* között.

3. A török dentális spiránsok és affrikáták megfelelései

Mindabból, amit az előző fejezetben az őstörök *j* ~ *m*. sz. megfelelésre, előadtunk, az következik, hogy a mai magyar szókezdő alveoláris

sz- finnugor eredetű szavainkban a török-magyar érintkezés korában még s'-nek hangzott.

A mai magyar szóbeljei és szóvégi -sz- is többnyire dentipalatális s'-ből származott finnugor eredetű szókincsünkben. Magánhangzók közötti helyzetben azonban a mai -sz- néhány esetben a finnugor alveoláris -s-ből származik (a finnugor alveoláris s-nek ugyanis rendszeren hiány felel meg a magyarban). Nem lehetetlen, hogy az ilyen helyzetben a finnugor alveoláris s változatlanul megmaradt, de talán mégis valószínűbb, hogy az intervokális alveoláris s még az általános és szabályszerű s > 0 hangfejlődés bekövetkezése előtt palatális (?) magánhangzók között (sajnos csak kevés példa van) palatalizálódott; ez utóbbi esetben a finnugor alveoláris s a hangfejlődés szempontjából egybeesett volna a finnugor s'-sel. — Mivel pedig a török alveoláris s-nek a magyarban minden helyzetben általában sz felel meg, a felhozottakból az következik, hogy eredetileg a szókezdetben kétségtelenül,⁶ a szó belsejében pedig esetlegesen dentipalatális s'-sel helyettesítették a magyarok a török jövevényszavakban az alveoláris s-t. [Az ilyen dentipalatális s'-ből azután szabályszerűen a mai alveoláris sz fejlődhetett]. — Persze előfordul — amint már említettük — az is, hogy az új hangok valamely nyelvben idegen ráhatással kapcsolatban honosodnak meg; ha t. i. az idegen nyelvi ráhatás jelentősebb. Nem lehetetlen tehát, hogy ép a török jövevényszavak révén lett használataossá nyelvünkben az alveoláris s (= sz) is; esetleg arra is gondolhatunk, hogy ép ennek az idegen hangnak a meghonosodása váltotta ki a s' > sz hangváltozást is. Sőt talán — amint az előző fejezetben kifejtettük — a szókezdő gy- is ugyancsak török nyelvi hatás révén vert gyökeret a magyarban.

Egyes esetekben a köztörök nyelvek szókezdő s hangjának a magyarban ű felel meg. Ilyenkor azonban nem a magyarban köveikezett be valami s' > ű hangváltozás, mert az idetartozó szavaink mongol és csuvas megfelelőiben szintén ű hangot találunk. Legegyszerűbb azt volna feltenni, hogy a magyarok már ű-sel vették át a megfelelő török szavakat. Csakhogy úgy látszik, a magyarban a török-magyar érintkezés korában még egyáltalában ismeretlen volt az alveoláris ű; szóbeljejében, illetve szóvégeben ugyanis a török ű-nek már következetesen cs felel meg a *bucsu*, *bölcso*, *gyümölcs* és (?) *olcsó* szavainkban, ami arra mutat, hogy ezekben az esetekben hanghelyettesítés történt a magyarban. [Legyen szabad emlékeztetnem arra, hogy a finnugor alveoláris ű már az ugor

⁶ A szokatlan helyzetben előforduló hangot idegen szavakban — ha más helyzetben meg is van az átvéő nyelvben — helyettesíteni szokták a beszélők. A régi bajorban például a *b*; *z*. s szóbeljejében előfordult ugyan, ennek ellenére szókezdeti helyzetben idegen eredetű nevek tanúsága szerint az említett hangokat mégis *v*-vel, *kh*-val, illetve *ts*-vel helyettesítették.

korban egybeesett a finnugor alveoláris *s*-szei, aminek következtében a magyarban hiány felel meg a finnugor alveoláris *š* hangnak is.]

Abból a körülményből, hogy a magyar-török érintkezés korában a magyarban szóbelsejében még nem volt meg az alveoláris *š* hang, természetesen még nem következik, hogy szókezdeti helyzetben nem lett volna meg. Azonban már eleve is valószínűbb, hogy ez utóbbi helyzetben is csak későbbben fejlődött ki. Mivel pedig a bolgár-török szókezdő *š*-nek ma *s*-felel meg a magyarban (vagyis az a hang, amely a török-magyar érintkezés korában valószínűleg még nem volt meg nyelvünkben), nyilvánvaló, hogy a török *š*-t a régi magyarok olyan hanggal helyettesítették, amelyből később szókezdeti helyzetben a mai *š*-fejlődött. Ez a helyettesítő hang csakis a kakuminális *tš* lehetett, amely hang t. i. az ősmagyar nyelv hangrendszerében elméletileg feltehető hangok közül hangszínére nézve a legjobban hasonlított az alveoláris *š*-hez, amint később az is fejlődött belőle. — Finnugor eredetű szókincsünkben ugyanis a mai magyar szókezdő *š* hang elsősorban is a finnugor kakuminális *tš* fejleményének tekinthető. Van ugyan néhány szavunk, amelyekben a mai szókezdő *s*-a finnugor szókezdő dentipalatális *t's*-ből vagy *t'š*-ből származott, valószínűleg azonban olyanformán, hogy az említett dentipalatális hangok már a török-magyar érintkezés után bizonyos ősmagyar nyelvjárásokban egybeestek a kakuminális *tš*-vel és így *š*-származott belőlük, míg az ősmagyar-kori nyelvi közösség nagyobb részében cs fejlődött a feltételezendő dentipalatális affrikátákból.

A szóbelsejében előforduló *-s*- (= *š*) finnugor eredetű szókincsünkben a finnugor *-šk-* hangkapcsolatból származott.⁷ A mai magyar szóbelsei és szóvégi *s* [= *š*] finnugor származású szótöveinkben ezek szerint ugyancsak eredetű, mint a mai német *sch*, amely t. i. szintén ófelnémetkori *šk*-ből származott. Hogy az említett ófelnémetkori hangkapcsolat és a mai német hang között az átmenet az *šx* hangkapcsolat volt, azt az *sch* írásmód ma is tanúsítja; valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy az *-šk-* hangkapcsolat és a belőle fejlődött *-š-* hang között átmenetként a magyarban is *-šx-* hangkapcsolat szerepelt. Hogy azonban az *-šk-* > *-šx-* > *-š-* fejlődés a magyar-török érintkezés idején még nem fejeződött be, azt legvilágosabban török jövevényszavaink tanúsítják, amelyekben ugyanis — amint már említettük — a török szóbelseji *š*-nek következetesen *cs* felel meg, ami arra mutat, hogy a török szóbelseji *š*-t a magyarok *cs*-vel, illetve esetleg annak előzményével helyettesítették. Kakuminális *tš*-vel szóbelsejében azért nem helyettesíthették a török *š*-t; mert a kakuminális *tš*-eredetileg csak szókezdetben fordulhatott elő.

⁷ Bizonyos *t* végződésű igék felszólító módjában előforduló *š* hang a török-magyar érintkezés korában természetesen még nem lehetett meg.

Az előző bekezdésben foglaltak nemcsak azt bizonyítják, hogy a magyar-török érintkezés korában az *š* hang szóbelsei helyzetben nem volt még meg a magyarban, hanem azt is, hogy egy bizonyos hangkapcsolatban a finnugorkori *s'* még kétségtelenül *s'*-nek hangzott, ami ez oldalról is valószínűvé teszi azt a más előzményekre alapított feltevésünket, hogy a finnugorkori dentipalatális *s'* a török-magyar érintkezés korában még minden helyzetben megvolt.

A magyarban azonban szóvégi helyzetben más finnugorkori hangkapcsolatból származó *-š* is van. Kérdés tehát, hogy ennek a más eredetű mai szóvégi *-š* hangnak a helyén milyen hang szerepelhetett a magyarban a magyar-török érintkezés korában. A rokon nyelvek azt tanúsítják ugyanis, hogy a magyar denominális *-s* képző finnugor *-ks* képzőből származott. Hogy azonban a török-magyar érintkezés korában az *š* hang a magyarban szóvégi helyzetben is ismeretlen volt, az némileg már az előző kikezdésben felhozottakból is következik: de meg különösen világosan *gyümölcs* szavunk tanúsítja ezt, amennyiben a magyar szóvégi *-cs* e szavunkban szintén török *-š*-nek felel meg. Ebből az is következik, hogy a mai magyar denominális *-s* a török-magyar érintkezések korában még nem hangzott *š*-nek, sőt az is bizonyosnak vehető, hogy ebben a korban már *-ks*-nek sem ejtették. A kérdés tehát számunkra az, hogy melyik lehetett az az átmeneti hang, amelyből később *-s* fejlődött. Erre nézve útbaigazíthat bennünket az a körülmény, hogy a magyar denominális *-s*-nek van *-cs* variánsa is. Vagyis olyan hang lehetett csak az átmeneti hang a finnugor *-ks* és a mai *m. -s* között, amelyből a magyarban nemcsak *s*, hanem *cs* is származhatott. Nem nehéz megmondani, hogy melyik hang lehetett ez, mert hiszen minden kézikönyvben megtalálható, hogy a felteendő finnugor *t's'*-nek vagy *t'š'*-nek a magyarban részint *cs*, részint pedig *s* felel meg szókezdeti helyzetben. A felteendő *-ks > t's'* hangváltozás megmagyarázása ezek szerint nagyon egyszerű: nem történt más, minthogy a *-ks* palatalizálódott, vagyis *k's'*-n keresztül *t's'* fejlődött belőle. Ennek a palatalizációnak azonban a denominális *-ks* képzőnél nagyon korán kellett már bekövetkeznie, mindenesetre még a *s > x* hangváltozás bekövetkezése előtt, mert különben a finnugor *-ks*-nek itt is, amint a *méh* szónál láttuk, ma a magyarban *-h* felelne meg. A *t's'*-ből valószínűleg csak a 10. század folyamán fejlődött részint a mai *cs*, részint a mai *s*. Konstantinos Porph.-nál ugyanis azok a nevek, amelyek későbbi magyarországi emlékekben már *s*-sel szerepelnek, még következetesen *τš*-vel vannak írva (pl. *m. Almus ~ (Σ)αλμοὺτςης*): görögök *τš*-vel az idegen *č*-t szokták jelölni.

A felhozottakból tehát az következik, hogy a magyarban szóbelsejében azért találunk *cs*-t az őstörök *-š*- helyén, mert a magyarok a szóbelsei *š*-t *t's'*-vel helyettesítették. Mivel pedig a *t's'*-ből a magyarban

— amint már említettük — *š* is fejlődhetett, az őstörök szóbelsei *š*-nek a magyarban *š* is felelhet meg. Tehát nem tekinthetők kétségtelenül honfoglalás utáni átvételeknek azon szavaink és neveink, amelyekben az őstörök szóbelsei *š* helyén a magyarban is *š*-et találunk. Ezek szerint a „kánya” jelentésű *bese* szó esetleg egyidős nyelvünkben a *bölcső* szóval, de ugyanez vonatkozik az *Ákos* (< tör. *akkuš*) és a *Tas* (< tör. *taš*) személynévekre is. Persze a tör. *-š* > m. *-s*- megfelelés már nem tanúsíthatja teljes bizonyossággal, hogy az idetartozó szavak, illetve nevek már a honfoglalás előtt kerültek nyelvünkbe; a tör. *-š* ~ m. *-cs*- megfelelés esetében t. i. erre nézve kétség nem foroghat fenn.

A *t's'* > *cs* fejlődés könnyen érthető, de a *t's'* > *š* hangváltozás már nem annyira magától értetődő. Valószínűleg nem közvetlenül származott a *t's'*-ből *š*, hanem először *t's'* > *tš* hangváltozás következett be, vagyis a dentipalatális *č* vagy *č̣* minden helyzetben, vagyis szókezdetben és szóbelsejében egyaránt egybeesett a kakuminális *č*-vel. Ezután következhetett csak be a *tš* > *š* hangváltozás, aminek eredményeképp ma a régi dentipalatális *t's'* helyén is gyakran *s*-t találunk a magyarban. A *č* > *č̣* > *š* hangváltozás megfigyelésem szerint nem általánosan következett be bizonyos hangtani helyzetekben; azért arra kell gondolnunk, hogy ez a hangváltozás csak egy bizonyos ómagyar nyelvjárásra volt jellemző.

Bizonyos ómagyar nyelvjárási sajátosságokra már Gombocz is következtetett. De amint láttuk, az őstörök szókezdő *j*-nek a finnugor szókezdő *j*-hez kapcsolódó magyarnyelvi fejleményei is lehetőséget adnak arra a feltevésre, hogy már az ómagyar nyelvben is voltak bizonyos nyelvjárási sajátosságok, amelyek azután keveredtek, mert hisz a forrásokból ismert magyar nyelvben a különböző irányú fejlődések eredményei egymás mellett párhuzamosan, a szókincsben és formáusokban, mind megvannak. Ez arra mutat, hogy a forrásokból ismert magyar nyelv már bizonyos nyelvjárási sajátosságok keveredését, illetve kiegyenlítődéset tünteti fel. Nyelvjárások keveredésére különösen sok alkalom lehetett a régi magyar törzsi szervezet felbomlása, helyesebben felbomlasztása korában, vagyis Géza fejedelem idejében. — Semmiesetre sem véletlen az, hogy az egész ország tele van különböző, magyar törzsnévi eredetű helynevekkel. Mivel pedig ilyenek általában a királyi birtokokon fordulnak elő, nyilvánvaló, hogy a régi törzsek szétszórásában főrésze a királyi hatalomnak volt, mert hisz eredetileg az egyes törzsekhez tartozó nemzetségek egy bizonyos területet szálltak meg. Hogy pedig a törzsi szervezet korában az ómagyarban nyelvjárások alakultak ki, annak főoka a kabar törzsek elmagyarosodásában kereshető: ismeretes, hogy új nyelvjárások, sőt nyelvek kialakulásának egyik gyakori oka volt, hogy egy népcsoport

a sajátmaga artikulációjával, tehát tökéletlenül sajátította el egy másik népcsoportnak a nyelvét...

Az előadottak tulajdonképpen már magyarázatát adják annak, hogy az őstörök *č*-nek — minden nyelvi sajátosságot keresztezve — miért felel meg hol *cs*, hol pedig *s* török jövevényszavainkban, szókezdetben és szóbelsejében egyaránt. Ezzel a szeszélyes megfeleléssel Gombocz semmit sem tudott kezdeni, Vámbéry epigónjai természetesen még kevesebbet. De még csak becsületesen nem is csodálkoztak azon a furcsaságon, hogy a török *š*-nek szóbelsejében *cs* felel meg a magyarban, a török *cs*-nek pedig helyül-közzel *s*. A csuvasban ugyan ma *s'* az őstörök *č* folytatása, azonban — amint az előző fejezetben kifejtettük — a csuvas *s'*-nek semmi esetre sem felelhetne meg *s* a magyarban, hanem csakis *sz*. Ezért Gombocz is teljesen tanácstalanul konstruálta a felteendő ócsuvas szóalakokat, amelyekből t. i. megfelelő magyar szavainkat leszármaztatni lehetett volna. A BTL szótári részében például az *s*-es magyar szavakat *č*-s ócsuvas alakokból származtatta (pl. m. *sereg* < ócsuv. **čärik*, m. *bors* < ócsuv. **burč* stb.). A hangmegfelelésekről szóló összefoglalásban pedig már annak a felfogásának adott kifejezést, hogy a csuvas és magyar érintkezések idején az ócsuvasban a *č* > *s'* hangváltozás talán még nem ment végbe az összes nyelvjárásokban vagy pedig nem minden hangtani helyzetben. Hogy pedig a magyar *s-s* megfeleléshez eljuthasson, feltette, hogy az őstörök *č*-ből a csuvasban *š*-n keresztül lett a mai *s*. Ezen feltevésnek megfelelően a *bors*-nak török ősét az EtSz.-ban már „bolg.-tör.“ **burš* alakban jelölte meg, a *besenyő* népnévről azonban még itt is azt tanította, hogy „az átvett alak **bäčünäy* lehetett“. De a *cs* -s szókezdetű török jövevényszavainkat az EtSz. már nem „bolg.-tör.“, hanem csak „tör.“ eredetűeknek jelzi. Ha az EtSz. tovább halad Gombocz hagyományai nyomán, akkor nem tudom majd milyen eredetűnek fogja mondani például *szücs* szavunkat: az eddigiek alapján ugyanis az elejét „bolg.-tör.“-nek, a végét „tör“-nek kellene majd jelezni...

Az előadottak szerint az őstörök *č* magyar megfelelései ép úgy magyar fejleményeknek tekintendők, amint jórészt azok voltak az őstörök *j*-nek magyar nyelvi megfelelései is jövevényszavainkban. Ez azt is jelenti számunkra, hogy az őstörök *č*-nek magyar nyelvi megfelelései semmiféle következtetéseket nem tesznek számunkra lehetővé az átadó nyelv sajátosságait illetően.

4. Az őstörök zárhangok magyar megfelelői

Az őstörökben egy zöngés és két zöngétlen zárhang fordulhatott elő szókezdetben, úgymint *b*, továbbá *t* és *k*. — A finnugor nyelvek hangrend-szerében eredetileg csak zöngétlen zárhangok voltak. A zöngés zárhangok csak nazális mássalhangzó után fejlődtek ki. Ilyen helyzetben azonban a

zárhang előtti nazális bizonyos nyelvekben már korán eltűnt, nyilván az előtte álló magánhangzó nazalizálódása révén. Így tehát már az ősmagyarban is kétségtelenül voltak szóbelsejében szótagkezdő helyzetben már jóval a török-magyar érintkezések előtt is zöngés mássalhangzók. Sőt a zöngés zárhangok előtt felteendő nazalizált magánhangzók is elvesztették ebben a korban már orrhangú ejtésüket a magyarban; a török eredetű szavainkban ugyanis a zárhangok előtti nazális mássalhangzó nem tűnt el, mint finnugor eredetű szavainkban (megmaradt például a *kender* szóban). — Hangtani tekintetben talán ez a folyamat különbözteti meg leginkább az ősmagyar nyelvet az obi ugor nyelvektől, ahol a zárhangok előtt a nazális mássalhangzó ma is megvan (pl. magyar *lúd* ~ vog. *lunt*). — Azonban ugyanaz a hangfejlődés, mint a magyarban bekövetkezett a permi nyelvekben is, sőt ez a két párhuzamos hangtörténeti jelenség talán nem is független egymástól.

Kétségtelen tehát, hogy a magyarban a magyar-török érintkezések korában szóbelsejében volt már *b*. Ebből azonban természetesen még nem következik, hogy szókezdetben is már előfordult volna ez a hang. Úgy látszik azonban, meglétét szókezdeti helyzetben is fel kell már tételeznünk az ősmagyarra nézve, mert különben a török szókezdő *b*-t kétségtelenül valami más hanggal, például dentilabiális *v*-vel vagy esetleg bilabiális *w*-vel, vagy talán *p*-vel helyettesítették volna.⁸ — Tényleg akad több magyar *b*-vel kezdődő szó, amelyet más finnugor nyelvek *p*-vel kezdődő szavaival szokás egybevetni. A török *b*-vel kezdődő jövevényszavak pedig azt tanúsítják, hogy a magyarban már a török-magyar érintkezés előtt tényleg bekövetkeztetett bizonyos esetekben a *p* > *b* hangváltozás.

*

A finnugor szókezdő *p*-nek a magyarban, amint ismeretes, többnyire *f*- felel meg. A *p* > *f* hangváltozás azonban semmiesetre sem máról holnapra következett be, hanem ez sokáig tartó fejlődés eredménye. Az első és legfontosabb mozzanat ebben az irányban a *p*-nek aspirált ejtése volt. Az aspirált ejtés az erősségi hangsúly következménye lehet csupán. Az új dinamikus hangsúlyozási mód volt a *p* > *f* hangváltozásnak az előidézője a germán nyelvekben is. Az erősségi hangsúlynak a meghonosodását a germán ősnyelvben általában annak szokás tulajdonítani, hogy egy nem indogermán nyelvet beszélő nép vette át a maga hangsúlyozási módján egy indogermán — tehát kötetlen és zenei hangsúlyo-

⁸ A mai csuvasok finnugor nyelvű ősei is *p*-vel helyettesítették a volgai bolgár-török nyelv szókezdő *b*-jét, amikor ezt a nyelvet átvették: a csuvasban ugyanis az őstörök *b*- helyén következetesen *p*-t találunk — A bajorok pedig dentilabiális *v*-vel, majd bilabiális *w*-vel helyettesítették a szókezdő *b*-t szláv helynevekben (a szóbelsejében a XI. század közepétől kezdve a bajorban is előfordulhatott már a *b*-).

zású — nyelvet beszélő népnek a nyelvét. Az explozivák aspirált ejtése az ősmagyarban, illetve már az őssugorban is — hisz ennek a nyomai a mai obi ugor nyelvekben is megvannak — gyaníthatólag a hangsúlyozási mód megváltozásával függ össze. Ez a nyelvi változás pedig annyira lényegbevágó, hogy ezt csak nyelvcserével magyarázhatjuk, vagyis azzal, hogy egy nem-finnugor nép vette át a maga hangsúlyozási módján az őssugorságnak finnugor nyelvét. Ez a nép az a délvidéki nép lehetett, amelynek a révén a középső Volga mellékén meghonosodott a fémművesség és a — lótenyésztés.⁹

Az indogermán zárhangok német fejleményei számunkra más szempontból is tanulságosak lehetnek. A germán zöngétlen zárhangok, amelyek idogermán zöngés zárhangokból származtak (germ. *p, t, k < b, d, g*), a felnémet nyelvterületen ugyanolyan változáson estek át, mint az indogermán zöngétlen zárhangok az egész germánságban. Ez a változás azonban már nem volt olyan általános és egyetemes, mint az előző ú. n. germán lautverschiebung hangváltozásai. A *p > f* hangváltozás szókezdeti helyzetben például csak a keleti középnémet nyelvjárásokban következett be. A felnémet terület legnagyobb részén — vagyis a felsőnémet nyelvjárásokban — a *p*-ből *ph*-n keresztül csak *pf*- származott, míg a középnémet terület nyugati részén a germán *p* szókezdeti helyzetben változatlan maradt; pl. felsőnémet *Pferd* ~ nyug. középnémet *Perd* ~ keleti középnémet *Ferd*. Így tehát a különböző fejlődési fokozatok mindig bizonyos nyelvjárásokra jellemzők. — Mivel pedig a magyarban ugyanennek a hangváltozásnak fejleményei egymás mellett egyszerre fordulnak elő, ebből a körülményből nyilván az következik, hogy a mai magyar nyelv már a honfoglalást megelőző időkben különböző ugor nyelvjárások, sőt talán finnugor nyelvek keveréke volt. A *p > f* hangváltozás ugyanis, amint már említettük, bizonyos hangsúlyozási viszonyokban gyökereszik, így tehát általánosnak kellene lennie. Mivel pedig nem az, felteendő, hogy a *p*-vel és *b*-vel kezdődő finnugor eredetű szavaink más nyelvekből vagy nyelvjárásokból származnak mint az *f*-fel kezdődő finnugor eredetű szavaink. Talán nem teljesen véletlen az, hogy a permi nyelvekben is gyakran zöngés hang felel meg a szókezdő finnugor zöngétlen zárhangoknak... A permi nyelvek és a magyar között pedig más tekintetben is találhatunk azonos fejlődéseket: például a nazális és zárhang kapcsolata — amint már említettük — a permi nyelvekben is teljesen úgy alakult, mint a magyarban, vagyis a nazális utáni zárhang zöngéssé vált, a nazális mássalhangzó pedig eltűnt (pl. finn *anta-* ~ m. *ad-* ~ zürjén-votj. *ud-* ~ vog-osztj. *ont-*). Ezeken felül pedig — úgy látszik — a szóképzetei illetőleg is sok a közös elem a magyar nyelv és permi nyelvek között. Ezen egye-

⁹ V. ö. NNy. VIII. 97—110 és Mészáros Gyula: Keleteurópa néptörténete II. (1938), 128—135.

zésekből arra következtethetünk, hogy a magyarságnak ősei között az ugor népelemen kívül permi népelem is szerepelt.

Mindezekre a következtetésekre pedig — hogy ezzel visszatérjünk legutolsó fejtegetéseink kiinduló pontjához — első sorban is az a körülmény nyújtott számunkra lehetőséget, hogy a szókezdő őstörök *h*-nek a magyarban is kivétel nélkül *b*- felel meg.

Az őstörök szókezdő *t*-nek és *k*-nak a magyar nyelv török jövevényszavaiban is általában *t* és *k* felel meg, legfeljebb néhány esetben találunk csak megfelelő zöngés hangú szókezdetet a magyarban, amint a szókezdet hasonló zöngésülésére még német és szláv jövevényszavaink sorában is több példa van. Magyar hangtörténeti szempontból csupán annak a körülménynek van jelentősége, hogy a török *k*-nak (*q*-) a mélyhangú szavakban is *k*- felel meg a magyarban. Ez tehát azt jelenti, hogy a magyar postpalatális *k*->*x*- hangváltozás a török-magyar érintkezés idején már befejeződött, mert hisz különben a magyarban mélyhangú szavakban ma *h*- felelne meg a török *k*-nak. A *h*-s szókezdet csupán egy török származásúnak mondott szavunkban fordul elő. Ha t. i. valaki *homok* szavunkat mindenáron török származásúnak akarja tekinteni — a mongol származás feltevésének ugyanis alakilag semmi akadálya sincs —, akkor azt kell csupán feltenni, hogy e szó egy olyan ősmagyar nyelvjárásban honosodott meg először, amelyben a török-magyar érintkezések idején a *k*->*x*- hangváltozás még nem fejeződött be. Ez mindenesetre nem volna lehetetlen feltevés... Annak azonban már semmi valószínűsége sincs, hogy a magyarok ép csak ezt az egy szót egy olyan török nyelvből vették volna át, amelyben már a magyar-török érintkezések előtt a magyar szó török megfelelőjében valami rejtélyes *k*->*x*- hangváltozás következett volna be.

A török zöngétlen zárhangoknak a magyarban is általában ugyanazok a hangok felelnek meg a szó belsejében. Ezeknél a hangoknál semmiféle hanghelyettesítésre szükség nem volt, mert szóbelsejében a zöngétlen zárhangok az ősmagyarban is kétségtelenül megvoltak. Gombocz jegyzékében van azonban több olyan szó is, amelyekben a török szó-belsei zöngétlen zárhangoknak a magyarban zöngés zárhangok látszanak megfelelni. Az idetartozó etymológiákat még Gombocz is helyesnek látta nem egészen biztos eseteknek („in einigen nicht ganz sicheren Fällen“) mondani. Mi pedig az ebbe a csoportba tartozó szavakat egyszerűen töröljük régi török jövevényszavaink jegyzékéből. Ezt annál inkább is megtehetjük, mert a legtöbb ebbe a csoportba tartozó szónál a törökből való származtatásnak — amint majd látni fogjuk — még egyéb nehézségei

is vannak. Az elmondottak figyelembevételével a következő szavak tör-
lendők tehát: *csabak, csibe, kobak, gödény, ugár, bögöly, cége, csiger.*

*

Az őstörök zöngés zárhangok a török nyelvekben csupán mással-
hangzó utáni helyzetben maradtak meg szóbeliséjében; magánhangzó
utáni helyzetben azonban már nagyon korán a megfelelő zöngés réshangok
fejlődtek belőlük, tehát a *b*-ből *w*, a *d*-ből *δ*, a *g*-ből *γ* lett.

Ezen réshangok szóbeliséi helyzetben bizonyára a finnugor alap-
nyelvben is megvoltak. Ezen hangok közül a *w* és a *γ* kétségtelenül az
ősmagyarban is megvolt, mert hisz ősi szavainkban is ugyanazon fej-
leményei szerepelnek ezen hangoknak, amelyek az idetartozó török jöve-
vényszavainkban is előfordulnak.

A finnugor alapnyelvben feltételezendő intervokális, interdentá-
lis *δ* azonban már semmiesetre sem volt meg az ősmagyarban, mert
a helyén a permi nyelvekkel és az obi ugor nyelvekkel egyezően *l*-et ta-
lálunk. Mivel az ősmagyarban szóbeliséjében alveoláris *z* kétségtelenül már
volt (a finnugor intervokális *t*-ből származott), ezért bizonyára ez a
hang lehetett a legalkalmasabb a török interdentális *δ* helyettesítésére.
A *búza* és *tűzok* szavaink pedig azt tanúsítják, hogy tényleg ezzel a hang-
gal helyettesítették a magyarok a török *δ*-t. Ugyan Gombocz felte-
vése szerint a magyar *z* ebben a két szóban csuvas, illetve bolg.-tör.
z-ből származnék; szerinte ugyanis az őstörök *-gd-* hangkapcsolatnak
a csuvasban, illetve már a bolgártörökben *-z-* lett volna a folytatása már
a török-magyar érintkezés korában. Ez a magyarázat azonban mind
török, mind magyar szempontból elfogadhatatlan. Török szempontból
azért, mert ha *-gd*-ből már a bolgártörökben *-z-* fejlődött volna, akkor
ennek a hangnak a csuvasban ma nem *z*, hanem *r* felelne meg. A csuvas-
ban ugyanis az őstörök hangzóközi *-d*-nek is *-r-* felel meg, amely hang
korábbi *z*-ből származott. Gombocz különben is csak egyetlen csuvas
példát tud a feltételezett őscsuvas hangjelenségre felhozni. Szerencséje-
azonban ezzel a példával sem volt, mert — amint arra Ramstedt rá-
mutatott — a Gombocz által emlegetett *pižǝk* újabb tatár jövevényszónak
tekintendő a csuvasban.¹⁰ Gombocz magyarázata azonban magyar hang-
tani szempontból is elhibázott. A két magyar szóban ugyanis hosszú ma-
gánhangzó szerepel. Ez pedig lehetetlenség volna, ha a feltételezett őstörök
-gd- hangkapcsolatból már az átadó török nyelvben *-z-* fejlődött
volna. Ebben az esetben ugyanis a *búza* és *tűzok* szavaink török előzőinek
első szótagjaiban rövid *u*, illetve *o* szerepelt volna, amely hangoknak
a magyarban ma *o* felelne meg. Ellenben a hosszú *ú* teljesen kifogástal-

¹⁰ V. ö. Ramstedt: Die stellung des tschuw. Aikakauskirja
XXXVIII. 11, 25

lanul magyarázható a feltételezhető török **boyudai* vagy **buyudai* (v. ö. oszmántör. *boydai* ~ mong. *buyudai*) szóalakból; hasonlóképp a *tűzok* szavunk *ú*-ja is a feltételezhető török **toyodak* (v. ö. csag. *toydak* ~ mong. *toyodak*) szóalakból.

Ehhez csak azt kell még tudnunk, hogy török jövevényszavainkban az őstörök *o*-nak és *u*-nak egyaránt *o* felel meg, ami hangtörténeti szempontból annyit jelent, hogy az ősmagyarban *u* felelt meg *o* két török hangnak. Ez a körülmény igazolható is. Ezt tanúsítják a középkori oklevelekben előforduló *burkut* és *burzluk* alakok (v. ö. tör. *bor* és *bors* szavakkal). Gombocz persze ezeket a magyar *u*-s szóalakokat asszimilációval próbálja magyarázni; csak hogy az *u*-s alakok csak egy bizonyos korig fordulnak elő. Amikor azonban az *u* > *o* hangváltozás általánossá vált a magyarban, akkor például már sohasem fordul elő oklevelekben a *burzlyuk* szóalak, hanem csak *borzlyuk* van (v. ö. *burzlyuk* 1350, *borzlyuk* 1389, *Borzlywk* 1408, *Borzlyuk* 1430, *Borzlywk* 1459: OklSz.). Különbösen sem lehet józan ésszel belátni, hogy az őstörök *o*-nak miért nem *a* felelne ma meg a magyarban, amint ezt szláv jövevényszavainknál tapasztalhatjuk, ha az őstörök *o*-t tényleg *o*-val vettük volna át. Ennek a jelenségnek a magyarázata nem lehet a felhozottak szerint más, mint hogy az ősmagyarban nemcsak az *ö*, hanem az *o* is hiányzott, úgyhogy ezt a hangot a török jövevényszavakban *u*-val kellett helyettesíteni. Nem győzünk eleget csodálkozni azon, hogy Gombocz egészen természetesenek találta, hogy az őstörök *o*-nak ma is *o* felel meg a magyarban... Az *o* nyilván csak az Árpádkor elején fejlődött ki a magyarban a régi illabiális *ä*-ből.

Ezek szerint tehát a török *-oyo-* hangkapcsolatot a magyarok *-uyu-* alakban vették át; az *-uyu-* > *-ü-* fejlődés pedig a magyarban már egészen szabályszerűnek mondható.

Gombocz a *búza* és *tűzok* szavainkra vonatkozó, fennebb idézett teljesen valószínűtlen magyarázatot azért erőszakolta még a hangtörténeti tények figyelmen kívül hagyásával is, hogy ily módon csuvasos jelleget tulajdoníthasson e két szónak. Ezenkívül pedig azért is ragaszkodott teljesen valószínűtlen magyarázatához, mert különben több szót ki kellett volna törölnie török jövevényszavainknak jegyzékéből; olyan szavakat t. i., amelyekben az őstörök *-d*-nek a magyarban állítólag *-d*- felelne meg. Ha Gombocz ezt elmulasztotta, tegyük meg mi! Tehát az előadottak alapján nem tekinthetők török eredetűeknek következő szavaink: *bodor*, *idő*, *üdül*, *üdit*, *kút*, *köd* és *szöllő* (< *szödlő).

Semmi sem mutatja jobban, milyen körmönfönt módon igyekezett Gombocz sok esetben különösen a művelődéstörténeti szempontból is jelentős szavaknak törökös magyarázatát kierőszakolni, mint *kút* szavunkra vonatkozó fejtegetései. Szerinte ugyanis *kút* szavunk ősalakja **kudu* lett

volna, ebből azután a tövégi magánhangzók lekopása után téves kikövetkeztetéssel a *kudból*, *kudba* ragozott alakokból származott volna a mai *kút* nominativus ilyen szóalakok mintájára, mint *hádban*, *hidben*, *rédből* (*hát*, *hit*, *rét*). Csakhogy ezuttal ez a sok kifinomodott nyelvészeti tífika mind megbukik azon az egyszerű tényen, hogy a *kút* szó már a tihanyi alapítólevélben is előfordul, kétszer is: *kut* és *cut* alakokban! Talán legyen szabad emlékeztetnem, hogy a tihanyi alapítólevél 1055-ből származik, amikor a magyarban részint még megvoltak a tövéghangzók, részint pedig a *-ban*, *-ben* és a *-ba*, *-be* még nem volt meg. A tihanyi alapítólevél idézett szóalakjai nem nagyon tetszettek Gombocznak sem, mert nagyobb biztonság okából nem említette meg őket könyvének *kút* cikkében, bár a jegyzékében előforduló szavakra vonatkozó legrégibb szóalakokat máskor sohasem felejtette el idézni...

Nyilvánvaló, hogy nemcsak az ősaltáji praekonsonantikus *-d-* volt a törökben a magyar-török érintkezések idején spirantikus ejtésű hang; kétségtelenül ilyen ejtésű volt az ősalt. *-b-* és *-g-* töröknyelvi folytatása is, amint ezt kifogástalan török-magyar szóegyeztetések világosan tanúsítják is: ezekben ugyanis az egykori magyar *-w-* és *-γ-* fejleményei felelnek meg az ősaltáji *-b-*-nek és *-g-*-nek. Ebből természetesen az is következik, hogy nem a törökből kerülhettek a magyarba azok a szavak, amelyekben magyar *-g-* és *-b-* ősaltáji *-g-*-nek és *-b-*-nek látszik megfelelni. Ezek szerint tehát régi török jövevényszavaink jegyzékéből törlendők Gombocz lajstromának következő szavai: *bodor*, *ige* *ígér* és *öböl*.

5. Régi török jövevényszavaink nyelvi jellegzetességei

Mivel régi török jövevényszavaink sajátosságai sok rétlüknek látszanak, kézenfekvőnek mondható az a gondolat, hogy ez a jövevényszókészlet több török nyelvből került a magyarba. Nyelvészeink közül tényleg többen kísérletet is tettek arra, hogy régi török jövevényszavainkon belül bizonyos származási csoportokat állapítsanak meg. Ezek a kísérletek azonban egyáltalán nem vezettek kielégítő eredményre, amint ezt például az EtSz. szerzőinek osztályozási kísérletére vonatkozólag előző fejtegetéseink során már alkalmunk is volt megállapítani. A sikeretelenséget elsősorban is annak a körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy nyelvészeink Gombocz példaadása nyomán az ómagyar hangrendszerrel egyszerűen visszavetítették a török-magyar érintkezés korára. Miután ezt a hibaforrást nekünk jórészt sikerült már az előző fejezetekben előadottak szerint kiküszöbölnünk, a siker nagyobb reményével kísérrelhetjük meg régi török jövevényszavainkat nyelvi jellegzetességeik alapján csoportosítani. Osztályozásunk természetesen csak akkor lesz helyes, ha

az egyes csoportokba osztott szavak nyelvi sajátosságai nem keresztezik egymást.

Három származási csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba azok a jövevényszavaink tartoznak, amelyek egy bolgártörökös jellegű nyelvből származnak. A második csoportba tartozó jövevényszavaink egy nem-bolgártörökös sajátosságú nyelvből valók. A harmadik csoportba végül azok a jövevényszavaink tartoznak, amelyek egy mongol nyelvből kerültek, illetve kerülhettek nyelvünkbe. Akadnak természetesen olyan szavak is, amelyekre vonatkozólag nem lehet megállapítani — mivel nyelvi jellegzetességeknek híjával vannak —, hogy melyik csoportba sorolandók.

A legfontosabb bolgártörökös jellegzetességeknek a köztörök nyelvekkel szemben fennálló rhotacizmust és lambdacizmust szokás tekinteni, vagyis a $z \sim r$ és $\tilde{s} \sim l$ megfeleléseket. Magyar nyelvészek általában azon az állásponton vannak, hogy a köztörök nyelvek z -je és \tilde{s} -e őrizte meg az eredeti őstöröknek tekinthető hangállapotot. Külföldi nyelvészek (pl. Ramstedt, Räsänen, Kai Donner, Poppe) azonban újabban általában azt a felfogást képviselik, hogy a fent említett megfelelések esetében ősaltáji r' és l' hangoknak egymástól független fejleményeivel állunk szemben. Felfogásuk szerint a $r' > z$ és r , továbbá a $l' > \tilde{s}$ és r hangváltozás csak 400 és 600 között következett volna be. Ez a hangtörténeti kronológia bennünket közelebből nem érdekel, mert felfogásunk szerint az ősmagyarok 600 előtt semmiképp sem kerülhettek érintkezésbe török népekkel. A neovámbéristák őstörténeti elméleteit az említett hangváltozások kronológiája kétségtelenül érintené; ők azonban a kérdést oly módon egyszerűsítették le a maguk és híveik számára, hogy az újabb felfogásról nem vettek tudomást. Ez mindenesetre lényegesen kényelmesebb megoldása a nehézségeknek, mint — mondjuk — a tudományos vita az ellenkező álláspont képviselőivel... A magyar nyelv régi török jövevényszavainak figyelembevételével valószínűnek tarthatjuk, hogy a két szóbanforgó hangváltozás nem teljesen egy időben és párhuzamosan folyt le a török nyelvekben. A feltehető ősaltáji r' ugyanis jövevényszavaink egyik, más hangsajátságokkal is jól jellemezhető csoportjában, következetesen és határozottan r -ként jelenik meg, míg a feltehető ősaltáji l' -nek jövevényszavaink ugyanazon csoportjában nemcsak a várható l felel meg, hanem ezekben olyan magyar nyelvi fejleményekkel is találkozunk, amelyek csak az átadó nyelv \tilde{s} hangjából származhattak. Azok a hangtörténeti problémák, amelyek ezen szabálytalannak látszó megfelelések mögött rejtőznek, elsősorban is a turkológiára tartoznak, úgyhogy ezekkel itt nem óhajtunk behatóbban foglalkozni.

A) *Bolgártörökösnek mondható jövevényszavaink nyelvi jellegzetességei:*

a) Az őstörök szóvégi *-k* és *-g* hangoknak idetartozó szavainknál egykori *ɣ*-s szóvégből származott magánhangzós szóvég felel meg a magyarban.

b) Jellemző e csoportra a rhotacizmus, amely magánhangzós szóvéggel jár együtt a következő jövevényszavainkban: *borsó*, *gyarló*, *gyűrű*, *iró*, *kanyaró*, *karó*.

c) Jellemző volt az e csoportba tartozó jövevényszavainkat átadó török nyelvre a *j*-s szókezdlet. Lehetséges azonban, hogy ebben a nyelvben a magyar-török érintkezés korában a *j*-s szókezdlet mellett nyelvjárási sajátosságként már a *d'*-s szókezdlet is megvolt. Az egykori *j*-s (*d'*-s) szókezdlet t. i. együttjár a magánhangzós szóvéggel következő török jövevényszavainkban: *gyarló*, *gyeplő*, *gyűszű*. De amint *ir* szavunk tanúsítja, a *j*-s szókezdlet együttjárt a rhotacizmussal is: *ir* < **ɣor* < **ɣar*. Sőt a három sajátosság együtt van meg *gyűrű*, *gyarló* és *iró* szavainkban.

d) Az ősaltáji szókezdő *s*- és *š*- a köztörök nyelvekben egybeesett *s*-szé, a mongolban és csuvasban azonban az ősaltáji szókezdő *š*- megmaradt *š*-nek. Az idetartozó jövevényszavainkban ugyancsak *š*-t találunk. A *kéneső* szavunk tanúsága szerint ez a sajátosság együttjárt a *ɣ*-s szóvéggel (v. ö. uigur *könük-sü* „kéneseő”). *Sár* „Kot” és *sárkány* szavaink pedig azt bizonyítják, hogy az *š*-s szókezdlet együtt volt meg az átadó nyelvben a rhotacizmussal.

e) A török szóvégi *n* helyén a csuvasban sokszor *m*-t találunk. Hogy ez a sajátosság abban a bolgártörökös jellegű nyelvben is megjelent, amelyből régi török jövevényszavaink nagyobbik része származik, azt esetleg *szám* szavunk tanúsítja (~ csuv. *sum*). Lehetséges azonban, hogy a *szám* *m*-je kikövetkeztetés útján a *szánba* vesz kifejezésből származott. — Semmiestre sem bolgártörök eredetű azonban a *gyom* szó *m*-je, amely őstörök *ŋ*-nek felelne meg. A csuvasban e szó megfelelőjében *m*-t találunk ugyan, azonban a *m* < *ŋ* a csuvasban csakis újabb fejlemény lehet; a cseremis nyelv csuvas jövevényszavaiban ugyanis az őstörök *ŋ*-nek következetesen *ŋ* felel meg (v. ö. R ä s ä n e n MSFOu. XLVIII. 41.).

f) A csuvasban az őstörök *a* helyén bizonyos esetekben *i*-t találunk (a csuvasban rendszeren *u* felel meg az őstörök *a*-nak), bár e megfelelés pontos törvényszerűségét nem ismerjük. Néhány jövevényszavunkban az őstörök *a*-nak a magyarban szintén *i* felel meg. A *csipa*, *tinó*, *tíló* és *iró* tanúsága szerint ez a sajátosság magánhangzós szóvéggel és rhotacizmussal jár együtt (a *tinó*-és *tíló*-megfelelője *i*-vel a csuvasból is kimutatható), ezért esetleg ősi bolgártörök hangsajátosság. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy csak véletlen hangfejlődés eredményeként egyezik ebben a sajátosságban a magyar és a csuvas nyelv: az *i* ugyanis az idetartozó magyar szavakban diszsimilációs folyamat eredménye is lehet, amint

a felteendő $o - o > o - i$ fejlődésre a magyarban számos példa van (a tör. $a > \text{öm}$. o fejlődés szabályszerű). Amennyiben pedig a köztörök a -nak megfelelő i a csuvasban tényleg korábbi a hangból fejlődött volna Poppe feltevésének megfelelően (v. ö. KCsA. II. 69), akkor ez az i a csuvasban is esetleg csak újabb fejlemény.

g) Az östörök szóbelsei \dot{s} -nek ($< \text{ösalt. } l'$) a csuvasban \dot{s} és l felel meg, amint erre Gombocz is rámutatott (MNY. XIII. 100). Hogy a lambdacizmus a csuvasban csak bizonyos hangtani helyzetben van-e meg, vagy pedig nyelvekeveredés eredménye-e, azt megállapítani nem tudjuk. Hogy azonban ez a kettősség már a csuvas nyelv előzőjében is meg lehetett, azt a mi bolgártörökös jövevényszavaink is tanúsítják. A magánhangzós szóvéggel ugyanis lambdacizmus jár együtt *süllő* szavunkban, a szintén magánhangzós végződésű *bölcső* szavunkban pedig a *cs* török hangzóközi \dot{s} hangnak folytatása (v. ö. csag. *bişik*): a *cs* előtti l e szavunkban inetymológikus magyarnyelvi fejlemény. Ezek szerint tehát az östörök \dot{s} magyarnyelvi megfelelései önmagukban még nem tekinthetők jellemzetes sajátosságnak.

B) A második nem-bolgártörök jövevényszócsoport jellegzetességei:

h) Az östörök $-k$ és $-g$ szóvég ezen csoport szavainál a magyarban is $-k$ és $-g$ alakban jelenik meg.

i) Az előző pont alapján idetartozó *szunyog* szavunk tanúsága szerint ezen csoport átadó nyelvét az s -es szókezdet jellemezte, ellentétben az első csoport idetartozó szavainak bolgártörökös jellegzetességével (l. a *d*) pontot).¹¹

j) Valószínűnek tarthatjuk, hogy ezen második jövevényszócsoport átadó nyelve az a török nyelv volt, amelyet az előző csoport j -s szókezdétével szemben a $d\dot{z}$ -s vagy \dot{z} -s szókezdet jellemezte, amelynek — amint a 2. fejezetünkben behatóbban is kifejtettük — ma sz felel meg a magyarban.

k) Amennyiben *tőzeg* szavunk régi török jövevényszónak volna tekinthető (v. ö. Ligeti MNY. XXXIV. 207—207, 328), akkor a végződés alapján kétségtelenül a mi második csoportunkba volna sorozandó, és így azt tanúsíthatná, hogy arra a török nyelvre, amelyből második csoportunk szavai származnak, a rhotacizmus már nem volt jellemző. Csakhogy a m. *tőzeg*-gel kapcsolatba hozott szó a törökben is jövevényszónak látszik, mivel pedig a megfelelője a perzsában is megvan, nem lehetetlen, hogy a magyarba is valami nem-török nyelvből került. De nehézséget jelent a magyar szó \dot{o} -je is a megfelelő török szó \dot{a} -jével szemben; ezenkívül az adatok tanúsága szerint (Ligeti i. h.) a magyar szó eredeti

¹¹ A *szunyog* szó csuvas és mongol nyelvi megfelelőiben ugyanis \dot{s} -es szókezdetet találunk (v. ö. Gombocz BTL. 126 és Ligeti NyK. XLIX. 271).

alakja — úgy látszik — *tőzet* volt. — Az azonban már az előző pontokban említett hangsajátosságok alapján is valószínűnek látszik, hogy az a török nyelv, amelyből második csoportunk jövevényszavai származnak, köztörök nyelv volt, így tehát erre a rhotacizmus bizonyára nem volt már jellemző. Ezért ebbe a csoportba sorolható *boza* („sörfélének neve“) szavunk, amely Gombocz jegyzékében bizonyára csupán azért nem szerepel, mert nem bolgártörökös jellegű.¹²

l) Amennyiben e második csoport szavai köztörök típusú nyelvből származnak, a lambdacizmus semmiesetre sem lehetett e nyelvre jellemző. Ezért a végződés alapján idesorolható *kölyök* szavunk valószínűleg háromszótagos szóalak átvételéből származik; v. ö. erre nézve a mongol *külüge* szóalakat (BTL. 104).

C) Mongolos jövevényszavaink jellegzetességei:

m) Mongol eredetűeknek azok a jövevényszavaink tekintendők, amelyekben az ősaltái szóbelsei zárhang a magyarban is zárhangként van meg.

n) Valószínűleg mongol eredetűek azok a jövevényszavaink, amelyeknek a megfelelői csak a mongol nyelvekből mutathatók ki.

6. Régi török és mongol jövevényszavaink származási csoportjai

Ezen fejezetünkben megkíséreljük az előzőekben kifejtett nyelvi jellegzetességek alapján csoportosítani török és mongol származású jövevényszavainkat. Első sorban is a BTL-ben található szóanyagra leszünk tekintettel, azután pedig figyelembe akarjuk venni a BTL megjelenése óta felmerült török etymológiákat is (az utóbbiak között azonban esetleg vannak olyanok is, amelyek figyelmünket elkerülték).

A szóanyagot hat csoportban tárgyaljuk. Első csoportunkban találja az olvasó biztos bolgártörökös jellegű jövevényszavainkat, a másodikban a biztos köztörökös jellegűeket, a harmadikban pedig azokat a régi török jövevényszavainkat, amelyek — mivel nyelvi jellegzetességeknek híjával vannak — az előző csoportokba nem voltak beoszthatók. E három cso-

¹² Az EtSz. szerint „hangtani alapon nehéz eldönteni, hogy (délszláv úton került) oszmánli vagy kún jövevényszóval van-e dolgunk“. Kissé meglepő, hogy az EtSz. szerzői miért gondoltak ennél a szónál oszmán eredetre, amikor az oszmán alak *buzá*, sőt ilyen alakban szerepel ez a szó a szláv nyelvekben is. A magyar szó első szótagjának *o*-ja azt tanúsítja, hogy ez a szó a magyarban már az *u > o* hangváltozás előtt honosodott meg. Kún származásának pedig csak abban az esetben volna tekinthető, ha e szó csupán a Kunságban volna meg. — Ellenben semmiesetre sem sorozhatók e csoportba Németh Gyulával (MNy. XVII. 22–26) a következő szavaink: *koboz*, *kalauz* és *özön*. Az első két szó magyar nyelvi hangalakja is késői meghonosodást mutat, valószínűleg délszláv közvetítéssel kerültek hozzánk. Az *özön*-ről pedig később maga Németh is így nyilatkozott: „török eredete felette kétséges“ (MNy. XXVII. 227).

portban kérdőjellel jelölve szerepelnek azok a szavak is, amelyekre vonatkozó törökös magyarázatokat kétséges helyességűeknek tartjuk. Továbbá jelölve vannak [(mong.?) -vel] azok a jövevényszavak is, amelyek esetleg a mongolból kerültek nyelvünkbe. A IV. csoportban összeállítottuk a mongol származású és mongolgyanús jövevényszavaink jegyzékét: mongolgyanúsaknak általában azokat a jövevényszavainkat tekintjük, amelyeket formailag kifogástalanul lehetne a mongolból is származtatni (de természetesen ez utóbbiak azért török eredetűek is lehetnek). Jegyzékünk V. csoportjában a kétséges helyességű törökös szómagyarázatok szerepelnek; ezekre vonatkozólag minden egyes esetben a kifogásolható mozzanatokat is röviden megemlítettük. Végül jegyzékünk utolsó VI. csoportjában találja az olvasó azokat a szavakat, amelyekre vonatkozó törökös magyarázatokat nem tartjuk elfogadhatóknak; elutasító álláspontunkat minden egyes esetben itt is röviden megokoltuk.

I. Bolgártörökös jellegű jövevényszavaink:

[Az egyes szavak után következő betűk a nyelvi jellegzetességek előző egybeállításának pontjaira vonatkoznak. Azoknál a szavaknál, amelyek már a BTL-ben is említve vannak, nincs megmondva, hogy kitől származik a magyarázat; egyébként igen].

1. (?) *ágyú* (a); 2. *apró* (a)¹³; 2^a. (?) *békó* (a); 3. *besenyő* (a), (EtSz. I. 124); 4. *betű* (a); 5. *borjú* (b), (mong. ?); 6. *borsó* (a); 7. *bölcső* (a); 8. (?) *börtű* (a); 9. *bú* (a), (Munkácsi: KSz. XVIII. 1); 10. *csepű* (a); 11. *csipa* (a, f); 12. *csunya* (a), (Fokos: Nyr. LXI. 115); 13. *dara* (a); 14. *dél* (g), (mong. ?); 15. (?) *dió* (< *gyió*) (a, c, f), (Munkácsi; v. ö. EtSz.); 16. *dől* (g), (mong. ?), (Gombocz: EtSz.); 17. *eke* (a); 18. *erő* (a); 19. *göreny* (b), (mong. ?); 20. (?) *gözü* (a); 21. (?) *gyalom* (c); 22. (?) *gyaláz* (c); 23. *gyapjú* (a, c); 24. *gyarló* (a, b, c), (v. ö. Németh: Szily-émlék 144, KCsA. I. 75); 25. *gyárt* (c); 26. *gyász* (c); 27. *gyékény* (c); 28. *gyenge* (c); 29. *gyeplő* (a, c); 30. *gyertya* (c); 31. *gyom* (c); 32. *gyomor* (c), (Ligeti: MNy. XXXIII. 221); 33. *gyopár* (c), (Munkácsi: KSz. XVII. 234); 34. *gyöngy* (c); 35. (?) *gyötör* (c), (Fokos: Nyr. LXIII. 100); 36. *gyűl* (c); 37. *gyümölcs* (c); 38. *gyűrű* (a, b, c); 39. *gyűrű(fa)* (a, c); 40. *gyűszű* (a, c); 41. *iker* (b), (mong. ?); 42. *ír* (b, c); 43. *író* (a, b, c); 44. *ívik* „reif werden“ (c), (Munkácsi: NyK. XXXII. 398); 45. (?) *kancsó* (a); 46. *kanyaró* (a, b); 47. *kapu* (a); 48. *karó* (a, b); 49. (?) *kelengye* (a); 50. *kénese* (a, d); 51. *keselyű* (a); 52. *komló*

¹³ A török **opray*-ból a magyarban vagy kétszeres nyittabbá válással (*u > o > a*) származott a mai első szótagbeli *a*-, vagy pedig ebben az esetben a török *o*- a magyarban nem *u*-val, hanem *a*-val helyettesítődött. Ugyanígy magyarázandó esetleg a *kancsó* *a*-ja is.

(a); 53. koporsó (a); 54. kóró (a); 55. kölyök (g), (mong. ?)¹⁴; 56. kölyü (a); 57. (?) köpü (a); 58. kőrő (a); 59. (?) nyargal (c); 60. (?) olcsó (a), (Fokos: Nyr. 61, 112); 61. olló „Zicklein“ (a); 62. orsó (a); 63. ökör (b), (mong. ?); 64. sár „Kot“ (b, d); 65. sár „gelb“ (d), (mong. ?); 66. sárkány (b, d); 67. saru (a); 68. seper (d); 69. söprő (a); 70. serke (d); 71. sőreg(e) (d), (Gombocz: MNy. XIII. 185)¹⁵; 72. szám (e); 73. szapu (a); 74. szeplő (a); 75. szűr (b); 76. tanu (a); 77. tapló (a) (Munkácsi: KSz. XV. 346); 78. tar (b); 79. (?) tarló (a); 80. teknő (a); 81. tenger (b); 82. térd (b); 83. tiló (a, i); 84. tinó (a, i); 85. toklyó (a); 86. (?) túró (a), (v. ö. KCsA. I. 84); 87. tür „dulden“ (b), (mong. ?); 88. üdő (a), (mong. ?); 89. ürü (a) és 90. ocsu (a).^{15/a}

II. Köztörökös jellegű iövevényyszavaink:

1. árok (h); 2. bicsak (h); 3. boza (k); 4. csanak (h)¹⁶; 5. csők „Rute des Stieres“ (h); 6. homok (h), (mong. ?); 7. hurok (h)¹⁷; 8. kék (h); 9. köldök (h); 10. köpönyeg (h); 11. ok (h), (mong. ?); 12. öreg (h); 13. (?) örök (h), (Németh: KCsA. I. 75); 14. sereg (h); 15. szél (i); 16. szunyog (h, i); 17. szücs (i); 18. (?) tőzeg (h, k); 19. tüzök (h); 20. tyuk (h).

¹⁴ A magyar szó csak háromszótagos török szóból származhat, mint pl. *sőreg* (71. sz.)

¹⁵ A magyar szó eredetileg magánhangzós szóvégű volt, amint van is *sőrege* alak; a csuvasban pedig a magyar szóval egybevetethető *sawraGe* „hegyes“ szó szintén magánhangzós végződésű: m. *sőreke* > *sőreg*, mint szl. *osiha* > m. R. *eszeg* (EtSz.). (Hasonlóan Németh: MNy. XVII. 25).

^{15/a} Gombocz ?-el hivatkozik a Vámbéry csag. szótárában található *očav* 'spreu' szóra. Mészáros Gyula volt szíves figyelmeztetni, hogy a magyar szóval összevetethető hasonló jelentésű szó a kazáni tatárban is van: kaz. *očók* „die Spreu, was beim Worfen fortfliegt“ (Radloff I. 1327) és *utšuk* „polyva“ (A. Kajum I. 52). Ezek figyelembevételével a magyar szó török eredete és annak bolgártörökös jellege nem lehet kétséges.

¹⁶ Az EtSz. kün iövevényyszónak mondja: mivel azonban ez a szó nem csupán a kün területen ismeretes, az EtSz. felfogása nem fogadható el.

¹⁷ A BTL szerint e szavunk feltételezhető török eredetijének hangalakja **uruk* lett volna. Ebből azonban a magyarban *orok* származott volna, amely szóalak semmi esetre sem vegyült a *húr* szóval. A feltételezendő török eredeti tehát csak **uyruk* lehetett: az *-uy-* hangkapcsolatból ugyanis fejlődhetett a magyarban *uy* > *u* (l. erről Horger: MNy. XXIII. 497): ez utóbbi fejlődésnek természetesen már csak az általános *u* > *o* hangváltozás után kellett bekövetkeznie. Hogy, pedig a török **uyruk* szóalak tényleg feltételezhető, azt a BTL-ben is említett bar. *ukruk* és a csuv. *ukrək* szóalakok is tanúsítják (a csuvas szóalak nyilván tatár iövevényyszó). Lehetséges azonban, hogy a magyar szó három szótagos szóalak átvételéből származott: v. ö. a „hurok“ jelentésű mong. *uraka* szóalakkal; ez utóbbi esetben természetesen nem tartoznék szükségszerűleg ebbe a csoportba.

III. Bizonytalan jellegű régi török jövevényszavaink:

1. ács; 2. (?) ál; 3. alma (mong. ?); 4. árpa; 5. ártány; 6. báj; 7. (?) bakcsó (Munkácsi: KSz. XIV. 351); 8. balta; 9. barom; 10. bársony; 11. baszik; 12. bátor (mong. ?); 13. béka (mong. ?); 14. (?) becs (EtSz.); 15. (?) békó; 16. bélyeg (mong. ?); 17. bér; 18. bese (EtSz.); 19. bika (mong. ?)^{17a}; 20. bilincs (mong. ?); 21. bocsat, búcsú; 22. bojtorján; 23. boka (EtSz.); 24. bor; 25. borít (mong. ?); 26. bors; 27. borz; 28. boszorkány; 29. bosszú; 30. bölcs (mong. ?); 31. bölény; 32. (?) busz; 33. búza; 34. bú (mong. ?); 35. cötkény; 36. csalán; 37. csat; 38. (?) csóka; 39. csécs; 40. csökl; 41. (?) csökönyös; 42. (?) ér; 43. érdem (mong. ?); 44. ildomos; 45. (?) ír (főnév) (Munkácsi: NyK. XXXII. 396, Beke: Nyr. LXI. 123); 46. (?) káka; 47. kantár; 48. (?) kaptány (Gombocz: MNy. V. 421); 49. kar (Ligeti Vámbéry nyomán: MNy. XXIX. 218); 50. (?) karám (Gombocz: MNy. XVIII. 124); 51. kecske; 52. kender; 53. kép; 54. késik; 55. kicsiny; 56. kín; 57. kis; 58. kocmány; 59. kor; 60. korom; 61. kos; 62. kökény; 63. kökörcsin; 64. kölcsön; 65. köris (mong. ?); 66. ól (mong. ?); 67. oroslán; 68. orv; 69. (?) öcs (Németh: KCsA. I. 75); 70. ölt (Németh: KCsA. I. 74, Ligeti: MNy. XXXI. 285); 71. ör (ige); 72. sajt; 73. sátor; 74. (?) serény (Munkácsi: KSz. XV. 349); 75. serte; 76. (?) sima; 77. som (Munkácsi: KSz. XIII. 459, Beke: Nyr. LXI. 110); 78. szakál; 79. szál „Floss“ (mong. ?); 80. szán (ige); 81. szatócs; 82. szék (< *szēki); 83. szesz; 84. szírony; 85. szirt; 86. szongor; 87. szór; 88. szökl; 89. szünik; 90. tár (Beke: Nyr. XLVII. 207); 91. tengely; 92. teve; 93. tok (Munkácsi: KSz. XIII. 358, Németh: MNy. XXX. 135, Ligeti: MNy. XXXIII. 303); 94. (?) toportyán (Palló: KCsA. I. 234); 95. torma; 96. tömény (mong. ?); 97. tör (mong. ?); 98. törvény (mong. ?); 99. turul; 100. tükör; 101. (fel) tür; 102. ürge; 103. (?) öröm.

IV. Mongol és mongolgyanus jövevényszavaink:

1. bátor (III. csoport): mong. *bayatur* és m. *Bahatur* 1138/1329 (BTL). — 2. béka (III. csoport): burját *baka* (BTL). — 3. bélyeg (III. cs.): mong. *belege*, *belge*, *belik* (BTL). — 4. bika (III. cs.): mong. *buya*, mogh. *buka* (BTL). — 5. (?) bilincs (III. cs.): mong. *bilisüg*, *bilicég*¹⁸ „anneau“ (EtSz.). — 6. boglya: v. ö. burját *bagla* „Bündel“ (NyK. XLIX. 225).¹⁹ — 7. borít (III. cs.): mong. *büri*-, *buroyo*- „couvrir“ (EtSz.) —

^{17a} A magyar *bika* szóalak nyilván alakvegyülés eredménye: tör.-mong. *buka* + szl. *bykō*.

¹⁸ Talán a -č- íráshiba az EtSz.-ban -c- helyett.

¹⁹ Semmiesetre sem lehetséges szavunkat a BTL-rel, EtSz.-ral és

8. **borjú** (I. cs.): mong. *biraju* (BTL). — 9. **bölcs** (III. cs.): mong. *büyeč* „chaman“ (BTL). — 10. **dél** (I. cs.): mong. *düli* (BTL). — 11. **dől** (I. cs.): a mongol megfelelője ugyan nincs kimutatva (sőt a csuvas sem), azonban a szókezdő *d-* alapján ennél is és a *dél*-nél is valószínűbbnek látszik a mongol eredet. (A török nyelvekben nincs szókezdő *d-*) — 12. **érdem** (III. cs.): mong. *erdem* (BTL).²⁰ — 13. **görény** (I. cs.): mong. *kürene* (BTL). — 14. **erkölcs**: Munkácsi szerint (v. ö. EtSz.) a mongol *erkeküčün* török **ärk-küč* közvetítésével került volna a magyarba. Ilyen közvetítő alak feltevésére szükség nincs: a mongol szóból egyszerejtéssel származhatott **erküčün* szóalak, az *-n* pedig a magyarban ragnak vagy képzőnek értelmezve maradhatott el. Hogy a mongol szó hendiadyoin, az az átvételt illetően semmit sem számít, mert hisz az átvők ezt nem tudhatták (v. ö. t. i. Ligeti ellenvetésével: NyK. XLIX. 221). — 15. **homok** (II. cs.): mong. *homak* (BTL). — 16. (?) **idő** (m): mong. *üde* „soir“, *üdele* „faire une sieste“ (BTL). — 17. **ige** (m): kalm. *üge* (BTL). — 18. **iker** (I. cs.): mong. *ikire* (BTL). — 19. **ködmön**: Gombocz bizonyos habozással Vámbéry nyomán a törökből származtatta (v. ö. MNy. XXXI. 282), ennek akadálya a török *ü ~ m. ö* megfelelés, de még inkább tör. *-d ~ m. -d-*. A feltételezhető alapszó megvan a mongolban is (v. ö. Ligeti MNy. XXXI. 283), ezért szavunkat mongol eredetűnek tekinthetjük, amit annál is inkább megtehetünk, mert hisz a magyar *ködmön* alapján feltételezendő török névalak a törökből sem mutatható ki. — 20. **kölyök** (I. cs.): mong. *külüge* (BTL). — 21. **kőris** (III. cs.): mong. *küirüs* „Esche“ (BTL). — 22. **ok** (II. cs.): mong. *uk* „raison“ stb. (BTL). — 23. **ól** (III. cs.): mong. *ail* (< ? **ayyl*). — 24. (?) **öböl** (m): mong. *ebür* „sein, poitrine“ (BTL). Az egyeztetésben a *m. -r ~ mong. -l* mondható kétségesnek. Ligeti szerint (NyK. XLIX. 270) a magyar *öböl* szó a törökből is magyarázható; azonban ép az általa hozott adatok (i. h. 239–245) ennek az ellenkezőjét tanúsítják; tör. *-b ~ m. -b-* megfelelésről különben sem lehet szó. — 25. **ökör** (I. cs.): mong. *ükür* (BTL). — 26. **ölyv**, **ölyv** (n): mong. *eliye*. Ezen mongol szó megfelelője a törökből ki sem mutatható; természetesen nem a mai mongol alakból származott a magyar *ölyv*, hanem a felteendő mongol **eliye* szóalakból: a végződést a magyarok kicsinyítő képzőnek érezhették vagy pedig személyjelnek. — 27. **sár(ga)** (I. cs.): mong. *šira, šara* „jauné“, *širya* „isabelle“. — 28. **szál** „Floss“ (III. cs.): mong. *sal* „ú. a.“ (BTL). — 29. **tömény** (III. cs.): mong. *tümen* (BTL). — 30. **tör** „Schlinge“ (III. cs.): mong. *toyur* (hangrendi át-

Ligeti vel (NyK. XLIX. 221) valami török **buyul* szóalakból származtatni: az *-uyu-*ból ugyanis a magyarban vagy *ü* vagy *u* származott volna.

²⁰ Ha az *érdem* szó esetleg török jövevényszó is a mongolban (Ligeti, NyK. LXIX. 218), ez a körülmény még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az *érdem* szó nem volna a magyarban mongol jövevényszó.

csapás teendő fel a magyarban). — 31. (?) **törvény** (III. cs.): mong. *türü* „loi“ (BTL). A m. -vény a törökből való származtatás esetén is homályos marad. — 32. (?) **tulbó**: mong. *tuluma* (Munkácsi: MSFOu. LXVII. 284). — 33. **tulok** (n): mong. *tuyul* „veau“, kalm. *tughul* „Bos taurus, vitulus“ (BTL); a végződés magyar kicsinyítő. képzőnek tekintendő. Az egybeállítás Gombocz szerint a *tulok* tőszótagbeli rövid magánhangzója miatt kifogásolható. Nézetem szerint nem; az -*uyu*- hangkapcsolatból ugyanis a magyarban szabályszerűen *u* fejlődött volna, az *u*-ból pedig a nyomaték nélküli *u* eltűnésével szabályszerűen *u* származott volna, ha t. i. ez a kiesés. az *u > o* hangváltozás után következett volna be. Vagyis a *tulok* rövid *u*-ja ép úgy magyarázandó, mint a *hurok* rövid *u*-ja (v. ö. II. 7. számot) vagy az *orv < urv* rövid *o*-ja török **ory*-ből. A mongol *tuyul* szó a törökségben — úgy látszik — nincs meg. Vámbéry csag. *turuk*-ja még eddig megbízható forrásból nem került elő, a Gombocz által idevont kirgiz *torpak* „ein zweijähriges Kalb“ pedig még csak szóba sem jöhet mint a magyar szó töröknyelvi megfelelője. — 34. **tűr** (I. cs.): mong. *türe* „être épuisé (par la faim ou par la souffrance“). — 35. **üdül** (m): mong. *ede-ge* (a -*ge* műveltető képző) „se guérir stb“. (Ligeti MNy. XXIX. 278). — 36. **ünő** (I. cs.): mong. *üniye* (< **üniye*) „vache“ (BTL).

V. Kétséges etymológiák:

1. **ál** (III. cs.): „Az egybevetést némileg megnehezíti az a körülmény, hogy a magy. *ál* melléknév, míg a tör. *al* főnév“ (EtSz. I. 55).

2. **ágyú** (I. cs.): Alakilag ugyan származhatnék szavunk (R. *alde*) a feltehető török **alda* -ból (Németh: KCsA. I. 71): „több baj van azonban a jelentéssel“, a magyar szó eredeti jelentése t. i. „eszköz“ volt, az idevont török szóé pedig „Kunstgriff“. A török szó azonban sohasem jelentett „eszköz“-t, a magyar pedig „Kunstgriff“-et. Ezért nem lehet belátni, hogy szavunk miért nem inkább az *ald* ige származéka volna „áldozó eszköz“ —> „eszköz“ jelentésfejlődéssel.

3. **bakcsó** (III. cs.): a m. szó egy gémfélének a neve. a török *bagdžal* jelentése: „eine Entenart“.

4. **bécs** (III. cs.): Az egyeztetés kétes értékű, mert a magyar szónak csak a kirgiz *bäs* < **büş* szóban van megfelelője, a török *ā*-nek is rendszeren nyílt *e* felel meg a magyarban.

5. **békó** (III. cs.): Semmiesetre sem valami tör. *byka* alakból származott (EtSz.), mert az oszm. és csag. *bokayu* alapján felteendő török ősalak — úgy látszik — háromszótagos volt, a kétszótagos török szóalakok pedig összevonás útján jöhettek létre. A magyar szónak törökös magyarázata tekintetében nehézséget jelent a tör. -*o*- vagy -*u*- ~ m. -*é*-

megfelelés. Horger szerint (szóbeli közlés) a felteendő háromszótagos török ősalakból a magyarban szabályszerűen **bokó* származott volna, amelyből elhasonulás útján keletkezhetett **bēkō > bēkō*.

6. *börtü* „Kügelchen, Körner“ (ötvösműnyelvi szó) (I. cs.). A BTL és az EtSz. is ?-lel, mert sem a magyar szó tágabb „Körnchen“ jelentésére, sem a török megfelelők ötvösműnyelvi használatára nincs adat. Azonban semmiesetre sem tartozhatik „török jöv.-szavaink fiatalabb rétegébe“ (EtSz.), mert mindenesetre csak a magyar *ü > ö* hangváltozás előtt kerülhetett volna nyelvünkbe; kún származású sem lehet, mert a kúnban a megfelelő szó *-k*-ra végződött.

7. *bilincs* (III., IV. cs.): „A magy. bilincs kapcsolata a fenti török-mongol szócsaláddal valószínű, de a felsorolt alakok egyike sem lehet a m. szó közvetlen forrása“ (EtSz. I. 402). A *bilincs* szóhoz legközelebb állónak látszik a mongol *bilüčeg* szóalak, amelyben a magyarok a szóvégi *-g*-t kicsinyítő képzőnek értelmezhatték; a *-cs* előtt pedig inetymológikus *n* kifejlődését kellene felténnünk. Nincs azonban az sem kizárva, hogy *bilincs* szavunk szláv származású a magyarban; a szláv nyelvekben ugyanis az idézett mongol szóalak már régtől fogva meghonosodott (talán az avarok révén): v. ö. ó-egyh. szl. *bēlbčugb* „annulus“.

8. *busz* (III. cs.): Az idevonható török szóalakoknál — úgy látszik — a *p*-s szókezdet volt az eredeti (v. ö. EtSz. I. 580).

9. *csóka* (III. cs.): „Hogy a magyar *csóka* szláv vagy török jövevényszó-e, biztos kritérium híján nehéz eldönteni“ (EtSz.). Esetleg se nem szláv, se nem török jövevényszó, hanem a madár hangját utánzó magyar szó.

10. *csökönyös* (III. cs.): „Melich szerint a *csökönyös* a *csökken* ige alakv.-ból olyan újabbkori származék, mint amilyen a *csaponyos* a *csap-pan* ige *csapon* alakv.-ából“ (EtSz. I. 1178).

11. *dió* (< *gyiő*), (I. cs.): Bár az EtSz. szerint is „eredete nincs tisztázva“, formailag a M u n k á c s i-féle magyarázatot (~ csag. *janak* stb.) nem lehet kifogásolni; jobb magyarázatot pedig e szóra vonatkozólag nem ismerünk.

12. *ér* (III. cs.): Az EtSz. is kérdőjellel: „Noha a m. *ér* > tör. *är*-, *ir*- származtatása alaki szempontból elfogadható, a jelentéskörök eltérése szembeszökő: a m. *ér*- legrégibb és származékokban is leggazdagabban képviselt jelentése 'tango, contingo', a t. *är*- két főjelentése pedig 'ankommen' és 'sein'...“ (EtSz. I. 1596).

13. *gözü* (I. cs.): Ha nem is teljességgel lehetetlen, de nem is nagyon valószínű, hogy török **küsüy*-ből (BTL M u n k á c s i nyomán) a m. *gözü*, *göző* származott volna; fontos körülmény még, hogy a magyar szóval egybevetett török szavaknak nem „Spitzmaus“, hanem „Ratte, Maus“ a jelentésük.

14. **gyalom** (I. cs.): A BTL-ben idézett török szavak alapján ös-török alaknak *jylym* teendő fel; ennek és a magyar szóalaknak kapcsolata nem teljesen világos hangtani tekintetben; hasonló hangalakú és jelentésű szó pedig a szanszkritban is van (Munkácsy ÁKE 313).

15. **gyaláz** (I. cs.): Budenz szavunkat kapcsolatba hozta a *gyalog* szóval; ez a magyarázat semmiesetre sem mondható képtelenségnek (természetesen ebben az esetben eredeti jelentése szavunknak „tipor” lehetett).

16. **gyötör** (I. cs.): A török *jitür-* „verlieren, vernichten” szóval való egybevetésnek jelentésbeli nehézsége van.

17. **ír** (I. cs.): A török megfelelőjének nem „orvosság” a jelentése, hanem egy orvosságul használt növény neve. A szó általánosabb értelmű használatára a törökben, a szűkebb körű használatra pedig a magyarban nincs adat.

18. **káka** (III. cs.): A BTL-ben idézett török szavak (*kaky, kuky, kova, köya, küya* stb. összetartozása teljesen kétséges; de azt sem lehet megérteni, hogy mi módon tartozhatnának ezen szavak össze a magyar *káka* szóval: még Gombocz sem mert ezen szóra vonatkozólag török ősalakot konstruálni.

19. **kancsó** (I. cs.): A magyar szónak a csag. *končak* szóval való egybevetését már Gombocz is kérdéses helyességének jelezte, nyilván elsősorban a jelentésbeli eltérés miatt (a török szó jelentése „längliche Tasse, Teller, Schale, Trinkgefäß”), de azután még a török *o ~ m. a* megfelelés sem olyan magától értetődő. Különbö is a csag. szó *kolčuk* alakban is előfordul, és esetleg az *l*-es alak az eredeti, mert hisz például az oszmánban a *kolčak* szó már annyit jelent mint „karpáncél”... Mindezenesetre ismerni kellene a török szó etymológiáját.

20. **kaptány** (III. cs.): A magyar szó csak a székelyeknél használatos.

21. **karám** (III. cs.): A török nyelvekben csak *kora* alak van. Hogy ehhez egy *-n* török kicsinyítő képző járult volna, az csak feltevés, amely azonban támogatható a mordvin *koram* „eingezaunter Hof” és osztják *xurán* „Viehhof” szóalakokkal (török jövevényszók). Amennyiben a m. *karám* kún jövevényszó volna, a török *-o ~ m. -a* megfelelés nehézséget nem jelentene; ha azonban régi török jövevényszó volna, akkor az első szótagban itt is kétszeres nyíltabbá válást kellene feltenni (*u > o > a*).

22. **kelengye** (I. cs.): A feltételezendő bolgártörök **külindiy* szóalak nem mutatható ki a török nyelvekből: csak a *kälin* „Schwiegertochter” szó van meg; a m.-ban a feltételezendő *-d > -gy-* hangváltozás sem szükségszerű.

23. **köpü** (I. cs.): A „butterfass” jelentésű csag. *köpü*, bask. *göbü* etymológiája homályos; östörök szóvégi *-ü* pedig a magyarban minden-

esetre eltűnt volna. Amint pedig Mészöly megvilágította (MNy. XI. 15), a *köpi* szó magyar eredetű is lehet.

24. **nyargal** (I. cs.): A török *jaryala* „im Pass gehen“ etymológiáját nem ismerem.

25. **olcsó** (I. cs.): Mészöly Gedeon felfogása szerint (szóbeli értesülés) szavunk kifogástalanul kapcsolatba hozható a m. ó „alt“ szóval is.

26. **öböl** (IV. cs.): A magyar szóban *-r > -l* hangváltozás volna felteendő; az *-r* végződésű alaknak azonban a régiségben vagy a népnyelvben nincs nyoma.

27. **öcs** (III. cs.): Kifogástalan ugor etymológiája van. Hogy az idevonható ugor szavakkal miért tartozna a török emlékekben előforduló *iči* 'jüngerer Bruder' „feltétlenül“ össze (Németh KCsA. I. 75), azt belátni nem lehet. Véletlen egyezés valószínűbb.

28. **öreg** (II. cs.): A szó finnugor eredetű is lehet (v. ö. *Toivonen* (NyK. L. 456).

29. **örök** (II. cs.): A török *örük* „fortdauernd, beständig“ csak a turáni uigur emlékekben fordul elő.

30. **sérény** (III. cs.): A Munkácsi által idevont török szavaknak összetartozása nincs tisztázva (v. ö. KSz. XV. 349): *tör ä ~ m. ē?*

31. **síma** (III. cs.): Teljesen kifogástalan magyar etymológiája is van (v. ö. BTL).

32. **tarló** (I. cs.): A magyar szó Budenzcel a magyar *tarol* ige származékának is magyarázható

33. **topórtján** (III. cs.): Az idevonatközlő török szóalak csak ki van következtetve. Szavunk a felteendő török *-č- > m. -cs- ~ -ty-* megfelelés miatt még egyáltalán nem sorozandó Palló M.-val török jövevényszavaink „középső“ rétegébe.

34. **törvény** (III., IV. cs.): A szó első része egybevezethető ugyan alakilag és jelentésileg az ótörök *törü*, mong. *türü* szóval, azonban a *-vény*-re kielégítő magyarázat nincs.

35. **tözeg**: V. ö. 5. fejr. B) k pontjával.

36. **túró** (I. cs.): Bár a kaz. *tuyaruk* szóalakkal egybevezethetőnek látszik (nehézséget jelent azonban, hogy a török szó három szótagú), nem lehetetlen, hogy a szó iráni eredetű a magyarban; v. ö. óiráni *tūray* „käsig gewordene Milch“ (Bartolomae, Air. Wb. 656): Mészáros Gyula szóbeli közlése nyomán.

37. **űröm** (III. cs.): A török *ü- ~ m. ü-* megfelelés miatt a magyar szó aligha közvetlenül a törökből származott (kas. *ürem* stb.), vagy pedig talán valami más török nyelvből mint többi jövevényszavunk (az óstörök *ü*-nek ugyanis nyílt *e* szokott megfelelni a magyarban).

38. **tuibó:** Ligeti ellenére (NyK. XLIX. 219) sem látszik lehetetlennek, hogy a m. szó Munkácsi felfogásának megfelelően a mongol *tuluma* szóval kapcsolatos.

VI. Hibás etymológiák:

1. **agár:** „Legvalószínűbb, hogy egy szláv *ogarb* átvétele“ (EtSz.).
- 1.^a **arat:** „Eredete nincs tisztázva“ (EtSz.). Valószínűleg finnugor eredetű és összetartozik a votják *aral-* „ernten“ igével.
2. **bakó:** „Kielégítő magyarázata nincs“ (EtSz.).
3. **béke:** „Biztos etymonja nincs“ (EtSz.).
4. **bekecs:** Munkácsi (NyK. XXXII. 279) „Kuhkalb“ jelentésű török szóval egyeztetette. „Elfogadható magyarázata nincs“ (EtSz.).
5. **berke:** A Ligeti (MNY. XXXIII. 301) által idevont újgur stb. *bürkä* alapján a magyarban nyílt *e*-t várnánk, pedig *i*-s és *ü*-s variánsok is vannak; ezenkívül a m. és tör. szó jelentései is csak részben egyeznek.
6. **bodor:** „Elfogadható magyarázata nincs“ (EtSz.). Talán finnugor eredetű (v. ö. Wichmann: UJb. VII. 185).
7. **botor:** A török *butur*-ral való összetartozása (v. ö. Munkácsi: KSz. XIV. 352) „az eltérő jelentések miatt valószínűtlen“ (EtSz.).
8. **bögöly:** A BTL-ben a 167. lapon még mint „nicht ganz sicherer Fall“ van említve (östör. *-k- ~ m. -g-* miatt). A BTL egy ócsuvas, az EtSz. pedig már egy tör. **bügül* alakból származtatja. Az egybeállított mongol és török szavak valószínűleg nem is tartoznak össze, mert — úgy látszik — részint ősalt. *-k-*, részint ősalt. *-g-* szerepel bennük.
9. **bün:** Németh Gyula újgur *mün* „Schuld, Sünde“ szóval vetette egybe (KCSA. I. 73), azt tételezvé fel, hogy az újgur szó östörök **bün*-ből származott. Figyelman kívül hagyta azonban azt a körülményt, hogy a magyar szó eredeti alakja *biün* volt: az *ü* semmiképp sem származhatott török *ü*-ből.
10. **cége:** A Gombocz-féle etymológiának megfelelő *szége, cége* szóalak tulajdonképp téves olvasat, a szó tényleges alakja *szégye*; ez pedig szláv származású (v. ö. Moór, UJb. VII. 122–150, Nyr. LX. 111).
11. **cickány:** Csinált szó (v. ö. EtSz.).
12. **csabák:** „... alig gondolhatunk arra, hogy e halnevet honfoglaláselőtti török jöv.-szavaink közé sorozzuk“ (EtSz.).
13. **csákány:** „Eredete nincs tisztázva“ (EtSz.).
14. **csótány:** Beké (Nyr. XLVII. 203) egy „csipni“ jelentésű csuvas igével próbálta kapcsolatba hozni — a jelentés szempontjából sem kielégítő módon (v. ö. EtSz.).
15. **csavar:** „Eredete nincs tisztázva“ (EtSz.).
16. **csibe:** „Eredetileg hangutánzó, állathivogató szó“ (EtSz.).

17. **csiger**: „Kielégítő magyarázata nincs“ (EtSz.).
18. **csihol**: „Hangutánzó szó“ (EtSz.).
19. **csoport**: „Kielégítő magyarázata nincs“ (EtSz.).
20. **csök** „Taufschmaus“: Az EtSz. szerint kún jövevényszó (Duna-Tisza közti tájszó).
21. **dísznő**: V. ö. a 2. fejezetünk végén közölt fejtegetésekkel.
22. **egy** „heilig“: Németh (KCsA. I. 242) Vámbéry nyomán török eredetűnek mondja; fejtegetéseit azonban az EtSz. sem fogadja el.
23. **egyéb**: Németh (Nyr. XLII. 245) Szinyei nyomán török eredetűnek mondja; a magyarázat „hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlan“ (EtSz.).
24. **gödény**: A Munkácsi-Gombocz-féle törökös etymológia érdekében fel kellene tennünk, hogy a magyarban e szóban *k* > *g*- és *-t* > *-d*-hangfejlődés következett volna be a hangrendi átcsapáson kívül, továbbá szabálytalan *ü* > *ő* hangfejlődés: teljességgel valószínűtlen.
25. **gügyü**: Egyéb nehézségektől eltekintve, a csag. *küdü*, melyet szavunkat egybevetették, csak Vámbérynál fordul elő.
26. **gyáva**: E szó csak a XVIII. században tűnik fel; ezért valószínűleg oszmán származású jöv.-szó. Azonban nem a török eredetű oszm. *džaba* „umsonst, gratis“ szóval vetendő egybe, hanem az arab eredetű *java* „fade, albern“ szóval: a m. *gyáva* eredeti jelentése t. i. „erőtelen, együgyű“ volt.
27. **gyermek**: Gombocz feltevése szerint (Räsänen nyomán) szavunk a csuvas *s'amrâk*, *s'armâk* 'jung' szóval tartoznék össze (v. ö. KCsA. I. 84). Erről a szóról azonban nem tudjuk, hogy a szókezdő *ś*-korábbi *j*-ből vagy *č*-ből származott-e. Az pedig a cser. *samarak*, *samarak* 'Kind' alakok alapján kétségtelen, hogy a csuvas *s'amrâk* szóalak az eredetibb. Azután pedig a csuvas *k* szóvégződés sem teljesen magától értetődő. — Ezzel szemben a szó ugor etymológiája teljesen kifogástalan (v. ö. Mészöly: NNy. I. 208). A család tagjaira vonatkozó elnevezések között török eredetű különben sincs nyelvünkben.
28. **gyúr**: A BTL-ben kérdőjellel. Valószínűleg hangrendi átcsapással *gyúr*-ból.
29. **harang**: Ligeti szerint a „gong“ jelentésű mongol *qarangya* XIII. század utáni tibeti jövevényszó, s így semmiképp sem lehet kapcsolatba hozni a m. *harang* szóval (NyK. XLIX. 245–251). Az is azonban teljesen valószínűtlennek látszik, hogy a magy. szó a köztörök *qazun* „kazán“ szóval volna egybevetendő Ligeti feltevése értelmében: az általa feltételezett bolgártörök **χarax*-nak ugyanis a magyarban *harán* vagy *harám* felelne meg, de semmiesetre sem *hurang*. Ezenkívül a bolgártörökben szókezdő *χ* sem tehető fel: persze ezt a feltevést Ligeti Németh Gyulának a *hún* névről való eszmefuttatásával indokolja...

30. **hetevény:** Törökből származtatta Pais (MNy. XXIX. 37); a szónak azonban teljesen kifogástalan magyar etymonja is van (l. ugyanott).

31. **hír:** A BTL-ben kérdőjellel. A magyar szóval egybevetet török szó arab eredetű, de még ezeken felül is vannak hangtani nehézségek.

32. **igér:** Nemcsak az ősalt. -g-nek m. -g-vel való egyeztetése hibás, hanem a m. ige állítólag török személyragos alakot (III. sz.) tükrözne, ami teljesen valószínűtlen.

33. **kalokány:** Gombocz két török növénynévvel is kapcsolatba próbálja hozni, azonban mindkét egybevetés valószínűtlennek látszik. A kirg. *kašayan* alapján feltételezhető bolgártörök alak **kalaŷan* lehetne ugyan, de ennek a magyarban *kalán* felelne meg. Ép úgy az idevont köz-török *karayan*-nak *karán*.

34. **kár:** Ligeti szerint (MNy. XXIX. 220) tör. *qor*-ból, bár szerint is „a török *o* ~ magyar *á* megfelelés korántsem világos”. Ellenben teljesen kifogástalanul származtatható a szláv *kvar* szóból.

35. **kepe:** A felhozott török párhuzamok ősalakja **küpän* volna, amelynek a magyarban *kevény* felelne meg. A m. szó szláv *kopu* szóból származik hangrendi átcapással (Móór Nyr. LX. 60).

36. **kéve:** Nem látszik valószínűnek, hogy a kaz., bask. *kübä* szóalakban a -b- eredeti volna; ebben az esetben ugyanis a csuvasban -v-t kellene várunk; már pedig a csuvas alakok: *kuBa* és *koBa*. De baj van a magyar szó vokalizmusával is, sőt nem egyezik a török szócsoporthoz és a magyar szó jelentése sem. Az idevont török szavak „kleiner Heuhaufen“-t jelentenek. De különösen képtelenség az egybevetés a tárgyl népraiz szempontjából is: gabonabetakarítás momádós módja szerint ugyanis a learatott gabonát nem kékébe kötik, hanem boglyába gyűjtik.

37. **kobak:** Östör. -p- van egyeztetve m. -b-vel; talán kún *kabak* „cucurbita” szóból.

38. **kopó:** Oszmántörök *köpäk* szóval nem egyeztethető.

39. **köd:** Semmiesetre sem török eredetű; a mongol *küdeŋ*-ből való származtatására pedig azért nincs szükség, mert kifogástalan finnugor etymonja van.

40. **körte:** A m. szó eredeti alakja *kürtvél* volt, ami a török *kürtmä*, *kärtmä* szóalakokkal való egybevetés tekintetében nehézséget jelent: hasonló alakú és „körte” jelentésű szavak a kaukázusi nyelvekben is akadnak.

41. **kút:** V. ö. a 4. fejezetben felhozottakkal.

43. **orvos** (R. Nagy: MNy. XXX. 157) < tör. *arwišcy* „Zauberer”: a magyar szó legrégebbi alakja *uruus* (Oklsz.).

44. **özön:** „... a m. *özön* szó török eredete feletle kétséges” (Németh: MNy. XXVII, 227).

45. **pödör**: A török *bötör*-rel való egybevetés hangtani nehézségeken kívül magyarázatlanul hagyja a *pöndörít* szóalakot is.

46. **sarló**: V. ö. a 2. fejezetben mondottakkal.

47. **sürü**: Nem vethető egybe sem csuvas *s'šra* „dicht, dick“ szóval, sem tel. *čirak*-kal: a csuvas *š* ugyanis nem *i*-ből, hanem *u*-ból származott.

48. **süveg**: V. ö. a 2. fejezetünkben mondottakkal.

49. **szarufa**: „Die ältere erklärung *szarufa* als *szarvfa* „hornbalken“ scheint doch näher zu liegen“ (BTL). Valószínűleg a szláv *rog*-nak megfelelő tükörszó.

50. **szárny**: V. ö. a 2. fejezetünkben előadottakkal.

51. **szemölcs**: V. ö. a 2. fejezetünkben felhozottakkal.

52. **szérű**: V. ö. a 2. fejezetünkben mondottakkal.

53. **szöllő**: V. ö. a 2. fejezetünkben mondottakkal.

54. **teker**: Az oszm., kirg. *dävir*-, csuv. *tavər*-, mong. *teyere* semmi-kép sem tanúsítják, hogy e szóban valaha is szerepelt volna intervokális *-k-*, amit Gombocz feltételezett.

55. **tor**: A csag. *tor* csak Vámbérynél szerepel.

56. **tömlő**: Valószínűleg magyar származású; v. ö. Paisnak Munkácsi törökös magyarázatára vonatkozó fejtegetéseivel (MNy. XXX. 36).

57. **tűnik**: A csag. *tün*- csak Vámbérynél; törlendőnek tartja Németh is (MNy. XI. 317).

58. **vályu**: Magyarországon átvett bolgártörök jövevényszónak mondta Németh, de v. ö. NNy. III. 249–254.

59. **zerge**: Csinált szó (v. ö. Németh: MNy. XI. 316).

VII. Összegezés:

Megvizsgáltunk összesen 283 etymológiát, amelyek közül 230-at már Gombocz tárgyalt BTL-ében; ezeken kívül még kiterjeszkedtünk 53 újabb idetartozó szómagyarázatra is. Alapos vizsgálat után arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy a 283 szómagyarázat közül 59 teljességgel elfogadhatatlannak tekintendő. A figyelmes olvasó meggyőződhet róla, hogy egyáltalán nem akartunk mindenáron kiküszöbölni törökös szómagyarázatokat, hisz mindazon eseteket, amelyeknél a javasolt származtatás lehetősége csak némileg is megvolt, a kétséges etymológiák csoportjába soroztuk be. Ilyen szómagyarázatot 38-at találtunk. A teljesen kifogástalan magyarázatok száma ilyenformán nem több 186-nál. Ezekről az alábbi táblázat nyújthat áttekintést:

	I. csoport	II. csoport	III. csoport	IV. csoport	Össz.
Helyes etym.	67	15	72	8	162
Helyes tör. vagy mong. etym.	10	2	12	(24)	24
Kétségesek	14	3	19 (—2)	2 (+2)	38
Összesen	91	20	103	10 (+24+2)	224

Talán feltehetjük, hogy a kétségesek közé besorozott szómagyarazatok felerészben majd helyesnek bizonyulnak. Ez más szavakkal annyit jelent, hogy a magyar nyelv szókészletében körülbelül 200 olyan szó van, amely a Gombocz-féle eredeti értelmezés szerint honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszónak volna tekintendő. Ennek a számnak igazi jelentőségét csak akkor fogjuk megfelelően értékelni tudni, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar nyelv szókészletében több mint négyszer ennyi régi, vagyis már a nyelvemlékek korában is meglevő szláv jövevényszó van. Senkinek sem fog eszébe jutni a magyarságot ezek alapján szláv népnek kinevezni; aki azonban 200 mongol-török jövevényszóra való tekintettel a magyar népet török eredetűnek akarja megteinni, az vagy romantikus török-rajongó vagy — tájékozatlan. Nem szabad ugyanis elfeledkeznünk arról a fontos körülményről sem, hogy ez a 200 szó három nyelvből való. És ha Németh Gyula azt hirdeti, hogy a magyarság a honfoglalás kora előtt egy évezreden keresztül török népek között élt, hatásuk alatt állott, sőt velük egy volt, akkor már csak a jövevényszókészlet alapján is meg kell és lehet állapítanunk, hogy ez a ráhatás nagyon felületes lehetett, mert hisz a szláv népekkel való érintkezés eredményeképpen már egy-két század múlva is négyszer-ötször annyi szláv jövevényszó került nyelvünkbe, mint amennyi mongol-török jövevényszó összesen van a magyarban... Hogy a neovámbéristák iörökösködő őstörténete ezen eddig nem ismert előzmények után nem lehet más mint „fikciók pilléreire épült áltudomány”; az nyilvánvaló.

Ha azonban valaki azt hinné, hogy a neovámbéristák ezek után majd be fogják bizonyítani, hogy nem 200 három nyelvből származó jövevényszó őstörténeti elképzeléseik alapja, hanem lényegesen több, az bizonytalansággal fog... Tőlük fejtegetéseimre válaszként legfeljebb gyalázkodást és őtestamentomi átkokat várhatok vagy mélységesen bölcs — hallgatást... Az az ádázul gyűlölködő hang, amelyet őstörténeti elméleteik kritikusaival szemben eddig állandóan használni szoktak, világosan tanúsítja, hogy ők tényleg rajongók. Ez semmiesetre sem valami nagy érdem a tudományban, de ezt tudva egyet-mást mégis megért az ember...

7. Mi módon honosodtak meg a török és mongol jövevényszavak előbb tárgyalt csoportjai nyelvünkben?

Az előadottak szerint a magyar nyelv jövevényszavainak az a csoportja, amelyet Gombocz 1912-ben még bolgártöröknek mondott, tulajdonképp három nyelvből származik. A három nyelv közül csak két nyelv mondható töröknek, s e kettő közül is csak az egyik volt tényleg bolgártörök jellegű. A harmadik nyelv pedig — amint megállapíthattuk — mongol nyelv volt.

Idegen szavak meghonosodásának feltétele mindig az átvevők részén előforduló kétnyelvűség volt. A magyarság egy részének tehát valamikor az említett három nyelvet beszélnie kellett; hogy egyszerre-e vagy pedig különböző időkben, azt nem tudhatjuk. Az utóbbi lehetőség azonban már eleve is valószínűbb. Az mindenesetre kétségtelen, hogy a magyarság a honfoglalást megelőző időkben egy köztörök, egy bolgártörök és egy mongol nyelvet beszélő néppel szorosabb kapcsolatban állott.

Mivel a bolgártörökös jellegű jövevényszavak száma lényegesen nagyobb a köztörökös jellegűekénél, ezért a közömbös jellegű jövevényszavainknak (III. csoport) nagyobbik része is nyilván az első nyelvből származott. Ebből azonban az is következik, hogy a magyarság a honfoglalás előtti időkben egy bolgártörökös jellegű nyelvet beszélő török néppel sokkal bensőségesebb kapcsolatban volt, mint azzal a köztörök jellegű nyelvet beszélő néppel, amelynek nyelvéből szintén kerültek jövevényszavak a magyarba.

Az első kérdés az lehet számunkra, hogy minő viszony lehetett a magyarság és azon török nép között, amelynek nyelvéből való régi török jövevényszavaink nagyobbik, vagyis bolgártörökös jellegű csoportja. Erre nézve más forrásunk természetesen nincs, mint maguk az idetartozó jövevényszavak. Ezekből azonban megtudhatjuk azt a fontos körülményt, hogy a földműveléssel kapcsolatba hozható török jövevényszavaink a bolgártörökös jellegű nyelvből származnak. A földművelés tárgykörébe tartozó szavak ugyanis csupán régi török jövevényszavaink első, vagyis bolgártörökös jellegű és harmadik, vagyis nyelvileg közömbös jellegű csoportjában fordulnak elő, amiből a legnagyobb valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy a földműveléssel kapcsolatba hozható nyelvileg közömbös jellegű török szókészlet is abból a nyelvből származik, mint az első, vagyis bolgártörökös csoport összes szavai. A földművelésre az első csoport szavai közül a következők vonatkoznak: *borsó, csepű, dara, eke, gyom, gyümölcs, karó, komló, kóró, kölyű, ocsú, seper, szapu, (?) tarló, tiló*. — A III. csoport szavai közül idvonhatók: *árpa, búza, kender, ör* (ige), *szór*. — Ha tehát azok a bolgártörökök, akik a magyarokkal a honfoglalás előtt szorosabb érintkezésben voltak, földműveléssel foglalkoztak,

akkor azok csak a magyarok szolgái lehettek. A magyarok ugyanis kétségtelenül nomádok voltak²¹; a nomádos törzsszövetségeken belül pedig a nomádok és hozzájuk tartozó földművesek között a viszony sohasem volt más, mint hogy a nomád volt az úr, a földműves a szolga, amint ezt Cs. Sebestyén Károly folyóiratunk legutolsó számában közölt tanulmányában behatóan kifejtette és megmagyarázta (v. ö. NNy. X. 41—60). Sebestyén Károly tanulmányában közölt adatok szerint a nomádok akkor szoktak valamely más nép szolgálatában ráfanyalodni a földművelésre, ha valamely okból elvesztik legfőbb kincsüket, állattálmányukat. Konstantinos Porphyrogenetos előadásából pedig tudjuk, hogy korábban a chazarok törzsszövetségébe tartozott kabarok fellázadtak a chazar uralom ellen; a lázadást leverték, de akik a lázadók közül el tudtak menekülni, azok a magyarokhoz csatlakoztak. Ha a lázadásban résztvetteknek menekülniök kellett, akkor nyilván csak állattálmányuknak kisebbik töredékét menthették meg. Ennek következtében mit tehettek volna egyebet, mint hogy a magyar törzsszövetségben elvállalták a földművelési munkák elvégzését, vagyis azt a szükséges munkát, amelyet nomádok mindig szívesen bíztak idegen leszegényedett törzsekre. De az sem lehetetlen, hogy a chazarok lázadó törzse már a chazar törzsszövetségben is nem állattenyésztéssel, hanem földműveléssel foglalkoztak, vagyis hogy szabadságukat már régebben elvesztették.

A nomádok szántóföldjei a téli szállások közelében, a folyótorkolatok környékén szoktak lenni. Hogy a leszegényedett kabarok szántásvetésen kívül a nomád magyarok téli szállásai közelében halászattal is foglalkoztak, azt legvilágosabban a *gyalom* néven kívül (a téli halászat eszköze) bolgártörök jellegzetességű halneveink tanúsítják, amilyenek *sőreg* és *süllő*; de nyilván ezekkel együtt honosodott meg a magyarban a közömbös nyelvi jellegű *tok* is. — A törökösködő őstörténészek az ősmagyarokat erőnek erejével valami nyomorult halásznépnek szerették volna megtenni. Ennek az elméletnek azonban semmi alapja sincsen, mert hisz a magyarban csak négy jelentéktelen finnugor származású hálnév van — három jelesebb hálnak bolgártörök eredetű neve mellett!

Hogy a magyarsághoz csatlakozott elszegényedett kabarok a nomád életmódot folytató magyarság téli szállásai közelében nemcsak halásztak, hanem a teljes megtelepüléshez közelálló életmódot is folytattak, azt a sertésenyésztéssel kapcsolatos török eredetű *ártány* és *serte* szavaink

²¹ Törökösködő őstörténészeink az adatok világos tanúsága ellenére tagadják, hogy az ősmagyarok állattenyésztők lettek volna. Mivel földművesek az ősmagyarok nem voltak, kérdeznünk kell, hogy mi szerepük lehetett egy török nomádos törzsszövetségben. Vagy talán azt hiszik a neovámbéristák, hogy a törökök atyafiságos szeretetből nyájakkal ajándékozták meg a „zsákmányoló” életmódot folytató ugor testvéreket, akik — azokkal úgysem tudtak volna mit kezdeni?

tanusítják, amely szavak a nyelvileg nem jellegzetes szavak csoportjában fordulnak ugyan elő, de semmi kétség, hogy a földműveléssel kapcsolatos szókészlettel együtt honosodtak meg nyelvünkben. A megtelepedett életmódot ezek a szavak azért tanusítják az áradó népre nézve, mert sertésekkel semmikép sem lehetne a steppén nomadizálni.

Amint kifejtettük, lehetséges, hogy a *disznó* szó esetleg még finn-ugor eredetű; az elnevezés természetesen eredetileg vaddisznóra vonatkozott. Ennek a szónak a megmaradása a nyelvben azonban azt tanusítja, hogy a magyarok nyári szállásai költözéseik során mindig erdős vidékek közelében voltak. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy Lebediában való tartózkodásuk idején nyájaikkal nyáron fölhatoltak a Don és a Donec forrásvidékéig is. Ugyanezt fel kellene azonban abban az esetben is tenni, ha valaki fejtegetéseink ellenére továbbra is bolgártörök eredetűnek volna hajlandó *disznó* szavunkat tekinteni. Míg azonban e szavunk a vaddisznót is jelentette, az *értány* szó bizonynyal (sőt valószínűleg a *serte* szó is) már az állattenyésztés terminológiájából való. Mivel azonban — az erdők tökéletes hiánya folytán — Lebediában sertésenyésztésre semmi lehetőség nem volt, a magyarok ezt a szót csak az Etelközben vagy pedig a mai Magyarország területén vehették át valami bolgártörök nyelvet beszélő földműves nép nyelvéből. Hogy a magyarok a IX. század folyamán érintkezésben voltak egy bolgártörök nyelvet beszélő néppel, azt a *besenyő* népnév tanusítja. Ezzel a bolgártörökös hangalakú névvel ugyanis a magyarok csak IX. század második felében ismerkedhettek meg (v. ö. Gombo cz : MNy. XII. 282). Mivel pedig történeti adatok szerint az a török nép, amely a magyarsággal Etelközből Magyarországra költözött, a kabar volt: ebből nyilvánvaló, hogy a sertésenyésztésre és földművelésre vonatkozó török jövevényszavaink csak az ő révükön honosodhattak meg nyelvünkben.

Nomád törzsszövetségeken belül a később csatlakozottakat a határvédelem ellátására és az előlharcolásra szokták kötelezni. Az utóbbit a kabarokra vonatkozólag Konstantinos Porph. is megemlíti. Annyit még tudunk róluk, hogy a honfoglalást megelőző időkben magyarokkal együtt a későbbi Ausztria területén kalandoztak (v. ö. Schünemann, UJB. II. 221). Ezek után a kabaroknak nyomuk vész; nevük még a magyar törzsnévi helynevek sorában sem fordul elő (v. ö. NNy. X. 134). Ennek csak az lehet az oka, hogy a kabarok (három törzsük volt) saját törzsneveikkel szerepelnek helyneveink között. A kérdés csak az, hogy mely nevek hozhatók velük kapcsolatba. Eddig négy helynév került ilyen szempontból gyanúba: *Székely*, *Kálozd*, *Varsánd* és *Tárkány* (NNy. X. 135). Ezek közül önálló magyar néptörzsként csak a székelyek szerepelnek. Háború esetén az Árpád-korban ők nem-lovagi fegyverzetben, mint portyázók tényleg elől harcoltak; ezen kívül rájuk volt bízva a keleti határ védelme is. Ez

utóbbi körülmény tette lehetővé, hogy törzsi különállásuk századokon át napjainkig megmaradhatott. A székelyek azonban semmiesetre sem Erdély hegyei között — szláv környezetben — magyarosodtak el, hanem ők már mint magyar nyelvűek kerültek oda határőröknek. Ha a székelyekben a kabarok egyik ágát látjuk, akkor korai elmagyarosodásukra nézve ismét Konstantinos Porph.-t idézhetjük, aki szerint t. i. a kabarok bírája a turkok („magyarok“) elűtő nyelvét is. A törzsi szervezet felbomlásával valószínűleg ősi magyar elemek is keveredtek közéjük, ami teljes elmagyarosodásukat siettethette.

Az itt előadott elmélet véleményünk szerint igazolható is. Van ugyanis két bolgártörökös jellegű jövevényszavunk, amelyek kapcsolatba hozhatók a székelyekkel. Ezek *ir* és *betű* szavaink. Ugyan Németh szerint a törököktől átvett rovásírás az egész magyarság szellemi kincse volt: csakhogy ezt a feltevést egyetlen tény vagy adat sem támogatja. Ha a székely rovásírás valaha tényleg általános lett volna, akkor már feltétlenül előkerült volna valami emléke ennek az írásnak nem-székely területről is. Ennek azonban semmi nyoma sincs; de még csak valami rovásírásos felirat sem maradt ránk valamelyik honfoglaláskori leleten (gondoljunk csak a fegyvereken fennmaradt germán runafeliratokra!). De nemcsak a magyarországi emlékek hiánya bizonyítja, hogy a rovásírás csupán a székelyek tulajdona volt, hanem még határozottabban az a körülmény is, hogy a rovásírást Kézai tanúsága szerint már a középkorban is székely speciálitásnak tudták.

Ezzel számunkra a bizonyítási kör be is zárult. Ennek eredményeképpen azt mondhatjuk ki, hogyha minden nem csálóka látszat, akkor régi török jövevényszavaink java része a kabarok révén honosodott meg a magyarban. — Ez a gondolat természetesen egyáltalán nem teljesen új, hisz Konstantinos Porph. ezt az olvasni tudóknak jóformán meg is mondta, amikor kiemelte, hogy a magyarok is beszélik a kabarok nyelvét. Ezért már Hunfalvy Pál és mások is kabar eredetűeknek mondták a magyar nyelv régi török jövevényszavait. Persze Vámbérynek és híveinek ez a nagyon is kézenfekvő következtetés egyáltalán nem volt inyuk szerint való. Ha ugyanis a török jövevényszavak javarésze nem a messze múlt homályában, hanem csak a kabarok csatlakozása révén honosodott meg nyelvünkben, akkor a magyarság török eredetéről még csak beszélni sem lehetett volna. A kabarokat tehát valamiképpen ki kellett küszöbölni a magyar nyelv történetéből. Ebben a tekintetben a neovámbéristáknak kapóra jött Gombocznak egy szinte kézzelfogható hibás okoskodása. Gombocz eredetileg ugyanis még a lehetőségét is tagadta annak, hogy a kabarok révén török jövevényszavak kerülhettek volna nyelvünkbe. A kabarok ugyanis Konstantinos Porph. szerint eredetileg a chazarok közé tartoztak. A *chazar* népnév pedig Gombocz szerint azt bizonyítja a maga szóközépi *z*-jével, hogy a

chazarok nyelvére nem volt jellemző a rhotacizmus; ez tehát azt tanúsítaná, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai ebből a nyelvből nem származhatnak. Csakhogy arra nézve semmiféle bizonyítékunk sincs, hogy a *chazar* név saját-név lett volna;²² azonkívül pedig Gombocz figyelmen kívül hagyta azt is, hogy ugyanazon nomád törzsszövetségbe nemcsak egyféle nyelvet és nyelvjárást beszélő törzsek szoktak tartozni; továbbá, hogy a magyarok századokon keresztül érintkeztek a chazarokkal.

A BTL. szerint tehát a kabar nyelv hatása a magyarra a szókincset illetően elenyészően csekély lehetett (BTL VI.). Ezt a feltevést Gombocz még egy analógiával is valószínűsíteni próbálta. Hivatkozott ugyanis arra, hogy a betelepült kúnok és besenyők nyelvéből is alig néhány szó került a magyarba. Az analógia azonban hibás volt. A régi magyarokról ugyanis — amint már említettük — hitelesen tudjuk, hogy beszéltek a kabarok nyelvét; tehát megvolt a lehetőség arra hogy a kabarul is beszélő magyarok révén kabar jövevényszavak honosodhassanak meg a magyarban. A kúnok és besenyők nyelvét azonban a magyarok közül soha senki sem beszélte, aminthogy később sem tanulta el senki sem a betelepült cigányok, örmények és görögök nyelvét sem. A középkorban hazánkba betelepült török töredékek elmagyarosodtak ugyan, azonban az ő révükön török jövevényszavak nem igen kerülhettek a magyarba. Tapasztalati tény ugyanis, hogy a beszélők anyanyelvük szavait valamely idegen nyelvbe nem igen szokták belevegyíteni, csak fordítva szokott ez megtörténni. Ezek szerint érthető, hogy miért honosodott meg például olyan kevés kún nyelvi szó a magyarban; de az is nyilvánvaló, hogy ebből a körülményből a feltételezendő kabar nyelvi hatásnak a magyar szókincset illető mértékére még semmi sem következik.

Megemlékeztünk arról, hogy nyelvünk bolgártörök szavai esetleg két nyelvjárásból valók. Az egyik nyelvjárásban az őstörök szókezdő *j*-még kétségtelenül változatlan alakban volt meg, a másik bolgártörök nyelvjárásban, amelyből szintén kerültek jövevényszavak nyelvünkbe, pedig esetleg már bekövetkezett a *j* > *d'*-hangfejlődés. Amint láttuk, az *ir* ige

²² Ebből a szempontból a név etymológiája teljesen közönyös lehet számunkra. Az ugyanis kétségtelen, hogy maga-magát semmiféle nép kőborlónak nem nevezte volna el, ahogy azt Gombocz és Németh Vámbéry nyomán elképzelték: ilyen jelentésű szóval csak idegenek nevezhettek meg egy- népet, amint erre már K. Schühemann is rámutatott (UJB. V. 295). Ehhez még csak azt fűzhetjük hozzá, hogy nomádok nem is szoktak kőborolni, amint ezt Cs. Sebestyén Károly itt a közelmúltban behatóan ki is fejtette (NNy. X. 41–61). Ezek után igazán nem csodálni való, hogy a *chazar* név Vámbéry-féle etymológiája nyelvészetileg is teljesen értéktelen (v. ö. erre vonatkozólag Mészáros Gyula fejtegetéseit: NNy. X. 77–84. és annak folytatását mostani számunkban; továbbá az én megjegyzéseimet jelen füzetünkben).

a legnagyobb valószínűség szerint a kabar csatlakozók révén honosodott meg nyelvünkben; ebből az következik, hogy a kabarok vagy esetleg csak azok egyik törzse *j*-nyelvet beszélt, mert hisz amint ezt első fejezetünkben kifejtettük, az *ír* török nyelvi előzménye *j*-vel kezdődött. Lehet, hogy egy másik kabar csoport nyelvében a *j* > *d'*- hangfejlődés már bekövetkezett, és azok a jövevényszavak, amelyek esetleg már *gy*-vel kerültek a magyarba, eme feltételezhető II. csoport nyelvéből valók. Azonban az sincs kizárva, hogy a magyaroknak már a Kubán mellékén is voltak bolgártörök nyelvet beszélő földműves szolgálai, akiknek a nyelvéből valók talán azok a bolgártörök jövevényszavaink, amelyek esetleg már *d'*-vel kezdődtek az átadó nyelvben is.

*

A Magyar Nyelvtud. Kézikönyvének tervezete szerint Gombocz lett volna hivatva a magyar nyelv török jövevényszavainak ú. n. „középső” rétegével kapcsolatban a kabar eredetű jövevényszavainkról is megemlíkezni. Tanulmánya sajnos nem készült el, úgyhogy ebben a vonatkozásban csupán Németh Gyulának egyik ilyen tárgyú cikkére lehetünk tekintettel (v. ö. MNy. XVII. 22). Ebből mindenesetre megállapíthatjuk, hogy azok a nyelvi kritériumok, amelyek szerinte a „középső” réteg szavaira volnának jellemzők, nagyon sok esetben keresztezik egymást; ezért nem csodálni való, hogy Németh Gyula — saját szavai szerint — sok mindent maga sem értett meg. — A középső rétegbe tartoznának például azok a szavak, amelyeknél szóvégi *k*-t vagy *g*-t találunk, de a „*tűzök* viselkedése rejtélyes”. Idetartoznának a török *č* ~ magyar *cs* megfelelést feltüntető szavak is, csak hogy a *sereg* szót nem érti; a *csepű* és *kancsó* szavakat azonban szerinte bolgártörök eredetűnek kell tekinteni, bár *cs*-jüket megmagyarázni nem tudja, sőt szerinte valószínűleg bolgártörök eredetűeknek tekintendők a török *-čy* képzős jövevényszavaink is (*ács*, *bölcs*, *szatócs*, *szücs*), bár ezeknek *cs*-je ismét nehézséget jelent. És így tovább... Persze Németh Gyula képtelenségre vállalkozott, amikor azokat a nyelvi sajátosságokat próbálta összeállítani, amelyek nyelvünk török jövevényszavainak „középső” rétegét jellemeznék; ilyen réteg t. i. nincs: néhány kunsági tájszót talán mégsem nevezhetünk ki „réteg”-nek!²³

Németh Gyula „középső” rétege jobbára egyezik a mi második köztörök jellegű csoportunkkal. Hogy pedig az ebbe a csoportba tartozó szavak már a honfoglalás előtt honosodtak meg nyelvünkben, azt több

²³ Hogy Németh Gyula „középső” rétege körül nincs minden rendben, azt Ligeti is észrevette (NyK. XLIX. 212). Ő annak a feltevésével próbált volna a bajokon segíteni, hogy a „bolgár-török” nyelvben *k*-s szóvég is lehetett; ezt a feltevést azonban semmivel sem lehet igazolni, de még csak valószínűvé tenni sem. Csak hogy persze a *sereg* szavunk *s*-hangja nem bolgártörökös jellegzetesség — mint Ligeti feltette — a köz-török *č*-vel szemben, hanem — amint már tudjuk — magyar fejlemény.

— előttünk már ismeretes — körülmény tanúsítja: 1. A török *č* ~ m. s-megfelelés a *sereg* szóban. — 2. Az östörök *j* ~ m. sz-megfelelés a *szél* és *szücs* szavakban. Ez a két szó ugyanis akkor került még a magyarba, amikor — amint kifejtettük — a mai sz- még s'-nek hangzott. — 3. A honfoglalás előtt került végül nyelvünkbe a török *-oyo-* ~ m. *-ü-* megfelelés szerint a *tűzok* szó is.²⁴

A második csoportba tartozó szavak minéműségéből azonban semmit sem tudunk megállapítani arra nézve, hogy minő viszony lehetett a magyarság és ezen második török nép között. Gyanúthatólag ez a török nép is a chazar törzsszövetségbe tartozott. Lehetséges, hogy az idetartozó jövevényszavak csupán a szomszédi érintkezés révén honosodtak meg nyelvünkben, de talán mégis valószínűbb az a feltevés, hogy ezen második csoport szavai is egy a kabarokéhoz hasonló csatlakozás emlékéét őrizték meg. Az mindenesetre kétségtelennek látszik, hogy az idetartozó szavak már a kabar csatlakozás előtt kerültek nyelvünkbe. Tehát ezek tekinthetők török jövevényszavaink legrégibb rétegének.

*

Ami már most a mongol jellegű jövevényszavainkat illeti, ezekre nézve figyelembe veendők a következők: Mongolos jövevényszavaink jegyzékében fontos elvont fogalmak nevein kívül (*bátor, érdem, bölcs, idő, ige, ok, tömény*) még különösen a szarvasmarhatenyésztésre vonatkozó szókészlet jellemző: *bika, borju, ökör, tulok* és *ünő*. Ezek közül ugyan csak a *tulok* szó az egyetlen, amelynek megfelelőjét török nyelvekből nem ismerjük; valószínű azonban, hogy erre a tárgykörre vonatkozólag a *tulok* szón kívül az említettek közül még más mongoleredetű szó is van a magyarban. — Arra a már felmerült feltevésre, hogy a mongolos szavak török közvetítéssel kerültek volna nyelvünkbe, véleményem szerint egyáltalán nincs semmi szükségünk, sőt a török közvetítés felvétele több e csoportba tartozó szavunknál — amint láttuk — hangtani okokból sem lehetséges. Feltehető azonban, hogy a chazar törzsszövetségben a mongoloké volt a vezetőszerp (talán nem véletlen, hogy fejüket mindig a mongolos *γaγan* alakban emlegetik).

A törökökről ugyan az a hír járja, hogy különleges „államalkotó” képesség jellemezne őket. Ez azonban csak afféle turáni rege; megállapítható ugyanis, hogy a török törzsszövetségek többnyire idegen — mongol és iráni — vezetés alatt jöttek létre.

Középkori eredetű mongol népelem ma is van Kelet Európában, de nyilván már a népvándorlások korában is elsodródtak oda mongolok, akik azután érintkezésbe jutottak a magyarsággal, sőt az sem teljeséggel lehe-

²⁴ Nincs ebben a szóban semmi rejtélyes: csupán olyan korban került a magyarba, amikor nyelvünkben még hiányzott az *o* hang.

tetlen, hogy a magyarsághoz csatlakozott nomád törzsek között egy mongol törzs vagy törzstörődék is akadt...

8. Ugorok, magyarok és törökök

Mindazt, amit az előző fejezetekben a magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavait illetőleg megállapítanom sikerült, „A magyar nép eredete” című tanulmányom megírásakor természetesen még nem ismerem, illetve akkor én is még osztottam az ezekre vonatkozó közkeletű fel fogásban. Nyilvánvaló azonban, hogy az előzőekben előadottak figyelembe vételével bizonyos vonatkozásokban módosítani vagyok kénytelen azt az őstörténeti elméletet, amelyet korábbi tanulmányomban kifejtettem. Ezek a szükségszerű módosítások lényegileg egyszerűsítést jelentenek.

Idézett tanulmányomban részletes kritikai vizsgálat alá vettem a világháború után felmerült őstörténeti elméleteket abban a reményben, hogy a kétséges kérdések megvitatása révén a végérvényes tudományos igazság megállapításához közelebb jutunk. A törökös álláspont képviselőinek egy része és pedig elsősorban is a neovándoristák — ők voltak a magyar őstörténet területén a tulajdonképeni zavarokozók — nagyon furcsán, de rájuk mindenesetre jellemző módon reagáltak a tanáikra vonatkozó kritikámra²⁵ és elméletemre. T. i. elhatározták nagy ravaszul, hogy egyszerűen agyon fogják hallgatni; amiről pedig ők hallgatnak, az a magyar tudományos életben: nincs, mert hisz — hála Melich jeles tudománypolitikájának — övük a hatalom és az Akadémia és a Nyelv-tudáni Társaság és a budapesti egyetem és az a kis aprópénz, ami nálunk nyelvtudományi célokra létezik...²⁶ Mivel azonban érezték, hogy a közön-ség ebben a kérdésben mégis csak elvár tőlük bizonyos állásfoglalást, egy derék közkatonájukkal megiratták, hogy a termékeny vitára vonatkozó óhajom aligha teljeseedik, „mert — enyhén szólva — nem mindig találta el azt a hangot, amit (sic!) a tudományos irodalomban köztisztelőben álló, érdemes tudósokkal szemben használni illik” (Ehén. 1933, 169). Mellé-kesen megjegyezve még csak el sem tudom képzelni, de bizonyára tanul-

²⁵ Több hibás tanításukra vonatkozólag tölem függetlenül az enyém-hez hasonló vagy azzal egyező megállapításra jutott Fehér Géza is (v. ö. NNy. VIII: 25).

²⁶ Szegények különösen az utóbbival nagyon meg vannak akadva. Nem tudnak ugyanis mit kezdeni vele. Mivel pedig a vezérek arra nem hajlandók, hogy a klikkhez nem tartozó nyelvészek tudományos műveit jelentessék meg a fölös pénzeken, a tagok pedig a pénzekkel arányban álló termelést nem győzik, ezért inkább más módszerekkel igyekeznek megszabadulni a nyomasztóan sok pénztől. Így pompás kiadásban meg-jelent vaskos kötetben a minap saját tanáikat igyekeztek népszerűsíteni; azután pedig a hírek szerint elhatározták, hogy 20.000 pengőt fordítanak Gombocz Zoltán jórészben több nyelven megjelent, mindenki számára könnyen hozzáférhető s többnyire már elavult műveinek újból való meg-jelentetésére...

mányom olvasói sem, hogy ki lett volna az a köztisztelőben álló tudós, akivel szemben én állítólag nem „találtam el” a megfelelő hangot..., amiért az a súlyos büntetés ért, hogy tanulmányomat Vámbéry derék epigónjai az agyonhallgatás szörnyűséges anatómájával sujtották... Mivel pedig művem végén némi kis ravaszkodással tagadásba vettem, hogy elméletem legkisebb mértékben is új volna, ezen a jó urak kapva kaptak, hogy ily módon hallgatásukat ne csak állítólagos sértődöttségükkel kelijén indokolniok, ami mindenkit mégsem győz egészen meg. A derék visszhang tehát az említett helyen ezt is elhírlette: „Új megállapításai nincsenek, egyes régi véleményeket magáévá tesz anélkül, hogy újabb érvekkel támogatná” (i. h.). Később persze Németh Gyula már úgy állította be kérdéses tanulmányomat, amikor a programm ellenére valahogyan csak mégis vitába keveredett velem, hogy én abban csupán az ő anyaga alapján „újrarágtam” volna a dolgokat, sőt „hogy úgy mondjam” gondolkozni segítettem; ő tehát azért tekintette méltóságán alólinak, hogy szóvátegye azokat a „képtelen” megállapításokat, amelyekkel én az emlegetett újrarágás mellett — úgy látszik — mégis csak előálltam. (v. ö. MNy. XXXIV. 60; NNy. X. 28).

A neovámbéristák megmosolyogni való gyerekes ravaszkodásaival szemben Hóman Bálint Magyar Története második kiadásának jegyzeteiben (633. l.) becsületesen és magyarul megmondta, hogy én az onogurmagyar azonosság helyett egy új elméletet konstruáltam, amelyet ő azonban fantasztikusnak tart, főleg azért, mert „lovas-harcos” finnugorokat és „földmives” törököket tesz fel. Érvélem felfogása szerint szorgalmas adatgyűjtésem ellenére is (ez a Németh-féle újrarágás!) gyenge alapon áll, de azért az anyag újabb csoportosításával és egy-két találó megjegyzéssel valamennyire mégis csak hozzájárultam a kérdések tisztázásához.²⁷

Kétségtelenül relatív, hogy mit tartunk fantasztikusnak, mit nem; az ugyanis tény, hogy nem mindenki tartotta őstörténeti elméletemet fantasztikusnak. Annyi azonban Hómannak rája vonatkozó megjegyzéséből is egészen világosan kitűnik, hogy Vámbéry derék epigónjai szemén szedett ürügyekkel igyekeztek az azzal szemben való állásfoglalás elől kitérni. Nyilván attól féltek — és pedig joggal, hogy elméletük védelmében ellenmondásokba fognak keveredni, amelyekből mindenki majd könnyen megértheti már, hogy a magyarság őstörténetét illető elképzeléseik illúziókon alapulnak.

²⁷ Nagyon sajnálni való, hogy Hóman Bálintnak — bizonyára súlyos miniszteri elfoglaltsága következtében — nem volt módjában behatóbban is foglalkozni azokkal a problémákkal, amelyeket „A magyar nép eredete” című tanulmányomban vetettem fel. Ő t. i. — ellentétben a neovámbéristákkal — sohasem volt fanatikus hívője ennek vagy annak a tudományos elméletnek, a tudományos vita céljának pedig sohasem az ellenfél becsméréstét tekintette...

Annak a megállapításán kívül, hogy a magyar őshaza Európában volt, az én elméletemben még az ősmagyar nép gazdasági viszonyaira vonatkozó nyelvi tények játszottak jelentősebb szerepet. Hogy a magyar nép már a törökökkel való érintkezés előtt is lovasnómád nép volt, azt előttem már Mészáros Gedeon is megállapította a törökösödő őstörténeti elméletek képviselőivel szemben. Ezt a nyelvi tényeken alapuló következtetést Hóman Bálint különösen fantasztikusnak találta. Ha azonban Hóman lehetségesnek tartja, hogy a feltételezetten halász-vadász ősmagyar nép török befolyás alatt lovasnómád néppé alakult át (pedig ezt semmi nyelvi vagy másnemű adat nem tanúsítja!), akkor nem lehet belátni, hogy miért nem alakulhatott volna át ilyenre valamilyen más lovas népnek a befolyása alatt (pedig ezt adatok is tanúsítják!)... Vagy talán csak a törökök lettek volna lovasok?

Há tudjuk, hogy a magyarok őshazája Európában volt, akkor az ősmagyar nép műveltségét illetőleg már nem csupán a nyelvi tényekből vonható következtetésekre vagyunk utalva, hanem tanuképp megszólaltathatjuk az ősmagyar, illetve az őssugor nép archaeológiai hagyatékát is. Mészáros Gyula mutatott rá a magyar őstörténet kutatói közül elsőnek arra, hogy a Volga—Káma mellékén egy délvidékről jött nép, amelyet ő hunnak nevez, honosította meg a lótenyésztést és a fémművességet.²⁸ Hogy ezen kultúrahordozó nép kaukázusi származású volt, azt egyrészt az anyafinói és a rákövetkező pianobori kultúra emlékanyagának a Kaukázus melléki kultúrákkal való kapcsolatai tanúsítják, másrészt pedig ezen ráhatásnak az emléket világosan megőrizte a nyelv is; amennyiben például az ugor nyelvek lótenyésztési terminológiájának a kaukázusi nyelvekben vannak megfelelői. Sőt az archaeológiai emlékanyagból az is megállapítható, hogy az ősmagyar nép lófélesége határozottan egy nem keleti eredetű fajtához tartozott. Ezek szerint az ugorság úgy alakult ki, hogy egy alacsony kultúrájú finnugor népelemre — amely azonban a halászaton és vadászaton kívül már primitív földműveléssel és juhtenyésztéssel is foglalkozott — rátelepedett egy fémművességgel bíró, lótenyésztő kaukázusi népelem, amely azonban átvette a finnugor népelem nyelvét. Ez a fejlődési folyamat anthropológiailag is kimutatható, amennyiben az obi ugor népek anthropológiai alkatukat illetőleg különböznek az összes többi finni-

²⁸ „Hunok és magyarok“ (NNy. VIII. 97—110). Különösen: Kelet-európa néptörténete, 1938; II. 128—135. — Nem tudom teljesen helyeselni, hogy Mészáros Gyula ezt a Kaukázus vidékéről északra nyomult kultúrahordozó népet hunnak nevezi; mert ha igaz is, hogy a hunok törzsszövetsége kaukázusi és iráni népelemből állott, az még nem lehet ok arra, hogy e két népelemet minden esetben összefoglaló névvel hunnak nevezzük. Ez ugyanis bizonyos félreértésekre adna alkalmat: arról azonban például szó sem lehet, hogy ezen alapon Kézai hunkrónikájának valamilyen történeti vagy hagyománymegőrző értéket tulajdonítsunk...

ugor népektől, de feltűnően hasonlítanak a honfoglaló magyarságban nagyobb mértékben képviselt hosszúfejű és alacsonytermetű emberfajhoz. Sőt a kaukázusi emberfajtaival való ősi és bensőséges keveredés nyomai a magyarság testi alkatán még ma is kimutathatók.²⁹

Törökösködő őstörténészeink is tudatában vannak őstörténeti elméleteik egy alapvető nehézségének. Nem tudnak ugyanis magyarázatot adni arra, hogy miért és mi módon vették volna át a halász-vadász népek képzelt ősmagyarok vagy, ahogy ők mondják, előmagyarok a velük érintkezésbe jutott törököktől a lovasnomád kultúrát. Közismert ugyanis, hogy zsákmányoló életmódot folytató primitívek általában képtelenek áttérni az állattartásra, mégha meg is ajándékozzák őket állatokkal. Nem szoktak ugyanis hozzá ahhoz a kitartó figyelmet igénylő munkához, amely az állattenyésztés szükségszerű követelménye. — De arra a feltevésükre sem tudnak semminemű magyarázatot adni, hogy miért vették volna át az állattenyésztő török ősök a halász-vadász primitív „előmagyar” népek a nyelvét. Ezek a nehézségek azonban számunkra is fennállanak, mert hisz kérdeznünk kell, hogy mi módon mehetett végbe az a népkeveredés, amely szerintünk már az ősugorokból lovasnomád népet formált. Erre a kérdésre azonban feleletet tudunk adni. Bizonyítható ugyanis, hogy annál a kaukázusvidéki népelemnél, amely az ősugorság települési területére behatolt, a házasság exogám formája divatozott; vagyis a magasabb műveltségre való áttérés úgy ment végbe, hogy az ősugorok települési területére behatolt lovasnomád kaukázusi népelem összeházasodott az ott élő primitívebb műveltségű ősugorokkal. Erre bizonyítékot W. Steinitz-nak az obi ugor népek társadalmi viszonyaira vonatkozó kutatásai szolgáltatnak számunkra. Az ő megállapítása szerint ugyanis a vogul és osztják nemzetiségek két exogám phatriába tartoznak.^{29/a} Az egyik csoportnak osztják elnevezése *mōs'* (a tö: *mōns'*) nyilván összetartozik a vogulok saját elnevezésével a *mān's'i*-val és a magyar népnévvel. Nevezetes már most az, hogy az osztják népköltészetben a *mōs'*-ok mindig mint okosak, műveltek és jók szerepelnek, ellentétben a másik phatriának a *por*-oknak képviselőivel, akik mindig buták, nyerseks és rosszak.

Az egykori *hét-magyar* népnév tehát azt tanúsítja, hogy a nyolc ősmagyar törzs egy kivételével ahhoz a magasabb műveltségű a Kaukázus

²⁹ Semmikép sem lehet helyeselni, hogy Bartucz újabban a régebbi terminus helyébe a turáni emberfajta elnevezést igyekszik bevezetni tudományos irodalmunkba. Ez az újabb elnevezés ugyanis rendkívül alkalmas arra, hogy azt a közönség hibás elképzelésekkel hozza kapcsolatba... Vagy talán a tudományos terminusoknak is alkalmazkodniuk kell bizonyos őstörténeti elméletekhez?

^{29/a} V. ö. „Totemismus bei den Ostjaken in Sibirien” című cikkét (Ethnos, 1938, 125—140), amelyet jelen számunk szemleirovatában behatárolt is ismertetünk.

vidékéről a középső Volga mellékére beköltözött exogám phatriához tartozott, amely ott a fémművességet és az állattenyésztést meghonosította. Nyilván az állattenyésztéssel együtt honosodott ott meg a törzsi szervezet is. Mivel pedig a magyar törzsnevek a *Magyar-Magyar* név kivételével a magyar nyelvből nem magyarázhatók (v. ö. NNy. X. 61—75), valószínűnek tartjuk, hogy ezek az elnevezések az ősmagyarok elfeledt atyái nyelvének a maradványai. Az ugyanis az előadottakból következik, hogy a magyar nyelv az ősmagyaroknak szó szerinti értelemben veendő a nyelvük volt. Ezt az ősmagyar anyanyelvet azonban tanulmányunk nyelvészeti részeiben előadott bizonyítás szerint nemcsak ugor, hanem — úgy látszik — permi elemek is jellemezték, ami tehát annyit jelenthet, hogy a *magy* ősök feleséget nemcsak az ugor, hanem a permi népek lányai és asszonyai közül is szereztek. — A zöngétlen explozívoknak a fejlődéséből pedig arra lehet következtetni, hogy már az őszugor korban megváltozott a hangsúlyozás módja, amennyiben a korábbi — feltehetőleg szabad — magassági hangsúly helyébe az első szótaghoz kötött erősségi hangsúly lépett. Gyaníthatólag ez a hangsúlyozási mód szintén az egykori atyái nyelv hagyatéka.

Származásunknak egy emléke a honfoglalást követő századokban egy darabig még élt. Még Kézai is emlegeti t. i. a *turul*-t mint a magyarság hadijelvényét, de *genus Turul* néven említi az Árpádokat is, mert hisz a hagyomány bizony nem Attilát tekintette az Árpádok ősének, hanem a *turul*madarat.³⁰ Ennek az értelmét felfedik előttünk az anyaninói és pianóbori kultúrának bronzból öntött kiterjesztett szárnyú madarábrázolásai (sas, sólyom és bagoly ábrázolások), amelyek előfordulnak a déloroszországi iráni népek archaeológiai hagyatékában is. Mászáros Gyula bizonyítása szerint (v. ö. NNy. VIII. 105/6) mind az egykori déloroszországi iráni népekhez, mind pedig az említett kultúrák képviselőihez ez a madarábrázolás mint napsymbolum Előázsiából származott el. Ez tehát azt jelenti, hogy a pogánykori magyarok az Árpádokat a Nap fiaiként tisztelték. Mivel a napmadárnak mythikus jelentősége volt, azért a nevét bizonyára nem volt szabad kiejteni, aminek következtében idegen származású néven emlegették, amint hasonló tekintetből nevezték meg szláv származású névvel a medvét is.

Az egykori exogámiának az emléke lehet az a nőrablási történet is, amellyel középkori krónikáink a magyar történet előadását megkezdik. Sőt még azt is lehetségesnek tartom, hogy az exogámiát a magyar

³⁰ Ezt a felfogást képviseli Deér József is „Heidnische und Christliche in der altungarischen Monarchie” című tanulmányában (Szeged, 1938, 49—85). Meg kell azonban jegyezni, hogy Deér József sok szempontból tanulságos fejtegetéseit hátrányosan befolyásolta az a körülmény, hogy a neovámbéristák őstörténeti elgondolásait túlságosan készpénznek vette...

törzsek még a honfoglalás után is folytatták. Ezzel volna talán magyarázható az a feltűnő körülmény, hogy az ugorosnak tekinthető hosszúfejű és alacsonytermetű emberfajta a magyarság körében olyan hamar megfogyatkozik, sőt szinte teljesen el is tűnik.

Ha tudjuk, hogy az ősmagyar nép is beletartozott a Volga- és Káma-melléki pianobori kultúrának hordozói közé, akkor arra nézve sem lehet kétségünk, hogy az ősmagyar nép ezt a területet legkésőbb Kr. sz. utáni hetedik század folyamán már elhagyta, 600 körül ugyanis a pianobori kultúra a Volga mellékéről nyomtalanul eltűnik, illetve felváltja a teljesen más jellegű bolgár-kultúra, míg a pianobori kultúra az azt megelőző anyaninói kultúrának új elemekkel bővült folytatása volt. Mivel azt tudjuk, hogy a bolgár-kultúra hordozói a volgai bolgárok voltak,³¹ itt nyilván az történt, hogy a volgai bolgárok 600 körül kiszorították hazájukból a pianobori kultúra képviselőit. A magyarok a bolgártörök törzsek nyomása elől ekkor bizonyára déli irányban tértek ki, míg az obi ugor népek őseit a volgai bolgárok északnak szorították, ahol kénytelenek voltak más életmódra áttérni. Régi lovasnomád életmódjuk emléke azonban náluk is megmaradt bizonyos szokásaikban, amelyekhez makacsul ragaszkodtak (lóáldozatok!), azután pedig epikus hagyományaikban.

Hóman különösen annak a feltevését tartja képtelenségnek, hogy finnugorok át tudtak volna kelni a steppén és a középső Volga mellékéről el tudtak volna jutni a Kaukázus mellékére. Csakhogy az ősmagyarok nem mint finnugorok, hanem mint állattenyésztők keltek át a steppén. Hogy pedig az ősmagyarok már a törökökkel való érintkezésük előtt is állattenyésztők voltak, azt — amint újra hangsúlyozni kívánom — részint nyelvi, részint pedig archaeológiai adatok kétségbenvonhatatlanul tanu-

³¹ Zichy István gróf, mivel a magyarok őshazáját áthelyezte Ázsiába, a pianobori kultúrával nem tudott mit kezdeni, mert hiszen a pianobori kultúra képviselői semmiképp sem voltak azok a primitív zsákmányoló életmódot folytató halászok és vadászok, akiknek ő az ősmagyarokat a feltételezett török kultúráhozók érdekében meg szeretné volna tenni. Ezért, hogy a pianobori kultúrát a magyar őstörténetből valamiképp eltüntesse, ezen kultúra képviselőinek a volgai bolgárokat akarta megtenni. „Az eurázsiai lovas-nomád műveltség kérdéséhez” című cikkében (v. ö. Budapesti Szemle, 1936, 17—36). Zichynek ez az elmélete azonban nincs tekintettel a keleturópai régészeti anyagot a legjobban ismerő archaeológusoknak azon megállapítására, hogy a pianobori kultúrának semmi kapcsolata sincs a rákövetkező bolgár-kultúrával, amelynek a hordozói pedig kétségtelenül a volgai bolgártörökök voltak (v. ö. az Ebert-féle Reallexikon Finnougrier c. cikkével és Szegedi Füzet. III. 242—244). — Zichynek legújabbán megjelent, népszerűnek mondott „Magyar őstörténet” című művecskéjéből persze az is kitűnik, hogy Zichy a magyarság török eredetéről szóló regének érdekében most már az onogurokat szeretné átköltöztetni Európába, amint régebben a feltételezett hun eredet érdekében a magyarokat költöztette át Ázsiába... (V. ö. szemleirovatunk ismertetésével).

sítták. A steppén való átkelés tehát tavasszal, amikor a steppe kivirágzik, a magyarok számára ép úgy nem okozhatott különösebb nehézséget, mint ahogy állattenyésztő törökök, mongolok és iráni népek is át tudtak kelni a steppén. Különösen könnyű lehetett nomád nép számára a középső Volga mellékéről eljutni a Kubán mellékére. A Volga könyökig ugyanis a Volga mellékén haladhattak, onnan pedig már könnyen át lehetett kerülni a Don mellékére, ahonnan a Kubán már csak egy ugrás... Ezzel természetesen csupán a steppén való átkelésnek egyik és pedig a legkönnyebben megvalósítható módjára kívántam utalni. Nem lehetetlen azonban, hogy a magyarok sokkal körülményesebb módon jutottak el a középső Volga mellékéről a Kubán mellékére.

A történeti adatok vizsgálata alapján már korábbi tanulmányomban arra a megállapításra jutottam, hogy a Kubán mellékén nem láttak a VI. század folyamán magyarok. Ha pedig ezt a megállapítást elfogadjuk, akkor azt a következtetést is el kell fogadnunk, hogy a magyarok csak az onogur-bolgárok Kubán melléki birodalmának elpusztulása után — tehát csak 650 után — jelenhettek meg a Kubán mellékén.³² De az sem lehet kétséges, hogyha a magyarok beletartoztak volna az onogurok törzsszövetségébe, akkor a chazarok támadása után ők is nyugat felé költöztek volna az onogur törzsekkel. Amint az őshazára vonatkozó fejtegetéseimre nem reflektáltak a törökös őstörténeti elméletek képviselői, úgy ezekre a megállapításokra sem tettek semmi észrevételt. Pedig ezek ép olyan alapvető jelentőségűek a magyar őstörténet szempontjából, mint annak a megállapítása, hogy hol volt az őshaza és milyen volt az ősmagyar nép műveltsége.

Hóman különösen nagy fontosságot látszik tulajdonítani annak a körülménynek, hogy a magyarokat a szlávok nyomán egész Európa az onogurokról nevezte el. Az eredetet illető őstörténeti következtetésekre azonban valamilyen népek csak a saját neve ad lehetőségét, nem pedig a mások által használt megnevezés. Alkalmam volt egy sereg példát felhozni a közelmúltban (v. ö. NNy. X. 65) arra vonatkozólag, hogy nagyon gyakran ruházták át valamely népre egy másik népnek a nevét, anélkül, hogy a két népnek származásukat illetőleg a legcsekélyebb közük is lett volna egymáshoz. A névátruházáshoz már az is elégséges szokott lenni, hogy egy újabban feltűnt nép egy korábban ismert népnek a tele-

³² Meg kell jegyeznem, hogy Mészáros Gyula felfogása szerint a magyarok sohasem láttak a Kubán mellékén, hanem a középső Volga mellékéről közvetlenül a Fekete-tenger mellékére Lebediába költöztek. Nem lehetetlen, hogy Mészáros Gyulának igaza van ebben a kérdésben, de véglegesen csak akkor lesz módunk állást foglalni, ha majd közzéteszi érveit és — ellenérveit. Meg kell azonban azt is jegyeznem, hogy ez a körülmény semmiképp sem volna súlyosabb ellenmondásban a mi megállapításainkkal.

pülési területeit szállotta meg. De hisz így nevezték el az avarokat és később a magyarokat is hunoknak, sőt tudakosan pannonoknak. Hogy pedig az *onogur* elnevezést is ilyen alapon ruházták át a keleti szlávok a magyarokra, ezt az a tény is bizonyítja, hogy a magyarok valóban az onogurok régi településterületét szállták meg. Aki különben a szlávoktól a magyarságra átruházott *onogur* népnévnek a magyarság eredetére vonatkozó jelentőséget hajlandó tulajdonítani, annak azt is fel kell tételeznie, hogy a régi szlávok nagyon jól voltak tájékozódva a magyarság őstörténetéről; sőt ezen felfogás képviselőinek azt is fel kellene tulajdonkép tenniök, hogy a szlávok a magyarok őstörténelméről a magyaroknál is jobban lettek volna tájékozva, mert hisz a magyarok a neovámbériszmus korszakáig általában mit sem tudtak arról, hogy az őseik az onogurok lettek volna.

A Kaukázus mellékén sokféle nép és nomád törzsszövetség szerepelt hosszabb-rövidebb ideig a népvándorlás korában. A neovámbéristák felfogása szerint mindezen törzsszövetségek törököknek tekintendők; ezekre vonatkozó felfogásuk tekintetében csak annyiban térnek el mesterüktől, hogy Vámbéry még a skytákat is török származású népnek tartotta. A sokféle népet természetesen még többféle néven emlegetik a kútfők; mert hisz valamely nép ritkán szokta szomszédait azon a néven megnevezni, amely az illető népnek is a saját neve; de az sem lehet kétséges, hogy a Kaukázus mellékén a népvándorlás korszaka adott a legtöbb alkalmat egyes népneveknek más népekre való átruházására. — A népnevekkel Vámbéry derék epigónjai mesterük példaadása nyomán még alaposabban elbántak; ugyanis egy szálig mind kimagyarázták őket török neveknek. Azután pedig ezek a névmagyarázatok lettek a körbizonyítás ismert módszere szerint az illető népek török voltának legfőbb bizonyítékai... Ilyenformán török eredetű népnév lett a *türk* és a *chazar*, az *onogur* és a *bulgár*, az *ogur* és a *szabir*, a *hun* és az *avar* stb. De nagy portyát indítottak a töröknek kimagyarázható népvándorláskori személynevek után is, sőt töröknek akartak kimagyarázni minden a népvándorlás korából ránk maradt homályos feliratot is. Már eddig is a folyóiratunkban megjelent cikkek egész sorozatában volt alkalmunk kimutatni, hogy mennyire értéktelen nyelvészeti játszadozások termékei azok a törökös névmagyarázatok, amelyekre nyelvi kérdésekben járatlan történészek elméleteket voltak hajlandók felépíteni. Szinte úgy látszott már, hogy a magyarság egész őstörténete belevész annak a délibábos álitörök világnak a káprázatába, amelyet nyelvészeink egy része Vámbéry mester példaadása nyomán odavarázsolt Keleturópa steppéire... Az ugyanis egyáltalán nem került nagyobb fáradságukba, hogy jeles módszerükkel el ne törökösítsék a magyar törzsneveket is.

A magyar törzsnevekre vonatkozó törökös magyarázataival eredetileg Németh Gyula engem is tévútra vezetett, amennyiben korábban még

nem vizsgáltam meg alaposabban őket. Pedig ezek súlyos nehézséget jelentettek számomra. Összhangba és kapcsolatba voltam ugyanis kénytelen egymással hozni Németh Gyula törzsnévmagyarázatainak elfogadása következtében olyan tényeket, megállapításokat és feltevéseket, amelyek szinte kizárni látszottak egymást. Ténynek kellett ugyanis elfogadnom, hogy a magyarok 650 után szoros kapcsolatban voltak a Kubán mellékén a chazar törzsszövetséggel; a chazarok pedig Németh Gyula tanai szerint állítólag nem bolgártörökös, hanem köztörökös jellegű nyelvet beszéltek. Ezzel szemben ténnyel egyértékű következtetés volt számomra az is, hogy azok a bolgártörökök, akiktől régi török jövevényszavaink származtak, nem nomadizáló állattenyésztők voltak, hanem földművesek, akik nem urai voltak az állattenyésztő magyaroknak, hanem azok szolgái, jobbágyai... Mivel ezeket az egymással sok tekintetben ellenmondásban lévő körülményeket valami módon harmóniába kellett hoznom egymással, kénytelen voltam egy elméletet megszerkeszteni. Ezen elméletem értelmében a magyarok a chazarok szövetségében és szolgálatában rátelepedtek volna az onogurok el nem költözött, bolgártörök nyelvű földműves szolgáira; a hódító magyarok pedig átvették volna bolgártörök nyelvű szolgáltaiktól a földművelésre vonatkozó szókészletet és beilleszkedve azok törzsi szervezetébe, örökölték volna azoknak török törzsneveit is. Chazar uraiktól pedig a magyarok — Gombocz idevágó tanításainak megfelelően — csak köztörökös jellegű személynéveket vettek volna át.

Hóman azt kifogásolja, hogy ez az elmélet teljesen a tények figyelmen kívül hagyásával van megszerkesztve, ugyanakkor, amidőn én ellenfeleimmél azt hibáztatom, hogy őstörténteik elméleteikben a tényeket nem veszik a kellő mértékben figyelembe. Ezen kritikával szemben meg kell azonban állapítanom, hogy az én elméletem nem a tények ellenére készült, hanem csupán abból a célból, hogy tényeket vagy vélt tényeket kapcsolatba hozzak egymással. Ha tehát az elméletem elhibázottnak bizonyulna, akkor ez csak annyit jelentene, hogy vagy a ténymegállapítások voltak tévesek vagy pedig a tényeket más módon kell rendszerbe foglalni, mint ahogy én megkísérleltem... Szóval az én elméletem, mivel annak végső megállapításai számomra nem valami intuitív meglátás útján adódtak, javítani mindig lehetne. Nem így Hóman és Németh elméletein! Az ő elméleteik ugyanis bizonyos előlegezett nézetekben gyökereznek, illetve azok helyességének igazolását célozzák. Olyan módon tehát az ő magyar őstörténteik elméleteiken javítani nem lehet, hogy a változtatás az ő előleges felfogásukat is érintené: elég, ha ebben a tekintetben a magyar őshaza kérdésére utalok.

Ami pedig az én elméletemet illeti, először is meg kell állapítanom, hogy hibásan tekintettem ténynek Némethnek azt a tanítását, hogy a magyar törzsnevek török eredetűek (v. ö. NNy. X. 61—75, MNy. 63—71 és

NNy: XI.). Cs. Sebestyén Károly fejtegetéseiből pedig arra a megállapításra kellett jutnom, hogy a nomád törzs keletkezése sokkal mélyebben gyökerézik a gazdasági viszonyokban mint Hóman feltette, aki a nomád törzset önkényesen létrejött politikai alakulatnak volt hajlandó tekinteni. — De azt is alkalmunk volt felismerni, hogy ú. m. régi török jövevényszavaink nem egy nyelvből származnak, mint ahogy azt régebben Gombocz nyomán általánosan hittük, hanem már tudjuk, hogy ezek legalább három nyelvből valók. Amint előző fejtegetéseink során megállapítottuk, a három nyelv között volt egy köztörökös és egy bolgártörökös jellegű török nyelv, de egy mongol nyelv is. A három nyelv közül a legtöbb jövevényszó a bolgártörökös jellegű nyelvből került a magyarba. Azt azonban szintén sikerült valószínűvé tennünk, hogy bolgártörökös jellegű jövevényszavak a kabarok révén honosodtak meg nyelvünkben így tehát ezek tekinthetők régi török jövevényszavaink legkésőbbi rétegének.

Mindezek figyelembevételével természetesen már némileg más módon is rendszerbe lehet foglalni a magyar őstörténetre vonatkozó tényeket, mint ahogy azt korábbi tanulmányomban megkíséreltem. Nincs ugyanis most már szükség annak a feltevésére, hogy a magyarok azt elmenekült onogurok hátramaradt földműves szolgáitól vették volna át az azok törzsi szervezetét, mert hisz kitűnt, hogy a magyar törzsneveknek Németh-féle törökös magyarázatai nem helytállóak. Viszont — amint láttuk — valószínűnek látszik, hogy a törzsnevek a magyarság elfeledett — azonban semmiesetre sem török — „atyái” nyelvének maradványai.

A magyarok történeti adatok tanúsága szerint kétségtelenül húzamosabb ideig kapcsolatban voltak a chazarokkal; azt pedig szintén nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a volgai bolgárok a chazarok nyomása elől hatoltak be a pianobori kultúra területére és szorították onnan ki az állattenyésztő magyarokat. Ezek figyelembevételével talán nem mondható teljesen „fantasztikus feltevés”-nek az a gyanításunk, hogy a magyarok ősei a középső Volga vidékének elhagyása után csakhamar a legszorosabb kapcsolatba kerültek ellenségeik ellenségeivel a chazarokkal. Sőt valószínűnek tartjuk, hogy a chazarok már a magyarok szövetségében ülték el Kubán melléki hazájukból a onogur-bolgárokat. Az előzőtt onogurok szállásterületein a magyarok telepedtek meg, akik azután az onoguroktól nemcsak a legelőterületeiket örökölték, hanem a szlávok révén rájuk ruházódott azok neve is, anélkül azonban, hogy ezt a nevet ők maguk is ismerték vagy használták volna. A magyarok és onogurok közötti szorosabb kapcsolatot csak abban az esetben lehetne feltenni, ha a magyarok maguk is valaha onoguroknak nevezték volna magukat. Erről azonban szó sincs; így tehát egyebekben kívül ez ekből is elhibázottnak kell tekintenünk — amint már említettük — az onogur és magyar azonosságra vonatkozó tanításokat.

Mivel az őshazájukból elűzött magyaroknak sikerült a Kubán mellékén új hazát szerezniök, már ebből is következik, hogy nekik már a törökökkel való érintkezés előtt is nomádos szervezetük volt, mert hisz a honfoglalás és az új haza megtartása másképp nem leti volna lehetséges. Bizonyára már a Kubán-melléki honfoglalás korában is „*hét magy-er*”-nek, vagyis hét *magy*-törzsnek nevezték törzsszövetségüket. (v. ö. NNy. X. 61 és XI. 94—96). A *hét-magyar* népnévben a *magy* szóelem — amint fentebb is említettük — eredetileg arra a népre vonatkozhatott, amely a piano-bori kultúra területén meghonosította a fémművességet és a lótenyésztést.

A chazarokon kívül a Kubán-mellék magyarsága történeti adatok tanúsága szerint kapcsolatban volt még a szabiروkkal is; akikről azonban nem tudjuk, hogy milyen nyelvet beszéltek (Németh Gyula hite szerint persze ezek is törökök voltak). Nyelvi tények és történeti adatok (Al Bakri tudósítása) pedig arra engednek következtetni, hogy a magyarok itt jutottak érintkezésbe oszétekkel, s egy köztörökös jellegű nyelvet beszélő néppel, továbbá mongolokkal. Lehetséges, hogy mind e népek a chazar törzsszövetségbe tartoztak bele, talán a mongolok ép a vezető eleme volt ennek a törzsszövetségnek. Esetleg az itt említett népekkel vagy közülök egyikkel-másikkal olyan módon jutott a magyarság közelebbi viszonyba, hogy azoknak egyik másik törzse vagy törzstörődéke csatlakozott a magyarsághoz. Az ugyanis kétségtelenül megállapítható, hogy a magyar törzseknek a száma már a kabar csatlakozás előtt is nagyobb volt hénél.

A Kubán melléki magyarságnak keleti írók tanúsága szerint (v. ö. NNy. IV. 164) szántóföldjeik is voltak. Ezeket semmi esetre sem a nomád magyarok művelték, amint ezt a körülményt Sebestyén Károly jelen számunkban olvasható tanulmányában behatóan kifejtette és etnológiai szempontból megmagyarázta. Al Bakrinak a magyarok szántóföldjeire vonatkozó megjegyzése, amely tudósítás hitelességében nincs okunk kételkedni, tehát annyit jelent, hogy a nomád magyaroknak már a Kubán mellékén is voltak földműves szolgálai. Nincs kizárva, hogy azok tényleg az elűzött onogurok bolgártörök nyelvű szolgálai voltak. Ha ezeknek a nyelvből esetleg kerültek volna a magyarba jövevényszavak, akkor — amint ezt már kifejtettük — első sorban is azok a szavak vehetők erre nézve gyanúba, amelyekről feltehető, hogy esetleg már az áradó nyelvben is *d*-s szókezdettel szerepeltek. Lehetséges, hogy a magyarság földműves szolgálai nem is költöztek el nomád uralmukkal a Kubán mellékéről. De az sincs kizárva, hogy velük együtt költöztek tovább; a primitív földművelők ugyanis sokkal kevésbé voltak helyhez kötve, mint a maiak, hisz például az indogermán népek földműves kultúrájuk ellenére is nagyon mozgékonyak voltak.

Fettich Nándor szerint a honfoglaláskori magyarság fémműves-

sége a középzásiai minuszinszki kultúrával tüntet fel rokonvonásokat. Ha ez így van, akkor ez a fémművesség csak az említett köztörökös jellegű nyelvet beszélő nép révén honosodhatott meg a magyarság körében; a köztörökös nyelveket beszélő török népeknek ugyanis a legnagyobb valószínűség szerint Középzásiában volt az ősházájuk: így tehát fel lehetne tenni, hogy a fémművességet ezek még középzásiai ősházájukból hozták magukkal a Kaukázus mellékére.

Hogy a magyarok közül sokan beszélhették valamely hozzájuk csatlakozott másnyelvű törzsnek a nyelvét, azt a kabarokat illetően történeti források is tanúsítják. A kabarok révén azonban nem köztörökös, hanem bolgártörökös jellegű jövevényszavak honosodtak meg nyelvünkben. Mivel pedig az ilyen jellegű jövevényszavaknak a száma — amint tudjuk — a legnagyobb, a kabar csatlakozás előtti török és mongol hatást egyáltalán nem lehet valami mélyrehatóan mondani. Ez a megállapítás teljesen összhangban áll azzal, amit keleti források a magyarok Kubán-melléki szomszédairól tudnak: azok között ugyanis törökökről nem történik említés.

A magyarsághoz csatlakozott kabarok — amint ezt előző fejezetünkben kifejtettük — eleinte csak földműves szolgák lehettek. Ez az állapot azonban — úgy látszik — valamennyiükre nem tarthatott sokáig, mert hisz jóformán csak a földművelés eredményére vonatkozó szökészlet egy része bolgártörök eredetű a magyarban (a földművelés eszközei közül csupán az *eke* és esetleg a *tengely* elnevezéseket említhetjük, továbbá a befefejező műveletek elnevezését: *szórás*, *seprés*). Egyebekben a földművelés egész terminológiája szláv eredetű a magyarban jelölül annak, hogy nem a nomád életmódot folytató magyarok, hanem szláv szolgáik művelték a földet az első századokban. A kabarok egy részének — úgy látszik — volt állatállománya vagy nem sokkal a magyarsághoz való csatlakozásuk után tettek erre szert; az a körülmény is erre enged következtetni, hogy a magyarokkal együtt már a honfoglalás előtt kalandoztak Ausztria területén.

A kabarok bizonyára már korán eltanulták a magyarok nyelvét, véglegesen azonban csak a mai Magyarország földjén magyarosodtak el. A magyar nyelvet ők bizonyára eleinte csak tökéletlenül — vagyis saját anyanyelvük hangrendszeréhez alkalmazkodva — beszélték; ennek a következménye teljes elmagyarosodásuk után bizonyos nyelvjárási sajátosságok kialakulása lehetett a magyar nyelvközösségen belül. Az emlékekből is ismert ómagyar nyelven belül azonban — úgy látszik — már bizonyos nyelvjárási sajátosságok keveredése és kiegyenlítődése következett be, ami aligha magyarázható mással, mint az Árpádoknak a régi törzsi keretek szétrombolását célzó telepítési politikájával. Ennek a politikának eredményességét ma is tanúsítják az országban szanszét elő-

forduló törzsnévi eredetű helynevek, amikor pedig a régi magyar törzsnéveket már a középkori krónikások sem ismerték... Sebestyén Károly gyanítása szerint (v. ö. jelen számunkban olvasható cikkét) a magyarokat a nomád életmódról a földműves életmódra való áttérésre valami állatvész készíthette. Ezt a folyamatot az Árpádok valószínűleg tudatosan is előmozdították.

9. Zárószó.

Tudatában vagyok annak, hogy okfejtésem nyelvészeti részét a nem-nyelvész olvasók nem fogják megérteni tudni, de arra nézve sincs kétségem, hogy azt a neovámbéristák nem lesznek képesek megcáfolni. Ismerem azonban őket; ezért arról is meg vagyok győződve, hogy ők a számukra kellemetlen megállapításaimmal szemben való állásfoglalást bizonyára majd valami ilyen értelmű — csakhogy előreláthatólag sokkal nyersebben megfogalmazott — fölényeskedéssel próbálják majd maguktól elhárítani: „Moór fejtegetéseit nem tudjuk komolyan venni“! Hogy az ilyes pökkhendi hangú kinyilatkoztatásokat a nem-nyelvész olvasók megfelelően értékelni tudják, legyen szabad egy körülményre emlíkeztetnem: Ezelőtt körülbelül tíz évvel volt alkalmam egy nagy feltűnést keltett neovámbérista elméletéről kimutatni, hogy az gyökeresen elhibázott. Pedig Melich Jánost a törökrájongók előzőleg nem győzték eléggé dicsőíteni, amiért „bebizonyította“, hogy mi a nagy folyók neveit nem szlávoktól, hanem bolgártörököktől vettük át... Engem fejtegetéseimért Melich és elvbarátai letudatlanoztak, sőt még egy kissé le is hazaárulóztak... Mindez azonban a sokat dicsőített elméleten mit sem segített, mert bizony a kelet-magyarországi honfoglalás előtti bolgártörökök azóta már békésen és dicsőtelenül kimultak a magyar tudományból. Hadd legyek egyszer jós: ez lesz már hamarosan a sorsa a neovámbérista őstörténeti elméleteknek is!

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug.*) — Die alten türkischen und mongolischen Lehnwörter der ungarischen Sprache in Rücksicht auf die Sprach- und Urgeschichte. — Die alten türkischen Lw. des Ung. wurden zuletzt von Z. Gombocz einer systematischen Untersuchung unterzogen („Die bulg.-türk. Lw. in der ung. Sprache“ 1912). G.-s Ergebnisse — auf die alle Theorien einer modernen Richtung in der ung. Urgeschichtsforschung aufgebaut sind — können uns jedoch nicht mehr befriedigen; einen Grundpfeiler seiner Untersuchungen bildet nämlich — zwar nicht ausgesprochen, aber durchgeführt — die Annahme, dass das Lautsystem des Ung. schon viele Jahrhunderte vor der ung. Landnahme im angesetzten Zeitalter der türk.-ung. Berührungen mit dem uns schon aus Denkmälern bekannten Lautsystem des Altung. identisch gewesen wäre. Infolge dieser auch schon

theoretisch unrichtigen Voraussetzung war Gombocz gezwungen, solche türkische Urformen für seine türkisch-ungarischen Wortgleichungen zu konstruieren, die es in keiner türk. Sprache hätte geben können; auch ist die Zahl der offensichtlich unrichtigen Etymologien in seinem Verzeichnis ganz beträchtlich. — Verf. war daher in erster Linie bestrebt festzustellen, in welchen Stücken das Lautsystem des Ung. zur Zeit der türk.-ung. Berührungen von dem Lautsystem des Altung. abwich. Es liess sich feststellen, dass die Laute *d'*, *s*, *š* und *o* zur Zeit der Aufnahme der türk. Lw. in der ung. Sprache noch nicht vorhanden waren. Diese Laute wurden also teilweise durch andere ersetzt, teilweise scheinen einige von diesen, eben durch türk. Lw. im Ung. heimisch geworden zu sein. Die Laute *j*- und *č* in den türk. Lw.-n haben im Ung. dieselbe Entwicklung mitgemacht wie dieselben Laute in den Stammwörtern, d. h. den Wandel von *j* > *d'* und *o*, weiter den von *t's* > *tš* und *š*. — Das *dž*- (? > *ž*) wurde durch *s* ersetzt, aus welchem Laut dann regelrecht *s* geworden ist. — Des weiteren wird ausgeführt, dass diejenigen Wörter des Ung., in welchen den inlautenden Medien der altaischen Ursprache im Ung. Medien zu entsprechen scheinen, nicht türkischen Ursprungs sein können, da sich die Medien im Türk. zu stimmhaften Spiranten entwickelt haben, welche Laute auch im Ung. vorhanden waren. Diese Wörter können also — wenn nämlich die hierher gehörenden Gleichungen richtig sind — nur aus dem Mong. erklärt werden.

Nach Untersuchung von 283 türk.-ung. Wortgleichungen kommt Verf. zu dem Ergebnis, dass von diesen 59 als verfehlt und 38 als zweifelhaft bezeichnet werden müssen. Aber auch die sicheren Etymologien stammen nicht aus einer türk. Sprache, sondern aus drei Sprachen, von denen eben die jüngste Schicht als bulg.-türk. bezeichnet werden kann. Charakteristisch für diese Schicht ist besonders die Terminologie für den Ackerbau, was allein schon beweist, dass diese Türken keine Nomaden waren, sondern vermutlich infolge des Verlustes ihres Viehstandes zu Hörigen der nomadisierenden Magyaren geworden sind. Aller Wahrscheinlichkeit nach waren diese Ackerbau treibenden Hörigen der Magyaren jene drei Stämme der Kabaren, die sich nach dem Bericht des Konstantinos Porph. nach Niederwerfung ihrer Empörung gegen die Chasaren als Flüchtlinge dem nomadischen Bundesstaat der Ungarn anschlossen; es ist also anzunehmen, dass sie als Flüchtlinge nur einen geringen Viehstand besaßen oder dass sie ihren Viehstand, d. h. eigentlich ihre Freiheit, schon früher verloren hatten. Nach dem Bericht arabischer Geographen sollen die Ungarn auch schon während ihres Aufenthaltes im Kuban-Gebiet Ackerfelder besessen haben. Auch diese wurden nicht von ihnen selbst, sondern — wie das bei Nomaden immer der Fall ist — von einer unterworfenen Bevölkerung bestellt. Es ist möglich, dass auch von diesen Hörigen der Magyaren ein bulgarisch-türkischer Dialekt gesprochen wurde. Unter den bulgarisch-türkischen Lw. des Ung. lassen sich anscheinend zwei nicht leicht von einander zu trennende Schichten unterscheiden; ein Teil dieser Wörter stammt nämlich aus einem *j*-Dialekt, der

andere dagegen aus einem *d'*-Dialekt. Mit den Kabaren wird man vielleicht nur den *j*-Dialekt in Zusammenhang bringen dürfen.

Ausser diesen gibt es im Ung. noch eine ältere Schicht von mongolischen und gemeintürk. Lehnwörtern. Es ist möglich, dass diese Wörter aus der Sprache von solchen mongolischen oder türkischen Stämmen herrühren, die sich irgendwann dem ung. — ursprünglich aus sieben Stämmen bestehenden — Stammesverband angeschlossen hatten. Aber auch infolge nachbarlicher Berührungen können sich die Wörter der letztgenannten Schichten eingebürgert haben; vielleicht bestand die führende Schicht der Chasaren eben aus Mongolen.

Die Entstehung des ung. Reiternomadentums ist mit jener dolichokephalen Rasse von untermittelhoher Statur in Zusammenhang zu bringen, die aus dem Kaukasus-Gebiet in das Gebiet der mittleren Wolga gedrungen ist und dort die Pferdezucht und die Metallkultur eingeführt hat. Die Stämme dieser Pferdezüchter haben ihre Sprache infolge der bei ihnen üblichen Exogamie verloren und als richtige „Muttersprache“ einen finnisch-ugrischen Dialekt angenommen. An der Ausbildung des Ung. scheinen nach Ausweis der Sprache ausser ugrischen auch permische Volkselemente Anteil gehabt zu haben. Für die weitere Entwicklung des Ung. ist am bedeutungsvollsten das Aufkommen einer dynamischen Wortbetonung geworden, was wohl als Erbteil aus der vergessenen, ehemaligen „Vatersprache“ der Ungarn zu betrachten ist. Bei den Ob-ugrischen Völkern ist die Exogamie eigentlich auch heute noch lebendig: ihre Geschlechter verteilen sich nämlich auf zwei exogame Phratrien. Aber auch in der ung. Überlieferung gibt es Spuren von der ehemals in Schwung gewesenen Exogamie. — Um 600 sind in das Gebiet der Pianobor-Kultur die Stämme der Wölga Bulgaren eingedrungen. Die Vorfahren der Magyaren sind ihrem Ansturm in südlicher Richtung ausgewichen, wo sie sich bald mit den Chasaren verbanden; die Ob-ugrischen Völker wurden dagegen nach dem Norden gedrängt, wo sie notgedrungen die frühere Lebensweise aufgeben mussten.

A honfoglaló magyarság földművelése

I.

Egy őstörténeti irány bizonyított tényként hirdeti azt, hogy a honfoglaló magyarokat, akik régebben állítólag főleg zsákmányoló és vadászó, tehát nem termelő gazdaságra berendezett életmódot folytattak, a gazdagabb és műveltebb bolgár-törökök tanították meg az állattenyésztésre és a földművelésre, akik őket ezzel magasabb gazdasági és műveltségi fokra emelték.¹

¹ Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása. 124, 172.

A honfoglaláselőtti magyarság állattenyésztéséről megemlékeztem már folyóiratunk mult évi folyamában.² Csak azt a kérdést kell még pótlólag megvizsgálni, vajjon csakugyan a bolgár-törökök tanították-e a magyarokat az állattenyésztésre, nevezetesen a nomád pásztorkodásra?

Azt már régebben megállapították, hogy a magyarok már északi őshazájukban nomád lovasnéppé fejlődtek.³ Sőt F. Flohr szerint már az ugorok is, még egyes népekre való szétválásuk előtt, már Kr. e. 2800—2600 körül, lótenyésztő pásztornépek voltak.⁴ Mészöly Gedeon is bizonyítja a magyarok ősi lovas életét a „Mióta lovas nép a magyar?” c. értekezésében.⁵ Ezek szerint nem valószínű, sőt szinte lehetetlen az, hogy a bolgár-törökök tanították volna meg a magyarokat az állattenyésztésre.

Mivel a nomád állattenyésztést minden primitív népnél más, földműveléssel kapcsolatos állattartás előzte meg, ezért először is ki van zárva az, hogy a magyarok közvetlenül a nomád-pásztorkodó állattenyésztésre való áttérés előtt gyűjtögető vagy zsákmányoló és vadászó életmódot folytattak volna. A gyűjtögető-zsákmányoló-vadászó gazdasági forma és a nomád-pásztorkodó állattenyésztés között nemcsak a földműveléssel kapcsolatos állattartás életformája, hanem azonkívül jó egy-néhány évszázad is fekszik. Tehát semmiképen sem állhat fenn az az állítás, hogy a zsákmányoló és vadászó magyarokat a bolgár-törökök tanították állattenyésztésre. — Egyébként nyelvi tények is tanúsítják, hogy már a finnugor ősnép is foglalkozott primitív földművelés mellett juhtenyéssel. És vajjon miért lettek volna az ősmagyar ősök még a finnugor ősöknél is primitívebbek, amikor a földművelésre és juhtenyésztésre vonatkozó finnugor terminológia egy része (*kenyér, köles; juh, szőr, tej, fejni*) még a mai magyar nyelvben is megvan?

De még akkor is, ha feltesszük, hogy valóban a bolgár-

² A nomádpásztorkodás életformája. NNy. 1938. X. 41—60.

³ Wiklund, Eberts Reallexikon der Vorgeschichte, III. 377.

⁴ F. Flohr, Haustiere und Hirtenkulturen, 156—157. — [F. Flohr német ethnologusnak az ugor lótenyésztésre vonatkozó felfogása tulajdonképpen Menghin hírneves bécsi archaeologusnak „Weltgeschichte der Steinzeit” című művében olvasható fejtegetésein alapul, aki szerint t. i. az irániak az ugor népek őseinek hatása alatt alakultak át Kelet-Európában lovas néppé. Ilyen formában ez a felfogás semmiesetre sem helytálló. Azonban az már nem teljesen lehetetlen, hogy esetleg az irániak tényleg attól a néptől vették át a lovaskultúrát, amely nép azután északnak nyomulva egy finnugor népnek a nyelvét vette át és ugorrá alakult, ahogy ezt folyóiratunk jelen számában olvasható tanulmányunkban behatóbban is kifejtettük. Moór E.]

⁵ NNy. 1929. I, 205—214.

törökök tanították volna meg a magyarokat a nomád állattenyésztésre (de nem a halászó-vadászó magyarokat), akkor ez csak úgy lett volna lehetséges, hogy ha a bolgár-törökök is nomád állattenyésztők lettek volna. Vannak azonban egykorú feljegyzéseink róluk, melyek határozottan ellentmondanak e feltevésnek. Ime: „Vetéseik és szántóföldjeik vannak, vetnek mindennemű, gabonát, búzát, árpát, kölest és egyebet.”⁶ Ezen kívül tudjuk, hogy boronafalú faházakban laktak.⁷ Már pedig nomád pásztornépek csak hordozható hajlékban laknak, még a téli szállás helyén is.

Ezeket tudjuk a régi forrásokból. Az újabb tanítás szerint azonban „a bolgár-törökök intenzíven foglalkoztak állattenyésztéssel, föld-, kert- és szőlőműveléssel, iparral, halászáttal.”⁸ Ehhez először is azt jegyezzük meg, hogy ilyen sokrétű gazdasági életberendezés abban a korban és azon a földrajzi területen nemcsak ismeretlen, de szinte lehetetlen volt. De feltéve, hogy a bolgár-törökök valóban ismerték mindezen gazdasági ágakat, akkor viszont nyilvánvaló, hogy nem lehettek nomádpásztorok, bármilyen intenzíven is foglalkoztak állattenyésztéssel. Ha pedig így van, akkor a bolgár-törökök nem taníthatták meg a magyarokat az állattenyésztésre, a mi esetünkben nomád állattenyésztésre. A bolgár-törökök valójában nem is voltak nomád állattenyésztők, hanem igenis földművelők voltak, ahogy azt Moór Elemér kimutatta.⁹ Már pedig földművelő nép nem taníthat meg egy másik népet nomád pásztorkodásra, ezt egészen világosan és határozottan igazolja a néprajzi gazdaságtörténet. Hogy egy köznapi példával világítsam meg az esetet: földművelő nép éppen úgy nem taníthat meg egy másik népet nomádpásztorkodásra, mint ahogyan például fűszerkereskedő nem taníthatja meg az inasát kalaposmesterségre.

Nomádpásztorkodást tehát nem tanulhattak a magyarok a bolgároktól, de már eddig is folytatott állattenyésztésükhöz igenis hozzátanulhattak valamit tőlük. Állattenyésztésre vonatkozó bolgár-török jövevényszavainkon ugyanis feltűnik az, hogy kettő-háromnak a kivételével csaknem valamennyi szó a marhatenyésztésre vonatkozik. (*Bika, tinó, üdő, borjú, tulok*). Ez tehát arra mutat, hogy a magyarok az eddigi (nomád pásztorkodás módján folytatott) juh- és lótenyésztéshez hozzátanulták a marhatenyésztést is. Ez azonban semmiesetre sem jelenti azt, hogy

⁶ MHK. 164.

⁷ U. i.

⁸ Németh Gyula i. m. 119.

⁹ A magyar nép eredete, 16—20.

magyarok az állattenyésztést tanulták a bolgár-törököktől.

*

Még ennél is fontosabbak azok a közkeletű, de nézetem szerint teljesen téves állítások, amelyek a magyarok földmívelésére vonatkoznak. Először is azt állítják, hogy a bolgár-törökök tanították meg a magyarokat a földmívelésre, másodsor azt, hogy a földmívelés feltétlen magasabb rendű gazdasági forma és kulturáltabb életberendezést jelent a lovas-nomad állattenyésztésnél.

Tudjuk, hogy ez a tanítás is nyelvünk bolgár-török jövevényszavaira épült. Valóban meglepően sok és fontos olyan ótörök eredetű jövevényszava van a magyar nyelvnek, melyek a földmívelésre és a kertgazdaságra vonatkoznak. De nagy kérdés, hogy vajjon az a körülmény, hogy *árpa*, *búza*, *eke*, *kéve*, *kepe*, *sarló*, *tarló*, *szérű*, továbbá a *kender*, *komló*, *borsó*, *torma*, *gyümölcs*, *alma*, *körte*, *szőlő*, *szür*, *bor* és *seprő* szavaink bolgár-török eredetűek, azt bizonyítja-e, hogy a szavakhoz kapcsolódó műveleteket és tárgyakat is tőlük tanultuk, illetve kaptuk?

Vegyük szemügyre először is a gyümölcsfélékre vonatkozó szavakat. Egymagukban ezek a bolgár-török jövevényszavak egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy e szavakkal együtt a hozzáfűződő műveleteket is megtanulták volna a magyarok. Mert azt is lehet elképzelni, hogy almát, körtét, szőlőt, gyümölcsöt, bort azon bolgár-török vándorárusoktól vásároltak, akik a nomadizáló magyarokat nyári szállásaikon évről-évre felkeresték. S ha a magyarok megkedvelték ezeket a gyümölcsféléket s megtanulták az idegen nevüket, ez még nem bizonyítja azt, hogy almafát, körtefát és szőlőt ültettek volna. Mint-hogy az a körülmény, hogy a magyar nyelvbe bejutott a banán, a citrom és az ananász neve, nem jelenti azt, hogy a magyarok e gyümölcsöket termelik is.

De nem is valószínű, hogy másként mint kereskedés útján kerültek volna e gyümölcsfélék birtokába, mert nyáron és kora ősszel, mikor ezek megérnek, a magyarok még a nyári szállásokon, a fűsteppén tartózkodtak, ott pedig nem élt meg semmiféle gyümölcsfa. Késő ősszel, illetőleg tél kezdetén, mire visszaérkeztek a téli szállásokra (ahol fekvésénél fogva esetleg teremhetett volna gyümölcs is), már régen nem volt semmiféle gyümölcs kapható.

Ha tehát a honfoglaláselőtti magyarság ismerte is a *szőlő*, a *bor* és a *szür* szókat, még nem tanult meg bort szűrni, s ha megtanulta az *eke*, a *kéve* és a *búza* szókat, ezzel még nem tanult meg *ekével* szántani és *sarlóval* aratni. Egyszóval

csak annyi bizonyos, hogy a fogalmakkal, a tárgyak nevével ismerkedett meg a bolgár-törökök útján, de nem bizonyos, sőt nomadizáló életmódja miatt nem is valószínű, hogy megtanulta vagy űzte volna az új szavakhoz fűződő műveleteket is.^{9/a}

*

Viszont mindennek ellentmondani látszik az, hogy ismert történeti források szerint voltak a magyaroknak szántóföldjeik is a régi hazában. Ibn-Roszteh, keleti író mondja ugyanis, hogy a magyaroknak „sok szántóföldjük van.”¹⁰ El Bekri szerint a

^{9/a} [Sebestyén Károly ezen cikke megírásakor a magyar nyelv régi török jövevényszavairól szóló tanulmányomat, amelyet az olvasó folyóiratunk jelen számában talál, még nem ismerhette, és én is már csak a korrekturából ismertem meg behatóbban az ő fejtegetéseit. Így ő a földművelési terminológia tekintetében még Gombocz BTL-ének álláspontján áll, ami bizonyos nehézséget jelentett számára, mert hisz ez a szókészlet olyan következtetésekre ad lehetőséget, amelyek etnológiai szempontból képtelenségeknek mondhatók. Az én kritikai fejtegetéseim figyelembevételével azonban ezek a nehézségek jórészen önmaguktól megszűnnek.

Nyelvészeti érvek alapján kimutattam ugyanis, hogy a *kepe*, *kéve*, *sarló*, *szérü*, *körte* és *szőlő* szavaink nem tekinthetők bolgártörök eredetűeknek, a *tarló* származása pedig kétséges. Az a feltevés különben, hogy a *kéve* és *kepe* szavaink bolgártörök eredetűek volnának, a tárgyi néprajz szempontjából is képtelenségnek mondható, mert hisz Keleteurópiában boglyába takarították a gabonát és nem kötötték kévébe és rakták kebébe. — A *bor*-ral bizonyára Sebestyén feltevésének megfelelően a kereskedelem révén ismerkedtek meg a magyarok. Ha pedig bort vettek bolgártörök kereskedőktől, akkor az bizonyára nem palackozott bor volt, tehát kétségtelenül seprővel együtt vették, úgyhogy azt az átvétel után le kellett szűrni. A *bor*, *seprő* és *szűr* szavaink tehát semmiképp sem tanúsítják még, hogy a magyarok eltanulták volna a bolgártörököktől a szőlőművelést, sőt azt sem tanúsítják, hogy a magyarok bolgártörök szolgái foglalkoztak volna szőlőműveléssel. Ellenben az a fentközölt szókészletből kétségtelennek látszik, hogy a nomád magyarok bolgártörök szolgái a téliszállások közelében tényleg foglalkoztak ekés földműveléssel. A magyarokhoz csatlakozott bolgártörökök azonban a honfoglalás után — úgy látszik — már urakká lettek és nem tarták tovább a földet, mert hisz a kész termények nevén kívül csupán egyetlen földművelési eszköznek, az ekének, és egyetlen földművelési műeletnek, t. i. a betakarítást befejező szórásnak és a hozzátartozó seprésnek az elnevezése bolgártörök eredetű a magyarban. — Ami a *gyümölcs* szavunkat illeti, figyelembe veendő, hogy annak a jelentése nemcsak „Obst”, hanem „Frucht” is: esetleg ez volt az eredeti jelentése a szónak. Azonkívül pedig semmi okunk sincs arra gondolni, hogy ez a szó eredetileg a termelt gyümölcsre vonatkozott volna. A vadon termett gyümölcsöt bizonyára őseink sem vetették meg. Ezért az *alma* szó véleményem szerint épúgy a vadalmára vonatkozott, mint ahogy vadontermő gyümölcsféléket jelentenek a szintén török eredetű *som* és *kökény* szavaink is. Ezek semmiképp sem kereskedelmi úton jutottak el a magyarokhoz, illetve bolgártörök szolgáikhoz; a *dio* szót illetőleg — amely szó t. i. a legnagyobb valószínűség szerint szintén bolgártörök eredetű — ennek a lehetősége az én véleményem szerint is megvan. — Moór E.]

¹⁰ Magyar Honfoglalás Kútírói, 169

magyar népnek „lovai, teherhordó öszvérei és szántóföldjei vannak.”¹¹ Ez az egy adat (a két szerző u. i. közös forrásból merített), sok zavart keltett már a magyar őstörténelem kutatói között. Ezért az egy adatért kellett azt a tételt felállítani, hogy a honfoglaláselőtti magyarok nem voltak olyan tőkés és nomád nép, mint a hunok vagy más nomád népek, hanem csak ú. n. félnomádok voltak, akik már részben le voltak telepedve, hiszen szántóföldjeik is voltak! Ennek az elméletnek az alátámasztására szolgálnak ezután a fent idézett bolgár-török jövevényszavak is.

Ezt az elméletet alighanem azért kellett kitalálni s azért ragaszkodnak hozzá olyan erősen, mert mindeddig az a hit van nálunk elterjedve, hogy a földművelés mindenképen előkelőbb foglalkozás a pásztornomadizmusnál. Öseinket ezzel a világ szeme előtt valamivel előkelőbb színbe lehetett állítani s nem kellett restelkedni a „cigányéletű” nomád ősök miatt.

Általában azonban túlzott jelentőséget adnak egyrészt a földművelésnek mint kulturfokmérőnek, másrészt hamis érték-mérővel méri az e körül felmerülő kérdéseket. A mai ember ítéletét t. i. ebben a kérdésben a mai állapot ismerete befolyásolja. T. i. az a tapasztalat és tudat, hogy a mai európai népek, a civilizáció élén haladó, és legfejlettebb gazdasági formát alkalmazó nemzetek valóban ú. n. ekekultúrával bírnak; viszont a ma még élő középázsiai és északafrikai nomádpásztornépek ma bizony sokszor elég szegényes élet-körülmények között tengődnek. De ezt a mai állapotot nem szabad a régmúlt időkbe visszavetíteni, mert ezer évvel ezelőtt az állapotok Európában is, az eurázsiai steppenépeknél is egészen mások voltak, mint ma.

Köztudomású tény, hogy az ember nem élhet meg növényi táplálék nélkül. Ezért a kizárólag állati eredetű táplálékra utalt állattenyésztő nomád pásztornépek is kénytelenek egyoldalú táplálkozásukat növényi eredetű elegekkel kiegészíteni. Az arabiai beduinok pl. a datolyapálma gyümölcsét eszik e célból s városokban vásárolt lisztet is használnak lepényalakú kenyerek sütéséhez. A keletázsiai mongolok azelőtt nagy utakat tettek meg azért, hogy a Gobi-sivatag vándorhomokbuckáin mérföldnyi területeken termő vad gabonafélék (*arundo villosa* Tim, *elymus giganteus* W.) termését learassák. Ebből a gabonakészletből készítették, szárítás és megőrlés után, pépalakú kenyérpótló ételüket.¹² De ezért sem az arabiai beduinok, sem a középázsiai mongolok, ámbár ismerik a lisztet és néha

¹¹ U. o. 195.

¹² Mauririo, Die Getreide-Nahrung, 5—6.

kenyeret is esznek, még mindig nem nevezhetők földművelőknek.

Bizonyosan voltak a honfoglaláselőtti magyaroknak is szántóföldjeik, ezt mi sem tagadjuk. De azért még nem voltak földművelők, de még félig nomádok, félig megtelepedettek sem, ahogy igen sokan gondolják. Voltak szántóföldjeik a téli szálláshelyük közelében, de nem a magyarok művelték ezeket a földeket, hanem szolgálkaikkal és rabszolgálkaikkal műveltették, mert a szántás-vetés az ilyen népeknél lealacsonyító és megvetett foglalkozás volt.

Hogy a nomád pásztornépek mennyire lenézik, sőt megvetik a földművelőket, mutatják többek között ezek a példák: Az orosz Turkesztánban élő tádzsik kivétel nélkül földműveléssel foglalkoznak, de vannak köztük igen szorgalmas iparosok is. Ezeket másként szártoknak is nevezik, ez a *szárt* név azonban nem a nemzetiségüket jelzi (kaukázusi rasszba tartoznak és perzsa nyelven beszélnek), hanem a foglalkozásuk jelölésére szolgál. A *szárt* szó t. i. a kirgizeknél (akik nomád pásztorok) szidalmazás, csúfnév, amelyet a gyenge emberekre alkalmaznak, s ebben a szóban nyilvánul meg mind az a lenézés és megvetés, amellyel a nomádok a földhöz kötött, szerintük nem szabad emberek iránt viseltetnek.¹³ A középpázsiai mongolok megvetéssel néznek le a földművelőkre, mert azok nem szabad emberek, hanem szolgálkák. Még ma sincs egyetlenegy mongol, aki földművelésre adná magát, ha csak nem szorítja erre a legnagyobbfokú szükség.¹⁴ A példák felsorolását tovább is lehetne folytatni. Mintha ennek az ősi lenézésnek még nálunk is nyoma és élő példája volna, úgy tűnik fel Kiss Lajosnak következő megállapítása az alföldi népről szóló könyvében: „...a pásztoremberek, akik nem tartották magukat parasztnak, a szántóvető parasztot lenézték, sült parasztnak, bukó (buta) parasztnak mondták.”¹⁵

*

A nomád pásztornépek szántó-vető rabszolgái természetesen elsősorban olyan nép fiaiból kerülnek ki, mely ebben a munkában járatos, tehát földművelőnépből. A magyarok nomádpásztor korukban, úgy látszik, bolgár-török szolgálkat (később szlávokat is) alkalmaztak erre a szerintük bizonyosan lealacsonyító munkára s ezek a bolgár-törökök természetesen a maguk nyelvén nevezték el a használt eszközöket, a velük végzett műveleteket és a terményeket. A magyarok pedig ő tőlük tanulták az elnevezéseket — de a műveleteket még

¹³ Globus, XXXV, 342.

¹⁴ M. Pravdin, Das Erbe Dschingis-Chans, 1935, 284.

¹⁵ Kiss Lajos, A szegény ember élete, 5.

nem. Szerintem a magyarok még a honfoglalás után sem mívelték a földet, nem szántottak, nem vetettek. Ezt a munkát még igen sokáig itt az új hazában is, egyrészt a magukkal hozott rabszolgák, másrészt az itt meghódított idegen népek végezték. Ez az állapot pedig folytatódott itt az új hazában is, ameddig tartott a nomádpásztorkodás. Ez pedig addig tartott, míg a nagy állatállományuk valami előttünk ismeretlen oknál fogva meg nem apadt, ami végül a magyarokat is rákényszerítette más gazdasági rendszerre való áttérésre. De úgy gondolom, akkor sem mindenki állt be szántóvető parasztnak, hanem csak azok, akik teljesen elszegényedtek, nyájukat hirtelen elvesztették. A többiek ezután is urak maradtak, akik csak rabszolgáikat dolgoztatták. A magukkal hozott földmivelő rabszolgákból, az itt meghódított idegen népekből és az elszegényedett s földművelésre szorított magyarokból kovácsolódott össze a középkor jobbágysága, a rendi Magyarország parasztsága.

*

Hogy a földművelés nem magasabb rendű gazdasági forma és nem jelent kulturáltabb életberendezést, azt nemcsak a pásztornomádok ellenszenve és lenézése mutatja, hanem ezt bizonyítja a néprajzi gazdaságtan is. Tudni kell, hogy a lovas pásztornomádizmus állattenyésztése nem alacsonyabb rendű gazdasági forma, tehát nem alacsonyabbfokú a földművelésnél, hanem azzal legalább is egyenrangú, mert ez is, az is termelőgazdálkodás, a nomád állattenyésztés pedig igen fejlett formája az állattenyésztésnek.¹⁶ Sőt aki tanulmányozza a kétféle termelőgazdaság érintkező területeinek viszonyait, csakhamar rájön arra, hogy ezeken a területeken mindenütt az állattenyésztést tartják magasabb rendű foglalkozásnak a földművelésnél.

Tudjuk, hogy a kirgizek a nomád pásztorkodás mellett ú. n. öntöző-mezőgazdaságot is folytatnak, s főleg kölest termelnek. Földjeik a téli szállások mellett fekszenek. Tavasszal, mielőtt az egész nép mindenestül elvándorolna a téli szállásról, megmunkálják a földet, nyáron azonban csak azok maradnak ott, akik gondolják s vízzel öntözik a szántóföldeket. Ugyanezek az emberek aztán ősszel learatják a termést s elvermelik a földbe. De ezek az ottmaradó földművelő munkások csak olyan családokból kerülnek ki, akiknek a nyájuk annyira leapadt, hogy abból már nem tudnak megélni. Tehát olyanok, akik annyira elszegényedtek, hogy az ilyen, szerintük lealázó munkával kénytelenek életüket tengetni.

Egyes emberek, családok vagy kisebb csoportok ilyen-

¹⁶ V. ö. Cs. Sebestyén Károly, A nomádpásztorkodás életformája, NNy. X, 1938. 41—60.

képen tengetik tovább az életüket. De mi történik akkor, kérdjük, ha valamely egész törzset, vagy egész népet éri olyan elemi csapás, amellyel elpusztul minden állatjuk. Erre nézve a következő tanulságos példákat idézhetjük.

R a d l o f f¹⁷ feljegyzéseiből tudjuk, hogy az altái tatárok, akik elszegényedtek, kezdenek a földművelésre áttérni. A török nyelvű szojonokat, akiket Középázsziából hurcoltak el hadifoglyokként, a kalmük-khánok telephelyük közelében telepítették, hogy az ő részükre földet műveljenek. Ugyancsak a kalmük-khánok idején telepítettek le ugyane célból az Ilivölgyben a bukkarai hatváros-területről való tatár hadifoglyokat. Kínával határos mongolok közül azok, akik nyájaik elpusztulása, következtében teljesen elszegényedtek, kénytelenek voltak a földművelésre áttérni, amit különben a kínaiak minden erejükkel előmozdítanak. Ezek a földművelő mongolok szegényes vesszőfonásos, sárral tapasztott kunyhókban élnek a szántóföldjeik mellett s igen kevés háziállatjuk van. Általában véve pedig ezek a földművelő mongolok állattenyésztő nomád fajtestvéreikhez viszonyítva igen szegény életet élnek.¹⁸ Egyébként is itt ezen az országrészen lehet igen jól megfigyelni a földművelésre való áttérés folyamatát és annak okát. A délről előretörő kínaiak tervszerűen szorítják ki a mongolokat ősi földjükről, legelőikről, mind északabbra. Kereskedéssel, olcsó portékával, hitellel és uzsorakamattal sikerül mind több és több földet elfoglalniok. Szegény mongolok későn veszik észre, hogy kevés már a legelőjük, hogy kellő számú állatot nevelhessenek rajta. Minden esztendőben új nemeztakarókat kell készíteni a jurtra, de ha egy mongolnak a juhnyája megfogyatkozott, nincs elegendő gyapjú a takarók elkészítésére; s ha kevés az állatja, nem tud elegendő húst, sajtot, tejet előteremteni a téli ellátásra. Nincs lova, amelyért dohányt, teát s más életszükségleti cikkeket szokott cserekereskedés útján beszerezni. Ilyenkor aztán eladják a fiatal mongol leányokat az új kínai birtokosoknak. S a vége mindennek az, hogy a teljesen elszegényedett mongol végül visszatér őseinek elpazarolt földjére, de már nem szabad nomádként, hanem mint alacsonyrendű szolga, aki ezentúl a kínai földesúr földjét műveli.¹⁹

De nemcsak az eurázsiai nomádoknál fordul ez elő, más világrészen is egészen hasonló a folyamat. Keletafrikában a maszaiok népe harcias pásztornépként nyomult a 18. században a Viktoria-Nyansaától délkeletre elterülő steppevi-

¹⁷ W. R a d l o f f, Ethn. Übersicht der Türkstämme Sibiriens u. d. Mongolei, 1883.

¹⁸ J. G. Georgi, Russland, II, 435. — Pallas, Sarulungen, 1779, I, 261.

¹⁹ H. Haslund-Christensen, Jabonah, 43.

dékre. Sokáig tartották ott rettegésben a szomszédos békés életű bantunégereket. Mikor azonban az 1891. évben a marhapestis elpusztította nyájaikat, az egész büszke nép lesüllyedt a legnyomorultabb proletársorsra s ma részben földműveléssel tengeti életét.²⁰

Ezek és hasonlók az okai annak, ha egy-egy nomád pásztornép áttér a földművelésre. Ezek ismeretében azonban csak nem mondhatjuk, hogy a nomád állattenyésztő népeknél ez a földművelésre való áttérés gazdasági fellendülést és kulturális előrehaladást jelent?

*

Még egy igen fontos, eddig egyáltalában figyelemre sem méltatott kérdésre kell itt kitérni. A magyarok őshazabeli földművelésével kapcsolatban nem voltak eddig figyelemmel arra, hogy vajjon egyáltalán lehetséges volt-e ott, tehát a Kubán vidékén és Levediában a földművelés, megvoltak-e ott a földműveléshez szükséges földrajzi és éghajlati előfeltételek? Mert kétségtelen, hogy az ú. n. ekekultúra csak ott fejlődhetett ki és maradhatott meg, ahol ezek megvoltak.

Ha a magyarokat már ebben a déloroszországi hazában tanították meg a földművelésre, akkor ott fejlett ekekultúrának kellett lenni. Azonban azt látjuk, hogy ez az egész nagy terület még a magyarok elvonulása után is sok évszázadon keresztül, csaknem napjainkig mindig valódi fűsteppe volt, s mint ilyen kedvelt hazája minden keletről előretörő újabb és újabb nomád pásztornépnek. Ezért nem tudott ezen a területen kifejlődni az ekekultúra, s így megmaradt mint állattenyésztő népek birodalma csaknem napjainkig. Egészen jelentéktelen keskeny tengerpartmenti és folyóvölgyi sávterületeken kívül, t. i. még nem olyan régen sem volt ott számottevő földművelés.

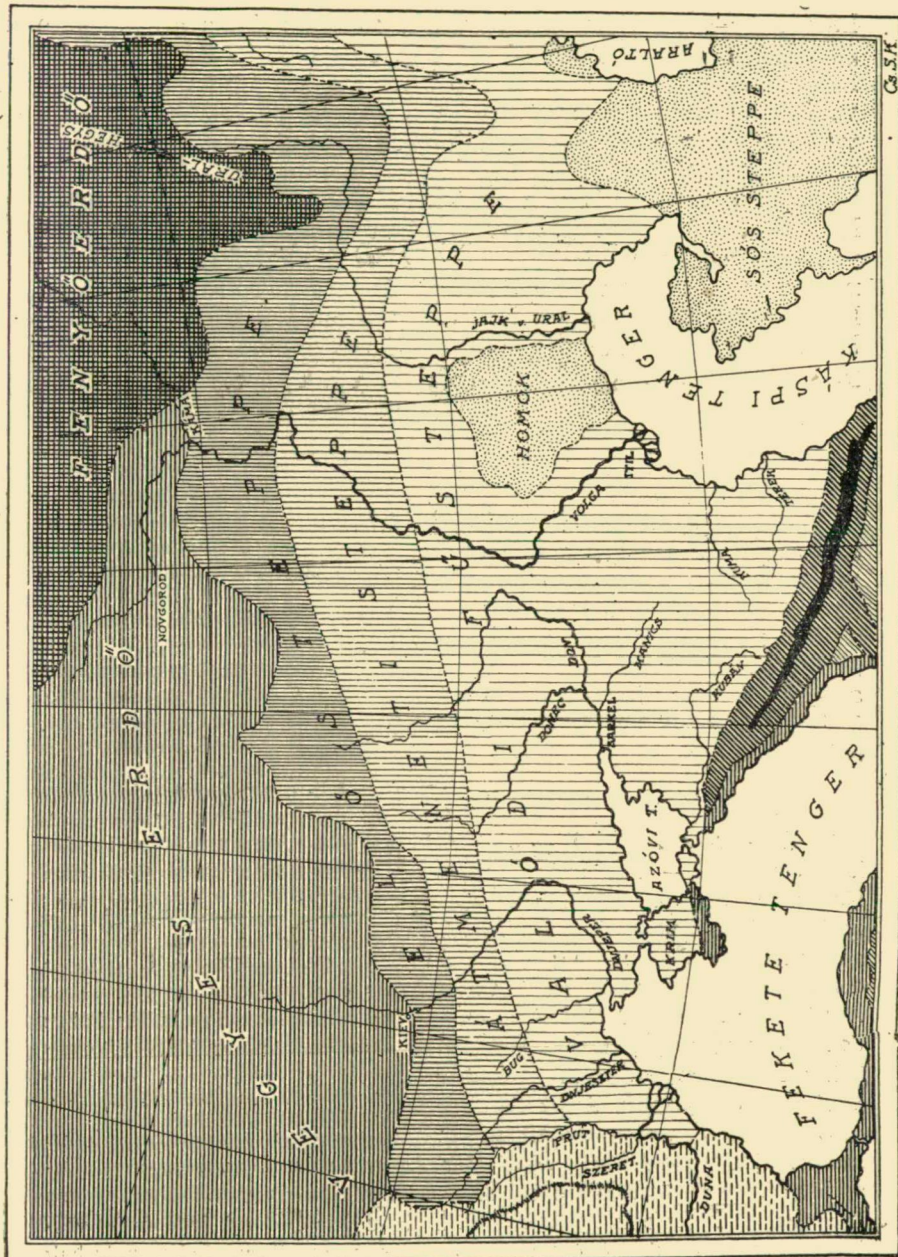
Ez azért volt így és van részben még ma is így, mert a földrajzi és éghajlati viszonyok olyanok, melyek nem kedveznek a földművelésnek, sőt erősen akadályozzák a meghonosodását. Az orosz kormánynak ezelőtt száz évvel igen nagy erőfeszítésebe került, hogy az asztraháni, szaratovi, orenburgi, kazáni, viatkai, permi, szimbirszki és penzai kormányzóságok területén földművelésre szoktassa a benszülött lakosságot — de igen csekély eredménnyel.²¹ Hihető-e tehát, hogy ezen a területen 1000–1500 évvel ezelőtt fejlett földművelés lett volna?

*

De ha feltesszük, hogy a magyarok már a déloroszországi

²⁰ Buschan, Völkerkunde, I, 563–564.

²¹ J. G. Sommer, Neuestes Gemälde von Asien, III. 159.

hazájukban tanulták volna meg a földművelést s a nemzet e „magasabb rendű“ gazdasági fokra emelkedett, akkor nem lehet megérteni, illetve megmagyarázni a Kubán vidékéről Levediába, Levediából Etelközbe s onnan az új hazába való tovább- és továbbvándorlást. Tudni kell ugyanis, hogy ha egyszer valamely nomád pásztornép áttért a földművelés gazdasági formájára, akkor nincsen tovább vándorlás, nincsen új hazakeresés. Ha az ilyen földművelő népet valamilyen háborús csapás érte egy nomád pásztornép részéről, akkor a földművelő nép vagy elpusztult, mert férfiai elvitték rabszolgáknak, leányait eladták, vagy ha mégis megmaradhattak földjeiken, beolvadtak a hódító népbe s annak földetművelő rabszolgái, parasztjai lettek.

Ha tehát a magyarság már földművelő lett volna a déloroszországi hazában, akkor nem háríthatta volna el magától a bolgárok és a bessenyők támadásait azzal, hogy felkerekedett mindenestől és más hazát keresett. Ezt abban az időben csakis igazi nomád pásztornép tehetné, de földművelő nép soha. A magyarságnak ez a etappe-szerű vándorlása a Kubánvidékről Levediába, Levediából Etelközbe s onnan végül Magyarországra, mutatja mindennél világosabban azt, hogy ők akkor még tökéletes nomád pásztoreletet éltek s földművelők legfeljebb olyan mértékben voltak, amennyire az volt minden igazi nomád pásztornép. Az ő földművelésük: 1. téli szállásaikon, 2. rabszolgáik által üzött, 3. kiegészítő mellékgazdálkodás volt.

Cs. Sebestyén Károly.

(*Deutscher Auszug.*) — Der Ackerbau des Magyarentums in der Landnahmezeit. — Das ungarische Volk der Landnahmezeit pflegt man häufig als Halbnomaden zu bezeichnen, in erster Linie deswegen, weil nach orientalischen Quellen die Vorfahren der Magyaren schon im Kuban-gebiet Ackerfelder besaßen; ausserdem glaubt man, dass das Halbnomadentum eine höhere Kulturstufe vertrete, als das Vollnomadentum. Diese Anschauung beruht jedoch auf einem Irrtum; denn die Vollnomaden haben den Ackerbauer überall verachtet und sie standen in der Tat auf einer höheren Kulturstufe als ihre Ackerbau treibenden Leibeigenen. Dass die Vorfahren der Ungarn Ackerfelder hatten, bedeutet folglich nur so viel, dass sie Sklaven und Knechte besaßen, von denen sie ihre Felder bestellen liessen. Und da die Terminologie für Ackerbau im Ung. bulg.-türk. Ursprungs ist, so müssen auch die Knechte der alten Ungarn Bulgarotürken gewesen sein. Diese hatten vermutlich ihren Viehbestand irgendwie verloren und wurden auf diese Weise gezwungen, ihren Lebensunterhalt durch Ackerbau zu erwerben. Von ihnen haben die alten Ungarn jedenfalls die nomadische Form der Viehzucht — was gleichfalls angenommen wurde — nicht übernehmen können. Dass die Vorfahren der Ungarn Voll-

nomaden waren, beweist schon ihre etappenweise Wanderung durch die südrussische Steppe: diese Leistung ist nur Vollnomaden zuzutrauen, eine bäurische Bevölkerung wandert nicht! Ausserdem war ja die südrussische Steppe für den Ackerbau ganz ungeeignet.

Ál-török nép- és személynevek

III.

Khazar. (Széljegyzetek és egyéb mondanivalók). — A khazar népnév kérdéséről szóló multkori fejtegetésemhez Németh Gyula a MNy XXXV. évf. 68–71. lapjain néhány állítólagos kritikai megjegyzést és ex cathedra kijelentést fűzött. Egy darabig gondolkodtam azon, hogy az után, amit cikkében elmondott, és amily módon azt elmondta, válaszoljak-e neki.

A helyzet ugyanis az, hogy immár két esztendeje elhúzódo vitatkozásunk során, egy-egy igen csak kiéleződött kérdésben, megúnva az ő szüntelen mellébeszélését, határozott és ünnepélyes formában felszólítottam már, hogy „az ő tudománya szerint“ nyilatkozzék végre világosan, hogy ezen az alapon aztán tovább beszélhessünk. A feltett kérdésre sohasem felelt.

Hivatkoztam a legszebb férfierényre, a bátorságra, hogy nyilatkozzék „bátran“, írja alá, amit mond, s aztán majd tovább vitatkozzunk (NNy IX, 259). Németh Gyula a feltett kérdésre nem felelt.

„A nagyszentmiklósi kincs egyik ál-török felirata“ című fejtegetésemben (NNy X, 1–17) elemző kritika tárgyává tettem Németh Gyula „Die Inschriften des Schatzes von Nagyszent-Miklós. Budapest-Leipzig 1932“ c. könyvének görögírásos feliratairól szóló részét. B. von Arnim német tudóssal egyetemben tételről-tételre megvizsgáltuk ennek az állítólagos török feliratnak feltűnéstkeltő formában közzétett, és amint halljuk, még valami nagy erkölcsi jutalomban is részesített megfejtését, és megállapítottuk, hogy Németh Gyula „megfejtési kísérletének tudományos értéke Arnim szerint — semmi“ (NNy X, 9). A megfejtési kísérlet eredménye turkologiai szempontból „abszolút eredménytelenség“. A kérdésről szólva ugyancsak meg kellett állapítanom azt is, hogy a népvándorlaskori népekkel kapcsolatban a törökséggel „minden áron“ való próbálkozás a csőd szélére jutott“ (NNy X, 17).

Mindeme megállapításainkkal szemben Németh Gyula ismét a konok hallgatás kriptájába temetkezett.

Most azonban, amikor Németh Gyula ennyi elintézetlen tudományos ügy felhalmozódása után, — mintha közben mi

sem történt volna, újra megszólamlott, valóban mérlegelnem kellett, hogy vajjon vele szemben nem vagyok-e feloldva mindennemű válaszadás kötelezettsége alól.

S hogyha a történetek után mégis néhány reflexiót fűzünk a Magyar Nyelv újra elkövetett szószaporításaihoz, ezt csakis azért tesszük, hogy rámutassunk „a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a M. Tud. Akadémia támogatásával” megjelenő eme sajtótermék azon gyakorlatára, mellyel az egy csődbement ál-tudomány fejvesztett védelmében, azért, hogy olvasóinak figyelmét egyes magyar őstörténeti vonatkozásban súlyos realitások lényegéről elterelje, az elvakult polémia oly meg nem engedhető eszközeihez nyúl, melyekkel szemben, a tudományos közérdek szempontjából, tiltakozó szavunkat határozott formában fel kell emelnünk.

Annál nagyobb nyomatékkal szólunk erről ma, mert polémiai eszközök durvaságát a múltban egyszer már a nyilvánosság előtt is. (NNy X, 30), meg 1938. márc. 18. kelettel a MNy szerkesztőjéhez címzett levélben is kifogásoltuk és visszautasítottuk.

Nem akarjuk követni Németh Gyulának kuszált és kapkodó tárgyalási módját, miért is megjegyzéseihez fűzött széljegyzeteinket alábbi osztályozással mondjuk el:

1. Mellébeszélés. A *khazar* népnévről szóló fejtegetésemnek közérthető és világosan kidomborodó lényege a következő volt: Élt egy bizonyos népkötelék a Kaukázus északi szakaszán, melyet különböző kútfők már a Kr. u. II–III. század óta *Khazir*, *hazar* név alatt ismertek. Ugyanezt a népköteléket magában a török (cagataj, oszmán-török) irodalomban is *hazar*, *hazar* néven nevezték. Ezekkel az elhallgathatatlan tényekkel szemben rámutattam a neovámbérista irányzat azon hangtörténetileg abszurd népnévmagyarázó kísérletére, mely szerint ezt a mindenkoron χ -spiranssal kezdődő népnevet egy minden tudományos okszerűség nélkül előráncígtat állítólagos modern török *kaz*- „kóborolni” jelentésű és explosív *k*-val kezdődő igével próbálták magyarázni. Megjegyzendő itt, hogy a Vámbéry által idézett **kaz*- ige, a maga mélyhangú alakjával, az ő saját csinálmánya volt. Ezt az ígét, ebben a formájában, kimutatni sehonnan sem lehet. Németh is közöl a kumükből egy *kaz*- „kóborolni” jelentésű jelenkori igetövet, de egyéb forrásokból ez is ellenőrizhetetlen.

Mindenki meggyőződhetik arról, hogy a néptörténeti tények ilyenén való felsorakoztatása, és a vámbérista, majd neovámbérista névmagyarázási kísérletnek velük való szembeállítása tulajdonképpen nem más, mint ezen fenhéjazó ál-tudomány csődjének, a többi közt, újabb beszédes bizonyítéka.

Magukat a kútfői tényeket és a szembeszökő hangtörténeti

erőszakoskodásokat (sőt holmi kis török nyelvújítási törekvéseket is) egyszerűen csak letagadni itt nem lehet.

Mi hát a tennivalója annak, akinek egy ilyen kártyavár a fejére szakad? Mellébeszélni, mellébeszélni, és ismét mellébeszélni...

Kezdődik tehát ez a lélekemelő manőver mindjárt a következőkkel: „...azt kifogásolja Mészáros Gyula, hogy... a források szókezdő *χ*-t mutatnak, s ezzel a neovámbéristák nem számolnak, mondja tovább. Ez aztán már nem felel meg az igazságnak. A Honf. Kial.-ban ezt írom (205. l.) a kazárokról: „...vegyesen *türk* és *χazar* néven szerepelnek a bizánciaknál és a keleti forrásokban“ (MNy 68).

A vád megfogalmazásában ezt a „mondja“ szót én ritkítottam. Azért akarom felhívni a figyelmet erre a szóra, mert Németh Gyula olvasói számára ezt azzal a nyilvánvaló szándékkal írta le, hogy nyomban utána kijelenthesse azt is, hogy: „Ez aztán már nem felel meg az igazságnak“.

Nézzük csak most már ezzel a fenhangú „igazság“-hirdetéssel szemben, hogy mi ennél az „igazság“-nál sokkalta könyörtlenebb... valóság képe. Ez a valóság az, hogy én fejtegetésem során nem mondtam seholsem azt, hogy „a neovámbéristák nem számolnak“ azzal, hogy a források szókezdő *χ*-t mutatnak. Németh Gyula ezzel a csűrös-csavarással itt ugyanis úgy szeretné feltüntetni a dolgot, mint hogyha ő a bizánci és keleti források *χazar* népnévének egyszeri, pusztán odavetett említésével (Honf. Kial. 205) már teljes mértékben „számolt“ volna fejtegetésem azon lényegével, mely szerint lehetetlenségnek tartom, hogy a mainak feltüntetett, egyébként pedig igazolatlan török **kaz-* „kóborolni“ jelentésű (?) igető khazar nyelvterületen már a II–XV. század közt egy másodlagos-jellegű **χaz-* hangtani alakban fordulhatott volna elő(?). Amit ő tett, az semmi egyéb, mint a népnévnek egyszerű felemlítése. Ez semmi szín alatt sem lehet „számolás“ egy igen fontos hangtörténeti jelenséggel!

Amennyiben pedig az lett volna a célja ezzel a mellébeszéléssel, hogy igazmondásomat olvasói előtt kétségbevonja, az esetben leplezetlenül rá kell mutatnom arra, hogy Németh Gyula itt a való tényállást ferdítette el, s ezáltal a tudomány erkölcsével összeütközésbe került.

Lássuk tovább a halandzsázás többi mesterfogásait! Én a *Khazir*, *χazar*... népnévváltozatok felsorolásával kapcsolatban természetesen megemlítettem a kútfőket, ahol ezek a népnevek előfordulnak, s magát a történelmi kort is, melyben ezek a népnevek szerephez jutottak. Itt — sajnálatomra — meg, lehetősen régi chronologiai adatokról van szó. A II–III. századtól, elkezdve a XV. századig felmenőleg kimutattam, hogy ez

a népnév ezen a régi és hosszú időszakon belül kivétel nélkül mindig és mindenütt csak χ -s szókezdettel fordult elő. Teljes tudatában vagyok annak is, hogy ezen néptörténeti realitás megállapítása a neovámbérista feltevés számára halálos dőfést jelentett.

Ezzel szemben Németh Gyula nem a való tényállításokat vonta kétségbe, mert hiszen ezt bajosan is tehetné volna, hanem — az elfutó lovat el nem érhetvén, az ott maradt nyereg püföléséhez kezdett. Részint az általam felsorolt kútfők chronologiai értékét próbálta leszállítani, részint pedig, hogy nekem is jusson valami a jobbra-balra való vagdalkozásból, — ismét a szavahihetőségemet vonta kétségbe. Sőt duzzadó magabizásában nem áttallotta leírni a következőket sem: „... meg kell jegyezni, hogy Mészáros Gyula ezeket a forrásokat inkább csak hírből ismeri“ (MNY 69).

Hát lássuk most már, hogy ki ismeri ama bizonyos kútfőket „inkább csak hírből“, — és kettőnk közül ki az, aki ezek javarészét még hírből sem ismeri!

Vegyük csak sorjában, úgy ahogy Németh Gyula mindegyikre egyenkint ráolvasta megfellebezhetetlennek feltüntetett szentenciáit:

„Bardesanes egy a II. század végén író szír gnosztikus, — hogy nála a kazárok szerepelnének, ez az állítás csak hiányos kritikán alapulhat“ (MNY 69).

Ez a „hiányos kritika“ nekem szól. Ami azonban e II. századvégi szír gnosztikus művéből az alábbiakban szószerint idézhető, az viszont... egy kis szerénységre való intelemmel megtoldva Németh Gyulának szól: „Car, de son temps, les masses coalisées des peuples du Nord, j'entends parler des *Khazirs* et des *Pasils*, franchissant la Porte de Djor, sous la conduite de leur roi *Venaseb Sourhab*...“¹

Bardesanes, e nagyjelentőségű néptörténeti adata vonatkozólag, már Chorenei Mózes számára kútfőként szolgált. A szakirodalomban a kérdéssel már eddig is foglalkoztak.² Az sem volt vitás, hogy az említett királynév tiszta iráni eredetű név volt. Marquart is annak tartja. Ferd. Justi is helyes úton jár az ethnikum kérdésében: „*Wnasep Sürhap*, König der Chazaren, lieferte dem König Walarš von Armenien eine Schlacht, worin letzterer fiel, Bardesanes bei Mose 2, 65...“ stb.³

¹ Bardesane, Fragments d'une histoire de l'Arménie, Victor Langlois, Fragmenta Historicorum Graecorum. Vol. V. pars II. Parisiis MDCCCLXXII. 66.

² V. ö. W. Geiger—E. Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie. Strassburg, 1896—1904. II, 481; J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, 1898. 91—2.

³ Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch. Marburg, 1895. 368.

Menjünk tovább! Következik Chorenei (Xorenac'i) Mózes, akinek chronologiai értékét szintén le kellett szállítani. Németh Gyula diszkvalifikáló kinyilatkoztatása rávonatkozólag így hangzik: „A Chorenei Mózesről nevezett munka a legújabb kutatások szerint a IX. század elején keletkezett“ (MNy 70). Se több, se kevesebb!

Mi a valóság? Chorenei (Xorenac'i) Mózes örmény történetíró a IV. század második felében született és az V. század végén halt meg: „Moïse de Khorène naquit dans la seconde moitié du quatrième siècle... il aurait prolongé sa vie jusque sous le règne de Zénon, en 487, et serait mort âgé de plus d'un siècle“.⁴

Chorenei Mózes történeti könyvét, az ő halála után, tovább folytatták és kiegészítették. „A legújabb kutatások szerint“: „...so kann das Geschichtswerk des Mose erst im 8. J a h r h. in seiner jetzigen Gestalt vollendet worden sein“.⁵

De a legilletékesebb „legújabb kutatások“ közt nem szabad megfedkezünk „a legkiválóbb magyar turkológus“-nak, Németh Gyulának, Honf. Kial. c. korszakalkotó művéről sem, ahol ennek a lecsepült örmény történetírónak könyvéről a következő chronologiai tájékoztatást nyerjük: „Chorenei Mózes a VII. században kibővített V. századi forrás...“ (Honf. Kial. 195).

Ni-ni! Amikor Németh Gyula szól róla, akkor „V. századi forrás“. Amikor én idézem, akkor — „a legújabb kutatások szerint a IX. század elején keletkezett“. A MNy laikus olvasója, aki a való tényállásokat a rendelkezésére álló segédkönyvekből talán egymás mellé rakni nem tudja, Németh Gyulának fent idézett dialektikájával minden nehézség nélkül arra a mellékösvényre vezethető, ahol Mészáros Gyula úgy tűnik fel, mint aki ezt az örmény kútfőt is (éppúgy mint a többi), „inkább csak hírből ismeri“.

Pedig a valóság szerint itt az történt, hogy a csapdába szorult Németh Gyula inkább a saját maga Xorenac'i-ját rágtá el, csakhogy az adatok keserves szorításától megszabadulhasson.

A Georgia élete (grúzul K'art'lis Cxovreba) c. krónikáról is kellett néhány rossz szót mondania. Amit Németh Gyula tud róla (nem árulja el, hogy melyik lexikonból tudja), az elejétől végig csak lesujtó: „...egy a XVIII. században befejezett grúz krónika, mely főleg egy XI. századi igen rossz forráson alapszik“ (MNy 70). Pedig, ha az eredeti krónika valaha

⁴ Moïse de Khorène, Histoire d'Arménie en trois livres. Victor Langlois, Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie. Paris, Tome II. MDCCCLXIX. 47.

⁵ W. Geiger—E. Kuhn, I. m. 481.

is megfordult volna a kezén, a kiadásból látnia kellett volna, hogy synchronismusok alapján a benne feljegyzett történelmi események chronológiája is már a IV. század eleje óta több-kevesebb biztonsággal nyomon követhető.⁶ Néptörténeti viszonylatban, különösen a Kaukázus-környéki népekre vonatkozó kútfői értékét — s minket is elsősorban ez érdekel itt — Németh Gyulán kívül eddig senkinek sem jutott eszébe (különösen úgy látatlanban) kifogásolni.

Most pedig a t. olvasótól megkülönböztetett figyelmet kérünk! Németh Gyula ugyanis kioktatásait a következő szavakkal folytatja: „Barhebraeus-t klasszikus szükszavúsággal a VI. századba látszik tenni Mészáros Gyula, holott ez az író a XIII. században élt, s hogy milyen alakban adja a *kazár* népnévet, az lényegtelen: az a kérdés, hogy az ő arab és perzsa forrásai milyen alakban adják“ (MNy 70).

E kioktatást következő adatközlésemnek köszönhetem: „Chazar, Barhebraeus — VI. század (586/7)“ (NNy 79).

Sajnálom, de forrásomat kénytelen vagyok itt is a maga egész terjedelmében közölni:

„Prof. Nöldeke macht mich darauf aufmerksam, dass der von mir *Chronologie der alttürkischen Inschriften*, S. 82 ff. mitgetheilte Bericht des Gregor Barhebraeus (Chron. Syr., ed. Bruns und Kirsch, S. 95, 6 ff.) über die Wanderung der Bulgaren wahrscheinlich aus dem verlorenen Schluss der Kirchengeschichte des Johannes von Ephesos (schrieb 585/6 n. Chr.) stamme“.⁷

„... Dadurch aber, dass jene Erzählung auf den Zeitgenossen Johannes von Ephesos zurückgeht, gewinnt sie auch eine erhöhte Bedeutung für die Frage nach dem Ursprung der Chazaren. Es ergibt sich daraus, dass der Name derselben bereits im Jahre 585 auch im Römerreiche bekannt wurde, obwohl unsere sonstigen römischen Quellen ihn für diese Zeit noch nicht kennen“.⁸ [Barhebraeus elbeszélésének az 587. évre való datálását l. J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 479.]

Az általam fentebb Barhebraeus-szal kapcsolatban idézett Chazar népnévnek 586/7. évre vonatkozó chronológiája ezzel, azt hiszem, egyszer s mindenkorra tisztázottnak tekinthető. Ezzel szoros kapcsolatban azonban egy másik misztikum még okvetlenül tisztázásra szorul. Az t. i., hogy Németh Gyula-

⁶ M. Brosset, Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle. St. Pétersbourg, 1849. 6—13.

⁷ J. Marquart, Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften. WZKM. Bd. XII. (1898), 198.

⁸ U. o. 199.

nak ez ügyben való tájékozatlansága vajjon őszinte vagy mondva csinált tájékozatlanság volt-e? Ha ugyanis az ő Honf. Kial. c. könyvében lapozgatunk, a 203. lapon a következő közlésre találunk: „... 586-ban már ismeretes a kazárok neve a Római-birodalomban“. Idézve: „Marquart, WZKM. XII, 198—99“.

Ejnye-ejnye, milyen furesza dolog! Én is pont ugyanebből a forrásból idéztem! (A különbség legfeljebb csak annyi, hogy én a szöveg szerint *Chazar*-t írok, Németh Gyula pedig a szövegben sehol elő nem forduló *kazár* névalakot fedezett fel). Hogy történhetett azonban mégis, hogy amikor Németh Gyula idézi, akkor ez a Barhebraeus 586. évi forrás? Amikor azonban én idéztem, akkor XIII. századbeli író. Sőt Németh Gyula még azt is tudja róla, hogy a *Chazar* népnévre vonatkozólag „arab és perzsa forrásai“ voltak... Ezt a nagy felfedezést valami világnyelven kellett volna megírnia, hogy a tudomány számára örökre megmaradjon. Hadd süljön ki végre már egyszer arról az Ephesosi Jhannesről, hogy „arab és perzsa“ volt!

Ebben az esetben már nem tudom egész bizonyossággal megítélni azt, hogy az itt ismét csapdába jutott Németh Gyula vajjon őszinte meggyőződéssel rágtá-e el a saját maga Barhebraeus-át, hogy újra szabad levegőre juthasson:..

Fejtegetésemben utolsó helyen egy késői grúz íróra hivatkoztam, aki ugyancsak el merészelte követni azt a neovám-bérista szemekben megbocsáthatatlan galádságot, hogy a kérdéses nép nevét megint csak a valóságnak megfelelően *xazar* alakban írta le. Ki is jár neki ezért:

„Végül az Alguziani, magyarul Alguziáda (az oszét Algus királyról) egy grúz költői mű a grúz irodalom hanyatló korából (XIII—XVII. század); forrásérték tekintetében méltó az előbbiekhöz“ (MNY 70).

Sohasem kételkedtem abban, hogy a „legkiválóbb magyar turkológus“ Alguzianival fekszik és Alguzianival kel fel. De ha ezen az egyébként privát ügyön kívül, valamit szólni is szeretne róla, — bár erre őt idáig senki sem kényszerítette —, azt tanácsolnám mégis, nehogy valami rissz-rossz lexikonszöveget kelljen olvasói előtt elrecitálnia, vegye kezébe egyszer a történelmi költemény eredeti grúz kiadását orosz fordítással. Azt is megmondom Németh Gyulának az alábbi lapalji jegyzetben, hogy hol találkozhatik vele.⁹ Itt aztán, pontosabb megállapítás alapján, azt is megtanulhatja, hogy felesleges a XIII—XVII. század közt válogatódedit játszania, — mert a törté-

⁹ M. Džanašvili, Izvestija gruzinskich letopisej i istorikov o Sjevernom Kavkazje i Rossii. Sbornik materialov dlja opisanija mjest-nostej i plemen Kavkaza. Tiflis, 1897. Vyp. XXII.

nelmi költemény, mondjuk csak meg kerteles nélkül úgy ahogy van: a XV. századból való, ahogyan már a multkor is közöltem.

A mellébeszélésre végül még kiadós alkalmat szolgáltatott Németh Gyulának fejtegetésem egy szemmellátható sajtóhibája is. Az arab írók neveinek felsorolása közben („Ibn Fadhlān, Ibn Mas'ūdi, Istaxrī, Ibn Haukal...“) a szedő tévedésből Mas'ūdi neve elé is kiszedte az előtte is utána is látt „Ibn“ szót, amely ezesetben felesleges volt. Kitűnő alkalmul kínálkozott ez a sajtóhiba Németh Gyulának arra, hogy rögtön a „színvonal“-ról akadémiai előadást tartson. Ha már ennyire a szívén viselte ezt az ügyet, megnézhetette volna 29 évvel ezelőtt írt Magna Hungaria c. könyvem 46., 55., 56., 57. lapjait is, ahol szintén ugyanezzel a Mas'udi-val volt — sajtóhiba nélkül — egy és más irodalmi ügyem. Hol volt Németh Gyula még akkor? Vajjon tudta-e még akkor, hogy azt a Mas'ūdi-t a cifraszűrnek az ujjára varrják-e vagy a gallérjára?

Az a bokréta, melyet a fentiekben a valódi tények elferdítéséből kötöttünk és az a lépten-nyomon kifejezésre jutó durva szándékosság, amellyel Németh Gyula tudományos szavahihetőségem lerontásán mesterkedett, — a tudományos hitelrontás tényálladékát a maga teljes egészében kimerítette. Ha valaki a gazdasági életben merészelné ehhez hasonlót cselekedni, — pl. egyik szatócs a másik szatócs ellen —, arra hitelrontás vétségének elkövetéseért irgalmatlanul ráolvasnák a törvényt.

A tudományos életnek is megvannak a maga törvényei. S bár paragrafusait eddig még codexbe nem foglalták, ezt a meg nem írott törvénytárt a tudomány etikájának hívják. Tudja és tiszteli ezt mindenki, aki a tudományhoz méltó szerénységgel könyvet, papirost és tollat vesz kezébe. Aki ez ellen vét, az önmagát ítélte el!

2. „Érdemi“ hozzászólás. A végefogyhatatlanul bugyborékoló mellébeszélés közül nagy ügyel-bajjal tudtuk csak a következő érdemi hozzászólást kiválogatni: „A kazárban a szókezdő velaris *k* aspirált volt; ezt mutatja a *kayan* kazár megfelelője, mely arab forrásokban *ḡāqān*, bizánci forrásban *ḡayānos* alakban maradt ránk, s ezt mutatja az örmény forrásban reánk maradt *t'engri-ḡan* kifejezés *ḡan* < *kan* szava. Nincs ebben semmi furcsa: a besenyő törzsnevekben is *ḡaqo*-alakban van meg a *kara* 'fekete' szó, s a besenyő *Xonón* törzsnév *x*-ja is kétségkívül *k*-ra megy vissza“ (MNY 68).

Németh Gyulának a besenyő *ḡaqo*- (= *kara* 'fekete?') és *Xonón* névrésszel illetve tulajdonnévvel kapcsolatos „kétségkívül“-i fikcióit az őstörténetkutatás minden károsodása nélkül kirekeszthetjük vizsgálódásainkból. Amit róluk mond, az nem egyéb, mint önkényes és igazolhatatlan istenbizonykodás,

melynek képzeletbeli vezna gyökérszála egyedül a pánturk hit talajában lötyög. Hittani kérdésekkel azonban ezúttal nem foglalkozhatunk.

Megszívlelésre méltóbb azonban Németh Gyula következő sorsdöntő kinyilatkoztatása: „A kazárban a szókezdő velaris *k* aspirált volt“.

Ha jól értjük Németh Gyulának ezt az állítását, főleg a segítségül hívott példák (*xāqān*, *ḡan*) tanúságára támaszkodva, úgy látszik, azt akarná mondani, hogy a khazar nyelvben a szó kezdetén exploziv képződésűnek nevezhető medio- vagy postpalatalis (= velaris) *k*-hang nem volt. Ezek helyett ellenben, mint ahogy a khazar *xāqān* és *ḡan* szavak hangtani alakjára hivatkozik, a szókezdetben mindenütt szabályszerűen fellépő medio- vagy postpalatalis spirans *ḡ*-hangoknak kellett volna lenniök. [Nem hallgathatjuk el, hogy Németh Gyula állítása és felhozott példái sehogysem fedik egymást. Ő ugyanis szinte törvény gyanánt feltüntetett fenti kijelentésében hehezetes („aspirált“) velaris *k*-ról (= *k'*) beszél. Neki is tudnia kellene azt, hogy ez a hang bármennyire aspirált volna is, mégis csak exploziva. Felmutatott példáinak szókezdő *ḡ*-ja ellenben egytől-egyig spirans. Minőség tekintetében tehát itt két külön csoportról van szó. Mi célból kellett Németh Gyulának olvasói előtt ezt a két különálló mássalhangzócsoportot ily zavartkeltő módon összekavarnia?]¹⁰

A hiteles khazar nyelvmaradványok közt azonban nem soká kellett keresgelnünk, hogy a t. olvasót „a legkiválóbb magyar turkológus“ fennen hirdetett dogmájának esetleges hatása alól kiszabadítsuk. Leírunk egymás mellé néhány ide tartozó, — bár megint csak igen destruktív természetű példát:

„Kétféle khazar van; az egyik khazar fajt *kara* *ḡazar*-nak hívják, ezek annyira sötét barnák, hogy majdnem oly feketék, mint az indiaiak...“ Ibn Fadhlān MHK 214., 216; Istaxri MHK 230., 235. — Vö. török *kara* „fekete“.

A khazar fő-király helytartójának „helytartója a *kandar* *xākān*“ (Kuun G. átírásában „*kender khākān*“). Ibn Fadhlān MHK 215., 218.

„A khazarok ruházata a *kurthak* és *kaba* nevű ruha“ Istaxri MHK 230., 235–6. stb.

Egymásután négy esetben (— pedig még több példánk is van rá!) szabályszerű khazar „szókezdő velaris *k*“-val állunk szemben, melyre, a sors különös játéka folytán, sem Németh Gyula, sem senki más nem foghatná rá, hogy (a Németh Gyula által feltüntetett értelemben) „aspirált“(?) volt. Mindegyiket

¹⁰ Mi célból? Azért, hogy ama bizonyos kétesértékű **kaz*-(?) „kóborolni“ igével, s ennek letagadhatatlanul exploziv jellegű szókezdő *k*-jával a *ḡazar* népnév megfejtése érdekében továbbra is manipulálhasson.

élesen meg kell különböztetnünk a szókezdő palatalis spirans χ -tól. Két példában ugyanis (*kara* *ħazar* és *kandar* *ħākān*), ahol a „szókezdő velaris k ” és a szókezdő palatalis spirans χ - egymás mellett van meg, ez a két mássalhangzó minőség tekintetében élesen szemben áll egymással. Ki hitte volna, hogy a khazar nyelv hangtanának ez az anti-neovám-bérisztikus velleitása ilyen karakán formában mer kifejezésre jutni...?

Ismerte-e vajjon Német Gyula ezeket a (nem nehezen hozzáférhető) khazar nyelvmaradványokat? Ha nem ismerte ezeket, hogy merészelt a khazar hangtani jelenségekről a MNy olvasói előtt ilyen határozotthangú kijelentéseket tenni? Ha pedig talán mégis ismerte volna, — akkor milyen szándék vitte rá, hogy azokat egytől-egyig elhallgassa, és laikus olvasóit ezáltal tévútra vezesse?

A *ħan* < *kan* (?) analógiának laikus olvasói előtt való megvillogtatásával hasonlóképen kínos kelepcebe került. Tudja-e Németh Gyula azt, hogy ennek a méltóságnévnek szókezdő palatalis spirans χ -val való *ħan* alakja a sien-pi nevezetű népköteléknél már a Kr. u. 200 körüli időben megvolt? A toba nevű népköteléknél, ugyancsak azonos *ħan* alakban, 312 körül szintén kimutatható.¹¹ „Szókezdő velaris k ”-val, *kan* alakban ellenben, már csak jó félezer esztendővel később tűnt fel a kök-türk feliratokban. A kimutatható valóság tehát az, hogy a *ħan* alak a régiebb. A kök-türkben ugyanis szókezdő palatalis spirans χ - nem volt. Az idegeneredetű jövevényszó χ -ját, a kök-türk hangrendszer követelményei szerint, k -val kellett behelyettesíteniök.

Ugyanez a perdöntő formában megnyilatkozó jelenség játszódott le a kök-türk *katun* „die Frau des Chans” esetében is. E szintén idegeneredetű (iráni) jövevényszó elsődleges alakja a szogd *ħwatēn* „királyasszony” Gauthiot-Benveniste I, 149. II, 221.¹² Itt is egy explozív k -val való behelyettesítés történt, minél fogva senki előtt sem kérdéses ma már, hogy ez a laikus turkológusok szemében talán elsődlegesnek látszó *katun* szóalak az újabb.

Tudta-e mindezeket „a legkiválóbb magyar turkológus”? Vagy, nem tudni miféle szándékkal talán ezeket is elhallgatta türelmes és laikus olvasói előtt?

Németh Gyulának mindefajta „aspirált” vagy nem aspirált kísérleteivel szemben — egyébként az egész kérdést lényegében és gyökerestül maguk a néptörténeti rideg realitások döntik el. Nem hitre és hiszékenységre felépített spekulatív

¹¹F. W. K. Müller, Uigurische Glossen, OZ VIII (1919/1920), 313.

¹²F. W. K. Müller, I. m. 313.

alapon szabad ezekhez a problémákhoz nyúlni. Ellenben ha egy-egy efajta kérdés vizsgálata közben elegendő néptörténeti reális adat áll rendelkezésünkre, hozzá szabad fogunk a megfejtés munkájához. Ha ilyesmi a kezünkben nincsen, meddő áltudományoskodással kár bárkinek is önmagát és másokat hitegetnie.

A *khazar* népnév¹³ keletkezésének, eredeti jelentésének, etnikai tartalmának és chronológiájának kérdése, — ha minden előítélet nélkül vesszük elemzés alá —, azon kiváltságos és nem túlságosan nagyszámú esetek közé tartozik, melyekben az egykorú kútfők néptörténeti értékű feljegyzései különösképen segítségünkre szolgálnak. Abban a meggyőződésben vagyok, hogy ha ebben a kérdésben, csakúgy mint a népvándorlás korának egyéb kérdéseiben is, a kutatók nem értéktelen a priori feltevésekkel szórakoztak volna, hanem a néptörténeti realitások felkutatásával, egymás mellé rakosgatásával s az így leszűrhető eredmények tárgyilagos megállapításával foglalkoztak volna, akkor a népvándorlás korára nem borulna már az a khaotikus homály, amely az idetartozó kérdések tekintetében a tisztánlátást jóformán lehetetlenné teszi.

Próbáljunk tehát ez esetben megszabadulni minden eddigi erőszakoskodó kísérlettől, a tudatalattiságunkba vagy tudatunkba befészkelődött és pusztán csak tekintélyi alapokon álló elméletektől, és nézzük meg elfogultság nélkül, hogy mit mondanak a kútfők!

Mas'ūdi „Kitāb at-tanbih va 'l isrāf“ c. könyvében a *khazar* népnév eredetéről a X. század köztudatának következő igen érdekes megnyilatkozását hozza tudomásunkra: „....a *khazar*-ok, kiket turk nyelven *sabir*-oknak, perzsául *khazarān*-nak neveznek...“¹⁴

Tudni kell itt, hogy a *khazar-ān* népnév a perzsa *-ān* többes-képzővel bővült szóalak, s jelentése annyi, mint: *khazar*-ok.

Az értesítés tartalma világos. A közlést kétféleképpen érteni nem lehet. Eszerint a X. század folyamán a Kaukázus-vidéken köztudomású volt, hogy az ott élő és turk nyelven *sabir* (*sabir*) néven ismert népköteléket „perzsául“ nevezték *khazar*-nak. Vagyis ennek a népköteléknek volt egy a perzsák által adott idegeneredetű neve, s ez volt: a *khazar*. A népmegnevezéseknek ez a kettőssége egyébként igen gya-

¹³ Azért irom *kh*-val e népnevet, mert így szerepel a legrégibb forrásadatokban is; azonkívül pedig ennek az írásmódnak a magyar tudományos irodalomban már bizonyos hagyománya van.

¹⁴ Vö. gróf Kuun Géza, Gurdēzi a törökökről. KSz II (1901), 265. — Kuun G. fordításában a „turk nyelven“ (*bi'l turkijja*) helyett a „törökül“ kifejezés foglaltatik. Erre a *türk-török* kérdésre legközelebb visszatérek.

kori, sőt csaknem általános jelenséggént ismeretes a néptörténetben.¹⁵

E perzsa eredetű megnevezéssel kapcsolatban, már mult-kori fejtegetésem során (NNy 82) rámutattam azon körülményre is, hogy a X. század arab írói, kortársaik köztudatából merítve, tudták azt is, hogy ez a *χazar* tulajdonnév eredetileg földrajzi megnevezés volt. Ibn Fadhlān azt mondja: „*χazar* egy égalj neve...” (MHK 212). Istaxri szerint: „Ami a *χazar* nevet illeti, ez egy tartomány neve...” (MHK 223).

Igy most már helyes nyomon vagyunk. A kútfőkből megtudtuk, hogy ez a megnevezés perzsa eredetű, s jelentésére nézve egy bizonyos tartomány megnevezésére is szolgált.

A következő lépés tehát természetszerűen a perzsa szókincs területére vezet. Itt aztán ezt a szótári adatot találjuk: új-perzsa *χazar* „Name of a district in Turkistān; name of a province in Gilān; the inhabitants of the shores of the Caspian”. Steingass 459.

Vagyis az iráni világ két egymástól távoleső tartományt is nevezett *χazar*-nak. Az egyik az Oxus-Jaxartes vidékén (azaz Turkesztánban) volt, a másik a Kaspi-tenger délnyugati szögletében, Gilānban terült el. Ezenkívül a perzsák még „a Kaspi-tenger partvidékének lakói”-t is *χazar*-nak nevezték. A tulajdonnevet Firdausi korában az iráni irodalomból már igazolni lehet.¹⁶

Úgy érzem, hogy a *khazar* népnév eredetének kérdésében, e száraz néptörténeti adatok közlése után, pontot lehetne tennem. A további következtetések levonását, minden vonatkozásban rábízhatom most már magára az elfogulatlan olvasóra.

Egy dolgot azonban mégsem hagyhatunk itt említés nélkül. Leplezetlenül rá kell mutatnunk arra, hogy az alkotóelemeire fentebb szétcszedett ál-tudományoskodást, néptörténeti való tényállások nem ismerését, ahol lehet elhallgatását vagy elferdítését, a generálkulcsként forgatott török nyelven lépten-nyomon elkövetett erőszakoskodást, és Vámbéry egyszer már elbukott ideológiájának tehetségtelen epigonok részéről való kisajátítását és felelevenítését nevezzük mi rövidség kedvéért — neovámbériszmusnak. Kevés kivétellel ugyanazok a jó félévszázad előtt Vámbéry nevével kapcsolatba hozott aberrációk ezek, melyeket az ú. n. ugor-török háború idején Budenz ostromozott.

A háború okai jobbára most is ugyanazok. A különbség

¹⁵ Ugyanezen néptörténeti adatnak teljesen ferde szemszögből való beállítását l. Németh, Honf. Kial. 204. és J. Marquart, WZKM XII, 193.

¹⁶ Ferd. Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg, 1895. 171.

legfeljebb annyi, hogy a hadállás változott. Az ugor-török háború idején Budenz József a Magyar Tudományos Akadémia sáncái mögül és akadémiai segítőcsapatokkal harcolt a tudománytalan vámbériszmus ellen. Ma... az Akadémia kiadványaiba befurakodott és az Akadémia támogatásával megjelenő folyóiratokban dédelgetett neovámbériszta tudománytalanságot és módszertelenséget — kívülről kell ostromoznunk.

És, ennek a neovámbériszmusnak képviselői fába szorult újjal forgolódhatnak úgy, ahogy akarnak, levegőben lógó kísérletezésüket ostromozni fogjuk mindaddig míg a nemezis és a teljes csőd ezen az ál-tudományon is végérvényesen be nem teljesedik!

3. Személyeskedés. Az ezen fejezet alá foglalható válaszom rövid lesz.

Németh Gyula az ő több alkalommal megismételt durva és otromba személyeskedéseivel hiába próbál az uccára kihívni, — erre a nyelvtölgető párviadalra a kesztyűt nem veszem fel. Erről a nemtelen fegyverről, ez esetben az ő javára, lemondok!

(Folytatjuk.)

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug.) — Pseudotürkische Volk- und Personennamen. III. — Gyula Németh möchte um jeden Preis den Wert jener Quellen herabsetzen und ihre Glaubwürdigkeit anzweifeln, in denen der Name der Chasaren mit *kh* geschrieben wird. Hierfür produziert er jedoch nur Invektiven; denn seine Bemerkungen widersprechen nicht nur den Tatsachen, sondern auch seinen früheren Ausführungen. Die Chasaren sollen nach ihm das velare *k* aspiriert gesprochen haben und dieses *kh* soll dann in arabischen und byzantinischen Quellen durch *kh* wiedergegeben worden sein. Diese allzu eigenartige Theorie wird unter anderem durch den Nachweis gestürzt, dass in diesen Quellen bestimmte chasarische Wörter konsequent mit *kh* andere hingegen ebenso folgerichtig — und sogar beide neben einander — mit *k* geschrieben werden. Der Name *Chasar* ist als geographischer Name auf verschiedenen iranischen Gebieten nachzuweisen; folglich kann der Ursprung dieses Namens auch deswegen nicht im Türk. gesucht werden.

Egy turkológus magyar őstörténeti kalandozásai

A turkológia, valamint a magyar őstörténet kedvelői nem csekély meglepetéssel állapíthatták meg a Magyar Nyelv ez évi első füzetéből (XXXV. 63–71), hogy Németh Gyulának újra megjött a hangja; pedig úgy látszott, mintha folyóiratunk múlt évi 1–3. számú füzetének megjelenése után kiváió turkológusunk

teljesen elvesztette volna a hangját... Mostani cikkéből azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a hang még mindig a régi, amennyiben Németh Gyula a tudományos vita főcélját még mindig az ellenfél becsméréseben látja. Azt azonban szintén könnyű megállapítani, hogy a „legkiválóbb magyar turkológus” mondanivalói ezuttal valósággal botladoznak egymásban...

Azzal kezdi cikkét, hogy engemet gúnyosan turkológusként aposztrofál, bár mindenki tudja rólam, hogy nem vagyok az. Ebből azonban természetesen egyáltalán nem következik, hogy egyes turkológusoknak a magyar östörténettel kapcsolatba hozott névmagyarázatait — mivel nem vagyok turkológus — nem tudnám helyesen értékelni, aminthogy például Vámbéry elméleteinek kritikái sem a turkológusok sorából kerültek ki. Ebben a vonatkozásban legyen szabad emlékeztetnem még arra a kritikára is, amelyet von Arnim Németh Gyulának a nagyszentmiklósi kincs egyik feliratára vonatkozó tanulmányáról tett közzé. Bezzeg vele kritikája miatt Németh Gyula már nem gőgömbösködött, de még az irónikus fölényeskedéstől is óvakodott, sőt még csak fel sem háborodott azon, hogy egy nem-turkológus egy nagytekintélyű külföldi folyóiratban zavarni merészelte az ő köreit. Őh nem, Gyula aga egyáltalán nem hangoskodott, hanem bölezhöz illő nyugalommal eltűrte még azt is, hogy Mészáros Gyula egy kis turkológiai iskolát rendezett neki von Arnim fejtegetéseivel kapcsolatban, sőt még velem szemben sem viharzott a felháborodástól, amiért bizonyos megállapításokat tettem a Mészáros Gyulával folytatott vitájára vonatkozólag... Talán csak nem kerülték el ezek a cikkek kiváló turkológusunk figyelmét? Vagy talán csak azért tűrte volna el Németh Gyula tűzokádás nélkül annak a megállapítását, hogy az Akadémiával német nyelven is kiadatott turkophilológiai remekműve a nagyszentmiklósi kincs kérdéses feliratának értelmezése szempontjából teljesen értéktelen próbálkozás, mert von Arnim fejtegetéseivel kapcsolatban azt a becsmérő hangot, amely nála a tudományos vitát jelenti, mégsem használhatta volna? Vagy talán valami akadémiai „tudománypolitika” lappang Németh Gyula e legújabb struccpolitikája mögött? Ki tudná azt megmondani? Az mindenesetre tény, hogy mielőtt nem voltunk egy német tudós társaságában, Németh Gyula lihegő sietséggel mindjárt megragadta az alkalmat, hogy hamisítatlan pesti szellemeskedésekben kiöntse szívének minden felgyülemlett és eddig (Melich János érdekében?) magábafojtott keserűségét...

Mielőtt azonban érdeme szerint megvilágítanám, hogy minő fejvesztett vagdalkozás Németh Gyulának legújabb magyar östör-

¹ Egyes akadémikusok felfogása szerint ugyan Melich János tudná a legjobban megmagyarázni, hogy miért lapult Németh Gyula akkor a legszenvedélyesebben, amikor az egész magyar tudományos közvélemény — több okból — a kiállást várta volna el tőle...

téneti vonatkozású vitacikke, szükségesnek tartom ünnepélyesen megkérdezni tőle: elfogadja-e mindazt, amit von Arnim és Mészáros Gyula „Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós” című tanulmányára vonatkozólag előadott? Ha igen, akkor t. i. tudományos kötelessége a tanulmányában előadott tanításokat visszavonni, mert hisz azok alkalmasak — már a megjelenés helye és módja miatt is — arra, hogy más tudományszakok kutatóit megtévezzék... Ha pedig nem győzték volna meg von Arnim és Mészáros fejtegetései, akkor tessék a nyilvánosság előtt nem gyalázkodó kijelentésekkel, hanem tudományos érvekkel álláspontját megvédeni!...

*

Ami már most a magyar törzsnéveket illeti, ezekkel kapcsolatban Németh Gyula egy kis meglepetéssel szolgál olvasóinak. Minekutána t. i. az ő etymológiáira vonatkozó kritikai megjegyzéseimért szokásos modorában majdnem a keresztvizet is leszedte rólam, váratlanul nem-biztosaknak nyilatkoztatja ki három magyar törzsnévre vonatkozó magyarázatait. Ezek a törzsnévek: *Tarján*, *Gyarmat* és *Jenő*. Ez azért lepett meg, mert hisz ez önkénytelen bevállása annak, hogy baj van a honfoglaláskori magyarság Németh-féle kialakulása körül is. Könyvében ugyanis etymológiáira támaszkodva valami kabalisztikus módon vonatkozásokat állapított meg bizonyos törzsek, illetve törzsnévek között. Ezekből megtanulhattuk, hogy a *Gyarmat*, *Tarján* és a *Jenő* olyan török törzseknek tekintendők, amelyek állítólag már régebben csatlakoztak a *Magyar* törzshöz. Ha azonban ezeknek törökös etymológiái nem „biztosak”, — ami nyilván csak eufemisztikus kifejezése annak, hogy semmit sem érnek —, akkor kérdeznünk kell, hogy mi marad hát a magyar törzsek közül Németh elmélete számára régibb időben csatlakozott török törzsnek... A *Jenő* és a *Gyarmat* törzsnévekre vonatkozó magyarázatairól ugyanis megjegyzéseim nyomán már maga Németh Gyula is így kénytelen nyilatkozni: „Elképzelek, különösen a két utóbbi helyett, jobb magyarázatokat, de — lássuk azokat a jobb magyarázatokat. Az igaz, hogy nem kell mindent megmagyarázni”. — A *Tarján* névre vonatkozó magyarázatát azonban némileg még mindig menthetőnek gondolja; most így ír ugyanis róla: „A *Tarján* törzsnévnél a hangtörténeti kronológia ellentmondani látszik; én azt hiszem, a magyar *h > j* változás — bizonyos kapcsolatokban — hosszabban tartó folyamat volt, mint általában gondoljuk (gondolok itt a *bojtorján* *ry-*ből fejlődött, igen régi *ry* hangkapcsolatára is), s ha az előbb említett törzsnévek török eredetét, továbbá a török *Tarxan* méltóság- és törzsnév feltűnő egyezését tekintetbe veszem, nem tartom elvethetőnek az egyeztetést”. Hogy ennek mi az értelme, arra pályadíjat lehetne kitűzni. Én ugyanis azt állapítottam meg (NNy. X. 72), hogy a feltételezett török *rx-* hangkapcsolat

latnak a X. század magyar nyelvében még változatlan alakban kellett meglenni; az pedig teljességgel kizártnak tekinthető, hogy a Németh feltételezte $\chi > h$ változás már a X. században is meglett volna a magyarban: így tehát Németh Gyula által feltételezett $rx > rh > rj$ hangfejlődés ebben a névben egyáltalán be sem következhetett volna. Ezzel szemben tény, hogy ezt a nevet már Konstantinos Porph.-nál is *Taquiárov* alakban találjuk. Németh Gyulának az ellenvetése tehát — világosabb magyar nyelven — csak annyit mond: származtassuk a magyar *Tarján* törzsnevet a homonymia alapján talán mégis csak a török *Tarhan* névből, mégha ennek a származtatásnak a hangtörténet ellene is mond! Ezzel aztán szerencsésen meg is érkeztünk Vámbéryhez! Hisz a homonymián és a hangtörténet semmibebevételén alapul az a Vámbéry-féle módszer is, amelynek a segítségével sikerült a mesternek nemcsak holmi népvándorlás- és honfoglaláskori neveket, hanem az egész magyar nyelvet is eltörökösíteni. És Németh Gyula mostani cikkében nem átalja mesterét újra megtagadni! Igazán nem szép tőle, hogy még a második kakasszót sem várta be, mert hisz nemcsak módszert örökölt tőle, hanem egy egész sereg szép áltörök etymológiát is: ezeket még csak le sem tagadhatja...²

Ezek után maradna három törzsnév, amelyekre vonatkozó magyarázatait Németh Gyula már biztos etymológiáknak meri mondani: valamit talán sikerül majd még ezekből is — különösen a biztoságot illetőleg — lealkudnunk!

Az első a *Kürt* név. Németh Gyula nem győzi cikkében eleget ünnepelni önmagát, hogy ő helyesen írta le a *Κουρτυρσκούατορ* nevet. El kell ismernem, hogy ebben igaza van. De abban meg nekem van igazam, hogy ő a MHK-ra hivatkozva írta le a fenti névalakot, ahol azonban *Κουρτυρσκούατορ* olvasható. Igaz, hogy hivatkozott a Jakubovics—Pais-féle Ómagy. olvasókönyvben közölt szövegre is, ahol tényleg az általa hozott névalak található: azonban arra még csak célzást sem tett, hogy a két szöveg nem teljesen egyezik, de azt sem okolta meg, hogy miért a Jakubovics—Pais-féle szövegben olvasható névalakot tartja megfelelőbbnek. Így tehát Németh Gyula engem, az olvasót, tulajdonképp félrevezetett, mert hisz nekem azt kellett hinnem a hivatkozás módjából, hogy a két szöveg tökéletesen egyezik egymással („MHK. 124—125; Jakubovics—Pais, Ómagy. Olv. 8—9”); most aztán, hogy tényleg sikerült engem tökéletlen közlési módjával megtévesztenie, rám

² Németh Gyula ironikus hangon azt is emlegeti, hogy Mészáros Gyula is Vámbéry Armin tanítványa volt. Persze, hogy az volt, amint hogy másé, mint turkológus, Magyarországon nem is lehetett volna. Csakhogy Mészáros Gyula azt tanulta meg Vámbérytől, amit érdemes volt tőle megtanulni, t. i. törökül; Németh Gyula pedig elsősorban is Vámbérynek turkológiai tudományát és kifinomult filológiai és nyelvészeti módszerét vette át... Ez csupán, úgy látom, a két tanítvány között az egyetlen különbség...

akarja sütni, hogy ebben a kérdésben nem ő, hanem én vagyok a felületes. Hogy még jobban letromfoljon, hivatkozik Moravcsik egy cikkére is (NyK. L, 288), amely szerint a MHK.-ban olvasható *Kovrovyequátov* tekinthető hibás alaknak, Moravcsik érvelése szerint ugyanis a *Kovrovyequátov* névalak két görög genitivusi alak egybeírásából származott, így tehát a név *Kovrovyequátov* alakváltozata semmiesetre sem tekinthető helyesnek. Ezt azonban Németh Gyula 1930-ban még nem tudhatta, mert hisz Moravcsik cikke csak hat évvel később jelent meg; vagyis ő minden megfontolás nélkül írta le az Ömagy. Olv.-ben található névalakot, amelyet Pais és Jakubovics egy párisi Konst.-Porph.-kézirat fotokópiája nyomán tettek közzé. Hogy Németh Gyula ezt a névalakot minden megfontolás nélkül vette át, azt különben kétségtelenné teszi a MHK.-re való hibás hivatkozással is. Németh Gyulának tehát igazán nem lehet oka arra, hogy dicső szerencséjével büszkélkedjék, mert hisz az előadottakból kétségtelen, hogy a helyes névalakra ő csak ráhibázott.

Valahogy úgy járt ezzel kiváló turkológusunk, mint egy német trufa Krebs nevű mindentudó doktora a rákkal: ebédnél egy letakart tálban rákot hoztak be, a házigazda pedig, hogy próbára tegye a mindentudó doktort, megkérdezte tőle, hogy mit rejt a tál. Doktor Allwissend erre nagyot sóhajtott: „Na, Krebs!..“ A mi turkológiai mindentudó csodadoktorunk azonban nemcsak a MHK.-re való hivatkozással szölte el magát — ellentétben trufabeli kollégájával —, hanem más módon is. Ő ugyanis azt hitte, hogy már a feltételezett török testvérek egyesítettek két török törzsnevet és ezt az egyesített nevet hagyták aztán a csatlakozás után a magyarokra: „Gyakori eset a törökségben — írta —, hogy két törzs egyesül s névül a két törzs egyesített nevét veszi fel“ (v. ö. Honf. magy. kialak. 250). Ez a *Kovrovyequátov* névalakot illetően mindenesetre egy kissé másként volt. Megállapíthatom azonban, hogy én a rejtélyes *Kovrovyequátov* névalak létrejöttét kevésbé regényes módon, de mindenesetre teljesen Moravcsik fel fogásának megfelelően magyaráztam: szerintem ugyanis a feljegyzésekben egymás után következő két nevet azért írta Konst. Porph. egybe, hogy a magyar törzseknek hetes számát ilyen módon megkapja.³

³ Alkalmam volt már nehezményezni, hogy Németh Gyula a vita hevében néha egy kissé el szokott kanyarodni a ténybeli igazságtól! (v. ö. NNy. X. 28). Ez mostani vitacikkében több vonatkozásban is megessett vele. Azt állítja például, hogy én ugyanazon a lapon a *Kovrovyequátov* névalak miatt háromszor is megvádoltam felületességgel. Úgy látszik kiváló turkológusunknak ezuttal is káprázott a szeme. Én t. i. másod ízben azért emlegettem a felületességet a kérdéses oldalon, mert a magyar *Kürt* névnek a feltételezett török *Kürt* névvel való egybevetése érdekében Gombocz BTL.-ének egy olyan pontjára hivatkoztam, amelynek alapján a magyar névnek a feltételezett törökből való származtatása semmiké-

Ami a *Kürt* név magyarázatát illeti, Németh Gyula először annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy ama bizonyos jensiszi vidéki felirat *körtül*-nek is olvasható betűkapcsolata *Kürt* el-nek olvasandó. De azután mégis helyénvalónak látja kijelenteni, hogy a magyar *Kürt* név abban az esetben is megmagyarázható a törökből, ha a feliratok *Kürt* törzsnevében valaki kételkednék. [Igen ám, csak hogy Németh elképzelése szerint ez az állítólagos török *Kürt* törzs közvetítette volna el a rovásírást is a jensiszi mellékéről a székelyekhez... Hát ezzel aztán mi lesz?] Szerinte ugyanis valami „hótorlasz” jelentésű *kürt* szó beleillik a török törzsnevek jelentéstani rendszerébe. Én ugyan ezt is kétségbe vonom, mert más a „vihar” például és más a „hótorlasz”. Azt t. i. meg lehet érteni, hogy egy embercsoportot „vihar”-nak neveznek el, de hogy mi alapja lehetne valami „hótorlasz” jelentésű elnevezésnek, azt még csak el sem tudom képzelni. De legyen Németh Gyula hite szerint! Bebizonyítottam azonban, hogy a magyar *Kürt* nevet és a török *kürt* szót olyan formán nem lehet kapcsolatba hozni egymással, mint ahogy azt Németh Gyula elképzelte. Ezt ha nem szívesen is, de most mégis csak kénytelen ömaga is elismerni. Hogy valami kiutat találjon és a *Kürt*-öt török származású törzsnevének megmentse, azt teszi most fel, hogy a régi magyar *Kiürt* névalak *ü*-je régebbi hosszúságból származott, „amely ebben az esetben talán még a törökre megy vissza”. Csakhogy, amit névmagyarázata védelmében felhoz, azt németül úgy hívják, hogy Luft. T. i. sem az nincs bizonyítva, hogy a gyanuba vett török *kürt* szóban az *ü* valaha is hosszú lett volna, sem az, hogy a magyarban már a török-magyar érintkezés korában is meg lett volna a hosszú *ü*. És ha meglett volna, akkor sincs bizonyítva, hogy a magyarban a hosszú *ü*-ből *üü* > *i* > *ü* fejlődött volna. Ezek szerint tehát a *Kürt*-nél Németh Gyula ismét csak egy homonymia bizonyító értéke mellett kardoskodik. Olyan ez mintha valaki erőnek erejével azt bizonygatná, hogy de igenis a magyar *ház* szó a német *Haus* szóból származott, mert hisz annyira hasonlítanak egymáshoz, mint mondjuk a régi magyar *Kiürt* név a mai török *kürt* szóhoz... Érthetetlen azonban, hogy miért mondja Németh az ugyanolyan módon a törökből származtatott *Tarján* névre vonatkozó magyarázatát bizonytalan helyességűnek, a *Kürt*-öt pedig laza hozzávetése alapján biztosan török származású törzsnevének? Vagy talán megijedt, hogy sok lesz már a kétes törökös

pen sem volna igazolható. Ebben az esetben azonban engem nem tudott megtévesztteni — még akaratlanul sem —, mert nem bíztam hivatkozásában és ezért megnéztem, hogy mi van az idézett helyen... (Dejszen erről most hallgat!) A harmadik esetben pedig csak emlékeztettem arra, hogy hasonló módon sikerült neki már máskor is egyes meglepő dolgokat „bizonyítani”.

magyarázat, ha ő maga ezt még a *Kürt* névre vonatkozólag is elismeri?⁴

o Multkori cikkemben kifejtettem, hogy a magyar *Keszi* név nem származhatik olyan bolgártörök **Käsäy* névből, amelyből Németh Gyula származtatta. Erre Németh most rámtámad, hogy én többet írok, mint olvasok,⁵ s ezért nem tudom, hogy ő is Rásonyi Nagy László is közölt török *käsik* szóalakot, amelynek alapján Bolgár-török **Käsäy* névalak feltehető. Vagyis Németh erősen személyeskedő formában ugyan, de elismerte kifogásom alaposságát. Ami pedig azt a bizonyos *käsik*-et illeti, azt meg fogom vizsgálni, ha majd Németh Gyula elszánja magát arra, hogy a tudományos szokásoknak megfelelően tudomásomra hozza, hogy hol közölt ő és Rásonyi Nagy László török *käsik* szóalakokat. Addig pedig, míg ez meg nem történik, ítéletemet csak arra alapítom, amit erre a névre vonatkozólag maga Németh Gyula írt meg 1930-ban megjelent könyvében (cikkem megjelenésekor 1938-at írtak!).

Ami a *Kér*-t illeti, én is elismertem, hogy alakilag a Németh feltételezte török ősalakból való származtatás nem kifogásolható. Mészáros Gyula azonban rámutatott arra, hogy Németh a török *kär* szó valódi jelentését elhaligatva (Mészáros állította ezt!) annak egy olyan fiktív jelentést tulajdonított, amely már megfelelőnek látszott neki egy török eredetűnek vélt magyar törzsnév számára. De meg arra is rámutatott Mészáros Gyula, hogy a krimi tatár, kánok *Geraj* melléknevét semmikép sem lehet

⁴ Amint már korábbi cikkemben is kifejtettem, a *Kürt* névre vonatkozó legrégibb alakokban diphthongus teendő fel, amely azonban csak *u*-val van jelölve. Németh Gyula szerint ezt az állítást a tények nem támogatják. Erre nézve legyen szabad felhívnom figyelmét arra, amit a „Westungarn im Mittelalter“ c. tanulmányomban a *Pulya* névre vonatkozólag előadtam; ennél a névnél ugyanis az egykori diphthongus meglétére nemcsak abból lehet következtetni, hogy nem következett be *u > o* hangváltozás, hanem az egykori diphthongus meglétét a német névalakok is tanúsítják: mindezek ellenére a név két *u*-val való írására a rávonatkozó sok okleveles adat között nincs példa.

⁵ Németh Gyula nagyon szeret olvasmányaival kérkedni és lapalji jegyzetekben a hivatkozások tömegével büszkélkedni. Másod-, harmadéves egyetemi hallgatóinak, akiket szintén nagyon szívesen emleget, az ilyesmi bizonyosan éktelenül imponál, de azt, aki egy kissé jártas már a philológiai bizonyítás technikájában, hivatkozások tömegével semmiesetre sem lehet elszédíteni, különösen ha már rájött az ember Németh Gyulának arra a trükkjére, hogy a hivatkozott helyeken nem mindig az található, amit ő állít... Ezzel szemben vannak dolgok, amelyeket Németh Gyula — úgy látszik — még pénzért sem volna hajlandó elolvasni; így egyebek között az *Irnik* névvel kapcsolatban az állítólagos török *-näk* képzőre nézve eddig már háromszor kértem tőle nyomtatásban felvilágosítást. És bizony Németh Gyula mindig úgy tett mint Bodóné, amikor a bor árát kérték tőle... A legjobb pedig az, hogy ezek után még neheztem is rám, amiért turkológiai vonatkozású kérdésekben nem hozzá, hanem Mészáros Gyulához szoktam fordulni felvilágosításért!

Németh Gyula fiktív török törzsnevével kapcsolatba hozni. Ezeket a tárgyi ellenvetéseket Németh Gyula most egy kézlegyintéssel szeretné elhárítani, arra hivatkozva, hogy Rásonyi Nagy László közzétett egy török *Kür-lär* nemzetségnevet, amely állítólag igazolná az ő névmagyarázatát. Arról azonban ennél a névnél sem emlékezik meg, hogy Rásonyi Nagy László hol írta le azt a bizonyos *Kür-lär* nemzetségnevet. Így tehát ezt sincs módomban megvizsgálni. Pedig igazán szeretnék bámulni turkológiai csodadoktorunk ez újabb hallatlan szerencsésén, mert amit ő könyvében a *Keszi* és *Kér* nevekre vonatkozólag előadott, az teljesen elégtelen volt annak a feltevésére, hogy ezek a törzsnevek a töröktől kerültek volna a magyarba. Elméletileg annak a lehetősége természetesen megvan, hogy a magyar törzsnevek között egy-két török eredetű is akad. Az eredetileg hét törzsből álló magyar törzsszövetséghez ugyanis már a kabarok előtt — tehát még a Kubán mellékén — is csatlakozott valami idegen törzs, mert hisz Konstantinos Proph. nyolc magyar törzsnevet említ a kabarokon kívül. Mivel pedig a *Kürt*, *Gyarmat*, *Jenő* és *Tariján* (valamint a *Nyék*) törzsnevek semmiesetre sem török származásúak, kétségtelen, hogy a török eredet szempontjából még leginkább a *Kér* és *Keszi* nevek vehetők gyanuba, aminek a pontos bizonyításával azonban Németh Gyula eddig adósunk maradt.

Ha a magyar törzsnevek javarésze nem tekinthető török eredetűnek, akkor még csak halvány elméleti lehetőség sincs arra, hogy a *magyar* név olyan felemás magyar-török név volna, ahogy azt Németh Gyula elképzelte. De vajjon egyáltalán van-e elméleti lehetőség a Németh elgondolása szerinti makaróni név (**magy-eri*, „magy-embere”) létezésének a feltevéséhez? Én még ezt is tagadni vagyok kénytelen, mert hisz eddig sem Németh, sem más a világ semmiféle tájáról és nyelvből ki nem mutatott valamilyen az ő feltevésének megfelelő felemás népnevet. Pedig a Német-féle magyarázatról még azt is fel kellene tennünk, hogy ez a makaróni név saját név lett volna... Arról is meg vagyok azonban győződve, hogy a *magyar* név Németh-féle magyarázatát valószínűleg elméleti megfontolások nélkül is mindenki abszurdnak vagy komikusnak érezte volna, ha a törökösködők kitartó propagandával nem szuggerálták volna a közönségnek, hogy a magyarság török származásúnak tekintendő.

Mindenkinek, aki Németh Gyula legújabb handabandázását végigolvasta, feltűnhetett, hogy kiváló turkológusunk csak általánosságban emlékezik meg benne a *magyar* népnévre vonatkozó magyarázatomról. Bizonyára attól való féltében járt el így, nehogy talán az olvasók közül valaki az ő csepülése ellenére is nekem adjon igazat... Németh Gyulának a „kritikája” t. i. csak az őtőle már megszokott csepülés: „kétségbeejtő megállapítás”, amelynek „semmi alapja nincs”. Felháborító azonban, hogy a Honf-

Kial-ból „az önismeret teljes hiányával“ kiírtam egy pár olyan népnevet, amely „tételét igazolja“. Ennek ellenére azonban én, aki „az alaposág bálványaként“ akarok „szerepelni“, fordíthattam volna „némi fáradságot“ arra, hogy Ligeti Lajos idevonatkozó értekezését és az ő könyvét megnézzem, mert „akkor azonnal látta volna, hogy ötlete képtelenség“. De hát én mint „a fölénynek a mestere“ sokszor nem ismerem a „legfontosabb adatokat sem“. Tehát én erre a „szilárd alapra“ (melyikre?) „nagyobb-szabású kártyavárat“ építettem (mifélt?), amellyel azonban „már nem érdemes foglalkozni“. No ennek megadta! De azért mégis jónak látta, hogy a *magyar* névre vonatkozó magyarázatomra cikkének egy más helyén még visszatérjen. Ez alkalommal azonban először is egy kételyének ad kifejezést: „Nem tudom helyénvaló volt-e itt komolyan beszélni?“ Etekintetben én sem igen tudtam volna neki tanáccsal szolgálni, de mindenesetre a leghelyesebb lett volna, ha ezekkel a kételyeivel folyóirata szerkesztőjéhez fordult volna, bár az kétségtelen, hogy a komolynak az értelmezése csak relatív lehet... Ő t. i. azzal, hogyha énám visszatér „újra tréfás hangulatba“ esik. [Jó, jó! Csak aztán majd csuklás ne legyen a vége ennek az erőltetett jókedvnek!]. Ezen vidám bevezetés után a következőkben foglalja össze szakvéleményét: „Teljes tárgyilagossággal mondom Moór Elemérnek, hogy az ő örökre fennmaradó magyarázata egyike a magyar őstörténeti irodalom legrosszabb ötleteinek. Ezen a téren pedig nagyon sok rossz ötlet látott nyomdafestéket“. Hát mit kezdjek már most ezekkel a jeles „kritikai“ megjegyzésekkel? Igazán nem okozna számomra nagyobb nehézséget ezt a neovámbérista pöffeszkedést és ezeket a neoviceket egy kissé kicsúfolni, de hát ez annyira kézenfekvő volna, hogy lemondok róla. Inkább megpróbálom Németh Gyula szóáradatából valahogyan kibámozni azt, ami a neoviceken kívül némi tárgyi szempontú kifogást is tartalmaz. Az egyetlen, amit ebben a vonatkozásban cikkében találtam, a következő: „...Moór Elemér azt állítja, hogy az olyan törökös népnévben, melynek első része számnév, a második rész „törzs“-et jelent. Ennek az állításnak semmi alapja nincs. Moór Elemér egyszerűen kiírt a HonfKial-ból egy pár népnevet, amely tételét igazolja, de nem vette figyelembe azokat a számnévvel összekötött török népneveket, melyekben a második résznek sohasem volt „törzs“-féle jelentése“. — Erre a kifogásra a következőt jegyezhetem meg: Németh Gyula tévedésben van, ha azt hiszi, hogy a számnévvel összetett „népnevek“ (helyesebben törzsszövetség elnevezések) törököseknek tekintendők; hasonló szerkezetű „népnevek“ akadnak például a malájoknál is, amint erről a Magyar-ben már megemlékeztem. Sőt Németh Gyula okoskodása alapján török származásúaknak mondhatnók az indeket is, mert hisz nekik a Rig-veda tanúsága

szerint már körülbelül 2000 évvel Kr. sz. előtt volt egy „öt-törzs” jelentésű „törökös” népnévük...

Hogy vannak olyan török törzsszövetség-elnevezések is, amelyek látszólag más jellegűek, azt én is bölcsen tudtam. De mi szükség lett volna ezekkel foglalkoznom, amikor számomra csak az olyan neveknek volt jelentőségük, amelyek Németh kifejezése szerint tételemet igazolják. A látszólag más jellegű nevekkel való foglalkozást pedig annál is inkább elengedhettem magamnak és cik kem olvasóinak, mert, hisz én csupán kétségtelen analógiákat kerestem. A más jellegű török nevek értelmezése tekintetében azonban először is azt kell kérdezni Németh Gyulától mint turkológustól, hogy vajjon például a *Tört-Kara* „Négy-Fekete” népnév mellől nem maradhatott-e el a törökben valami törzset jelentő szó? Vagy ilyes ráértésre egyáltalán nincs példa a török nyelvek körében, amikor ez a jelenség a világ bármely nyelvében számtalanszor előfordul? Ezzel kapcsolatban kénytelen vagyok figyelmébe ajánlani Ligetinek a *kirgiz* népnévről szóló cikkét (a KCsA.-ban jelent meg), amelynek elolvasására — úgy látszik — eddig nem volt érkezése... És végül meg kell azt is kérdezni, képtelenségnek tartja-e, hogy valamelyik homályos jelentésű népnévben (például az *ujgur* névben) valami „törzs” jelentésű szó lappang? Én — amint említettem — az ilyen kérdésekkel csupán a világosság és rövidség kedvéért nem akartam fejtegetéseimet komplikálni. Mivel azonban azt Németh Gyula is elismerni kénytelen, hogy bizony vannak a török „népnevek” között nem is csekély számban olyan jellegű nevek, aminőnek én a *hét-magyar* nevet értelmeztem, a kritikus számára az én magyarázatommal kapcsolatban csak egy kérdés megvizsgálása marad hátra; azé t. i., hogy vajjon tulajdonítható-e a *magyar* szónak az én magyarázatomnak megfelelően az a jelentés, hogy „törzs”. Ezzel a kérdéssel Németh Gyula már nem foglalkozott, bizonyára azért nem, mert elfogadható ellenvetést nem tudott volna tenni. Ha tehát ilyen rosszindulatú, elfogult és érdekelt kritikus mint Németh Gyula az egész névmagyarázat legfontosabb részlete ellen kifogást nem tudott felhozni, akkor ez számomra nagy megnyugtatóssal szolgál abban a tekintetben, hogy helyes úton indultam el a *magyar* népnév eredetének tisztázása érdekében.

*

Nem tudom, mi okból, Németh Gyula védekezni próbál az ellen a vád ellen, hogy ő a magyarságot erőnek erejével el akarja törökösíteni, mivel a törökséget romantikus szemlélettel a finn-ugoroknál magasabbrendű fajnak tekinti. Védekezésével t. i. teljes mértékben igazolja a vád alapos voltát; ezt írja ugyanis: „Hogy a törökök „magasabbrendű” faj volnának, arról én sohasem beszéltem; de tessék összehasonlítani a törökök történeti szereplé-

sét az V—X. századokban a finnugorokéval, — aki nem látja a különbséget, az vak, vagy behunyja a szemét“.⁶ Ezen vád ellen Németh Gyula egyébként már csak azért sem védekezhethetnék, mert hisz a budapesti tudományegyetem bölcsészeti fakultása múzeumkörúti C épületének első emeletén ott olvasható egy cégtábla a következő szöveggel: **TÖRÖK FILOLOGIAI ÉS MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI INTEZET**. Ez a tudománytalan felírás semmiesetre sem dicsősége a Pázmány Péter tudományegyetemnek, de érte mindenestre első sorban is Németh Gyula felelős. Tudományos szempontból t. i. még a török őstörténetnek a török filológiával való egybekapcsolása sem volna helyeselhető, mert hisz a török őstörténetnek a török filológián kívül még egy sereg segédtudománya, illetve rész tudománya van, amelyekhez a török filológia budapesti professzora még csak nem is hajaz; ilyenek például az archaeológia, anthropológia, néprajz, belsőázsiai népek és kultúrák története stb... Ami már most a magyar őstörténetet illeti, ebben a török filológia csupán mint egy segédtudomány segédtudománya szerepelhet, vagyis a török filológia némi jóakarattal a keleteurópai néptörténet segédtudományának volna mondható; a keleteurópai néptörténet pedig kétségtelenül a magyar őstörténet egyik segédtudománya. Amely alapon a budapesti egyetemen a magyar őstörténet művelését egybekapcsolták a török filológiával, olyan alapon akár a zoológiával is összeköthették volna, mert hisz például az állatföldrajz, valamint az állattenyésztés története kétségtelenül segédtudománya a magyar őstörténetnek...

Sőt meg kell azt is állapítanunk, hogy az őstörténet tulajdonképp nem is szerepelhet speciális egyetemi studiumként, mert hisz sem sajátlagos anyaga, sem sajátlagos módszere nincs, ellenben művelőjének szükségszerűleg több segédtudományban, illetve rész tudományban kifogástalanul járatosnak kell lennie; ez a követelmény pedig egyetemi hallgatókkal szemben semmiképp sem támasztható. És például Németh Gyula egyedülálló őstörténeti „Intézetében“ vajjon mire taníthatná meg e tudományágnak nagyreményű adeptusait? Nyilván csak arra, hogy mi módon lehet nem-török neveket töröknek kietymologizálni. Ezen a téren azonban az összes hazai turkománok szükségletét teljesen kielégítette

⁶ A magyar törzsszövetség egyáltalán nem azért váit bizonyos tekintetben bizonyos török törzsszövetségekhez hasonlóvá, mert a magyarság török eredetű lett volna, hanem csupán azért, mert hasonló természeti és gazdasági viszonyok befolyása alá került, aminők a nomád török törzsek életviszonyait is meghatározták. Lelki alkat szempontjából azonban mindig óriási különbség volt törökök és magyarok között. Először is a magyarok mindig vezetőelemként szerepeltek, a török törzsszövetségekben pedig többnyire irániakból és mongolokból került ki a vezető elem. A török törzsszövetségek történetét röviden ebben foglalhatjuk össze: pusztítottak és pusztultak. A magyarságban pedig megvolt súlyos viszonyok között is a helybenmaradás képessége. Ez bizony nem török, hanem ugor örökségünk...

— Vámbéry Ármin mester, annyira, hogy tulajdonkép Németh Gyula sem tudott ezen a téren sokkal egyebet alkotni, mint mesterének már-már elfeledett névmagyarázatait felfrissíteni. Mert hisz azokat a (Vámbéryénál lényegesen gyengébb) névmagyarázatok, amelyeket saját maga még hozzáetymologizált Vámbéry Ármin alkotásaihoz, most — amint láttuk — talán már maga is visszavonná, ha a fatális cégtábla nem kényszerítené arra, hogy körömszakadtáig védje leghitványabb etymológiáit is...

Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy a magyar törzsneveknek törökös magyarázata azon az előlegezett feltevésen alapul, hogy a magyar őshaza Ázsiában volt. Erre vonatkozólag azonban Németh Gyula a hiten kívül eddig még egyetlen bizonyítékot sem tudott felhozni. Ellenben azt már több ízben is kijelentette, hogy méltóságán alulinak tekinti azokkal a kritikai megjegyzésekkel foglalkozni, amelyekben világosan kimutattam az ő őshaza-elméletének tarthatatlanságát. De azokról a megcáfolhatatlan érvekről sem akart eddig tudomást venni, amelyeket arra nézve hoztam fel, hogy a magyar őshaza Európában volt. Felszólítom tehát még egyszer Németh Gyulát: ne színészkedjék már tovább, hanem bizonyítsa be, hogy a magyar őshaza Ázsiában volt, nem pedig Európában, amiként ezt a tények tanúsítják. Ha pedig ezt bizonyítani, illetve az európai őshaza mellett felhozott érveket megcáfolni nem tudja, akkor sietve akassza le a másokat is megbotránkoztató cégtábláját (az én figyelmemet is mások hívták fel erre), mert az ebben az esetben már több mint tudománytalan.

Ebben a vonatkozásban már hivatkozhatom is egyik kissé zavarosfejű hívének egy megjegyzésére, aki t. i. velem kapcsolatban egy önképzőköri közlőnyben a következő badarságot írta le: „...époly kétkedve fogadunk minden oly kísérletet, amellyel a magyarság európai eredetét akarják kimutatni. Lehet, hogy ily kísérletekért jutalom és elismerés jár, de a hamis vágányokra került történetkutatás önmagában hordja büntetését. — ha megszűntek a „tudománypolitikai“ előfeltételei, a lomtárba kerül“. Szóval engem sötét hatalmak béreltek volna fel arra, hogy a magyarság állítólagos dicső ázsiai multját megtagadjam... Nem rossz!

Lehet, hogy Németh Gyula ennek a badarságnak a szerzőjét épúgy meg fogja tagadni, mint mesterét Vámbéryt, ennek ellenére mégis minden értelmes ember öbenne, a jeles cégtábla tervezőjében, fogja a felelős szerkesztőt látni... Azt azonban Németh Gyula hívének és tanítványának megnyilatkozásából szintén megállapíthatjuk, hogy a török filológiával garnírozott kiváló magyar őstörténeti intézet nemcsak létezik, hanem hat is. Gratulálunk a szép eredményhez, Professor Úr!

Ugyanebben a cikkében emlékezik meg Németh Gyula arról a kritikáról is, amelyben Mészáros Gyula Vámbéry Árminnak a *chazar* népnévre vonatkozó magyarázatát részesítette. Németh Gyula replikájában mindenesetre megható az a lobogó hevesség és buzgalom, amellyel a hű tanítvány mesterének egyik elmeszüleményét védelmébe veszi. A tanítványi hálának ez a megnyilatkozása bizonyára mindenkinek megnyerné tetszését, ha az apológia módja egy kissé más volna Németh Gyulánál. Ő t. i. ismét mestere kritikusanak becsméréssel próbálja mesterének vitatott névmagyarázatát védelmezni, s ebben a tekintetben már a legkétségteljesebb fogásoktól sem riad vissza. Például egészen komolyan azt hiszi, hogy Mészáros Gyula elveszti hitelét, ha ő ilyen ostobaságot ír le: „A szerencsétlen Mas’üdi-t elkereszteli Ihn Mas’üdi-nak. Ez olyanforma, mintha a magyar irodalom egy „szakértője“ Kemény Zsigmond helyett Keményfi Zsigmondot írta. Nem nagy dolog, de az illetőről mégsem hinnénk el, hogy rendes ismeretei vannak a magyar irodalomról“. No nézd csak, milyen szigorú filológus Németh Gyula az arab nevek tekintetében, bár majd mindjárt látni fogjuk, hogy ezt az akribiát a török szavak leírásánál saját magától, amikor mestere egyik elméletének igazolásáról volt szó, mégcsak megközelítő mértékben sem követelte meg! Ezzel aztán újra rásüti Mészáros Gyulára az alapismeretek hiányának vádját: bámulatos, hogy Németh Gyula számtalan turkológiai felsülése után, amelyeket többnyire Mészáros bizonyított rá, még mindig ilyen gyerekes nyelvtölgögetésekkel áll elő, amikor tudománykájával bajba került! [Pedig ezuttal tényleg nagy bajban van, amint majd mindjárt látni fogjuk!] De most ezzel nem elégszik meg, hanem azt próbálja szuggerálni olvasóinak, hogy tekintsék ostoba és tudatlan embereknek magukat, ha netán Mészáros Gyulának igazat volna adni a *chazar* kérdésben. Mészáros Gyula ugyan egyáltalán nem szorult rá Németh Gyulával szemben az én védelmemre, amint erről az olvasó Mészáros Gyulának jelen számunkban közölt cikkéből is meggyőződhetik. Ebből a cikkből ugyanis napnál világosabban kitűnik, hogy Németh Gyula tudatosan akarta félrevezetni a Magyar Nyelv olvasóit (ha valaki az Akadémia rendes tagja, akkor annak a részéről az ilyen elmés fogást tudományos vita esetén erkölcsi szempontból természetesen már senkisé is kifogásolhatja). Én a *chazar*-kérdéshez csupán azért szólok hozzá, mivel Németh Gyula helyesnek látta e vitába az én személyemet is belevonni. Mészáros Gyulának forrásadatairól ugyanis egyebek között így emlékezett meg: „A komoly képpel felsorolt cifra címek, nevek kiválóan alkalmasak arra, hogy Moór Elemérre és másokra, akik a dologhoz nem értenek, káprázatos hatást tegyenek, de közelebbi vizsgálatnál kiderül, hogy itt csak üres csillogásról van szó, s a cifraság alatt megdőbbentő szegény-

ség huzódik meg". Mielőtt Németh Gyulával megdöbbenénk, lássuk talán először a káprázatos hatást! Ez talán abban jelentkezik, hogy a Mészáros Gyula által összeállított adatok szerint egyedül az orosz őskronikában van a chazarok neve szókezdő *k*-val említve,⁷ egyébként az összes — nem csekély számú — arab, gruz, szir, örmény, byzanci, sőt még török kútfők is feltűnő egyértelműséggel *χ*-vel írják azt a népnevet, amelynek Vámbéry-féle etymológiája érdekében *k*-s szókezdet lenne megfelelőbb Németh Gyula számára. Érzi azt persze Németh Gyula is, hogy néhány *k*-s kezdetű adat egyáltalán nem ártana — ha volna ilyen. Ezért hát a mi Anonymusunkat megteszi fő-fő forrásának. Büszkén jelenti ki: „Hát bizony mi neovámbéristák ezt Anonymus óta így írjuk (t. i. a *chazar* nevet *k*-val), s ezen már aligha is fogunk változtatni“. Aki nem járatos az Anonymus rejtelmeiben, ezeket olvasva talán el fog egy pillanatra gondolkozni azon, hogy milyen kapcsolatban is emlékezik meg az öreg fabulátor a chazarokról. Persze, hogy nincs ezekről egy árva szó sem nála, hanem ő csupán az állítólagos Ménmarót bihari fejedelem népéről regél egy és mást, akiket miért-miért-nem *cozar* néven emleget. Hogy P. mester bihari fabulájának a chazarokat illetőleg a forrásértéke a semmivel tökéletesen egyenlő, azt senki előtt sem kell — azt hiszem — tovább bizonygatni, aki t. i. philológiai képzettségét Németh Gyulához hasonlóan nem Vámbéry Ármin mester lábainál szerezte meg... Ellenben Németh Gyulának a chazar-kérdés anonymusi vonatkozásaiban hajlandó vagyok a következő ellenpróbát felajánlani: Menjen ki majd egy szép nap a Városligetbe — Melich Jánost és a tiszteletreméltó Al Kaşgari hodzsát tanuként talán magával is viheti — és ott az öreg fabulátor szobra és színe előtt mondja el hangos szóval, hogy a chazar-kérdésben az ő *cozar*-jait tekinti a legfontosabb bizonyítékának. Ha erre a kijelentésre az öreg Anonymusnak a szobra hangos kacagásban nem tör ki, akkor talán én is már majd fölcsapok neovámbéristának!...

A mi híres-neves Gyula agánk bocskorát azonban Mészáros Gyula adatai még egy más helyen is szorítják. Bizonyos forrásokban t. i. a *chazar* népnév már második-harmadik századi eseményekkel kapcsolatban is előfordul, sőt még egy második századi forrásban is szerepel, amely tény mindenesetre nem igen áll összhangban a Vámbéry-féle elképzelésekkel.

Abból azonban, hogy a *chazar* népnév már a II. században is előfordul, amikor annak viselői semmiesetre sem voltak még törökök, természetesen még egyáltalán nem következik, hogy a *chazar* néven emlegetett nomád törzsszövetség tagjai között a IX. és X. században ne lehettek volna törökök is. A népek változnak,

⁷ De itt is valószínűleg népetymológiával állunk szemben a *kozarb* szó annyit jelent t. i. az oroszban, mint „kecskepásztor“.

a nevek pedig maradnak. Erről az igen egyszerű és számtalanszor helyesnek bizonyult néptörténeti alapigazságról nem tudott még Vámbéry, de szelleme letéteményesének, Németh Gyulának, sem volt még módjában eddig ezt megtanulnia. Ebben a vonatkozásban rajta már segíteni persze nem lehet; ha ugyanis ezt az igazságot elismerné, akkor a világhírű HonfKial.-t a legalkalmasabban már ez okból is mindenesetre fütési célokra lehetne csak felhasználni...

Ha Németh Gyula azt hiszi, hogy a *chazar* törzsszövetségnek türk(?) tagjai sajátmaguk is *chazaroknak* nevezték magukat, akkor ezt bizonyítani is kellett volna. Erre annál inkább is szükség volna, mert hisz a Vámbéry-féle etymológia értelmében ennek a népnévnek a jelentése állítólag az, hogy „kóborló”. Az pedig már eleve is teljesen valószínűtlen, hogy egy nép önmagát „kóborló” néven tisztelje.⁸ Az igazi állattenyésztő nomádok különben is csak a Németh Gyula-féle néptudományi szakértők hírlelése szerint szoktak kóborolni, mi azonban — például Cs. Sebestyén Károly itt megjelent tanulmányából is — tudjuk, hogy sohasem is voltak a nomádok afféle kóboregányok, ahogy őket egyes pesti kávéházak asztalai mellett elképzelik (v. ö. NNy. X. 41—61)... Már ezért is valószínűtlen a *chazar* népnévnek Vámbéry-féle etymológiája. De ha ettől a jelentési szemponttól eltekintén is, akkor is akad még csóstul nehézség a Vámbéry-féle etymológia körül,⁹ bármennyire is próbálja ezekről nagyhangú kijelentésekkel és teljesen indokolatlan fölényeskedéssel a figyelmet elterelni a hűség tanítvány...

Mivel a mester a *chazar* nevet egy *k*-val kezdődő állítólagos török igével hozta kapcsolatba, Németh számára eredetileg semmi nehézséget nem jelentett az a körülmény, hogy a forrásokban a *chazar* név nem szókezdő *k*-val, hanem *ch*-val szerepel: végre is kicsire nem nézünk!... Mészáros leszólt, de mégis csak átkozottul kellemetlen forrásadatainak figyelembevételével azonban ezt a körülményt már magyarázgatni kénytelen. Ilyenformán teszi: „Ha figyelembe vesszük ezt a szókezdő *χ*-t, — okoskodik tovább szerzőnk (ez Mészárosra vonatkozik), — akkor belátjuk, hogy a török *kaz*-igéből nem magyarázhatjuk e népvét, mert ebben az igében szókezdő *k*- van. Ez az okoskodás igen primitív (nyilatkoztatja ki Ármin bácsi földi képviselője), mert itt semmi rendkívüli probléma nincs. A kazárban a szókezdő veláris *k* aspirált volt...” Milyen szerencse a legkiválóbb magyar turkológusra nézve, hogy más nyelvekhez egyáltalán nem ért! Ebben az esetben ugyanis már

⁸ Erre a körülményre elsőnek K. Schünemann mutatott rá „Hunnen und Ungarn” című cikkében (Ujb. V. 295).

⁹ Legyen szabad ebben a tekintetben Mészáros Gyulának mostani számunkban megjelent cikkére is hivatkoznom, amelyet t. i. jelen cikkem megírásakor még nem ismertem.

rögtön nem látta volna ennyire egyszerűnek ezt a problémát, és talán ezen el is vesztette volna egész biztonságát a Vámbérytól örökölt és az ő módszere szerint alkotott névmagyarázatok helyesége tekintetében... Nem lehet ugyanis belátni, hogy miért helyettesítették volna az aspirált *k*-t olyan nyelvekben, amelyekben a *k*-t (Németh feltevése szerint) aspiráció nélkül ejtették, következésképpen χ -vel és miért nem *k*-val, amely hang mégis csak közelebb esik az aspirált *kh*-hoz. Aspirált *kh*- van szókezdetben a németben is, de próbáljon Németh Gyula csak egyetlen egy példát is találni arra, hogy a szlávok ezt a hangot χ -val helyettesítették volna!... Megnyugtathatom, hogy esetleg sokat hiába ne keresgéljen, hogy erre az olyan kedélyes könnyedséggel elképzelt jelenségre példát nem fog találni, még ha Melich Janoshoz fordul is ebben az ügyben segítségért!

A Vámbéry-féle etymológia tehát ezen az egy körülményen is hű tanítványának minden fölényes kedélyeskedése ellenére — elbukott. Pedig vannak az etymológia körül még sokkal súlyosabb bajok is. A legfőbb baj t. i. az, hogy az a *kaz*-ige, amellyel Vámbéry a *chazar* nevet kapcsolatba próbálta hozni, nincs meg sehol, sőt azt is megállapíthatjuk, hogy sohasem is volt ilyen ige. Az történt egyszerűen csak, hogy Ármin bácsi jegyezgetés közben egy ízben valahogyan elfelejtett két pontot tenni az *a*-ra, amikor a „kóborol” jelentésű csagatáj *kāz*-igét leírta (ilyen csagatáj ige t. i. van). Ezzel azután megszületett a török *kaz*-ige, amelynek segítségével a mester szerencsésen megmagyarázta mind a *kazak*, mind a *chazar* népnévet. Természetesen mind a kettőt, hisz annyira hasonlítanak egymáshoz, és amint láttuk valami laza homonymia a névmagyarázatok terén Németh Gyula számára is döntő jelentőségű körülmény! Mellékesen megjegyezve Ármin bácsi még attól sem szokott visszariadni, hogy egy-egy török szót a gyengébbek kedvéért alkalomadtán egy kissé hozzá ne idomítson a magyarázandó szóhoz vagy névhez. Vámbéry Ármin török nyelvzsenujének ilyes alkotásait szokta Budenz Vámbéry-féle török neologizmusokként emlegetni.

Történt azután, hogy Ármin bácsi hűséges tanítványának, Németh Gyulának, valami kis ösztöndíjat szerzett, amin az még egyetemi hallgató korában egy nyáron kirándult vikendre a kaukázusi kumükök közé. Útközben a még ifjú Németh Gyula valahogyan belebotlott egy orosz tudós kumük szójegyzékébe. Ezt nagyon okosan kiírta, sőt a kumükök közé megérkezve hevenyében még hozzá is írt néhány tucat szót.¹⁰ Nem csekély bámulatunkra az egykori kezdő turkológusnak ezen kumük szójegyzéké-

¹⁰ Ezeket a szójegyzék bevezetéséből sikerült megállapítanom. Arra azonban ebből a bevezetésből — sajnos — nem kaptam feleletet, hogy két hétig vikendezett-e a kumükök között az ifjú Németh Gyula vagy talán három hétig is kibirta-e közöttük...

ben szerencsésen ott találjuk a mestere által alkotott, ominózus *kaz-* igét is — ugyanazon jelentéssel. Lehet, hogy a kezdő turkológus ezt az igét valami „kóborló“ jelentésű *kazak* szóból követtezte ki, lehet, hogy a nyílt *ä*-t ott annyira nyíltan ejtették, mint Dunántúl egyes vidékein, úgyhogy az alaposabb phonetikai képzettséget nélkülöző kezdő turkológus ezt a hangot *a*-val írta le...¹¹ Ki tudná azt most már megmondani, hogy micsoda balfogás alapján jegyezte le ezt a szóalakot Vámbéry hú tanítványa, Németh Gyula? Talán most már maga sem emlékszik erre... Egy azonban bizonyos: semmiféle török szövegben vagy szótárban ez a nagyreményű török ige Vámbéry és Németh szószedetein kívül nincs meg. Érezte persze Németh Gyula is, hogy a *kaz-* ige körül még sincsen minden rendben. Ezért lázasan elkezdett a török szótárakban bön-gészni igazoló adatok után. Hamarosan szerencsésen talált is ilyent a Codex Cumanicusban; felfedezését sietett is közzétenni, ilyenformán: „kun, CC. ed. Kuun 27“ (HonfKial. 37). Ez az adat mindenkit meggyőzhetett, aki t. i. a turkológiához nem ért. Történt azonban, hogy egy még az alapismereteknek is híjával levő turkológus megpillantotta ezt a döntő jelentőségű öngigazoló adatot; ebből azután némi kellemetlenségek származtak a nagypipájú Gyula agára. T. i. még az alapismeretekkel sem bíró kezdő turkológusok is tudják, hogy a Codex Cumanicus Kuun-féle kiadása nem megbízható és ezért a Codex Cumanicus csakis a Radloff-féle kiadásból idézhető.¹² Ott azonban nem valami *kaz-* ige található, hanem a köztörök *kač*-nak megfelelő kun *kac*-.

Mindenesetre nagyon kedves az a bájos közvetlenség, amely-lyel a mi kiváló Gyula agánk e kellemetlen balfogás tekintetében napirendre próbál térni. Ezt írja ugyanis: „Egyben igaza van Mészáros Gyulának: könyvemben a 37. l. 1. jegyzetében a Codex Cumanicusra való hivatkozás törlendő“.

Ennyire egyszerűen azonban mégsem lehet elintézni ezt az ügyet, mint ahogy a kis aga képzele, aki számtalan kijelentése szerint tudomány tekintetében toronymagasságban áll Mészáros Gyula felett. Neki t. i. erkölcsi és tudományos kötelessége nekünk feleletet adni a következő kérdésre: Tudta-e, hogy a Codex Cumanicus Kuun-féle kiadása nem megbízható, igen vagy nem? Persze az már tagadhatatlan, hogy ezzel a mi annyira hangoskodni szerető agánk egy csiklandós dilemmába keveredett bele. Ugyanis

¹¹ Mivel a kezdő turkológusnak phonetikai képzettsége nem volt, elutazás előtt Mészáros Gyula iskolázta egy ideig a phonetikából. Mészáros Gyula emlékezete szerint ő annak idején a túlságosan nyílt *ä* hang mibenlétét is megmagyarázta Németh Gyulának, aki azonban — úgy látszik — ezt már nem tudta hirtelenében kapiskálni...

¹² Sok esetben azonban még Bang fejtegetései is figyelembe veendőek.

vagy azt kell majd vállalnia, hogy nem ért a turkológiához vagy pedig azt, hogy csak meg akarta az ostoba közönséget egy kissé tréfálni (az ilyesmit egy akadémikus részéről igazán senkisémmel lehetné rossz néven!)... Mindenesetre izgatottan várjuk, hogy Gyula aga a dilemmának melyik végét fogja majd vállalni!

*

Németh Gyula helyesnek látta ebben az ügyben a szegedi tanyákat is emlegetni. Ehhez nekem is volna egy-két szavam... Meg kell ugyanis állapítanom, hogyha egy pesti vigéc a szegedi tanyákon vigéci minőségében valami hasonló dilemmába találna belekeveredni, mint fentebb Németh Gyula, akkor annak a vigécnek borzasztóan sebesen kellene majd kapkodnia a lábát, ha némi kellemetlenségeket ki akarna kerülni... De persze más a tudomány és más a vigéckedés! — Sőt azt a szegedi titkot is elárulhatom Németh Gyulának, hogy még 24 óráig sém maradhatna egy tanyai gazdakör tagja az, akire például rábizonyulna, hogy súlyosan megsértette a gazdaethikát... De persze más egy szegedi tanyai gazdakör primitíven egyszerű erkölcsi felfogása és más — mondjuk — az Akadémia magasztos tudománypolitikája! Ez utóbbi tételnek az igazságát bizonyára rögtön elismernék például még a karcagi szűrszabósoron is!...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug.*) — Beutezüge eines Turkologen in der ungarischen Urgeschichte. — Nachdem auch schon Gyula Németh gezwungen war, mehrere von seinen türkischen Etymologien von ung. Stammesnamen als zweifelhafte Deutungen zu bezeichnen, versuchte er zuletzt für einige unter diesen die angesetzte türkische Herkunft doch zu retten, da ja diese Etymologien die Grundpfeiler seiner Theorie von dem türkischen Ursprung des ung. Volkes bilden. Verf. weist aber nach, dass die ganze Beweisführung Némeths in den meisten Fällen nur auf solchen Pseudohomonymien beruht, die mit der ung. Lautgeschichte nicht in Einklang zu bringen sind. — Des weiteren wird gegen die Beschriftung des türkischen Instituts der Budapester Universität als „Institut für türkische Philologie und ungarische Urgeschichte“ Protest erhoben, und zuletzt werden die besonders gegen Gyula Mészáros gerichteten Invektiven Némeths in ein entsprechendes Licht gerückt.

Cicoma

E szavunk eredete az EtSz. szerint ismeretlen és mindeddig persze én előttem is ismeretlen volt. Nemrégiben azonban olvasgatva Bálint Sándor-nak Szegedi Tájszavak c. közleményét (Szeg. Fü. II, III), a következő adatokat találtam benne: *cicamaca* 'cicoma', *cicamacáz* 'cicomáz', s azóta e szavunk eredete már nem rejtély számomra.

A *cicamaca* (~ *cicamica*, *cicemice*, *cicemaca*) szót a magyar nyelvészek régi nyelvünkől és mai népnyelvünkől már régóta ismerik, de nem 'cicoma', hanem 'barka', fűzfabarka' jelentéssel. S az is nyilvánvaló minden szakértő előtt, hogy ez *búbánat*-féle összetétel, vagyis olyan, melynek előtagja is, meg utótagja is azonos — vagy legalábbis rokonértelmű. Előtagja a közismert *cica* főnév, utótagja pedig a 'macska' jelentésű *maca* tájszó. (Ez lehet a szerb-horv. *maca* 'macska' átvétele, így Beke: Balassa-Eml. 17, de az sem lehetetlen, hogy a *macska* főnévnek olyan, a hangsornak játszi rövidítésével és kicsinyítő -*ca*, -*ce* képzővel képezett becéző származéka, mint amilyen pl. *Mária* vagy *Matild* mellett *Máca* vagy *Ilona*: *lca*; Törz: *Tēca*, *Benedék*: *Beñce*, *Innocentius*: *Ince*, *László*: *Laca*, *borjú*: *boca* (> *bēce*), *kerepélő*: N. *kerepce* stb.) Ebből tehát az következik, hogy a *cicamaca* összetételnek is eredetileg *'kis macska' jelentésűnek kellett lennie (ennek emlékét napjainkig őrzi egy alföldi gyermekjáték, melyben az egyik kislány így szól a másikhoz: *'Cicamaca, melyik szeméd fáj?*'), s így mai 'fűzfabarka' jelentése csak másodlagos lehet. E *'kis macska' → 'fűzfabarka' jelentésváltozás feltételezése azonban egyáltalán nem mondható merésznek, mert a fűzfa bolyhos, szőrös barkáját más népek is kedvelt szőrös állatok nevének becéző származékával nevezték el. Vö. pl. ném. *Kätzchen*, fr. *chaton*, olasz *gattino*, ang. *catkin* stb. s ugyanúgy magy. (*bárány*:) *barka*, orosz *barašek*, cseh *jelmed* stb. E jelentésátvitel következtében azonban a *cicamaca* szó persze kétjelentésűvé vált, s mivel régebbi *'kis macska' jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *cica* szóval is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése nemsokára (mint sok száz más hasonló esetben is) szabályosan elavult, s csak másodlagos 'fűzfabarka' jelentése maradt meg. Szegeden feljegyzett és nézetem szerint nagyon fontos 'cicoma' jelentése ugyanis szerintem már nem további-jelentésváltozás eredménye, hanem egészen más szó: elvonás a 'cicomáz' jelentésű szegedi *cicamacáz* igéből. Ez utóbbinak, mint a 'fűzfabarka' jelentésű *cicamaca* főnév igei származékának, bizonyára *'fűzfabarkával diszít' volt az eredeti jelentése (vö., hogy katolikus vidékeken a virágvasárnapon megszentelt barkával a lakásban levő szentképeket szokták diszíteni), s csak ebből fejlődött aztán mai általánosabb '(szokatlanul, ízléstelenül, rikítóan diszít) cicomáz' jelentése. E jelentésfejlődésre vö., hogy a *cica* ('Kätzchen' → 'fűzfabarka') főnév N. *cice* változatából való igei *cicéz* származékának szintén fejlődött 'cicomáz' jelentése.

Attérve ezek után most már *cicoma* szavunk eredetének kérdésére,

először is azt kellene eldönteni, hogy a *cicoma* főnév-e a régibb, vagy a *cicomáz* ige. Mivel e főnév eredete, ha alapszónak tekintjük, teljességgel érthetetlen, a *cicomáz* igéé ellenben, mint rögtön látni fogjuk, könnyen érthető, ezért azt hiszem, hogy az ige a régibb, vagyis hogy *cicomáz* nem a *cicoma* főnév származéka, hanem éppen ellenkezőleg, a *cicomáz* igéből van elvonva a *cicoma* főnév. (Számos ilyen példa Simonynak Elvonás c. tanulmányában, Nyr. XXXII, 529—32). Csak azt kell tehát immár megmagyaráznunk, hogy hogyan keletkezett a *cicomáz* ige.

Erről az a véleményem, hogy nem egyéb mint a Szegeden (és bizonyára Szeged vidékén is) eredeti alakjában napjainkig megmaradt (és fennebb már ismertetett *cicamacáz* igének alakváltozata, amely úgy keletkezett, hogy *cicamacáz*-ból először is *eted* > *et* típusú egyszerejtéssel (l. erről Horger: MNy. XXX, 70) **cicomáz* lett, ebből pedig az *a*-nak hátraható elhasonító hatása következtében a köznyelvivé vált *o* hangú *cicomáz* alak. Vannak nyelvjárások, melyekben ez az elhasonulás kivétel nélküli hangtörvény (l. Horger: MNyj. 199—200 §), de számos ilyen hangalak bejutott a köznyelvbe is, pl. *Bogát*, *bogrács*, *Borbála*, *dolmány*, *Domján*, *forgács*, *Gyopáros*, *hombár*, *Komárom* stb.) Ugyanígyen eredetű a (*cicamacáz* >) **cicomáz* > *cicomáz* (: > *cicoma*) változás is.

És ezzel már be is fejezhetném cikkemet, ha nem kellene ezt a szófejtést megvédenem — az EtSz. szerkesztőinek egyik elvi álláspontjával szemben. Szerintük ugyanis (amint ez nemcsak e szótár *cicoma*-cikkéből, hanem számos más cikkéből is kiolvasható) abban az esetben, ha valamely szónak több alakváltozata van, feltétlenül az az eredetibb, amelyre régibb adatunk van. Már pedig a *cicoma* (~*cicomáz*) szónak van R. *csicsoma* (~*csicsomáz*) változata is, s ez utóbbi előbb van feljegyezve. Emiatt tehát persze azt hirdetik, hogy „a nyelvtörténeti tények azt mutatják, hogy *csicsoma* a régi, *cicoma* az új alakváltozat”. S ezt a meggyőződésüket még az a tény sem rendítette meg, amelyről pedig nekik is tudomásuk volt, hogy *cs* > *c* hangváltozásnak szinte nyoma sincsen nyelvünk hangtörténetében (csak az egy *lucfenyő*-nek nagyon is kétes példáját tudnám rá idézni, l. erről Asbóth: Nyelvtud. I, 35), míg ellenben ennek ellenkezője, a *c* > *cs* változás igen gyakori jelenség, úgyhogy akár két tucat példáját is idézhetném. Nehogy tehát az időrendnek szent elvén csorba essék, inkább azt vallják, hogy az általuk feltételezett *csicsoma* > *cicoma* fejlődés — „érthetetlen”!

Ha ez az elvi álláspont helyes volna, akkor az én szófejtésem, amely a *c* hangú *cicamaca* főnév származékának próbálja magyarázni a *cicomáz* igét, persze elfogadhatatlan volna. De én azt hiszem, hogy nem ez a szófejtés a téves, hanem az EtSz. szerkesztőinek merév nyelvtörténeti álláspontja az. Mert a nyelvtörténeti kutatásnak egyik kétségtelenül helyes elve ugyan az, hogy a rendelkezésünkre álló adatokat először is időrendi sorban kell elrendeznünk, de viszont semmit sem szabad túlzásba vinni, tehát ezt a módszertani elvet sem. Egyáltalán nem ritka ugyanis az az eset sem, hogy valamely szónak más-más vidéken keletkezett alakváltozatai közül véletlenül nem a legrégebb, hanem va-

amelyik másodlagos vagy akár harmadlagos alakja kerül először valamely íróember tolla hegyére. Azt hiszem, hogy ebben az esetben is csak ilyen véletlennel állunk szemben: nem a véletlenül előbb feljegyzett cs hangú *csicsomáz* (: > *csicsoma*) alak, hanem a csak később feljegyzett c hangú *cicomáz* (: > *cicoma*) alak az eredetibb. E feltevésem elfogadása esetén mind a *cicomáz* igének, mind cs hangú változatának keletkezése módja könnyen megmagyarázható, az EtSz. szerkesztőinek dogmatikus álláspontjáról ellenben mind a *csicsomáz* igének, mind c hangú állítólagos változatának keletkezése módja egyaránt érthetetlen.

• Horger Antal.

Orsova

Kniezsa István egyebek között a következőt írta erről a névről a közelmúltban: „Orsova szerb és oláh nevének az alakja tehát világosan mutatja, hogy a név semmiesetre sem származhatik a szláv **jel'sava* (< *jel'cha* 'égerfa') névből, mint Moór gondolja, hanem minden bizonynyal Melichnek van igaza, hogy t. i. a helynévben egy ó-magyar személynév rejlik” (MNY, XXXV. 28).

Amikor ezt leírta, bizonyára nem volt előtte „Magyarország népei a XI. században” című becses tanulmányának a térkép mellélete, amely szerint t. i. a magyarság csak a XII. század folyamán szállta volna meg Orsova környékét... — De vajon miért polemizál Kniezsa csupán azon származtatási lehetőséggel szemben, amellyel az általa idézett bolgár és oláh nyelvi adatok ellenmondásban látszanak lenni és miért nem hivatkozik arra a Moórnál olvasható másik magyarázatra is, amely már semmikép sincs ellenmondásban a saját maga bolgár és oláh adataival? Ott ugyanis az is olvasható, hogy az *Orsova* név a szláv *Vrš* személynévből is származtatható (v. ö. ZONF. VI. 33). Kniezsa pedig idézett cikkében egyebek között ezt a megjegyzést is tette: „A szerb-horvátban a szóelei *v* szabályosan *u*-vá fejlődött, tehát *u* az alakja a *vő* praepositionnak is, amelynek jelentése acc.-szal '-ba, be', loc.-szal pedig '-ban, -ben'.” Szóval szerinte a feltételezhető **Vršava* névalakból a szerbben szabályszerűen *Uršava* fejlődött volna... Vajjon ebben a névben az *U*-t miért nem foghatták volna fel praepositionnak és miért nem vonhatták volna el ép úgy, mint ahogy azt Kniezsa a magyar *uruszág* 'ország' szóalakból fejlődött szerb-horvát *rusag*-ra nézve felteszi? De a szláv **Vršava*-ból a magyarban is fejlődhetett volna *Ursava*. És ezen névalaknak a szlávba való esetleges visszakölcsönzésénél vajon miért nem vonhatták volna el a szlávok a névkezdő *U*-t a Kniezsa által feltételezett módon? Szóval Kniezsának — ha már a saját maga megállapításaira nem is akart tekintettel lenni — még ezeket a lehetőségeket is számba kellett volna vennie és megcáfolnia, mielőtt leírhatta volna, hogy erre a névre vonatkozólag „minden bizonynyal Melichnek van igaza”...

Nagykőrösi tájszótár

IX.

Kushatt. — 1. Kushatt az olyan ember, aki valami miatt összeesve, lehorgasztott fejvel jár. 2. Kushatt a lábas jószág is, ha formátlan aránytalan, vagy túlságosan rossz.

Kuszkuz. — Csiklandoz.

Kutyka-te. — Enyhébb vezényszó a kutyának a „takarodj te” mellett.

Lapjáz. — A szőlőt kapával (nem karaszolóval) felszínesen, nem mélyen megkapál.

Lapocka. — A kenyérsütésnél használatos azon szerszám, amellyel a kovászt kavarják.

Latymag. — Puha, idétlen.

Lazukál. — Lustálkodik, hanyagolja a munkát. Csupán annyit dolgozik, amennyit éppen muszáj. Amerikázik.

Legyel. — Gyengébben megver, megütöget.

Lentet. Nagy ringó léptekkel halad.

Lepetyöl. — Lefetyöl. Fölöslegesen jártatja a száját, cél nélkül beszél.

Leppöng. — Munkátlanul ténfereg. „Egész nap a tanya körü leppöngenek, oszt a kukoricájukat mög fővöszi a gaz.”

Leveles. — Csak kis köze van hozzá. „A Jóskát nem bűntették mög a veszekedésé, pedig ű is leveles vót benne.”

Légugyorodik. — Óvatosan, lehetőleg észrevétlenül félre vonulva leguggol.

Loboz. — A víz színét mozgatja. A szél is loboza a vizet, ha fodrot fú rajta. Lobozaáskor a víz egész tömegében mozdulatlan, csak a teteje mozog.

Loncsól. — Valakire rágalmakat szór, valakiről rossz hírt terjeszt. „Annyit loncsót az a rossznyelvű napa, hogy egészen mögútáták.”

Lotyos. — Lotyos a gyümölcs akkor, amikor már túlérlett, puha. (Ha pedig egészen folyékonyá puhul a belseje a napon, akkor pösös).

(Folytatjuk.)

Kiss László.

Kérdések

1. Használja-e a nép s külön-külön milyen értelemben a *jog, igazság, jus (juss), törvény szavakat?*

2. Miféle állandó, esetleg szólásszerű szókapcsolódásaink ismeretesek? (*törvénybe menni, rátették a törvényt.*)

Minél több és részletesebb választ kérünk.

Papp László.

S Z E M L E

Gróf Zichy István: Magyar őstörténet. Budapest 1939: Magyar Szemle Társaság, 78 l. (Kincsestár 5).

Zichy István gróf legújabb magyar őstörténete, bár népszerű ismertetés alakjában jelent meg, tulajdonképp újszerű kísérlet a török-eredet fikciójának megmentése érdekében.

Bevezetésének szavai szerint Zichy elsősorban is a történeti adatokból akar kiindulni, ellentétben a közelmúlt őstörténeti irányával, amikor t. i. „őstörténetírásunk szinte kizárólag a nyelvészet szempontjaira volt beállítva“. Kérdeznünk kell azonban, hogy hol vannak azok a történeti adatok, amelyekkel a nyelvészeti következtetések helyettesíthetők volnának, mert hisz az őstörténet ép azon korok viszonyait és történéseit próbálja felderíteni, amelyekre vonatkozólag a történeti forrásadatoknak vagy teljesen hiányával vagyunk vagy azok csak nagyon gyéresen állnak rendelkezésünkre. — A nyelvészet iránt azért viseltetik szerzőnk bizalmatlansággal — műve bevezetésében(!) —, mert a nyelvészek nem vették figyelembe szerinte, hogy a népek életében nyelvcseré is elő szokott fordulni. Ebből számára azután szükségszerűleg következik, hogy a magyarság életében ez a nyelvcseré tényleg bekövetkezett, természetesen olyanformán, hogy egy kiválóan művelt török nép vette fel állítólag egy primitív finnugor népnek a nyelvét. Ez az elmélet már csak azért is meglephet bennünket, mert ez volna az egyetlen példa arra, hogy földműveléssel, állattenyésztéssel, írással(!) bíró, vagyis nagy műveltségűnek feltételezett nép vette volna át egy primitív halász-vadász népnek a nyelvét.

Ha túl vagyunk azonban a bevezetésen, hamarosan rájövünk, hogy Zichy számára is más az elmélet és más a gyakorlat, mert bizony ő is elsősorban a nyelvet próbálja legújabb őstörténeti elgondolásai számára tanuságtételre bírni. Csakhogy nyelvész nem lévén, szerzőnk egyszerűen csak Vámbéry epigónjainak szó- és névmagyarázatait használta fel, de minden kritika nélkül, bizonyítékokként. Mivel pedig velük tulajdonképp egy vízen evez, természetes, hogy azoknak összes nyelvészeti feltevései számára is kivétel nélkül alkalmas „bizonyítékok“. Sőt Zichy gróf nem csak azt fogadja el nyelvészeti vonatkozásban, ami már meg van írva, hanem legújabb elméletének egyik jelesebb „bizonyítékát“ így vezeti be: „Ligeti Lajos szíves szóbeli közlése szerint...“. Ez a bizonyítási forma tudománynépszerűsítő művekben sehol a világon nem fordult talán még elő... Kérdeznünk kell azonban, mi történik akkor, ha például Ligeti közben rájön arra, hogy tévedett és meg sem írja majd azt, amit szóbelileg közölt szerzőnkkel? Vagy pedig mások mutatják majd esetleg ki Ligeti tévedését? Persze ez utóbbi körülmény Zichy István grófort — amint ezt jelen munkájának számos fejtegetése tanúsítja — aligha zavarná meg abban, hogy a saját elgondolásainak megfelelni látszó név- és szómagyarázatot még a szinte kézzel fogható cáfolat ellenére is tény-

nek ne fogadja el. Szerzőnk ugyanis egész komolyan azt látszik hinni, hogy egy bizonyos pesti kávéházi asztaltársaság tagjainak török vonatkozású nyelvészeti fejtegetéseihez még csak a kétely árnya sem férhet hozzá. Ezért valószínűleg igen élénken elcsodálkozott azon, amikor a közelmúltban olvashatta, hogy Németh Gyula fejtegetéseim nyomán három magyar törzsnév törökös magyarázatát már maga is kénytelen volt kétséges helyességűnek nyilvánítani, pedig legalább ugyanezt összes törzsnévmagyarázatairól nyugodt lélekkel elmondhatta volna!

Émlékezetes, hogy Zichy első őstörténeti művében hun eredetűnek próbálta a magyarságot megtenni és ezen feltevése érdekében megkísérelte a magyar őshazát legalább részben áthelyezni Nyugatszibériába. Kimutattam, hogy feltevéseivel hibás úton indult el. Fejtegetéseim — úgy látszik — őt magát is meggyőzték; jelen tanulmányában ugyanis a magyarság feltételezett török voltának bizonyítása érdekében előző munkájával homlokegyenest ellenkező módon próbál — tévedni, annak a feltevésével t. i., hogy az onogurok őshazája Európára is áterjedt volna...

Ezen legújabb feltevésének egyik bizonyítéka volna Ligeti már előtünk is ismeretes „szíves közlése“ a *ló* szó eredetéről... Ehhez sajnos nem szólhatok hozzá, pedig igazán kíváncsi volnék arra is, hogy mint vélekedik Ligeti a vogul *süpal* „két éves csikó“ szó eredetéről is... De hát miért is volt annyira sürgős a szóban forgó tudománynépszerűsítő mű megjelenése, hogy annak szerzője Ligeti cikkének megjelenését nem tudta kívánni? Nyelvészeti orgánumban ugyanis Pesten igazán nincs hiány, különösen ha egy magyar szó esetleges török eredetének kimutatásáról van szó...

Zichy gróf egyéb idevonatkozó „bizonyítékai“-ról azonban már módomban van megállapítani, hogy azok többnyire olyan feltevések, amelyeknek elhibázott voltát már alkalmam volt kimutatni. Őstörténeti elképzeléseinek útjában álló megállapításaimat azonban a gróf úr nagyon primitív, de a neovámbersitáknál is bevezetett „módszer“-rel próbálja elhárítani. Művecskéjéhez t. i. bibliográfiát is mellékel, amelynek Zsirai prof. úr példaadása nyomán egyebek között az az érdekessége, hogy az én magyar őstörténeti tárgyú dolgozataim nincsenek megemlítve benne, bár a szövegben található imitt-amott némi kis vagdalkozás ama meg nem nevezett gonoszok ellen, akik a magyar nép török származásában kételkedni merészelnek. Sőt a gróf úr a Zsirai-féle „módszer“-en túlmenően helyesnek látta azokra még a következő megjegyzéssel is alludálni: „Hozzászólásokat... amelyeket nem tudtunk komolyan venni, nem idézzük“. Hogy ezt a nagyon fölényeskedni akaró megjegyzést az olvasók is megfelelően méltányolni és értékelni tudják, a következőkben összeállítok azon „hozzászólások“ közül néhányat, amelyeket a gróf úr nem tudott „komolyan venni“.

Már több ízben kifejtettem (jelen számunkban is szó van erről), hogy valamely népek idegenek által használt nevéből az illető nép származására vagy eredetére semmit sem lehet következtetni. Ennek a tételnek az igazsága teljesen független attól, hogy valaki hajlandó-e vagy

nem azt „komolyan venni“. Így tehát abból a körülményből, hogy a szlávok a magyarokat onoguroknak nevezték, a legkevésbé sem lehet Zichyvel arra következtetni, hogy a magyarok tényleg azok lettek volna. Ebben a vonatkozásban emlékeztethetek arra is, hogy ugyanezzel a hibás okoskodással szerzőnk még nem is olyan nagyon régen hun származásának tartotta a magyarságot... Miért akar most ugyanazon az alapon erőnek erejével ismét egy más irányban — tévedni?

Abból, hogy Zsirai a *jugra* nevet az *onogur* névből próbálta levezetni, még szintén nem lehet Zichyvel arra következtetni, hogy az onogurok a jugra-népek (vagyis az ugorok) szomszédságában laktak volna. Világosan kimutattam ugyanis, hogy Zsirai névmagyarázata hibás feltevéseken alapul (v. ö. NNy. IV. 125—128.). Ha okfejtésem nyelvészeti részeit talán nem is, de legsúlyosabb ellenvetésemet mindenki — így szerzőnk is — könnyen megérthette. Kimutattam ugyanis, hogy Zsirai a feltevésével összhangba nem hozható legrégebb névalakokat egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Ennek a megállapításomnak a helyessége szintén teljesen független attól, hogy Zsirai prof. úr méltóságán alólinak tartotta-e rá reflektálni, vagy pedig, hogy a gróf úr tudta-e, nem tudta-e — „komolyan venni“...

Arra nézve, hogy az onogurok már a legrégebb időkben megtelepedtek volna a Káma mellékén, szerzőnk egy archaeologiai bizonyítékra is hivatkozik. A bizonyíték azonban ismét csak egy hibás feltevés. Az t. i., hogy a Káma-melléki pianobori kultúra képviselői bolgártörökök lettek volna. Alkalmam volt azonban Zichy István gróf bizonyos fejtegetéseivel kapcsolatban már rámutatni arra a körülményre (Szegedi Füv. III. 242.), hogy a volgai bolgártörökök kétségtelenül az ú. n. bolgár-kultúrának a hordozói voltak. Mivel pedig Keletoroszország archaeologiai viszonyainak legkiválóbb ismerői szerint semmi kapcsolat sincs ugyanazon területen a pianobori és az utána következő bolgár-kultúra között: a pianobori kultúra képviselői semmiesetre sem lehetnek bolgártörökök. Ennek a ténymegállapításának a helyessége is teljesen független attól, hogy azt a gróf úr kegyeskedik-e vagy sem „komolyan venni“...

Az itt tárgyalt, ténymegállapításokat figyelembe nem vevő fikción kívül szerzőnk a feltételezett ősi onogur-ugor szomszédságra vonatkozólag még csak egyetlen figyelemreméltóbb érvet említ. Németh Gyula nyomán ugyanis hivatkozik a *Jajyk*-nak (Ural folyó) a Ptolemaeusnál olvasható II. századi *Δαίη*-alakjára. Németh szerint t. i. a Δ ebben a névalakban az őströk *j*-nek megfelelő állítólagos bolgártörök *d'ž*-jelölésére szolgált volna. Ebben a feltevésben azonban nem kevesebb mint öt hiba van: 1. Mivel a görögök az idegen *tš*-t következetesen *τš*-vel írták, semmi valószínűsége sincs annak, hogy ezen hangnak zöngés alakját, a *dž*-t, *δ*-vel jelölték volna. A *Μουρδοίωχος* névvel kapcsolatban — amint erre már rámutattam — Németh viszont azt tette fel — szintén teljesen indokolatlanul, hogy a görögök az idegen *dž*-t *δ*-vel helyettesítették volna. — 2. A bolgártörökre nézve szóvégi *-k* nem tehető fel. — 3. Bolgártörökökkel a Németh feltételezte névalak már csak azért sem volna kap-

csolatba hozható, mert azoknak a bolgártörököknek a nyelvében, akikkel a magyarok érintkezésben állottak, az östörök *j*- még *j*-nek vagy esetleg *d'*-nek hangzott, amint ezt jelen számunkban olvasható tanulmányunkban behatóan is kifejtettük. — 4. Semmi bizonyíték sincs arra nézve, hogy bármely török nyelvjárásban már a II. század előtt bekövetkezett volna a *j* > *d'* > *dž*- hangváltozás. — 5. Az idegen *dž*-t *j*-török nyelvekben *tš*-vel és nem *j*-vel szokták helyettesíteni; így tehát Németh feltevése érdekében még azt is fel kellene tennünk, hogy a Jajyk mellékén már a II. század előtt köztörök nyelvet beszélő törzsek is megtelepedtek, mert hisz különben lehetetlen volna, hogy a folyót a törökök ma is *Jajyk* néven ismerjék.

Az előadottak szerint Zichynek az ősi onogur és ugor szomszédság bizonyítása egyáltalán nem sikerült; még fogyatékosabb és elhibázottabb azonban az, amivel a feltételezett nyelvcserét próbálja bizonyítani. Szerinte ugyanis az onogur ősök mint prémkereskedők kerültek volna a primitív halász-vadász (magyarul ezt tulajdonképp úgy mondják: vadember) ugorokkal érintkezésbe, vagyis a mágyarság őseiként egy feltételezett kereskedő népet kellene tisztelnünk. Ez a feltevés tényleg szerfelett evidens, mert hisz a kereskedelmi hajlam és képesség — amint ez közsímet — ma is, a múltban is a magyarság lelki alkatának legjellemzőbb vonásai közé tartozott!

Sajnos a fejlett ugor és onogur kereskedelmi összeköttetésekből némi kis bajok származtak az utóbbiakra nézve. Zichy gróf szerint ugyanis az a nyomorult ugor vadász-népség nem volt hajlandó a nemes onogur kereskedelmi cégek főnökeinek, valamint azok ügynökeinek (szerzőnk is ugyanígy emlegeti őket az 56. lapon!) a nyelvét megtanulni; erre a kiváló onogurok mint élelmez kereskedők mit tehettek egyebet, berendeztek néhány ugor nyelvi kurzust a Káma mellékén; csak hogy azután annyira belejöttek a nyelvtanulásba, hogy sajnálatos módon bekövetkezett a nyelvcseré. Ilyenformán a dicső onogur kereskedő-ősök nyelvének emlékeként csak néhány száz ú. n. bolgártörök szó maradt meg a magyarban. Ezért tehát a magyarok vérszerinti rokonainak tekintendők a nagyhírű volgai és dunai bolgárok, no meg a derék baskiok (igaz, hogy ez utóbbiak nem is bolgártörökös jellegű nyelvet beszélnek, de hát az nem baj!), ellenben a legtávolabbról sem atyafiaink a vacak vogulok és osztjákok (a többi finnugorokról természetesen nem is szólva), akiket csak néhány Budenzhez hasonló szűk látókörű és tudatlan nyelvész akart a magyar nép rokonainak megtenni... Azt azonban nem meséli már el nekünk ennek a csinos östörténeti regének a szerzője, hogy miért következett be ez a nyelvcseré ép a magyaroknál, akik onnan már korán elköltöztek és miért nem a volgai bolgároknál, akik pedig állítólag ott maradtak a tethelyen, ugor üzletfeleik közvetlen szomszédságában.

Vannak azonban ennél még súlyosabb hibák is ezen prémkereskedelmi rege körül! Alkalmam volt ugyanis egy ízben már felhívni a prémkereskedelemmel különösen sympathizáló östörténészek figyelmét arra a számukra sajpálatos körülményre, hogy a volgai bolgároknak az ugor

népekkel folytatott prémkereskedésének módját pontosan ismerjük egy 13. és egy 14. századi arab forrásból (NNy. IV. 67.). Ezekből t. i. tudjuk, hogy a volgai bolgárok az ugor vadászoktól a prémeiket az ú. n. néma cserekereskedés útján szerezték be; ez pedig annyit jelent, hogy az eladók és vevők nemcsak hogy szóbelileg nem érintkeztek egymással, hanem még csak nem is látták egymást. Prémkereskedelmi alapon tehát a nyelvcseré feltevésének még a leghalványabb lehetősége sincsen meg! Ez tehát újra egy olyan megállapítás, amelynek a helyessége ismét csak független attól, hogy a gróf úr méltóztatott-e kegyeskedni azt „komolyan venni”, igen vagy nem...

Tegyük azonban fel, hogy a Zichy által feltételezett baskiriai onogurok talán valami más módon állottak érintkezésben az ugorokkal (a mód elképzelésére sajnos nincs elég élmény (képzőtehetségem!)), ebben az esetben is meg kell azonban állapítanunk, hogy szerzőnknek téves fogalmai voltak a „nyelvcseré” lefolyásáról és annak eredményéről. Ennek első foka természetesen mindig a beszélők általános kétnyelvűsége; a két nyelv közül azonban a nyelvközösség minden tagjánál az egyik nyelv az anyanyelv, a másik pedig a jól-rosszul eltanult idegen nyelv. Amikor az idegen nyelv használata már nagyon általánossá kezd lenni, a fiatal generáció már csak a meghonosodott idegen nyelvet sajátítja el: megtörtént a nyelvcseré. Az azonban általánosan ismert tény, hogy a beszélt idegen nyelv szavai közé sohasem szokták a beszélők anyanyelvük szavait belekeverni. Ennek az a következménye, hogyha egy idegen nyelv valamely népcsoport beszédjében teljesen győzedelmeskedik, az eredeti nyelv szavai jóformán nyom nélkül elenyésznek beszédjükéből, mert hisz a fiatalok az eredeti nyelvnek a szavait az idegen nyelvet beszélő idősebbektől sohasem hallják. — Erre a jelenségre nem kell messze mennünk például! Jóformán a közelmúltban következett be nálunk a kunok nyelvcseréje; a Kunság mai magyar nyelvjárásában mégsem találunk talán még féltucatnyi kun-nyelvi eredetű tájszót sem! — A magyar nyelv aránylag nagy számú török jövevényszavai tehát már a tömegükkel is azt tanúsítják, hogy ezek mint jövevényszók honosodtak meg nyelvünkben, és így semmikép sem tekinthetők szerzőnkkel a magyarság eredeti török nyelve maradványainak...

Ez olyan elvi megállapítás, amelyet csak a nyelvi kérdésekben teljesen járatlanok nem ismernek. Ennek nem ismerése azonban még semmiesetre sem hiba annak a részéről, aki nem próbálja östörténeti elgondolásait nyelvi argumentumokkal is megtámogatni... Ami pedig ezen elvi szemponton túl van, az a Zichy-féle legújabb östörténeti elmélet szempontjából még kedvezőtlenebb. Jelen füzetünkben olvasható tanulmányunkban megállapítottuk ugyanis, hogy az ú. n. bolgártörök jövevényszavaink három nyelvből valók és ezen három nyelv közül ép a legkésőbbi réteg az, amely tényleg bolgártörök eredetűnek tekinthető.

Érthető, hogy szerzőnk a törökök iránt érzett rajongása következtében a török testvérek irányában sok mindent eltűz. Tévedésen alapul például a következő állítása: „A Konstantinos Porphyrogenetosnál és a mi

Anonymusunknál fennmaradt személynevek legnagyobb része török származású, és azok, amelyek finnugor eredetű szóra vezethetők vissza, szintén a török névadás szabályai szerint vannak megalkotva". Sőt. ellenkezőleg ép az a nevezetes, hogy a török nyelvekre annyira jellemző, az indogermán személynevek képzési módjához hasonló, összetett személynevek (mint pl. *Alp-ür*) a magyar személynevek közül teljesen hiányoznak.

Bár szerzőnk élénken tiltakozik még annak a gondolata ellen is, hogy a honfoglaló magyarság összetételében egy Káma-Urál vidéki ugor elem is képviselve lett volna (71. l.), ennek ellenére elhiszi Németh Gyulának, sőt szavai szerint „már alig kételkedhetünk abban, hogy a török és az uráli nyelvek közt ősi kapcsolatnak, nyelvrokonságnak vagy igen szoros érintkezésnek kellett fennállania". Szerzőnk valószínűleg azon is nagyon csodálkozni fog, ha legközelebb valahol majd olvassa, hogy ebben már maga Németh Gyula is kénytelen kétkedni... Az uráli népek őshazája ugyanis Európában volt (ezt szerzőnk szintén elfogadja), a török népeké pedig az ú. n. altáji népekkel való atyafiságuk következtében valahol Belsőázsiaiban vagy Ramstedt szerint Keletázsiaiban. Közöttük tehát valami közelebbi kapcsolatot feltenni képtelenség. Azok a lexikális egyezések, amelyeknek alapján Németh a két nyelvcsalád között a közelebbi kapcsolatokat feltette, vagy homonymiák lesznek, vagy pedig közös forrásból származnak vagy pedig esetleg kölcsönös (szamojéd > török, török > szamojéd) jövevényszók. Mint közös forrás elsősorban is talán az ú. n. palaeoázsiai vagy észak-szibériai nyelvek jöhetnek tekintetbe, amelyeket azonban alig ismerjük.

Ethnológiai szempontból szerzőnknek a feltételezett ősi prémkereskedéssel kapcsolatos gondolatmenete — amint láttuk — nagyon is kevéssé volt kielégítő. Ebből a szempontból azonban fejtegetéseinek más részei ellen is lehetne kifogásokat emelni. Így például azt teszi fel, hogy a feltételezett prémkereskedő onogur ősök mellékesen még nomádok, sőt szorgalmas földművesek is lettek volna. Ilyesmi azonban csak az őstörténeti álmokban fordulhat elő, a valóságban soha, amint ezt Sebestyén Károly jelen számunkban olvasható tanulmányában behatóan kifejtette. Valamely nép t. i. vagy nomád vagy földműves; a két foglalkozás ugyanazon egyéneknél szükségszerűen kizárja egymást, még ha honfoglaló őseinket Zichy, nem ismervén a nomádok életformáját, bizonyos szemérmes finomkodással félnomádoknak szeretné is kinevezni. Hogy a nomádok életformáját szerzőnk tényleg nem ismeri, az abból a megjegyzéséből is kitűnik, hogy szerinte a steppelakó nomádok kunyhókban vagy házakban töltik a telet. Tévedés: sátrakban!

Míg az onogurokat szerzőnk valami magas kultúrájú népnek képzelel, a magyarság ugor őseiről semmi jót sem tud mondani. Azok bizony szerinte primitív halászó-vadászó vademberek voltak, akik a dicső onogur prémkupeceknek a lovaira mint valami felsőbb lényekre tekintettek. Feleslegesnek tartom szerzőnkkel az ugor lötenyésztsérről tovább vitatkozni, egy korábbi megáldástom ugyanis minden vitán felül áll.

És pedig a következő: Az a nép, amelynek a finnugor eredetű *juh*, *fejni*, *tej*, *szőr*, *fonni*, *szőni* szavak tanúsága szerint juhtenyésztése volt és amely a finnugor eredetű *köles*, R. ed „gabona”, *kenyér* és gyaníthatólag az ugyanolyan eredetű *arat* és *sarló* szavaink tanúsága szerint vaia mennyire földműveléssel is foglalkozott, semmikép sem mondható primitív halász-vadász népnek. Különösen, ha még tekintetbe vesszük, hogy csak négy ösztövről hálunk van finnugor eredetű elnevezése a magyarban. Ennek a megállapításnak az igazsága ismét teljesen független attól, hogy a gróf úr hajlandó-e azt „komolyan venni”!

Az előzőkben természetesen csupán Zichy tanításainak saroktételeit vizsgáltam meg. Az ezekre vonatkozó megállapításaim, talán egy olvasóban sem hagytak fenn kétséget arra nézve, hogy a törökösködő őstörténeti iránynak ez a legújabb revideált elmélete újra csak revideálhatatlanul elhibázottnak sikerült... Azt is megállapíthatjuk azonban Zichy legújabb művével kapcsolatban, hogy semmiesetre sem lehet az káros, hogyha az őstörténész az őstörténet egyik-másik rész- vagy segédtudományához szakszerűen is ért. Ennek ellenére sem tartjuk valószínűnek, hogy törökösködő őstörténészeink közül valamely szaktudomány-nak a művelője elfogadhatóbban tudta volna összefoglalni az erőszakolt hypothesiseknek azt a tömkelegét, amellyel a hívek a lehetetlent bizonyítani szeretnék...

Moor Elemér.

Érdekes adalékok a magyar őstörténethez

W. Steinitz a svéd néprajzi múzeum kiadványában, az Ethnos-ban megjelent „Totemismus bei den Ostjaken in Sibirien“ c. nagyon tanulságos cikkében számolt be 1935-i osztják tanulmányútjának társadalomtudományi eredményeiről (Ethnos, 1938, 125—140). Mivel több megállapításának a magyar őstörténetet illetőleg is nagy jelentősége van, a következőkben különösen az utóbbi vonatkozások szempontjából kissé behatóbban óhajtjuk ismertetni ezt a cikket.

Az osztjások számos atyajogú nemzetségre tagolva élnek, azonban idegenek előtt mindent, ami a nemzetségre vonatkozik titkolni igyekeznek. Így történt, hogy még a „nemzetség“ jelentésű *sir* szó sem volt ebben a jelentésében ismeretes a kutatók előtt. — A nemzetségnevek sorában három típus különböztethető meg: 1. Vannak földrajzi vonatkozású nemzetségnevek (pl. *kāsām sir* „kasymi nemzetség”); 2. vannak népnevekből származó nemzetségnevek (pl. *jorn sir* „jurák-szamojéd nemzetség”); 3. végül akadnak a nemzetség védőszellemére vonatkozó nemzetségnevek is, amelyek közé az állatnévvel kapcsolatos nemzetségnevek is tartoznak (pl. *pupa-sirap-jāx* „medve-nemzetség-emberek”).

Az összes osztják nemzetségeket két nagy exogám csoportba tartoznak, amelyeknek a nevei *por* és *mōš* (a tö *mōńš*-). Ez a megkülönböztetés a népköltészetben is megvan. Ha pl. népmesékben együtt szerepel a két csoport, akkor a *por*-ok mindig buták, nyersekek, rosszak, a *mōš*-ok pedig mindig okosak, finomak (kuliviert) és jók. Mivel a *mōš* véletlenül egybe-

csett alakilag a „mese” jelentésű *mōš* szóval, a kutatók pl. a *por-nē* kifejezést „boszorkány”-nak értelmezték, a *mōš-nē*-t pedig „mese-asszony”-nak. Csernecov orosz kutató szerint ez a két exogám csoport (Steinitz phratría néven említi őket) ugyanazon elnevezésekkel megvan a voguloknál is (ott a „mese” jelentésű szó alakja már *mojt*).

Az osztják *mōš* szó Steinitz teljesen elfogadhatónak látszó feltevése szerint etymologiailag összetartozik a vogulok saját elnevezésével, a *māñši* névvel és természetesen a magyar népnévvel is. Kétségtelen, hogy az obi-ugor népek ezen két ma is meglévő exogám csoportjának néptörténeti jelentősége van. Steinitz felfogása szerint az a népelem, amely magát **māñš*-nak nevezte, volt a tulajdonképeni ugarság, amely eredetileg lovasnómád életmódot folytatott az Ural-középső és déli mellékének steppéin. A Krisztus születése körüli időkben azután a lovas ugarság két részre szakadt. Az egyik csoportja — a magyarság — délnyugatra költözött, a másik csoport pedig északra szorult, ahol átvette az ott halászó-vadászó *por*-nép életmódját.

Mindenesetre érdekes, hogy a votjákok is *por*-oknak nevezik a cseremiszeket. Steinitz gyanítása szerint a *por*-ok északeurázsiai halász-vadásztörzsek voltak. Ezekről a *por*-okról származtathatók szerinte az obi-ugor népek társadalmának totemisztikus jelenségei, amelyek a következők: 1. nemzetségősként valami állatalakban is megjelenő szellemet tisztelnek; 2. tilos a nemzetségősnek megfelelő állatfajtát elejteni; 3. a nemzetséget az állatalakban megjelenő szellemőről nevezik el. -- Ami pedig az obi-ugor népek hőskultuszát illeti, az Steinitz gyanítása szerint a **māñš*-népelemtől származhatik.

Az itt vázolt gondolatmenet mindenesetre nagyon közel áll azokhoz az őstörténeti elméletekhez, amelyeket ezen folyóirat hasábjain már több ízben volt alkalmunk kifejtetni. A magyarság különválása azonban a mi felfogásunk szerint nem évszámításunk kezdetén, hanem a VI. század folyamán történt. Mivel pedig totemisztikus vonások az ősi magyar társadalomban is szerepeltek, valószínűnek látszik, hogy a kétféle népelem keveredése már a magyarságnak az őshazából való elköltözése előtt végbement. A honfoglalás előtti lovasnómád magyarságnak szolgánépe kétségtelenül azokból a földműves törökökből került ki, akiktől a földművelés magyar nomenklaturájának egy részét átvettük. Amennyiben a honfoglaló magyarságnak ugor eredetű szolgarétege is lett volna, amint ezt egyesek újabban felteszik, úgy ezek csak azok közül a halász-vadász *por*-ok közül kerülhettek volna ki, akik az obi-ugor népek meséiben ma is mint a rosszabbak szerepelnek.

Amint említettük, W. Steinitz 1935-ben járt az osztjákok között. Kérdeznünk kell azonban, hogy a magyar tudomány miért nem tud kutatókat küldeni a keletoroszországi rokon népek közé. (Különösen a szamojédek közelebbi megismerése volna igen nagy jelentőségű tudományos szempontból.) Vagy talán azt hiszik a kormányon lévő neovámbéristák, hogy Vámbéry és Munkácsi már ugyis felkutattak mindent? A hivatalos elméletek meg már ugyis megvannak, azok a szótárak pedig, amelyek-

nek segítségével ezen elméleteket mindenkinek joga van bebizonyítani, minden adeptusnak rendelkezésére állanak... Így tehát igazán kár volna a neovámbérista tudást, illetve hitet új anyaggal esetleg megzavarni. Azt ugyanis ne mondja senki, hogy ma nem lehet elutazni Keletoroszországba vagy Szibériába kutatóútra: nemcsak Steinitz példája tanúsítja, hogy ilyen tanulmányút ma is megvalósítható, hanem jeles archaeológusunknak, Fettich Nándornak a példája is, aki még azokban az időkben járt a világháború után tudományos kutatások céljából Keletoroszországban, amikor a magyar államnak még nem is volt képviselője Moszkvában... Persze nyelv- és néptudományi kutató munkához nem elégséges, ha valaki kurkászni tud a szótárakban; ahhoz bizony széleskörű ismeretek is szükségesek. Jelenleg azonban a pesti tudományos ideál: korlátozd önmagad! És így igazán nem csodálni való, hogy a magyarság a magyarságra vonatkozó tudományok bizonyos csoportjában lassankint teljesen lemarad, ahogy ezt nem régebben még Zsirai is kénytelen volt elismerni...

Moór Elemér.

Megjegyzések a kecskeméti pásztorkultura problémáihoz (Egy néprajzi bírálat margójára).

Folyóiratunk 1937. évi júl.—okt. (IX. 7—10.) számában (231—233. l.) bírálta, illetve ismertette Szabó Kálmán néprajzi monográfiámat. (Tálas István: A Kiskunság népi állattartása. Bp., Kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem. Néprajzi Intézete, 1936, 271. l., Néprajzi Füzetek 6. sz.) Bírálatá több tekintetben tanulságos. Nem lehet céлом, hogy válaszem során azokat az apróságokat sorra igazoljam, melyeket Szabó Kálmán bizonyára jóhiszeműen kifogásolt, hiszen azok igazsága egy etnográfus előtt sem kérdéses, és valószínűleg bíráltam sem emelt volna vádat ellenük, ha nem kötné annyira Kecskemét. Egy tágabb vidék néprajzi jelenségeit a maga szűkebb területének anyagával veti össze, úgy hogy az eltérő vagy új jelenségeket kétkedéssel vagy bizalmatlanul nézi, esetleg el se fogadja. Ez a szemléleti kötöttség az oka tehát mind hibakeresésének, mind pedig a kivitelezés hangszínének.

Kifogásainak jelentékeny részével éppen ezért nincs mit foglalkozni. A cserényre vonatkozólag is csak annyit jegyzek meg, hogy e kérdés Ma d a r a s s y könyve (Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon Bp., 1912.) megjelenésével voltaképp le is zárult. Ami tennivaló akadt, az már csak anyagrendezésre és eredetkutatásra szorítkozott. Lényeges új adatot már aligha találunk, semmitmondó anyag felesleges közlése pedig nem lehet feladatunk.

Bírálatá során Szabó Kálmán többször kifejti, hogy bizonyos állításaimat igazolnom kellene. Készséggel állok rendelkezésére, bár — megkezdésemre — olyan tényeket kíván bizonyíttatni, amelyeket szakirodalmunk már régen megállapított.

A négykerekű szekér kétkerekű taligából való származtatása régóta igazolt, s ezt, ha máshol nem is, a Magyarság Néprajzában is (II. 261. l.)

olvashatta volna, hogy a kül- és belföldi szakirodalmat ne említsem. Az eddigi véleményt elfogadtam, mert így láttam igaznak.

Igazolásra szorul szerintem az a megjegyzésem, hogy „a kaszát a Kiskunságban szénamunkára már akkor is használták, amikor az aratás még sarlóval ment”. Minden etnográfus ismeri azt a tényt, hogy az aratásnak a sarló az ősi eszköze, sőt továbbmenve, azt is tudja, hogy az Alföldön a sarlós aratás általános volt, s csak a múlt század derekán szorult ki. Szabó Kálmánnak a sarló bő irodalmából legalább Györfly István tanulmányát kellett volna szem előtt tartania (Takarás és nyomtatás az Alföldön. Ért., 1928.), bizonyára talált volna kellő alföldi anyagot (3—4. l.), s egy félegyházi aratósarlót is említ, vagy Kiss Lajos tanulmányát (Földművelés a Rétközön. Debreceni Tisza István Tud. Társ. kiadványa V. k., 20. füzet, 20—23. l.); az előbb is idézett Magy. Népr. II. k. 211. lapján szintén figyelemreméltó néhány hasonlótárgyú sor, ha a 245—46. lapokon található irodalomjegyzékre nem is hivatkoznám. Ha ez mind nem elég, és szűkebb pátriánk régi aratási eljárását kell igazolnom, arra is készséggel vállalkozom.

Van a kunszentmiklósi levéltárban egy bérlimitáció 1793-ból (Tj. 134. l.), ebben ilyen adatok olvashatók:

Napszámosság napi száma:

1. Az Búza Irtónak és Kötözőnek Tartással	—	—	—	—	—	7 Den.
4. Kaszásnak Szent Ivány Napig Tartással	—	—	—	—	—	17 „
Kaszásnak Szent Ivány Napig Tartás nélkül	—	—	—	—	—	24 „
5. Gyűjtő Leánynak naponként Tartással	—	—	—	—	—	9 „
6. Aratónak, hogy ha férfi és Jó arató	—	—	—	—	—	17 „
7. Leány és Asszony Aratónak	—	—	—	—	—	15 „

Itt külön van szó kaszálásról és külön aratásról. Az aratásnál a lista külön említi a férfit és külön a leány és asszony aratót. A kaszával bánás kizárólag férfimunka, a sarlózást mindkét nem végezheti, s ez utóbbi esetben a bérkülönbség az azonos műveletet végző különnemű egyedeknél oly kevés (2 dénár), hogy már ezért sem kétséges, hogy itt másra, mint sarlózásra nem lehet gondolni, hiszen az asszony vagy leány kötözők — külön feltüntetve — felényinél is kevesebb bért kapnak. Mindez csak gondolatokat keltett bennem. Teljes igazolás végett az öregeket is vallatóra fogtam, s egynémelyike jól emlékezett vissza nagyszülei elbeszélésére, hogy régen sarlóval vágták a gabonát. Körülbelül a múlt század első harmadáig lehetett visszakövetkeztetni, azon túl már mindig kaszával arattak. Erről a régi mezőgazdasági műveltségről olyanféle képet nyerünk, mint amelyet Gund a Béla mutat be a Boldva-környékről, — mint alföldi peremvidékről, — ahol az ősi eljárások legtovább megőrződtek, tehát sarlóval arattak, s a kinyomtatott gabonát kézi-malmokban őrölték meg. (Ért., 1937. 45—69. l.) Erről ugyan önálló tanulmányt szándékoztam írni, de bizonyítékul ezt a néhány adatot előre közlöm. Erős a gyanúm, hogy Szabó Kálmán Kecskeméten is találna hasonló nyomokra, s így jobban meggyőződhetnék kijelentésem valóságáról.

Bizonyos vonatkozásokban kétségei vannak. Ezek elosztatásához is igyekszem hozzájárulni.

Hihetetlennek látja, hogy a szücsök, timárok legtöbbször pásztorok, különösen juhászok gyermekei közül kerültek ki — azok bántak legügyesebben a bőrrel —, hiszen Szabó Kálmán szerint a virágzó céhrendszer ezt megakadályozta volna. Gondolkozzunk csak. A juhász valóban ügyesen szücsködik, s ha a magáét, komájáét vagy suttyomban másét megvarrja, azt ma könnyebben felfedeznék, mint régen, pedig ma is kontárkodnak. Másrészt, ki tagadja azt, hogy a juhász ne adhatta volna fiát szabályszerűen inasnak? Több szücsfamilia végső fokon pásztorcsaládból származik, s hogy az egykori pásztor fia-unokája céhtag lehessen, vajjon mi akadály állhatott volna útjában? Látszik, hogy a bíráló itt félreértett.

A karikába süített faggyú vagy zsír ősi tartásmódján is kételkedik. Azt mondja, hogy „szerintem“ a *karika zsír* vagy *faggyú* onnét nyeri nevét, mert az anyagát tálban vagy bográcsban hűtötték ki, így lett kerek alapja. Ő inkább azt hiszi, hogy a karika itt a bortermelésnél is használt faedényt, hordót, *karikatát* jelenti. De én nem elgondolásom szerint szoktam valamit megállapítani, hanem anyagom szerint. Ha egyszer jegyzőkönyvek emlegetik, öreg pásztorok tanusítják ezt a kezdetleges és mégis nagyon alkalmas tartásmódot, ugyan miért kényszerítenénk rá egy másik művelődési kör tárgyegyedével való azonosságot.

A süveg csákójára vonatkozólag szintén vannak kétségei, pedig ez már előttem is tisztázott volt. Az eddigi irodalmi anyag csak támogatta jegyzőkönyvi és tárgyi észleleteimet, midőn én is a hasított, lecsüngő karimát neveztem csákonak. Ha mégis kételkedik, Győrfy István nagykun viseleti legújabb tanulmányát ajánlom figyelmébe (Ethn. 1937, 121—123. l.). A Szabó Kálmán által említett egyetlen „csákóra ver“ kifejezés az eddig mondottakat nem gyöngíti meg.

Bírálatában van néhány olyan megjegyzés, amelyeket tudomány-politikai szempontból nem hagyhatunk említés nélkül.

Azt írja könyvemről, hogy a Kiskunság „népies“ állattenyésztésével foglalkozik. Ilyen tollhiba ma, amikor a néprajz tudományosan igazolt fogalmakkal dolgozik, amikor a „népi“ és „népies“ különbségét a nagyközönség is ismeri, föltöttebb sajnálatos.

A másik megjegyzése az, hogy: „A szerző, mint néprajzi tudósaink általában, a primitívség keresésével és kiemelésével több esetben tetszős, de téves képet fest“, és utal a tíz ujjal való fésülködésre és a bagóval kevert lógané élvezetére, mérthogy én ezeket általános érvényűeknek jelenteném ki, holott eszem ágában sem volt. Első megjegyzését minden etnográfus rossz néven veheti, mert a „néprajzi tudósok általában“ ugyan keresik és kiemelik a primitívseget, de nem a tetszetősség kedvéért, ami a hajszolás fogalmát és a meghamisítás lehetőségét zárja magába, de igenis a kultúrbázis alapos megismeréséért. E kérdéssel kapcsolatban a pásztorság öltözködési elsőbbségét Szabó Kálmán semmivel sem igazolja, de nehéz is lenne. Szilaj pásztor épúgy nem gangoskodott a jószág mellett, mint a munkára járó nyomorgó városi zsellér sem. Sok szegény héres-

legény ma is fészülködik a tíz ujjával, mint egykor a félvad szilajpásztor. Történeti síkon mozgó beállításunkkal távolról sem népünk műveletlenségét akarjuk kiemelni, csak az egyszerű életszintet vizsgáljuk, viszont hamis magyarkodás lenne, ha ősfoglalkozású eleinket és véreinket napi munkájukban is ünnepi diszbe öltöztetnénk.

Ezekben kívántam válaszolni a bírálónak. Hangsúlyozom, hogy mint egyetemi intézetben nevelődött nemzedék tagja, különös kritikával kezeltém művem anyagát, de ugyancsak szigorú önbírálattal szűrtem át válaszomat is.

Tóth István.

Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen. Gesammelt und herausg. von Ödön Beke. Soumalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia — Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXXVI. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura, 1938. p. 649.

Beke Ödön már a háború előtt foglalkozott a cseremiszi nyelvvel, s 1911-ben, a Magyar Tud. Akadémia kiadásában megjelent Cseremiszi nyelvtanában (Finn-ugor füzetek 16. sz.) földolgozta az eddigi szövegeket és szakirodalmat. A nagy háború alatt a fogságunkba esett orosz foglyok között nagy számmal voltak nem orosz anyanyelvű, köztük finn-ugor, török, stb. nyelvű katonák is. Nyelvtudósaink éltek ezzel az alkalmmal s különösen a miniket közelebről érdeklő nyelvi rokon foglyok körében nagy arányú tanulmányokat végeztek. Beke Ödönnek, korábbi tanulmányai és érdeklődése szerint a cseremiszi foglyok nyelvének és nyelvében élő hagyományainak tanulmányozása, gyűjtése jutott feladatul. Két és fél évig foglalkozott velük, jegyzett, gyűjtött közöttük gazdag eredménnyel; 281 mesét, mondát és elbeszélést, 580 dalt, 1177 szólást, 658 tájálozkérdést, 1268 babonát s számos egyéb hagyományt és hagyományos szöveget jegyzett össze, természetesen az eredeti cseremiszi nyelven. Ebből a nagy gyűjteményből eddig alig jelent meg némi mutató — ugyancsak külföldi kiadványokban. — most megjelent kötet egész anyagát, 78 mesét, mondát és egyéb elbeszélést egyetlen ember, a wjatikai kormányzóság területéről származó Lebedjev Dániel 35 éves cseremiszi foglykatonára szolgáltatva, aki — úgy látszik — községének, Petrusin-nak született mesemondója volt. A gyűjtés különös szerencséje, hogy Lebedjev eddig ismeretlen cseremiszi nyelvjárásban beszélt, nagy öröme a nyelvtudós Bekének. — Ha a nyelvészeken kívül epikakutatóink is végigtanulmányozzák ezt a pontos német fordítással is ellátott nagy gyűjteményét, nem lehetetlen, hogy olyan közelebbi magyar-cseremiszi népmeséi kapcsolatokot fognak találni, amilyenekre zenekutatóink bukkantak a magyar-cseremiszi zene összehasonlításában.

Nemcsak a szerző, de mi is köszönettel tartozunk a Helsinki-ben székelő Finn-ugor Társaságnak, hogy egy magyar tudós gyűjteményét ilyen pompás kötetben bocsátotta a tudományos kutatás használatára.

Viski Károly.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. ÉVF.

1939. JUL.-DEC.

7—12. FÜZET

Új háztípus a magyar Alföldön

Az Alföld középső részén, főleg Szeged környékén, de attól távolabbra is, a Tisza mentén felfelé Szolnok felé, megfigyeléseim szerint a magyar parasztháznak egy újabb típusa van kialakulóban. Olyan újabb házforma, amely lényegében ugyan csak átmenet egy magasabb fokú háztípusra, de ma már főleg alaprajzában elüt az eddig ezen a vidéken ismeretes háztípustól.

Hazánknak valamennyi parasztháztípusa az ú. n. egysoros alaprajzú házak közé tartozik. Ezt úgy kell érteni, hogy a ház összes helyiségei úgy vannak egymás mellé csoportosítva, hogy soha sincsen egy második sor helyiség az elsővel párhuzamos helyzetben. Nálunk még nem építenek kétsoros parasztházakat, olyant nálunk csak városi házaknál láthatunk. Tőlünk nyugatra, külföldön, azonban már igen régen ismeretes ez az építkezés a földmívelő népnél is.

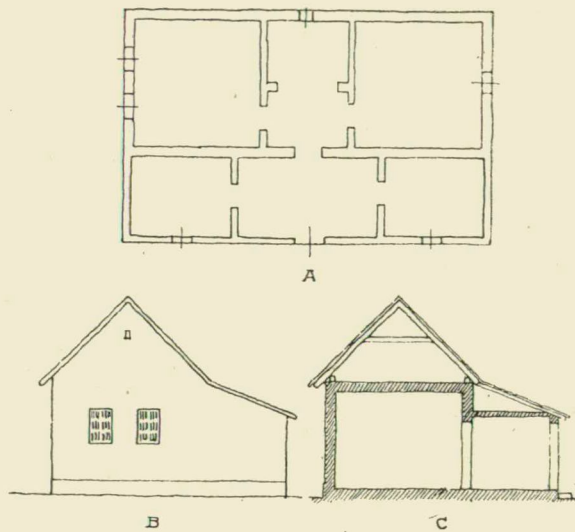
Azt nem kell külön hangsúlyozni, hogy ez az egysoros lakóház bizonyosfokú kezdetlegességet jelent. Nem mindig az anyagi eszközök hiánya magyarázza ennek a háztípusnak az elterjedését. Láttam kétsoros, sőt emeletes öt- és nyolcszobás parasztházat az Alpokban, pedig a gazdájának nem volt csak egy kis burgonyaföldje és tehéntenyésztése a havasi legelőn, ellenben láttam százholdas alföldi parasztgazdát búzatermő földön, aki egysoros házának két szobájában lakott egész nagy családjával.

Az egysoros ház építése mindenesetre kevesebb pénzbe és kevesebb munkába kerül. Legtöbbször külön mesterember sem kell a felépítéséhez, elvégzi ezt a gazda maga, háza népével vagy szomszédok, rokonok segítségével. A kétsoros házat viszont csak képzett mesterember tudja felépíteni. Szóval az egysoros ház építése könnyebb technikai feladat, mint a kétsorosé, amely nemcsak több és jobb építőanyagot, hanem főleg bonyolultabb tetőszerkezetet igényel.

Az Alföldön úgy látszik most kezdődik egy olyan fejlődési folyamat, amely a magyar parasztházat is a kétsoros házak csoportjába fogja átvezetni. Tudomásom szerint ez az első kísérlet ezen a téren. Ez az új háztípus nem a véletlennél kö-

szöni a létrejöttét, de azt sem lehet mondani, hogy egy-egy ügyesebb ember vagy építőmester tudatos kitalálása. Ez a háztípus szerintem egészen magától alakult ki, lassú fejlődési folyamatnak az eredménye. Hogy éppen Szeged szélén keletkezett, ennek is megvan a maga oka; t. i. az, hogy egyrészt itt voltak meg a fejlődés előzményei, másrészt a városi építkezés hatása. Ezek hozták létre ezt az új háztípust. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem a városi ház hatása volt ebben a döntő.

Mint említettem, Szeged külső szélén, ott ahol a földművelő lakosság házai sorakoznak, de leginkább a város szélén épülő

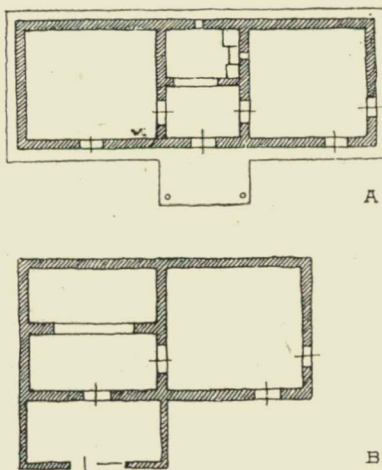

1. ábra.

és a várcsnak nem nagy díszére váló új telepeken, olyan házakat kezdenek építeni a parasztagdák, de egyéb szegényebb emberek is, amelyek formájukra ugyan az általánosan elterjedt egy-soros, háromosztatú háznak felelnek meg, de meg vannak toldva még egy második sorbeli, bár a többinél keskenyebb helyiséggel, s így ezek voltaképpen kétsoros lakóházak. Ez az új traktus a ház belső oldala előtt huzódik és szükség szerint leginkább három kisebb helyiségre van felosztva. A középső helyiség amolyan belépő vagy előszobaféle, ettől jobbra-balra pedig egy-egy kisebb szobácska vagy kamrácska van. Ez a felosztás azonban nem tipikus. Az új traktusnak a belső beosztása a legkülönbözőbb, mindig az egyéni szükséglet szabja meg az egyes helyiségek számát és elrendezését. Ebben még nem alakult ki határozott és egységes típus (1. ábra, A).

Ez a házforma tehát a l a p r a j z b a n ugyan teljes két-

soros ház, felépítésben azonban nem az. Ezt már a tető külső alakja is elárulja, de még jobban a szerkezete. Azért nem teljes értékű kétsoros ház ez, mert az új sorbeli helyiségeknek három befoglaló fala alacsonyabb a ház többi falánál s ha az új sornak mennyezete van, akkor az mindig alacsonyabb a ház többi helyiségeinek mennyezeténél. A fedele sem egységes szerkezetű. A fedél tulajdonképpen a régi egysoros ház fedele, amely a ház két régi főfalán nyugszik, az új helyiségek felett pedig csak a régihez hozzátoldott fél fedél van. Utólagos házbővítésnél ez egészen természetes, de ugyanúgy csinálják egészen újonnan épített házaknál is. (1. ábra, C).

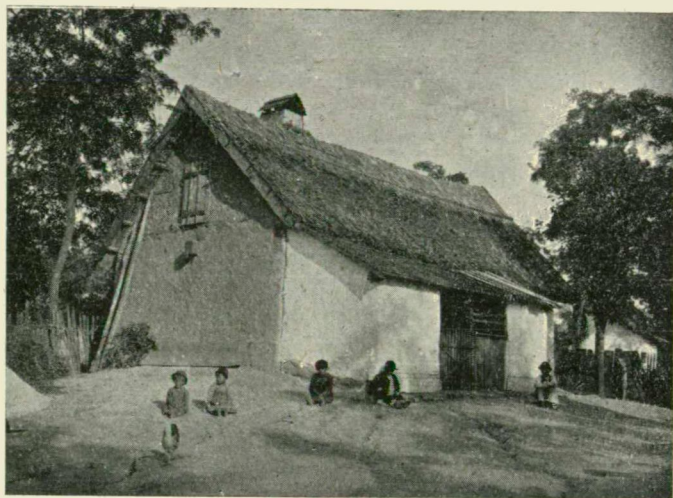

2. ábra.

A háztípus kialakulásának, illetve létrejöttének oka egészen világos. A régi egysoros ház valóban szűk és kicsi már. De hosszában való hozzátoldás, újabb helyiségek hozzáépítése, mint más vidékeken, itt az Alföldön nem igen szokásos. Legtöbbször azonban a háztelek csekély mélysége sem engedi meg az ilyen irányú házbővítést. De egyelőre nincs is szükség egyenlő értékű házrészekre, azaz a régivel egyenlő széles és magas helyiségekre. Ezért választják a házbővítésnek ezt az olcsóbb módját. Főleg azért olcsóbb ez a megoldás, mert a tetőszerkezet rövidebb és gyengébb fából készül, mint a kétsoros háztetőszerkezetnél.

Közelfekvő volna a gondolat, hogy az új háztípusnak ez a bővítése a hossz tornác ből fejlődött. Hiszen tudjuk, hogy vannak vidékek, ahol a ház hossz tornácából elrekesztenek egy-egy darabot s abból kamarát alakítanak. Voltaképpen ezek is

kísérletek a kétsoros háztípus kifejlesztésére, de valamennyi meg is reked ennél az első lépésnél és nem fejlődik tovább. A szegedi példa azonban más, mert más a kiindulása. Ez a házbővítés ugyanis nem a hosszturnából indult ki, hanem az ú. n. *ereszet*-ből v. *eresz-aljából*. Tudjuk hogy az Alföldön van olyan háztípus, amelynek még nincsen hosszturnáca, hanem e helyett az ajtó előtt olyan kisebb nyitott előtere van, amelyet két oszlopon nyugvó féltető fed be. Ez rendesen valamivel mélyebb a hosszturnác szokásos szélességénél. Ennek a keletkezését és fejlődését a szegvári házban ismerjük Bartucz Lajos leírásából (Népr. Ért. XI. 40.). A régibb szegvári házakon nem volt tornác,

3. ábra.

de a pitvar előtt körülbelül két méternyire kieresztették a tetőt s ennek a kieresztett tetőrésznek a külső két sarka alá oszlopot állítottak. Így jött létre a pitvar előtti *kis ereszet* vagy *gádor*, mely a tipikus szegvári háznak egyik legfőbb jellemző saját-sága. (2. ábra A). Ez a kis ereszet, a háztető közvetlen folytatása lévén, igen alacsony. Idővel a kis ereszetet körülkerítették s a belső két sarka alá is oszlopot állítottak.

Egy másik formája ennek a kis ereszetnek megvan még ma is a Szegeddel szomszédos Tápé községben. Tápén ezt a kis ereszetet már körülkerítik a házfalnál vékonyabb vályogfallal. (2. ábra B. és 3. ábra). Hogy ez még nem teljes értékű és nem zárt helyiség, mutatja az, hogy elől jó darabon nyitott, a kis lécajtó mellett még egy kis darab léckerítés is elfér a nyílásban. De ez mindenesetre átmeneti alak a szegvári teljesen nyitott

eresztet és a szegedi teljesen körülzárt ugyanilyen rendeltetésű helyiség között.

Egészen bizonyos, hogy ez a tápéi félig zárt eresztéféle volt az előmintája vagy kiindulása a mi új háztípusunknak. Nem véletlen, hogy ez az új háztípus például Szegeden éppen a Tápéval szomszédos városszélen fejlődött ki. Az itt már téglából épített újabb házakon először ugyanolyan ereszteteket építettek, mint Tápén. Természetesen már nem olyan kezdetleges alakban, mint ott. Hol a ház udvari oldalának középső részén van ez az eresztészerű bővítés (4. ábra), hol az utca felé eső ház-

4. ábra.

vég, vagy a másik házvég előtt. De ezek csak előzmények. A háztípus akkor alakult ki teljesen, amikor ezt a toldalékot a ház egész hosszán végig vitték. (5. ábra). Most ujabban már csak ilyen házakat építenek.

A ház belső beosztása már nem olyan egységes, mint a külső felépítése. Említettem már, hogy a helyszükség kényszeríti az embereket erre a házalakra. Mivel azonban ez a helyszűke különféle eredetű, a megépített újabb helyiségek is különféle rendeltetésűek. Előfordul az is, hogy kettős lakóháznak építik, azaz két családnak. Ebben az esetben két bejárata van a háznak. (5. ábra.).

Ennek az újabb háztípusnak az eredete és fejlődési menete tehát nézetem szerint egészen világos. Először volt a hossztor-nácnélküli ház, az ajtó feletti erősen kihúzott eresztettel (Szegvár); azután körülkerítették, ill. körülfalazták a két oldalon (elől nyitva maradt), ez a tápéi típus; harmadik fejlődési fok az, amikor ezt a körülfalazott eresztetet elől is befalazták, csak ajtónak, esetleg ablaknak való nyílást hagyván. Negyedik és végső fokon pedig végig húzták a toldalékot a ház egész hosszán.

Az új háztípus, mint említettem, nemcsak Szeged külvárosában (Somogyi-telep), hanem a szegedi tanyákon is kezd elterjedni, de a Tisza mentén felfelé, Mindszent, Kunszentmárton, Ujkécske környékén a tanyavilágban, sőt Cegléd városszélén is lehet ilyen szerkezetű házakat látni. Azt lehet mondani, ha ezeken a vidékeken új házat építenek a szegényebb emberek, már csak ilyen típusú házat készítenek.

Ezzel aztán megszületett a kétsoros parasztház a magyar Alföldön is. Ámbár teljes értékűnek még nem lehet mondani, legfeljebb csak amolyan pseudo-típusnak. De mindenesetre

5. ábra.

fontos az a körülmény, hogy nem idegen hatás eredménye, hanem eredeti magyar fejlemény.¹

Cs. Sebestyén Károly.

(*Deutscher Auszug.*) — Ein neuer Haustyp auf dem Alföld. — In unseren Tagen lassen sich die Anfänge zur Ausbildung eines zweireihigen ungarischen Bauernhauses beobachten. Den Ausgangspunkt bildete die Um-mauerung des Vordaches; dieser Zubau hat dann allmählich die ganze Längsseite des Hauses eingenommen. Dieser neue Haustyp ist also eigentlich noch kein vollwertiges zweireihiges Haus; denn heute hat noch die ganze Konstruktion der Neubauten diesen Typs einen vollkommen zubauartigen Charakter (vgl. die Abbildungen).

¹ Az 1. és 2. ábra szerző rajza, a 3. ábra a Szegedi Városi Múzeum fényképe, a 4. és 5. ábra szerző felvétele.

Rostaforgatás és rostavetés

A tolvaj kitudásának igen régóta ismert és gyakorolt módja a rostaforgatás; de nemcsak a tolvaj kitudásának, mert pl. Lengyeltótiiban arra is kérdezősködnek, hogy hol van a lopott tárgy, — Ópályiban, az Ormányságban és Kármán szerint a rosta a tolvaj lakásának az irányára is rámutat, — a Nyírségben a szemverőt és tejelvivőt, Ópályiban az ember haragosát is megnevezi, — Faludi Ferenc szerint álmot fejt, — Kisvárdán a születendő gyerek nevét tudakolják tőle, — Göcsejben a leány a „szeret, nem szeret“-re kér feleletet, s végül Dunaszentgyörgyön a leány férjhezmenésének évét (1—2—3-év múlva) is megmondja; Luby Margit szerint „jövendölésre is fel lehet használni a rostát“, de ez a feljegyzés épp olyan üres, mint 1767-iki párja: „varázsló jövendölés: rostát forgatni a titkos dolgoknak kinyilatkoztatására“.

Rosta helyett szita is használható, Nagygécen pedig a kinyitott ollót, az imakönyv lapjai közé tolják, erősen átkötik a könyvet, hogy az ollót szorosan fogja, és a Dunántul némely helyén vastag szegcsavar helyettesíti a rostát. A rostának Ötteenyiszigeten újnak, Kisvárdán lopottnak kell lennie, Lengyeltótiiban pedig olyannak, amely 3 karácsnyestén az asztalon állott.

Adataink közül csak kevés jelöli meg a rostaforgatót. Altalában — ugylátszik — asszonyok, a Vas. Ujság szerint s az Ormányságban azonban maga a károsult, Kármánnál és a Balaton vidékén a gazdasszony, a Szilágyságból, a Nyírségből és Tiszaroffról, meg boszorkánypereinkben külön tudósasszonyt említenek, s a Délvidéken maga a gyanúsított a rostátartó, — Csekelakán, Porcsalmán, a Nyírségben, Abádszalókon, Nagymaroson, Dunaszentgyörgyön ketten tartják az olló egy-egy szárát, és Göcsejben, Csallóközön, a palócoknál és Potyondon ez a két személy csak asszony lehet, Lengyeltótiiban pedig két szűz lány.

Tiszakeszin, Ötteenyiszigeten s a Vas. Ujs. szerint a forgató a gyanúsítottak körének közepén áll, a Balaton mentén a körreállított családtagok, Szabolcsban pedig asszonyok helyettesítik a gyanúsítottakat; a többi adat a jelenlevőkről nem ad felvilágosítást.

Az ollóra vonatkozó feljegyzéseink azonban már igen homályosak. Ollóra teszik a rostát, mondja a Vas. Ujs. s egy aszalói adat, — ollóhegyére szurják Barsban és Szendrőn, — ollót szurnak a rostába Gömörben, Egerben és Kármán szerint, — beleütik az ollót a rostába a Balaton vidékén, — csak az olló félszárát szurják be Kisvárdán, Szabolcsban és Tiszaroffon, s épp ily homályos az aradmegyei adat is: az olló bal hegyes végét a rosta felső szélébe, — s az érsekkétyi és göcseji, hogy az ollót a szita kérégebe szurják.

Aztán a rostát az olló gyűrűjébe, még pedig Kisvárdán a szabadon álló szár gyűrűjébe dugott bal nevetlenújjukkal (Aradm.), a balkéz valamelyik ujjával (Tiszaroff), a gyűrű alá helyezett gyűrűsújjukkal (Érsekkéty, Kisvárdá) felemelve meglökik, vagy mozdulatlanul tartják; az előbbi esetben a rosta megállásával, az utóbbiban megmozdulásával felel a feltett kérdésre. A rosta tehát nem perdül, nem forog, hanem csak jobbra-balra billen, még akkor is, ha a két oldalszárnycsúcs szétnyitva üt a kávába, s az ollót is két egyén tartja jobb vagy bal hüvelyk (Palócság), mutató (Nyírség, Göcsej), középső (Nagymaros), gyűrűs (Csallóköz, Dunaszentgyörgy, Lengyeltóti), kis (Porcsalma, Potyond) ujjával, ujjja begyén vagy hegyén. Ellenben Tiszakeszin az ollót a rosta drótszövetének közepébe szúrják, a Délvidéken a gyanúsított középső ujjára, Opályiban egy földbeszúrt fa végére és Szilágymegyében egy orsótengegyre helyezik, s így forgatják meg.

A rostába néhol még könnyebb-nehezebb tárgyakat is tesznek, pl. Kisvárdán fésűt, Porcsalmán 9 darab forgácsot, fésűt és keféket, a Nyírségben imakönyvet, fésűt, kulcsot, vagy hétféle különböző tárgyat, Tiszaroffon pedig zsoltárt, szappant és fésűt.

Lengyeltótiiban az ollót tartó két szűz lány előbb letérdepelve hárminc Miatyánkot mond sz. Péter és sz. Pál tiszteletére. Azután a rostátartás vagy forgatás közben neveket sorolnak fel, s amelyiknél a rosta megmozdul vagy megáll, az a bűnös. Lehet azonban, hogy ez a pusztán névfelsorolás megint csak hiányos feljegyzés, mert a teljesebbnek látszó szövegbe foglalják a kérdést, még akkor is, ha nevet említenek. S e kérdésben mindig sz. Péterhez és Pálhoz fordulnak, mutassák meg, „ki lopta el ezt, meg azt“, merre lakik a tolvaj, vagy feleljen a feltett kérdésre. Ahol pedig a szövegben nevet is említenek, ott ezt mindig a „ki“ helyébe teszik. Néhány helyen a szöveg párbeszédes. A Csallóközben és Porcsalmán az egyik ollótartó állítja, a másik pedig tagadja a fel nem említett tolvajságát, Luby Margit szerint pedig mindakettő „fogadja“ (?)

Az összeállításból könnyű belátni, hogy a sok adat ellenére is mennyire hiányos a több száz év óta ismeretes rostaforgatás ritusa. A gyűjtőnek semmiképp sem szabad felületesnek lennie, mindent látnia kell, és mindent le kell írnia úgy, hogy elbeszélése elképzelhető s lerajzolható legyen.

Egészen más a rostavetés; tulajdonképpen csak két adatunk van rá, mert az 1715-iki felsőbányai boszorkánypör s egy hajdúböszörményi adat csak éppen nevét említi. Ötvenyészigről így szól leírása: „összehívták a szomszéd gyermekeit, körbe állították őket s rostát forgattak a kör közepén; aki elé a rosta gurult, az a bűnös“, — Dunaszentgyörgyön pedig a gazda kimegy az udvar közepére, megpörgeti a rostát és maga elé dobja; amerre perdül, arra kell a tolvajnak lennie. Mindakét mód teljesen érthető,

érdekes volna azonban ismernünk, hol tudnak még másutt is a rostavetésről.*

Szendrey Zsigmond.

(*Deutscher Auszug*) — Das Drehen und der Wurf der Reiter dient meist zur Erforschung des Diebes. Dieser abergläubische Brauch ist aus vielen Teilen des Landes bezeugt; sein Ritual ist uns infolge der mangelhaften Beschreibungen doch nicht genau bekannt.

A szláv és német ch magyar megfeleléseinek kérdéséhez

Gömör megyében, Rimaszombattól északra találunk egy *Rahó* nevű falut, amelyet a tótok *Hrachov* néven ismernek. A magyar névalak nyilván ebből a tót névből származott, olyanformán, hogy a kevésbé hangzós *h* az erősen hangzós *r* előtt eltűnt; a magyarok esetleg észre sem vették, hogy az *r* előtt a tótok még egy más hangot is ejtenek ebben a névben, bár az sem lehetetlen, hogy a *h* csak a magyarok beszédében tűnt el. Mivel a mai tót *h* korábbi *g*-ből származott, kétségtelen, hogy a magyarok ezt a nevet legkorábban a tót *g* > *h* hangváltozás után, vagyis 1200 körül vehették csak át, mert hisz korábbi átvétel esetén *Grahó* vagy *Garahó* volna ennek a falunak mai magyar neve.¹ — Ugyanebben a korban kerülhetett a magyarba a borsodvármegyei *Radistyán* falu neve is, amelynek a *h*-s alakja még egy 15. századi oklevélben is előfordul (esetleg az okleveles adat a név egykori tót ejtését örököltette meg).²

A *h*-nak erősen hangzós mássalhangzó előtt való eltűnése könnyen érthető folyamat, amely más nyelvekben is megfigyelhető: hasonlóképpen tűnt el például okáért a germán *x* > *h* a németben *l*, *r*, *w* előtt. — A magyarban arra, azt hiszem, példát nem is lehetne találni, hogy a *h* nyelvünk tót jövevényszavaiban és -neveiben *l*, *r* vagy *m* előtt megmaradt volna. Arra viszont tudomásom szerint³ egyetlen egy eset sem isme-

* Az idézett adatok lelőhelyei: 1767-ből Nyr. 5:210. Faludi Ferenc Nyr. 1:125. Ethn. 37:142. Kármán 98. Vas. Ujság 1858:179. Lázár: Alsófehér vm. 570. Felsőbánya 1715. Hazánk 1887:301. Komáromy 261. Nagybánya és Vid. 1879. okt. 14. Ökörítő sgy. Potyond sgy. Ópályi sgy. Porcsalma Ethn. 2:301. Luby Margit könyve 159. Szilágyi. Erdély népei 4:12. Szabolcsm. 169. Kisvárdai sgy. Tiszakeszi Abafi: Figyelő 2:2:209. Tiszaróff Ethn. 8:450. Aszaló sgy. Szendrő sgy. Aporka sgy. Abádszalók Nyr. 9:560. Hajduböszörmény Vas. Ujs. 1860:31. Aradm. Somogyi 3:344. Délvidék Ethn. 10:310. Barsm. 153. Gömörm. Ethn. 7:374. Palócság Ethn. 5:192. Eger Ethn. 18:150. Pusztapat sgy. Érsekéty Esztergom vm. mon. 86. Csallóköz Uj M. Múzeum 1851. 2:497. Nagymaros Honderű 1845. 2:180. Öttevényziget Vas. Ujs. 1864:88. Dunaszentgyörgy Ethn. 40:192. Dunántúl Ethn. 9:234. Jankó: Balaton 422. Lengyeltóti Ethn. 8:444. Ormánság Ethn. 43:163. Gönczi 206.

¹ A név a szláv *grachō* „bab” szó származéka és jelentése „babos”.

² A név tulajdonképp a szláv *gradō* „vár” szó származéka.

³ Sajnos, csak tudomásomra hivatkozhatom, nem pedig a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tudományos feldolgozására. Ilyesmire t. i. még mindig nincs, és így ezek tekintetében még mindig Miklosich elavult jegyzékére vagyunk utalva; derék és rettentően szorgalmas szlavistánk ugyanis a orosz nyelvek szerint — nem csekély buzgalommal és kitartással, de nem minden eredmény nélkül. — elsősorban is ennek a műnek meg-

retes, hogy a szláv *ch* a magyarban *r*, *l* és *m* előtt elenyészett volna. (Ide tartozó szavak és nevek például: *haraszt*, *horvát*, *Haram*, *Herestyén*, *Haracsány*, *Herény*, *Haláp* stb.) Ennek nyilván az a magyarázata, hogy a magyarban a *x* és az utána következő erősen hangzós mássalhangzó között még a *m*, *x* > *h*-hangváltozás előtt kifejlődött egy ejtéskönnyítő magánhangzó. úgyhogy az *r* és *l* mássalhangzók előtt ezeknél a magyarban laryngalis *h* tulajdonképp sohasem is volt.

A *x* hangot a régiségben rendszeresen *h*-val, pontosabb jelölési mód szerint pedig *ch*-val irták. Mivel pedig a fentebb előadottak szerint a *h* hang a magyarban *r* és *l* előtt szökezdethen elenyészett volna, a *h* betű a régiségben *r* és *l* előtt nyilván a *x* hang jelzésére szolgált; olyan esetekben t. i. amikor az illető névben ma a szökezdő laryngalis *h* után magánhangzót találunk az utána következő *r* vagy *l* előtt. Ha tehát a vasmegyei *Herpenyő* patak 1217-ben *Hrepyna*-nak van írva, akkor igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *H* betű ebben az 1217-i névalakban még a *x* hang jelzésére szolgált. Ugyanaz teendő fel a *Haláp* név Várad Reg.-beli *Hlap* alakváltozatának *h*-járól is (ez utóbbi név kétségtelenül a szláv (*Chlap* névből származott).

Hogy a magyarban a *x* > *h*-hangváltozás a XII. század második felében még nem következett be, azt azonban a legvilágosabban a *Hernád* folyónévnek német *Kunnert* alakja tanúsítja. A németek ugyanis ezt a folyónevet a magyaroktól legkorábban a XII. század második felében vehették csak át, mert hisz előzőleg nem voltak még német telepések a Hernád mellékén. A német *k(h)*- ~ *m*. *h*-megfelelés ezek szerint azt tanúsítja, hogy a magyarok a *Hernád* nevet a XII. század második felében még *x*-val ejtették, mert hisz talán még nagyhírű pesti phonologus szaktudósaink sem lesznek hajlandók majd feltenni (bár egy kis merészségért ők nem szoktak a szomszédba menni), hogy a németek a laryngalis *h*-t valaha is *kh*-val (írva *k*) helyettesítették volna.

A fentebbiek szerint „az adatok világánál” — hogy, Kniezsa István egyik legújabb cikkének szavait idézzem — egyáltalán nem bizonyult „apriorisztikus, minden bizonyítékot nélkülöző üres állításnak” az a feltevés, hogy a magyarban a *x* > *h*-fejlődés szökezdethen a XII. és XIII. század határán mehetett végbe.⁴ Ő t. i. most amellett kardoskodik, hogy a *x* > *h*-fejlődés a magyarban már jóval korábban következett volna be. Az olvasó azonban az előzőekben meggyőződhetett, hogy igenis vannak bizonyos adatok, amelyek feltevésünket igazolhatják, bár azok Kniezsa számára semmiesetre sem világítottak, mert különben talán velem szemben mégis óvakodott volna az idézett erőtől és magabizástól duzzadó nyelvezettől.

Ilyenformán nyilvánvalóan nem lehet jelentőség nélkül való az a körülmény sem, hogy a mai magyar *h*-nak megfelelő hangot az emlékekben gyakran találjuk *ch*-val írva; szökezdethen körülbelül a 13. század közepéig, szóbeliséjében pedig talán a 16. századig. Az oklevelek írói ezzel a jelöléssel esetleg azt akarták feltüntetni, hogy a magyar szavakban előforduló *h*-féle hang különbözik a latin szavakban ejtett *h*-tól; az ilyen magyar szavakat tartalmazó latin oklevélszövegben előforduló *h*-kat ugyanis az íródéakok már egyáltalán nem irták *ch*-val, így tehát a magyar szavak *ch*-s írását semmiképp sem lehet Kniezsával értelem nélkül való írási sajátosságnak tekinteni. Ebben a tekintetben számomra talán mégis a

nem írásával igyekeznek tudományos érdemeket szerezni. . . A magyar tudományos közönségnek ilyenformán, úgylátszik, nyelvünk szláv jövevényszavait illetően már csak abban lehet reménykednie, hogy egyszer egy tót, cseh vagy délszláv tudós mégis csak elszánja majd magát ennek a magyar tudományos szempontból igen nagy fontosságú műnek a megírására.

⁴ V. ö. Kniezsa, *Kór* szavunk eredete (MNy. XXXV. 201—4.).

legegyszerűbb lesz, ha magára Kniezsára hivatkozom. Ő ugyanis 1928-ban még így nyilatkozott erről a kérdésről: „Bizonyos azonban, hogy a *ch* általában *x* hangot jelöl, mert gyakrabban csak a XI—XII. században fordul elő. A XIII. században kiszorítja a *h* betű, ami hívem visszatükrözi a beállott $x > h$ hangváltozást”.⁵ Így tehát az a körülmény, hogy valamely íródeák egyszer valahol tévedésből *nihil* helyett *nichil*-t talált leírni (én ilyesmit még nem láttam), amire Kniezsa legújabb cikkében a iorrás megnevezése nélkül hivatkozott, még egyáltalán nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a magyar szavak *ch*-s írásában bizonyos hangjelölési céltudatosságot ne lássunk.

A *x* hangnak pontosabb jelölésére az íródeákat a XI—XIII. századokban a magyar nyelvnek akkori hangrendszere is készíthette. Az ómagyar nyelvben ugyanis, amint ezt itt a közelmúltban kifejtettük, a *χ* hangon kívül a finnugor alveolaris *š* és *s* fejleményeképp legalább is szókezdeti helyzetben a laryngalis *h* hang is megvolt, amely azonban körülbelül a $x \rightarrow h$ hangváltozással egyidőben elenyészett (V. ö. NNy. XI. 13.). Ha a *h* hang nem lett volna meg az ómagyarban is, akkor a hangrendszer ezen hiányossága a magyarországi latin emlékek írási sajátosságaira is szükségszerűleg kihatással lett volna. Ebben az esetben ugyanis a latin *h* a magyarok kiejtésében elenyészett volna, aminek következményeképpen a magánhangzós kezdetű latin szavakat minduntalan *h*-val írták volna, a *h*-s kezdetűeket pedig *h* nélkül. Ilyes hibákat azonban a magyarországi latin szövegekben — valószínűleg az olaszországi latinság írásmódjának behatolásaként — csak el-elvétve találunk.^{5a}

*

Az előadottakon kívül Kniezsa cikkében még két kissé meglepő phonológiai (?) tanítás is olvasható. Szerintem ugyanis a magyarok az idegen szavakban a *x*-t akkor is helyettesítették már *k*-val, amikor nyelvünkben minden helyzetben kétségtelően megvolt még a *χ*. Továbbá egy füst alatt azt is hirdeti, hogy újabb korban a magyarok az idegen *x*-t nemcsak *k*-val, hanem *h*-val is helyettesítették.

Lássuk már most ezt a két tanítást egy kissé közelebről is az adatok Kniezsa-féle világánál!

„Hogy az idegen nyelvi *χ* hangot az ó-magyarban is helyettesíthették *k*-val”, Kniezsa szerint „világosan bizonyítja a *käliz* népnév.” Ez a népnév orosz és byzanci forrásokban ugyanis következetesen *χ*-vel van írva. — Ez a „bizonyíték” kétségtelenül pompás volna a Kniezsa-féle tétel szempontjából, ha valaki azt is igazolni tudná, hogy az ómagyarok a *käliz* népnevet az oroszok vagy a byzanciak révén ismerték meg. Ennek bizonyítására azonban még Kniezsa sem mert vállalkozni. . . Mert hisz a magyarok ezt a népnevet például törökök révén is megismerhették, már pedig a törökben szókezdetben nincs *χ*; így tehát az esetleges eredeti szókezdeti *x*-t ennél a névnél a törökök is *k*-val helyettesítették volna.⁶ De minden-

⁵ V. ö. Kniezsa István: A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928, 23—24 l. — Talán helyes volna, ha szerzőnk egyszer tájékoztatásunkra esetleg jegyzékbe foglalná, hogy korábbi dolgozatainak mely állításai tekintendők „apriorisztikus, minden bizonyítékot nélkülöző, üres állítás”-nak.

^{5a} Az ómagyar korban tehát a *χ* és *h* hangokat általánosan *h* betűvel jelölték: ugyanígy a németeknél is; ezért ez az írási sajátosság is nyilván tőlük — és nem az ófranciától — került mihozzánk.

⁶ Németh Gyula őstörténeti elképzelései érdekében fel szeretett volna ugyan fedezni a törökben is szókezdő *x*-t, sőt valami *k* → *x* hangváltozást is; e feltevései azonban „az adatok világánál” neovámberista lidércfénynek bizonyultak.

esetre első sorban is e név etymológiájával kellett volna Kniezsának benünket megismerteti, ha t. i. a *káliz* népnevet, hangtörténeti bizonyítékként akarta felhasználni: azt hiszem, ez még a legszerényebb módszerbeli követelmény volna, amelyet a szerzőnk számára annyira világosnak látszó „bizonyíték”-kal szemben támasztanunk kell. T. i. még az sem tekinthető teljességgel kizártnak, hogy orosz és byzanci forrásokba ez a név egy olyan nyelv közvetítésével került, amelyben *k* > *x* hangváltozás következett be: ilyen nyelvek ugyanis vannak a Kaukázus mellékén.

A *káliz* népnév tehát a Kniezsza-féle tétel szempontjából „bizonyíték”-ként még csak szóba sem jöhet. Aki persze erőnek erejével keresi egy tétel igazolására a nyelvészeti bizonyítékokat, az sokszor találni is vél ilyesmit. Így járt Kniezsza is. Ő t. i. tétele igazolására a *káliz* néven kívül még azt a körülményt is felhossa, hogy magyar emlékekben az idegennyelvi *x* helyén a *h* mellett néha *k*-t is találunk. — Az első hiba ennél az újabb „bizonyíték”-nál, hogy nemcsak idegennyelvi, hanem magyar nyelvű *x* helyén is találunk az emlékekben a *h* mellett néha *k*-t is. Ezt Kniezsza fentebb is idézett helyesírási értekezéséből volt alkalmam megtanulni. A tihanyi alapítólevélben például egy esetben *humuc* helyett *kumuc* van írva, P. mesternél pedig *zyloch* helyett *ziloc* névalakot találunk stb. Így bizony igazán „nem lehetetlen” Kniezsza szavaival élve, „hogy sok esetben egyszerű íráshibával van dolgunk”. Ez bizony így van . . . Sőt bizonyos körülmények figyelembevételével ennek az íráshibának létrejöttét is megvilágíthatjuk. Tudjuk, hogy az okleveleket a középkorban diktálásra szokták leírni; azt pedig szintén Kniezsza említett értekezéséből voltam szerencsés megtanulni, hogy a régiek a *k*-t különösen velaris hangok vagy mássalhangzók előtt vagy pedig szóvégben *ch*-val is szokták írni. Így tehát az emlékeinkben például többször előforduló *Tikon* névalak egyáltalán nem tanúsítja azt, hogy ezt a nevet valaha is így ejtették volna, hanem csak azt, hogy a diktáló clericus hibásan olvasta el a *Tichon* névalakot, aminek következtében az író clericus természetesen hibásan írta le. Más hasonló esetekben pedig ugyanazon név vagy szóalak kétszeri átvételéről lehet szó. Így például, ha a tót *Chlevany* falut ma *Klivény* néven ismerjük és nem *Helvény* néven emlegetjük, mint a régiek. — A kétszeri átvétel lehetőségére Kniezsza — úgylátszik — még csak nem is gondolt.⁷ Ezek szerint Kniezsának ez utóbbi „bizonyíték” is csak erőszakolt mondavaccinált ürügy, s így mint bizonyíték teljesen értéktelen.

Mindezekre a feltevésekre Kniezsának azért volt szüksége, hogy a magyar *kór* szót a szláv *chvorō*-ból származtathassa. De kérdeznünk kell, vajon miért kellett Kniezsának ezen etymologia érdekében a szláv *ch* ~ magyar *k*- megfelelést erőszakolnia, amikor talán sokkal egyszerűbb lett volna annak feltevése, hogy ez a szó esetleg csak a magyar *x* > *h*-hangváltozás után került nyelvünkbe. Vagy talán ennek a feltevésnek valami másnemű chronologiai nehézségei volnának?

Kniezsza szerint a szláv *chvorō*-ból **kovor* > **koor* fejlődésen keresztül lett volna a magyarban *kór*. Csakhogy valami régi **kovor*-ból ép úgy nem fejlődött volna *kór*, mint ahogy például régi *lovos*-ból sem lett *lós*. De miért is tűnt volna el a *v* a **kovor*-ból és maradt meg a *kavar*, *kever*, *csavar*, *kövér*, *kovács*, *rovás*, *rövid* stb. szavakban? Egyáltalán hogyan lehet azt még csak elképzelni is, hogy egy szótagkezdő, erősen hangzós mássalhangzó csak úgy szörén-szálan eltűnjék egy szóból. Persze ezen ellenvetéssel szemben Kniezsza diadalmasan hivatkozhatnék arra, hogy a „kétségtelen adatok világánál” (ez tulajdonképp a Gombocz-Melich-féle nyelvészeti formalizmus módszere és kifejezősmódja!) ez a képtelenség is valószínűnek látszik, aminthogy hivatkozott is Kniezsza egyebek között *Zólyom*, *Szóród*, *Szódó* nevek tanuságára. Ezekben a nevekben ugyanis a mai ma-

⁷ „Westungarn im Mittelalter” című tanulmányomban helynevek kétszeri átvételére Nyugatmagyarországra vonatkozólag egész sereg példa található.

gyar hosszú *ó* szláv *vo* hangkapcsolatnak felel meg (pl. m. *Zólyom* ~ tót *Zvolen*). Csakhogy ez a hosszú *ó* a magyarban nem úgy származott, ahogy azt Kniezsa a Gombocz-Melich-féle nyelvészeti formalizmus módján elképzelte, mert bizony a szl. *Svorad* > m. **Szovorad* alakból nem **Szoorad* lett volna a magyarban, hanem a **Szovorad*-ból a Horger-féle két-nyílt-szótagos hangtörvény értelmében **Szovrad* származott; így tehát a mai *ó* ebben a névben korábbi *ou*-ból fejlődött. — A *Szórád*-féle példát csak azért említettem, mert Kniezsa is ezt a nevet csillagozta ki — hibásan. Sokkal megfelelőbb lett volna ugyanis a *Zólyom* név fejlődésének példájára hivatkozni; e név tekintetében t. i. a „kétségtelen adatok világánál” is meggyőződhetik az ember arról, hogy P. mester *Zouolun*-ját 1237-ben már *Zoulum* néven emlegetik, vagyis hogy a legrégebb magyar névalakból a második *o* esett ki, nem pedig a *v*. Mivel pedig Kniezsa **kovor*-jából a második *o* soha ki nem esett volna, az általa feltételezett **kovor* > *kór* fejlődést képtelenségnek kell mondanunk.

A szláv *chvorō* > m. *kór* származtatás érdekében már több joggal hivatkozhatunk Kniezsa a *Naszód* névre, amely t. i. szláv *Nasvod* személynévből alakult. Ez tehát azt tanúsítja, hogy a szláv *vo* hangkapcsolatból tényleg fejlődhetett a magyarban *ó*. Hogy mikor és mi módon, arra nézve Kniezsa még csak véleményét sem nyilvánít; t. i. még csak nem is sejtí, hogy e név körül valami probléma van. Előadásából kitetszőleg ugyanis azt látszik hinni, hogy a szláv *Nasvod*-ból is olyanformán fejlődött a magyarban *Naszód*, ahogy ő a nyelvészeti formalizmus regulái szerint a szláv *Svorad* > m. *Szórád* fejlődést elképzelte. . . Kniezsa módján persze a *Nasvod*-ból sem lett volna soha a magyarban *Naszód*; de ebben az esetben a két nyílt-szótagos hangtörvényt sem alkalmazhatjuk. Ha ugyanis hajlandók volnánk is a pesti csillagos nyelvtudomány módjára valami semmivel sem igazolható *Naszvod* > **Naszovod* fejlődést feltenni a magyarban, arra semmi lehetőségünk sincs, hogy a harmadik szótag *o* hangjának kiesését feltételezzük, a *v* kiesése pedig — amint láttuk — még csak szóba sem jöhet. A komárommegyei *Naszvad* (> **Naszvod*) helynév esete pedig azt tanúsítja, hogy a szl. *vo* > m. *ó* fejlődés egyáltalán nem szükségszerű és általános.

A komárommegyei *Naszvad* neve kétségtelenül tót eredetű a magyarban; a helynév végződés nélküli alakjából pedig azt állapíthatjuk meg, hogy valószínűleg még a 13. század előtt került a magyarba. Azt pedig szintén tudjuk, hogy az eredetileg *u*-nak ejtett (a mai angol *w*!) szláv *v*-ből nyugati szláv nyelvekben körülbelül a 12. század második felében fejlődött a mai labiodentalis ejtésű *v* hang. Ezek szerint a magyarok a tótoktól a *Nasvod* nevet a 12. század második felében már labiodentalis *v*-vel vehették át; az ilyen módon átvett *vo*-ból a magyarban természetesen *va* fejlődött, nem pedig *ó*. Más szláv nyelvekben azonban az *u* > *v* hangfejlődés később következett be; így az Erdélyben beszélt egykori szláv nyelvben is. Ezért a magyarok a *Nasvod*-nevet itt már *Nasvud* alakban vették át. A szokatlan *uo* hangkapcsolat azután *ou*-val helyettesítődött, vagy esetleg az *uo*-ból hasonlóan *oo*-n keresztül fejlődött a mai *ó*. Más irányú hasonlóságnál az *uo*-ból *uu* származhatott; így felelhet meg a szlov. *tvor* szónak a magyarban *túr* „kelés”.

Az előadottak szerint a magyar *kór* szó csak abban az esetben származhatnék a szláv *chvorō* szóból, ha bizonyítani lehetne, hogy valamelyik magyarországi szláv nyelvjárásban a szláv *v* hangot még a magyar *x* - > *h*-hangváltozás után is *u*-nak ejtették. A magam részéről ezt egyáltalán nem tartom túlságosan valószínűnek. . .

Amint említettük, Kniezsa „*Kór* szavunk eredete” című kisdéd, de sok meglepő állítást tartalmazó cikkében nemcsak azt hirdeti, hogy már az ómagyarban is helyettesítették az idegen *x*-t *k*-val, hanem egy lélekzet-

vételre azt is tanítja, hogy újabban az idegen x -t többnyire h -val, tehát nem k -val helyettesítették a magyarban.

Allítása érdekében Kniezsa elsősrben is arra hivatkozik, hogy egy csapat régieb — de semmiesetre sem az ómagyar korból származó — német jövevényszavunkban a német szöbelseji ch -nak h ieiel meg a magyarban. Egy stb.-vel kapcsolatban 7 ilyen német jövevényszót sorol fel, de még csak nem is csodálkodik azon, hogy a ma szokásos német $ch \sim m. k$ megfelelésre (pl. *silbak, bakter, hapták* stb.) még csak példa sem akad régieb német jövevényszavainak sorában. Szerinte ugyanis régieb német jövevényszavainkban a ch -t azért helyettesítették h -val, mert ezen szavak átvétele korában — szerinte — a $x > h$ fejlődés a magyarban már szöbelsejében is végbement. Hite szerint ugyanis az általa felsorolt szavak már hangalakjuknál fogva sem lehetnek régiebbek a XV. századnál. Hogy miért nem, azt már nem fejtí ki, de példának a *pléh* szót említi, amelyre az általa idézett OklSz. szerint csak a XV. század végéről van az első adat. Kérdeznünk kell azonban, vajjon az a körülmény már kizárja-e annak a lehetőségét, hogy ez a szó nem „nagyon régiebben”, hanem esetleg csak a XV. század elején honosodott meg nyelvünkben. . . Ezt talán még Kniezsa sem merné állítani! A „Westungarn im Mittelalter” című tanulmányomban pedig kimutattam, hogy Nyugatmagyarországon a $x > h$ hangváltóás szöbelsejében 1350—1400 körül ment végbe. Persze másutt ez a hangváltóás esetleg egy kissé később is bekövetkezhetett, aminthogy tudomásom szerint a x hang nyelvjárási sajátosságként az -it képzőben még a XVI. században is előfordul.⁸ Hogy például a *céh* szavunk még x -val honosodott meg nyelvünkben, azt az emlékek is tanúsítják; először t. i. 1466-ban fordul elő az OklSz. szerint *Czech* alakban. Vajjon Kniezsa a ch -s írást ebben a szóban is jelentőség nélkül való írási sajátosságnak tartja-e és vajjon azt is kitudja-e tán mutatni, hogy a XV. század második felében a ch -s írás szökezetben is előfordul a mai h - helyén? Alig hinném! De az viszont már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy igazán nagyfokú elvakultság szükséges ahhoz az állításhoz, hogy régi német jövevényszavainkban előforduló h - nem x -ként honosodott meg nyelvünkben és hogy ezekben a mai h - nem egy időközben bekövetkezett x - $>$ h - hangváltóás eredmények volna tekintendő.

Kniezsa azonban a velem való polemizálgatás kellemes hevében annyira belelendült a nyelvtudományba, hogy a x hang helyettesítését illető kinyilatkoztatásaiban még tovább is ment. Azt állítja ugyanis, hogy néhány újabb meghonosult német szóban a ch -t nemcsak k -val, hanem h -val is helyettesítik. Így tehát „Mcórnak az a bizonyos tétele” — írja — „mely szerint az idegen nyelvi x hangot h -val helyettesíteni nem lehet, nyilvánvaló tényekkel ellentézik”. Hát lássuk azokat a dicső, nyilvánvaló tényeket!

Azt állítja ezekre vonatkozólag Kniezsa egy stb.-vel kapcsolatban, hogy a német *sicher* és *Pech* szavak nemcsak *ziker* (én általában *zikker*-t hallottam) és *pekk* alakban honosodtak meg nyelvünkben, hanem szerinte e szavakat h -val is ejtik nálunk, ilyenformán *pehhes* és *ziher*. De ilyen értelemben példakép felhozhatta volna még az *abriktol* és *cekk* szavakat is. Az azonban határozottan kár, hogy Kniezsa — ezt a rossz szokását már többször megfigyeltem! — csak úgy legyintésszerűleg intéz el e szavakkal kapcsolatban nagyon érdekesnek látszó hangtani kérdéseket. Azt állítja például, hogy mi a német *Zech* és *Pech* szavak átvételekor a ch -t h -val vagy hh -val helyettesítettük volna, amikor pedig a magyarban szövében sem h sem hh nem fordulhat elő — a kiejtésben. Egy kissé talán mégis szokatlan módja volna ez a hanghelyettesítésnek. Avagy talán nem? Úgy látszik azonban, Kniezsa nem akarta fejtegetéseinek nagy vonalát ilyen aprólékos

⁸ V. ö. Losonczi Zoltán: Az ómagyar nyelv jellemző sajátosságai. 1930, 4.

dolgok feszegetésével megtörni. . . No jól van, tekintsünk hát mi is el ezek-től a fura apróságoktól és kövessük bizalommal Kniezsát nagyarányú phonológiai lendületének vonalán!

Minek utána t. i. velem szemben az előbb említett módon „a nyilvánvaló tényeket” ügyesen megvillogtatta, az Erzsébet-kávéházbeli phonologus és neovámberista szaktársaknak még a papírról is szinte halálható tapsai közben könnyeden fölényes iróniával megkérdézi tőlem: „Vagy talán csak nem gondolja Moór, hogy . . . e . . . szavak a magyarba már a XIV. század előtt kerültek át?” (A nagy boldogságban, hogy ennyire megfogott, még azt sem vette észre, hogy 1400 előtt egyáltalán nem jelent annyit, mint a XIV. század előtt!) Sőt hamarosan azt is kinyilatkoztatja, hogy a *Fraknó* név írásváltozataira alapított hangtörténeti megállapításom „értéke annyi, mintha a *pehhes* stb. ejtés alapján valaki azt állítaná, hogy a $x > h$ fejlődés a magyarban épen a múlt évben zárult le”. No ennek megadta! De azért nem szeretném a szerencsésen kialakult kellemesen vidám hangulatot ez alkalommal *holmi* nem stílszerű komolykodással elrontani; így szerényen annyit vagyok bátor csupán csak megjegyezni, hogy a kiváló Pluhár e vitánk esetleges helyszíni közvetítése esetén Kniezsa barátom előbb említett tréfás bemondásainál valószínűleg felsóhajtott volna, hogy „Pista, Pista, mit csináltál!” Azt ugyanis mindenki, akinek füle van a hallásra, tudja, hogy a Kniezsa emlegette pesti szavakban nem *h*-t ejtenek azok, akik ezeket a szavakat használni szokták, hanem *x*-t, mégha esetleg egyes bárók ezt a hangot ezekben a szavakban *h*-val vagy *hh*-val szokták is leírni. . . Nem így azonban például *K e l l e m e n* Béla közismert nagy magyar-német kéziszótárának III. (1929. évi) kiadásában. Ő szerinte ugyanis így kell írni ezeket a szavakat: *peches*, *pechem van*. . . Persze, akiknek a *x* ejtése kényelmetlen, azok *k*-t ejtenek ezekben a szavakban, de nem *h*-t.

Hivatkozik Kniezsa még bizonyos tót eredetű állítólagos tájszavakra is, amelyekben szerinte a tót *ch*-t *h*-val helyettesítették. Csakhogy a *hlip-tol*, *hlapatol* és *hlyebárka* szavak aligha mondhatók magyar tájszavaknak, mert esetleg kétnyelvű magyarok egyéni vagy családi nyelvében fordulnak csak elő. De arról is meg vagyok győződve, hogy a *h* ezekbe a szavakba is azért keveredett bele, mert feljegyzőjüknek jól esett a *x*-t *h*-val írni. . . Sőt Kniezsa tanai érdekezésben még az *eucharisztikus* szót is emlegeti, amelyet szerinte Pesten *euharisztikus*-nak ejtettek. Ez bizony nagyon lehetséges, csakhogy ezt a szót nem az élő beszédből vették át a derék pestiek, hanem újságból; így bizony könnyen megeshetett, hogy sokan ezt a félröfös szót hibásan olvasták el. Az ilyen esetleges olvasási hiba azonban talán mégsem lehet megfelelő „bizonyíték” abban a tekintetben, hogy a *x* hangot mivel szokás helyettesíteni a magyarban. . .

Az előadottak szerint *peches* és társai azt tanúsítják, hogy nyelvünkben jövevényszavak révén meghonosodó félben van egy új hang. Ezt az új hangot elsősorban is a kétnyelvűek használják, míg az egy nyelvű magyarok java részének még kényelmetlen a *x*-nak ejtése; ez okból szívesen helyettesítik *k*-val, de nem *h*-val, ahogy ezt Kniezsa talán hibás hallomás, de elsősorban is hibás lejegyzések alapján feltette. Ilyenformán honosodott meg régebben szláv jövevényszavak révén a *zs* és *c* is a magyarban, még régebben pedig a török jövevényszavak révén esetleg a *gy* és *sz* (v. ö. NNy. XI. 14). Kniezsa persze azt próbálta bizonyítani, hogy a *zs* és a *c* a magyarban fejlődött volna ki; bizonyítása azonban ép oly hibás volt, ahogy erre alkalmilag már rámutattam, mint a mostani. . . Egyáltalán teljesen érthetetlen, hogy miért igyekszik Kniezsa — amint ez újabb cikkeiből kitűnik — olyan lázas buzgalommal a magyar, sőt az általa csak felületesen ismert német hangtörténet területén is *holmi* phonemológiai és hanghelyettesítési zavart támasztani, (v. ö. Ujb. XVIII. 32—35.). Vagy talán erre az elővarázsolni szándékolt chaosra csupán bizonyos etymológiák és településtörténeti elméletek érdekében volna szükség? Bármint legyen is, megállapíthatjuk, hogy Kniezsának ezek a törekvései eddig csak phone-

menalis baklövéseket eredményeztek. Eddigi vitacikkeiben ugyanis mindig kissé túlságosan is sok ziccert hagyott számomra — hogy pesties nyelven szólnak —, és így bizony mindig pechje volt a velem való vitáival; én t. i. mindig zicherre mehettem s így mindig neki kellett megfizetnie a cechet...

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug) — Zur Frage der Entsprechungen des slaw. und deutschen *ch* im Ungarischen. — Der FN ung. *Hernád* ~ d. *Kunnert* bezeugt dass der Lautwert des heutigen ung. *h-* in der II. Hälfte des 12. Jhs. — zur Zeit der Ansiedlung der Deutschen in diesem Flusstale — noch *x* war. Dass sich der Wandel von *x* - > *h-* erst nach 1200 vollzog, ergibt sich auch aus den Reflexen von slowak. *hr-* (< *gr-*) und slaw. *chr-* im Ung. Den Wandel des *x* - > *h-* widerspiegelt auch die Schrift; das heutige anlautende *h-* ist nämlich in der II. Hälfte des 13. Jhs. nie mehr mit *ch* geschrieben worden. Die Gründe, die St. Kniezsa gegen unsere Datierung des Wandels von *x* - > *h-* hervorbringt, sind nicht stichhaltig. Der Volksname *káloz* hätte nämlich in dieser Frage nur dann eine Beweiskraft, wenn nachgewiesen werden könnte, dass er von den Russen oder von den Byzantinern übernommen wurde; in russ. und byzant. Quellen wird nämlich dieser Name mit *x* geschrieben (auch Türken hätten z. B. das anlautende *x-* mit *k-* substituiert). Dass wir an Stelle des heutigen *h* in den Denkmälern der ältesten Zeit einigemal *k* antreffen können, kann ebenfalls nicht die Annahme eines frühen Wandels von *x* > *h* im Ung. bekräftigen. Diese unfolgerichtig vorkommenden Schreibungen in den Denkmälern gehen vielmehr nur auf einfache Lese-, bezw. Diktierfehler zurück; das *k* wurde nämlich in bestimmten Stellungen häufig auch mit *ch* geschrieben, was zur Folge hatte, dass das richtige *ch* besonders in Namen öfter fälschlich mit *k* gelesen und dem Schreiber auf diese Weise diktiert wurde. — Das alles brauchte Kniezsa eigentlich nur dazu, um ung. *kór* „Krankheit“ auf slaw. *chvorō* zurückführen zu können; diese Herleitung ist aber auch wegen der Annahme einer gänzlich ungerechtfertigten Entwicklung **kovor* > *kór* im Ung. abzulehnen. — Auch die Annahme K.-s., dass das deutsche *ch* in jüngerer Zeit im Ung. nicht nur mit *k* sondern auch mit *h* substituiert worden sei, beruht nur auf irrtümlichen Voraussetzungen. Mit der jüngsten Schicht von deutschen Lehnwörtern im Ung. ist das *ch* eigentlich auch in das Lautsystem des Ung. schon eingedrungen.

Pesti lélek

Hárman is írtak már a Tinódinál előforduló *pesti lélek* és a Heltainál előforduló *pesti pór* kifejezések jelzőjéről (Melich: MNy. VIII, 326, B o d Károly: u. o. 412, Simonyi: Nyr. XLIV, 120), de ennek mivolta és eredete még egyáltalán nincsen tisztázva. Mindabból, amit erről eddig írtak, csak B o d-nak azon magyarázatát tartom helyesnek, hogy jelentése 'pokorralvaló'. De már azon feltevését, hogy ez a *pesti* jelző a 'kemence' jelentésű *R. pest-nek* volna származéka, tehát eredetileg 'pestre való, tűzre való' lett volna a jelentése, nem tartom elfogadhatónak. De még sokkal kevésbé fogadható el szerintem S i m o n y i-nak azon feltevése, hogy Heltai a 'bestia' jelentésű *R. N. bestye* szót alakította volna át szándékosan *pesti*-vé, még pedig azért, mert ez az ő erdélyi szász anyanyelvén *Băști* alakban használatos. Megjegyzendő, hogy ez az erdélyi szász főnév 'Dirne, feiles Weib' jelentésű, tehát nem volna érthető, hogy miért illette volna Heltai a köteles-

ségüket hanyagul teljesítő jobbagyokat éppen ezzel a jelzővel.) Ellenben tökéletesen igaza van Melich-nek abban, hogy a Mátyás Florián-tól származó (*běstia* >) *bestye* = *pesti* egyeztetés hangtanilag valószínűtlen. Ez az egyeztetés azonban nemcsak valószínűtlen, hanem ilyen *-stye* > *-sti* hangváltozás feltételezése szerintem teljességgel lehetetlen is. Sőt szóvégi nyílt *e* hangja miatt még a *bestye* állítólagos *beste* változatának sem fejlődhetett volna hangtani úton *-sti* végű alakváltozata.¹

Nem gondoltak azonban még eddig arra, hogy a *beste* alaknak (vagy akár a *bestye* alaknak is) nemcsak úgy nevezett hangváltozás útján változott meg a hangsora, hanem más okból is.

En azt hiszem, hogy a kérdéses *pesti* jelzőnek semmi köze sincsen a *běstia* szóhoz és ennek bármiféle alakváltozatához, hanem etimológiailag azonos *bécstelen* szavunkkal. E szavunknak ugyanis volt régi nyelvünkben és van mai nyelvjárásainkban *běstelen* (~ *böstelen* ~ *bestelen*) alakváltozata is (az ebben észlelhető *cs* > *-s* változásról l. Horger: MNy. XXVIII, 141), s ezt a melléknévi jelzőt persze szidalmakban is használták, pl. *běstelen lélek! béstelen kurafi!* Ilyen használatok azonban később gyöngédítő (euphem.) célzattal előbb megrövidült a hangsora s az így keletkezett *beste* (> *beste*) *lélek! beste kurafi!* alakú szidalomnak további gyöngítése céljából történetelt az, hogy (eredetileg talán csak tréfából, de mindenestre függetlenül bármiféle „hangváltozás”-tól) itt *pesti*-vel (vagyis a Pest városnév -i képzős melléknévi származékával) helyettesítették e szidalomnak *beste* szavát. Hasonló ezen, eredetileg a *bécstelen* szóval történt szidalomnak a története ahhoz, hogy a (sokszor bizony nem őszintén, nem komoly megfontolással kimondott) *Isten engen úgy segéljen!* fogadkozás előbb homályos értelmű (tehát nem sokra kötelező) *Isten uccse!*-vé rövidült, majd később a blasphemia elkerülése céljából a hasonló hangzású *Istók uccse!* lett belőle. Aki *Isten engem úgy segéljen!* helyett csak azzal fogadkozik, hogy *Istók uccse!* az nem fél attól, hogy bünt követ el, mert hiszen nem használta *Isten* nevét „hiába”. És az az elődünk, aki valakiről *bécstelen lélek!* vagy más efféle félreérthetetlen szidalom helyett csak azt mondta,

¹ A *běstia*, *běstye* és *beste* szavak és szóalakok körül sok zavar van szótárainkban. 1. 'Gonosz nő' és 'meretrix, luder' jelentésű *běstia* szavunk nem „újabb irodalmi átvétel a hazai latinságból” (EtSz), hanem ál-latin jövevény, az ugyane jelentésű német *Bestie*-nek latinosított alakban való (újabbkori) átvétele. 2. 'Vadállat' jelentésű *běstia* szavunk < klat. *bestia* (olv. s:sel) E szónak R. *běstya* (> *běstye*) alakja azonban nem valamely (soha nem létezett!) vulg. lat. **bešťa* alak átvétele (EtSz), hanem a korábbi *běstia* alaknak olyan magyar fejleménye, mint amilyenek (szintén *ti v. tē* + magh. > *ty* + magh. fejlődéssel) R. *agostyán* (> *aggastyán*), *bástya*, *ostya*, *Sebestyén*, *sekréstye*, *Tērěstyén* vagy (R. *Alap-Tiván* >) R. *Alaptyán* (> *Alattyán*), *kesztyű* stb. és a *pattantyú*, *billentyű*-félék. 3. A *beste* alak nem < *běstye* (ilyen hangváltozásnak nyoma sincsen a magyar hangtörténetben), hanem korábbi (*bécstelen* >) R., N. *běstelen* rövidülése. (A NySz., CzF., MTsz., EtSz. tévesen sorozzák a *běstia* címszó alá). Hogy az eredetibb *beste* (= 'bécstelen') *kurafia*-féle szidalomban néha *bestye* alakot is használtak (v. ö. pl. OklSz.), annak csak az az oka, hogy a (*běstia* > R. *běstya* >) *běstye* szót is használták szidalomra.

hogy *bëste lëlek!* vagy éppen csak azt, hogy *pesti lëlek!* annak is sokkal nyugodtabb volt a lelkiismerete.

Horger Antal.

(*Deutscher Auszug*) — Die altbezeugte Beschimpfung *pesti lëlek* ist aus *bestelen lëlek* „ehrlöse Seele“ abgekürzt und dann eufemistisch in „Pester Seele“ umgedeutet worden.

A szárcsa neveiről

A szárcsa (*Fulica atra*) fekete tollazatával feltűnő ellentétben van a homlokán levő fehérszínű, csupasz folt. Erről a foltról kapta Földitől följegyzett *hóda* nevét, amely kétségtelenül népies eredetű, mert Háromszék megyében is használatos (MTsz). A név átment a románba is (Nyr. 23:6). A Hortobágyon *tikhódas* nevét jegyezte föl Chernel. A *holdas* szó, éppúgy, mint a *hóka*, különösen a jó homlokán levő fehér foltot jelenti a népnyelvben, de nem lehetetlen, hogy csupasz, kopasz jelentése is volt, mert Szegeden *hódosodni* a. m. „kopni, kikopni” s egy 1728-i szegedi boszorkánypörben azt olvassuk: Azon bikának pedig homlokát mindnyájan megcsókolták, elannyira, hogy *meg is hódosodott* (OklSz).¹

A német nyelvjárásokban a szárcsa neve: *Blässe, Bläss, Blasse*. *Blasse* már a középfelnémetben megvan, s ez azonos a „homlokfolt, fehér homlokfoltos (hóka) házi állat” jelentésű *Blesse, Blässe* szóval, mely már az ófelnémetben megvan *blassa*, a késői középfelnémetben *blasse*, a közép-almnémetben *blesse, bles* alakban. A középfelnémet *blas* szónak már „kopasz” a jelentése. A sváb nyelvjárásban *Blasse* a. m. „fehér homlokfolt” és „kopasz”. Az ófelnémetben *blasros*, a közép-almnémetben *blasenhengst* „hóka ló”. Egy 1697-i adatban *Blass*, 1691-ben *Blässe* „equus balius”, 1609-ben *Blass* „equus maculosus”, 1575-ben *Plasse*, 1447-ben *blessiger hengst* „hóka ló”. E szavak megfelelői a többi germán nyelvekben: angol *blaze* „fehér homlokfolt”, óészaki *blese* „fehér homlokfolt”; lónév, németalföldi *bles* „kopasz”.

Ugyanez a szó van a szárcsa következő német neveiben is: *Blasshuhn, Blässhuhn, Blässhendl, Blassante(n)*². Kicsinyítő képzővel: *Blässel, Blassel, Blässle, Blässling, Blässchen*. Néhol még külön is kiteszik a *weiss* „fehér” jelzőt: *Weissblässe, Weissblass, Weissblassl, Weissblässle, Weissblässiges Wasserhuhn*. A szárcsa dán *blisand*, norvég *blarand*, pikardiai francia *blarie* neve szintén ugyanehhez a szócsaládhoz tartozik; v. ö. közép-almnémet *blare*, németalföldi *blaar* „fehér homlokfolt”; fehér homlokfoltos tehén, közép-almnémet *blaer* „kopasz”.³

¹ V. ö. Arany Pázmány lovagjában: Feje búbján *holdvillág* van.

² *Ante* tkp. *Ente* „réce, kacs”. *Blessente* a neve az *Anas boschas* és az *Anas penelope* récefajoknak is (Suolahti, Die deutschen Vogelnamen 426, 434). Az előbbinek a nyakán van fehér örv, a másiknak a homlokán fehér folt.

³ V. ö. Suolahti, Die deutschen Vogelnamen, 304, Naumann-Hennicke, Naturgeschichte der Vögel Deutschlands, 7:123, Weigand, Deutsches Wörterbuch, 5. kiad., Kluge-Götze, Etymologisches Wörterbuch.

A szárcsának másik német neve Svájcban és a Svábföldön: *der Belche*, Bajorországban: *die Belchen*. Ennek népetimológias alakja: *Bellhenne*, *Böllhenne*, s ebből elvonás folytán: *Böll*. Ez a név már az őfelnémetben is megvolt *belihha*, *belihho*, s a középfelnémetben *belche* alakban, s összefügg a madár latin *fulica*, görög *φαληρίς*, *φαλαρίς* neveivel. Közös alapszavunk egy 'fehér' jelentésű indogermán **bhal-*, germán **bala-* szó, mely a görög *φαλός*, *φάλιος*, 'fénylő, fehér, fehérhomlokú', *φαληρός*, 'fénylő, fehér' *φαλακρός*, 'kopasz'; litván *bálnas*, 'fehér (ökör, ló)', *báltas*, 'fehér', lett *bāls*, 'halvány', porosz *ballo*, 'Stirn', egyh. szláv *bělo*, 'fehér', albán *bale*, 'homlok', *bal'ās*, 'blässiges Pferd od. Ochs', örmény *bal*, 'Blässe, Bleichheit' szóban rejlik. A gótban *bala*, 'Bläss', s ugyanez a 'neve Belizár híres harci paripájának. Ide tartozik továbbá az angol *ball*, 'fehér folt', 'fehér homlokfoltos ló' s ennek származéka *bald* (középgangol *balled*, dán *boeldet*), 'kopasz', mely a szárcsa (*coot*) népies neveiben is előfordul: *bald-coot*, tkp. 'kopasz szárcsa', *bald-duck*, tkp. 'kopasz réce', *bald-fowl*, tkp. 'kopasz tyúk, szárnyas madár'.⁴ A középfelnémet *belche* is előfordul fehér ló neveként. Ennek csak az első része felel meg az említett mellékneveknek, a vége ugyanaz a kicsinyítő képző, mint a *Kranich*, 'daru' nevében, alapszava a *Kran*, ma: 'emelő daru'. Ezek után könnyen megmagyarázható a magyar *szárcsa* név.

A régi magyar nyelvben volt egy 'kopasz' jelentésű *szár* szó. Kézai krónikájában Geicha fejedelem Mihály nevű testvérének fiai: Vazul és Szár László, azaz Kopasz László. A *szárcsa* tehát ennek a *szár* melléknévnek a kicsinyítője, s eszerint a *szárcsa* tkp. a. m. 'kopaszka'. Ezt a gondolatot már a Czuczor-Fogarasi-féle nagy szótár is fölvetette, arra hivatkozva, hogy a fehérfoltos homlokú fekete lovat némely vidéken szintén *szárcsá*-nak nevezik. A Nyr. 32:294, erre nézve a tolnamegyei Kölkedről a következő becses adatot közli: *szárcsa* (ló), amelynek az orra végig fehér. A *szárcsa* tehát olyan kicsinyítő képzős melléknév, mint a *szőke*, *szürke*, *tarka*. A régi és népnyelvben megvannak rövidebb, képzőtlen alakjaik, pl. *sző-rigó*, tkp. 'szőke rigó', *Szö-Demeter* (helynév), *szűr-lúd* tkp. 'szürke lud', *tar-gyék* 'szalamandra', tkp. 'tarka gyík'. A régi nyelvben *tar* posztó a. m. *tarka* posztó. A *tar* melléknévnek a *szárcsa* szóban levő *-csa* képzővel is alakult származékszava: *tarcsa*, mely ugyanazt jelenti, mint a *tarka*. A mai köznyelvben ez a képző már nem használatos, a régi nyelvben azonban nem volt ritka. A Clusius-Beythe-féle 1584-ben megjelent *Stirpium Nomenclator Pannonicus*ban Cicer *bagolycha borso*, Calepinusnál, Melius *Herbarium*ában, Molnár Albertnél, Apáczai Cserénél *bagoly-borsó*. Így mondták továbbá: *oroszláncsa*, *királycsa*, *tolvajcsa*, *hajócsa*, *darabcsa*, *fövenecs*, *gyermekcs*, *fazekcsa*, *kenőcs*. A Dráva mellett, Dunántúl és Szlavóniában ma is mondják: *ágyancsa*, *borcsa*, 'borocska', *csikócsa*, *gyerőkcse*, *jáncsa*, 'lánycsa', *kinyércse*, *lévcse*, *napcsa*, 'napocska', *ólc*, *szappancsa*, *tácsa* < **tálcsa*, 'tányér' *tejcse* (Simonyi TMNy. 549, Balassa Nyr. 23:216, 5:61). A *Borcsa*, *julcsa*, *Marc* személynevekben is ez a képző rejlik, s Kármán Fanni hagyományaiban *Tercsa* is előfordul *Tercsi* helyett. Ez a *-csi* képző, mely személynevekben szintén gyakori (pl. *Jancsi*, *Karcsi*,

⁴ V. ö. az előbb felsorolt irodalmon kívül: Walde-Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen, 2:175.

Lajcsi, Malcsi, Toncsi, stb.), csak változata az említett *-csa* képzőnek, s a *szárcsa*-nak is van a Székelyföldön *szárcsi* változata, hol a „hóka, hókalábú, fehérbokájú ló”-ra mondják. Eredetileg bizonyára így hívták a fehér-foltos homlokú, csillagos lovat is, mert a hóka, s ennek magashangú *hőke* változata eredetileg ezt jelentette, s csak a jelentés elhomályosodása folytán nevezték így a keselylábú, fehér-foltos lábú lovat. A *hóka* u. i. a „hold” jelentésű *hó* szó kicsinyítője, s *holdas* (*hódos*) a régi és népnyelvben az olyan állat (pl. ló) volt, melynek homlokán van a fehér folt.

Régi debreceni jegyzőkönyvekben előfordul a szár lószínnév is: *szárlábú*, *hódosfejű kanca ló* (1685). Hátsó lába *bokába szár*, ajaka fehér (1689). Hátlujára *szárlábú ló* (1699). Ló, jobb lába gacsos, bal lába *szár*, mindkét lábával cseberbe hágó (1700). Lába *szár*, homloka az orráig *holdos* (1708), Nyr. 22:521, 32:158. A *szár* melléknévnek a régi nyelvben „sáfrányszín” jelentése is volt, s az OklSz. szerint a fenti adatokban is ezt jelentette. Pais szerint (MNy. 8:304) ez a *szár* azonos a „kopasz” jelentésű *szár*-ral. Ez a föltevés az idézett indogermán nyelvi adatok tanúsága szerint valószínű, azonban ettől teljes független az a megállapítás, hogy a *szárcsa* madárnév a „kopasz” jelentésű *szúr* származéka.⁵

A népnyelvben a madár nevének *sárca* (Somogy m.) és *sárcsa* (Fehér m., Velencei-tó) változata is van, s ez adott okot arra, hogy a vízi madár nevét a *sár* szóval is kapcsolatba hozták. Kétségtelen azonban, hogy a *szárcsa* az eredetibb alak, a *sárca* ebből keletkezett hangátvetés útján, a *sárcsa* pedig a *szárcsa* és a *sárca* keveredéséből származott. Kíss Géza az Ormányságban *sárc* alakban jegyezte föl a madár nevét. Ez nyilván elvonás a *sárca* változatból, melynek végső hangját a nyelvérzék 3. sz. birtokragnak fogta föl.

Beke Ödön.

(*Deutscher Auszug*) — Über die Benennungen des Blässhuhns. — In indogerm. Sprachen wurde dieser schwarzbefiederte Vogel meist nach einem weissen, kahlen Fleck auf seiner Stirn benannt. Ähnlich auch im Ung.: *szár* (veraltet) „kahl“ + *-csa* (veralt. Diminutivsuffix.)

Cicoma

Simai Kristóf Vég tagokra szedett Szótár-ának (II. 53) „*Tzitzamatzázok*: Orno, venusto” adata szerint a *cicamacáz* igének Szegeden feljegyzett jelentése már 1810-ben megvolt. Ez a körülmény nagyon erősíti Horger Antalnak *cicoma* szavunk eredetéről (NNy. XI, 105) adott magyarázatát.

Implom József.

⁵ Pais és a CzF szerint a madár „csőre tövéen levő fehér folt úgy látszik a többi fekete szín között, mintha kopasz volna”. E megjegyzésből kiderül, hogy egyikük sem látott szárcsát, legfeljebb képen, azért nem tudják, hogy az a fehér folt nemcsak kopasznak látszik, hanem az is. Azonban az a folt csak az eleven madáron fehér, a megölt állaton csakhamar sötét lesz.

Illik

Pais Dezső (MNy 35:256 kkk.) a magyar *illik* igét, valamint népes családját török eredetűnek véli; oly hangalakú török és mongol igékkel veti egybe, melyeknek jelentése: 1. fel-, rá-, beakasztani; 2. kapcsolódni; 3. ráakadni; 4. találkozni. Szerintem azonban az *illik* ige etimológiailag azonos az *ül* igével.

Tudjuk, hogy nyelvünkben a szókezdő *ü* hangnak sok esetben *i* változata is van, és hogy ilyenkor mindig az *i* hangú alakok az eredetibbek. Ilyen szópárok pl. *idő* ~ *üdő*, *igy* ~ *ügy* 'fons, aqua', *iker* ~ *üker*, *ist* ~ *üst*, *it* ~ *üt*, *innep* ~ *ünnp*, *ing* ~ *ümög*, *iveg* ~ *üveg*, *itközé* ~ *ütköző* stb. Ugyanígy vannak a régi nyelvben az *ül* mellett is *i* hanggal kezdődő alakok: *il* ~ *ül*, *ilis* ~ *ilés* ~ *ülés*, *ilöstik* ~ *ülöstük*.

A R. *il* (> *ül*) igével azonos, de ikes ragozásúvá vált **ilik* > *illik* hosszú *i* hangja magánhangzókközi helyzetben keletkezhetett. A nép nyelvén az *ül* ige más származékaiiban is látunk ilyen intervokális nyúlást: *ülep* > *üllep*, *ülepedik* > *üllepedik*, *ülő* > *üllő* (Csalóköz, MTSz), de azonos ezzel a köznyelvivé vált *üllő* 'Amboss', v. ö. még 'a horgas üllő' jelentésű *szaryasilő* ~ *szarvasilő* > *szarvas-üllő* ~ *szarvasüllő* (OkISz) *üllepedik* (Orosháza, Darvas: Egy parasztcsalád története) *illet* 'ülep' (Nyíri: Szenna és vidéke magyar nyelvjárása, 12, 124).

Az *illik* és R. *il* (> *ül*) igék hang- és alaktani kapcsolata tehát világos. A két szó jelentéstani összefüggése akkor világosodik meg előttünk, ha az *illik* műveltető *illeszt* származékának jelentését vizsgáljuk. *Illeszt* a mesterember, mikor két tárgyat egymás mellé helyez, egymáshoz igazít, az egyiket a másik mellé illeti (v. ö. német *setzen*), a két tárgyat addig tologatja, míg összevágznak. Amit így odaillesztenek, vésnek, szabnak, az jól odaillik. Ezt mutatja az *illik*. régi 'attinet' jelentése is, pl. *illik a lábához a csizma* 'sitzt gut' (NySz). Figyeljük csak a nép nyelvének és idegen népek köznyelvének hasonló kifejezéseit: magyar *hozzávág* 'hozzáillik' (MTSz), *elvág* 'illik' (a katonák és a nép nyelvében, s. f.), német *es steht gut, es sitzt gut(!)*, francia *cela passe* (*passer* 'haladni'), *cela se colle* 'rátapad, illik' (*coller* 'ragasztani'), angol *to fit* 'sich ziemen, gut stehen' (ruháról), de *the fit* 'Sitz eines Kleidungsstückes': ezek az 'illik' fogalmát térbeli érintkezést jelölő szóval fejezik ki. A szabómesterség német *einsetzen* (*sitzen* származéka) szava is magyarul *beilleszt*, az esztergályosoknál *illeszt* ugyanaz. Az *illeszt* ige bevonható párja *illed* 'pászol' (a bodnárok, asztalosok, ácsok osztálynyelvében). A fametszőknél *illedőforma*, *illedőpont* 'Passpunkt' szavakat találhatunk (Freckay). Mindezen esetekben a térbeli jelentésből keletkezett az átvitt jelentés. Pl. francia *passer* 'halad' → 'angemessen sein', német *passen* 'egybevág, jól áll (ruha)' → 'illik (erkölcsi értelemben)'. Ugyanígy a latin *convenit* elsősorban 'összejön' jelentésű és csak másodfokon 'megegyezik, megfelel, illik' v. ö. francia *convenable* 'megfelelő, illendő'. A mi *illetlen* melléknévünknek is eredetileg érzéki 'incongruens, inconvenient, ungereimt, intactus' volt a jelentése. Még Vörösmarty is tárgyi értelemben használta e szót Szép Ilonka c. versében: „*Illetlen mért hagyod*

kupádat?“ Az *illet* igéből származó *illetetlen* melléknévből egyszerejtéssel *illetlen* lett, ennek az alaknak ma már csak lelki 'indecens, unanständig' jelentésben használjuk. Nagyon helyesen idesorolja Pais Dezső az *illet* ige¹, mely azonban eredeti konkrét jelentése 'érint, odaértet' és a fentiek alapján az *ül* ige családjába tartozik.

Semmi szükségét sem látom tehát annak, hogy *illik* igénket török jövevénynek tartsuk és jelentését nagy erőlködéssel, de kevés eredménnyel török igéknek nagyon is eltérő jelentéséből származtassuk. Sokkal természetesebbnek tartom azt a feltevést, hogy R. *il* (> *ül*) igénknek 1. (mint több más nyelvben) 'es passt' —> (képletes) 'es ziemt sich' jelentése is fejlődött és 2. ikes ragozású **ilik* (> *illik*) változata is keletkezett. Ennek megtörténte után pedig megoszlott a két alak és két jelentés: az *il* > *ül* alak mellett az eredeti 'sitzt' jelentés, az *illik* (> **ilik*) alak mellett pedig csak a másodlagos 'es passt' (képletesen), 'es ziemt sich' jelentés maradt.

Erdődi József.

(*Deutscher Auszug*) — *Illik* „es ziemt sich“ darf nicht mit Pais von einem in der Bedeutung sehr abweichenden türk. -mong. Verbalstamm hergeleitet werden; denn es gehört zur Familie des ung. Zeitwortes *ül* „sitzen“ mit der Bedeutungsentwicklung: „es passt“ —> „es ziemt sich“.

S Z E M L E

Hol lelte fel Julianus a pogány magyarokat?

Julianus útjának 700 éves fordulója alkalmával az Akadémia egyik folyóiratában B e n d e f y László tollából megjelent egy „Fontes authenticí itinera Fr. Juliani illustrantes“ című közlemény. Ez valamiképp egy newyorki tudós kezébe került, aki — úgy látszik — szakszerű alapossgal járatos Keleteurópa történetében; ez tűnik ki legalább is abból a tanulmányból is beillő ismertetésből, amelyben a Bendefy-féle közleménnyel kapcsolatban szerzett tapasztalatairól beszámolt.¹

J. B r o m b e r g a közlemény értékére vonatkozó véleményét abban foglalja össze, hogy a szerző érdemei az utazásra vonatkozó szövegek nagyon jól sikerült faksimiliéinek közzétételével már jóformán teljesen ki is merültek. Alapos kritikai fejtegetéseiből azután meggyőzően kiténik, hogy Bendefy úr valami hozzánemértő, tudákos dilettáns lehet, aki — úgy látszik — még csak nem is tudta, hogy micsoda elvégzendő feladatai vannak annak, aki egy több kéziratban megőrzött szöveget a tudományos követelményeknek megfelelően akar kiadni. Kétségtelenül sokszor előfordult már, hogy lelkes, de hozzánemértő dilettánsok valami súlyosabb tudományos problémáról rosszul sikerült könyvet jelentettek meg, de mindig — a saját pénzükön. Olyat azonban a világ még nem látott, hogy egy műked-

¹ J. B r o m b e r g: Zur geographie der reisen des dominikaners Julian. Finnisch-ugr. Forsch. XXVI. Anzeiger, 60—70.

velő a magyar tudományosságot — latin nyelven! — egy olyan folyóiratban kompromittálhatja a világ előtt, amelyet hét magyar akadémikus szerkesztett! Vajjon a hét közül ezért a botrányos közleményért ki vállalja majd a felelősséget? Németh Gyula-e? vagy talán Melich János? De hisz alapjában nem is egy ember a felelős ezért; hanem az a minden kritikát elfojtani igyekvő klikkszellem, amelyet Akadémiánk körül elsősorban is Melich Jánosnak sikerült türelmetlenségével és rövidlátásával kitegyésztene. Az eredmény az, hogy az Akadémia — egy bizonyos irányt propagálni kívánó — idegennyelvű közleményeiről olyan megsemmisítő kritikák jelennek meg külföldi folyóiratokban, amilyen Brombergé, de amilyen volt von Arnim-nak a bírálata is Németh Gyulának egyik lemet nyelven megjelent tanulmányáról (v. ö. NNy X. 1). Pedig a neovámbérizmus legnevezetesebb szellemi termékeivel szerzőik még nem is merészkedtek eddig a külföldi tudományosság nyilvánossága elé (csupán Melich fenyegette ezzel egy darabig a világot). Ezt kétségtelenül igen bölcsen tették, mert hisz máskülönben hamarosan nyilvánvalóvá lett volna, hogy a neovámbérizmust nem csak mi tartjuk áltudománynak. De térjünk vissza a tárgyunkhoz!

A Bendefy-féle mű bevezetésében közölt bibliographiára nézve azt jegyzi meg kritikuskunk, hogy, bár ismétlésektől nem ment, teljesnek egyáltalán nem mondható; az idevonatkozó orosz irodalmat pedig Bendefy egyáltalán nem ismerte, bár egy általa is idézett hivatkozás nyomán azt könnyen megtalálhatta volna.

Mindezeknél súlyosabb kifogásokkal illeti azonban kritikuskunk a bevezetésben olvasható történetföldrajzi magyarázatokat és a műhöz mellékelt térképet. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy Julianus utazásainak bátor kommentátora csak nagyon hiányosan és zavarosan ismeri Keleteurópa történetét és régi földrajzát. Főleg azt nem tudja megérteni kritikuskunk, hogy miféle rögeszme készíthette Bendefyt arra, hogy hősét Ázsiába utaztassa. A magyarázatot valami némiképp fékevesztett patriotizmusban véli megtalálni, amennyiben Bendefy Julianust erőnek erejével a nagyhírű ázsiai utazók úttörőjének akarja megtenni. Ebben a vonatkozásban tényleg lehetne tőle néhány olyan nagyhangú frázist idézni, aminkkel a századforduló alkalmával csak mucsai közlönyökben ünnepelték Julianusunkat, például így ír Cicerot elsáppasztó eloquenciával: „...ut breviter dicam, Julianus est Columbus Orientis“. Tényleg nem lehetetlen, hogy valami ilyen álhazafias nekibuzdulásnak is része volt abban, hogy Bendefy Ázsiába utaztatta Julianust, de a magyar tudományos viszonyok ismerője előtt nem lehet kétséges, hogy erre leginkább bizonyos őstörténeti elméletek szuggesztíója készíthette kommentátorunkat. Végre is ha például Németh Gyula Ázsiába varázsolhatta át a magyar őshazát, miért ne tehetné volna ezt ő is meg Julianussal!

Nem akarom részletezni, hogy mi módon forgatta ki kritikuskunk történettudói mivoltából Bendefynket. Egyet azonban érdekében mégsem szabad elhallgatnom; azt t. i., hogy Bromberg kifogásainak és megbotránkozásának nem csekély részét Bendefynek joga van a neovámbéristák címére továbbítania, akiktől t. i. bizonyos tanokat örökölt. Valami ilyesmit

sejt Bromberg is. A Gomboczól származó *Orgenhusin* > *Voronez* azonosításról szólva például azt a gunyoros megjegyzést teszi: „...kár, hogy a magyar tudósok nem tartották érdemesnek Voronezről valami közelebbit is megtudni — például egy lexikonból” (ezt a várost t. i. csak 1586-ban alapították).

Bromberg ismertetésében azonban egyáltalán nem elégedett meg csupán a negatívumokkal, hanem azt is megállapította, hogy merre vezetett Julianusunk útja. Ennek a magyar őstörténeti elméletektől meg nem zavart, elfogulatlan külföldi szakértőnek pozitív megállapításai hozzászólását számunkra természetesen különösen értékesnek tesszük. Vegyük tehát ezeket kissé közelebbről is szemügyre!

Julianus és társai útjának a neheze tulajdonképp az Azovi-tenger legdélibb részének partján fekvő Matracha (Matica) városában kezdődött, ahová utasaink 33 napig tartó hajózás után Konstantinápolyból érkeztek. Innen némi kis kalandos élmények után csak 50 nap multán keltek útra és pedig gyalog. Utjuk a pusztán vezetett keresztül, s 13 napi gyalogolás után szerencsésen megérkeztek az alánok földjére. Bromberg megállapítása szerint az alánok szállásai a 13. század elején az Azovi- és a Fekete-tenger mellékén voltak. Ha tehát Julianusék Matrachából elindulva 13 napon át gyalogoltak az alánok települései irányában, akkor kiindulási pontjuktól légvonalban körülbelül 400 kilométernyire jutottak, vagyis megérkeztek egy, a Don-torkolattal nagyjában egy magasságban lévő alán településre.

Utasaink az alánok földjén fél évig nyomorogtak; végül is Julianus másodmagával — másik két társa visszafordult — nekivágott az ősi Magyarországba (magna Hungaria) a pusztaságon keresztül vezető nagy útnak: az útirányról Julianusékát a Keletről hazatért Ottó nevű rendtársuk alaposan tájékoztatta. A két dominikánus fráter 37 napi rendkívül fáradtságos utazás után a szaracénok Veda nevű földjének Bunda(z) nevű városába érkezett. Ha ezen útjuk alkalmával légvonalban körülbelül 1000 kilométerrel jutottak előre, akkor Bromberg szerint a Viada folyó melletti Penza városába juthattak el. Már pedig a *Viada* név nagyon jól azonosítható a Ricardus-féle jelentés két legjobb szövegvariánsának *Veda* alakjával, Penza városának már az orosz évkönyvekben is előforduló *Bezdež* névalakját pedig már 1880-ban azonosította egy Ph. Bruun nevű orosz tudós Julianus *Bundaz*-ával. Az azonosítás kétségtelenül lehetségesnek látszik, bár a három névalak összefüggése nincs pontosan tisztázva: Bromberg gyanítása szerint a julianusi névalakban az *u* íráshiba lesz.

Bundazból Julianusék egy meg nem nevezett városba mentek, ahol társa meghalt. Ezután Julianus egy mohamedán pap szolgálatában Nagy-Bolgárországnak egy ismét meg nem nevezett nagyobb városába jutott, ahol megtudta, hogy onnan a pogány magyarok már csak két napi járóföldre vannak. El is indult oda s szerencsésen meg is találta őket a *magnum flumen Ethil* mellett.

Arra nézve Bromberg nem nyilvánít véleményt, hogy melyik lehetett az a meg nem nevezett nagy bolgártörök város, amelynek közelében Julianus fellelte a pogány magyarokat. Azt azonban a leghatározottabban állítja, hogy a *magnum flumen Ethil* csak a Volga lehetett. Semmiesetre

sem érthetett Julianus ezen a néven valami Volgán túli folyót,² mert hisz jelentésében feltétlenül megemlékezett volna a Volgán való átkelésről. A továbbiakban hivatkozik erre nézve még Bromberg Julianus egy kortársára, Benedictus Polonusra is, aki szintén ugyanígy említi a Volgát: „*magnum flumen Ethil, quem Rusci vocant Volga*”. A legfontosabb azonban az, hogy maga Julianus is a Volgát értette *Ethil*-en; második sajátkezűleg írti jelentésében ugyanis azt olvashatjuk, hogy a tatárok egy része közeledik „*ad fluvium ethil in finibus Ruscie*”, már pedig Oroszország ebben a korban még nem terjedt túl a Volgán. De meg az a folyó is csak a Volga lehetett, amelyen Julianus hazafelé utaztában a mordvinok földje mentén 15 napig hajózott.

Az a hely tehát, ahol Julianus rátalált a pogány magyarokra, a Káma torkolatától messze délre, de a Volga jobb partján lehetett.

A második Julianus-féle jelentésben a Volga-melléki pogány magyarok törzsi neve is meg volt említve, csak hogy az eredeti kézírás névalakját egy ostoba másoló elrontotta *thartari-vá* („...omnes thartari, qui etiam Ungari pagani vocantur”); ezt a hibát a jelentés többi leírója észrevette és a nevet egyszerűen elhagyta. Bendefy persze ezt a szót a Németh-féle tanoknak megfelelően *bascardi*-vá javítaná ki. Ez a feltevés nemcsak azért elhibázott (Bromberg cáfolatára feleslegesnek tartja egy szót is vesztegetni, csak mint kuriózumot említi meg), mert a baskirokról és Baskiriáról egyetlen hanggal sem sem történik említés a két jelentésben, hanem azért is, mert a *bascardi* névalakot sehogys sem lehetne hibásan *thartari*-nak elolvasni. — Ez a népnév gyanításom szerint az eredeti kéziratban *thariani* lehetett. Ebből a névalakból *thartari*-t kiolvasni ugyanis igazán nem nehéz, de a mi a legfontosabb, ennek a névnek magyar szempontból értelme is van, t. i., amint ismeretes, ez volt egy régi magyar törzsnek a neve.

Julianus pogány magyarjainak eredetét illetőleg, annak figyelembevételével, hogy a Volga jobb partján voltak a szállásaik, két lehetőséget vehetünk számba. Nem lehetetlen, hogy ez a népcsoport a bolgártörökök volgai előnyomulásával délre költözött magyarságnak egy visszamaradt törzstöröredéke volt. Tekintettel különösen a *thartari* < *thariani* conjecturára, azonban talán valószínűbbnek látszik, hogy ez a volgai magyarság eredetileg szintén a lebediai magyarságnak Tárján törzséhez tartozott és csak a besenyőktől elszenvedett vereség után (889) menekült el északi irányban. Ez utóbbi lehetőség még egy más okból is valószínűbbnek látszik. A Ricardus-

² Bendefy persze Pauler nyomán Gomboczcal a Bělaja felső folyásánál szeretné megtaláltatni Julianussal a pogány magyarokat, csak hogy ez a folyó Bromberg szerint semmiképp sem volna *magnum flumen*-nek mondható. Igaz, hogy a baskirok *Ak-til* néven ismerik; csak hogy ebben a névalakban az *-til* „folyó” értelemben köznévként veendő, amint ezt az orosz *Bělaja* elnevezés is tanúsítja, amely t. i. a török *ak* „fehér” szó lefordításából származott; sőt szerinte Bendefy okoskodásával — persze ez nem Bendefy — Julianus *Ethyl*-jét még más keletoroszországi folyónevekkel is azonosítani lehetne; így például a Kámával, mert hisz azt a csuvasok „fehér-Aral” néven ismerik. (Hasonló folyónevek a magyarban (*Sa-jó*, *Hé-jó* stb.).

féle jelentés szerint ugyanis Julianus és a pogány magyarok kölcsönösen jól megértették egymást: ez az állítás hihetetlen volna, ha egy jóval korábbi időben elvált csoportról lett volna szó. Sőt így az is érthető, hogy a volgai magyarok hagyományaiban még élt Julianus szerint annak az emléke, hogy tőlük egy nagyobb magyar népcsoport vált el, amelyről azonban nem tudták, hogy hol lakik.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy Julianus pogány magyarjai semmi módon sem hozhatók kapcsolatba azzal a körülménnyel, hogy az arab kútfők a magyarokat *baskir* néven is emlegetik, amint ezt Gombocz és Németh feltették. Fejtegetéseikkel sajnos engem is megtévesztettek; korábban ugyanis még nem tudtam, hogy a leghelyesebb a neovámbéristák östörténeti tanításaiból semmit sem elfogadni...

Moór Elemér.

Gombocz Zoltán összegyűjtött művei. I. kötet. A kötet anyagát összeválogatta és a kiadást gondozta Zsirai Miklós. Budapest: Magyar Tud. Akadémia, 1938, 1—156 l.

A kötet a Melich János írta előszó szerint „Gombocznak azon nyomtatásban megjelent kisebb dolgozatait foglalja magában, amelyek nyelvészeknek nehezen hozzáférhető hazai és külföldi folyóiratokban és gyűjteményes munkákban jelentek meg“.

Ezen program ismeretében a kötetben lapozva sok mindenen csodálkoznunk kell. Nem értjük meg például, hogy miért kellett Gombocz bizonyos tudománynépszerűsítő cikkeit újra lenyomatni (ilyenek: A nyelvek egysége, A mondat zenei hangsúlyáról, Magyar nyelvészet, Nyelv és lélek). De nem értjük azt sem, hogy mit keres ebben a magyar nyelvészek okulására kiadott kötetben, G.-nak a legrégebb magyar Kalevala-fordításokról írott finnnyelvű cikke, vagy pedig a Slavo-turcica című lengyelnyelvű cikke. De azt sem helyeselhetjük, hogy a kötet szerkesztője újra lenyomatatta Gombocznak „A *ság-ség* képző eredete“ című cikkét: az abban javasolt származtatás t. i. a hibásnak bizonyult m. *savanyú* ~ finn *happame* egyeztetésen épült fel. [Vagy talán a szerkesztő ezt a körülményt észre sem vette volna?] Mire való — kell kérdeznünk — hibásnak bizonyult tanítások terjesztésével zavart keltetni? — Olyan cikk újra való lenyomatásának sem volt sok értelme, amely cikk lényegét később maga Gombocz behatóbban is kifejtette („Thury József: Magyar-török összehasonlító szótára“; még hozzá e cikk fele nem egyéb, mint Budenz egyik akadémiai jelentésének szó szerinti idézete). — Sőt az is vitatható, hogy az előszóban körvonalazott oélnak megfelel-e olyan cikkek újra való lenyomatása, amelyekben Gombocz bár ügyes rendszerezéssel csak bizonyos nyelvtudományi eredményeket közvetített más tudománysszakok képviselői számára (Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan, Változás és törvény a nyelvtudományban). — Egyik cikkét (Osseten-Spuren in Ungarn) Gombocz a bevezetőmondatok megváltoztatásával hamarosan francia nyelven is közzétette (Ossètes et Jazyges): nyilván nyelvészeink francianyelvi

képzésének előmozdítása érdekében a kötet tudós szerkesztője a két azonos szövegű cikket szintén hűségesen lenyomatta egymás mellett.

E feleslegesen újra lenyomatott cikkeken kívül — elismerjük — akad néhány olyan is, amelyeknek hozzáférhetőbbé tétele valóban indokolt volt. De miért kellett ezeknek külön hangzatos című kötetet kreálni, amikor e cikkek például a MNy egyik füzetének is díszére váltak volna?

Hogy e Zsirai szerkesztette kötet mit tartalmaz, mit nem tartalmaz, abba semmiesetre sem volna és lehetne beleszólásunk, ha Gombocz barátai és tisztelői saját pénzükön jelentették volna meg az „Összegyűjtött műveket“. Az elhunyt iránti kegyelet kifejezésének ilyes módjáról csak tisztelettel tudnánk tudomást venni, mégha a kötet a maga egészében feleslegesen újra lenyomatott cikkeket tartalmazna is. Erről azonban szó sincs. A barátok ugyanis ennek a felesleges kötetnek megjelenítésére nagyon könnyed gesztussal az Akadémia nem is nagyon bőséges pénzét használták fel, sőt ezen a pénzen szeretnék a tervezett további köteteket is megjeleníteni. Az Akadémia pénze azonban bizonyos vonatkozásban mégis csak közpénznek tekintendő, úgyhogy annak egy baráti kör tagjai részéről való tékozlása ellen tiltakozó szavunkat fel kell emelnünk. Annál is inkább, mert hisz tudomásunk szerint az Akadémia a közelmúltban a pénzhiányra való hivatkozással tagadta meg egy olyan nyelvészeti munka kiadását, amely valószínűleg hiányt pótló lett volna, sőt — mondhatnók — szegyenletes hiányt szüntetett volna meg. A mű, amelyre célzok, egy magyar hangtörténet, egyik neves nyelvészünk évtizedes, fáradtságos munkájának terméke. — Mindezenre kissé csodálatos Akadémiánknak ez a pénzhiánya! Az akadémiai „tudománypolitika“ rejtelmébe be nem avatott, jámbor érdeklődőknek arra a különös gondolatra kell ugyanis az előbb előadottak ismeretében kötetünk Melich-írta előszavából jutniok, hogy Akadémiánkat csupán a tudományos szempontból is fontos, illetve hézagpótló művek kiadásában gátolja a sajnálatos pénzhiány. Ebben az előszóban t. i. arról is értesülünk, hogy az Akadémia urai még Gombocz egyetemi előadásainak holmi szedett-vedett jegyzetekből rekonstruált szövegét is ki szándékoznak nyomtatni a következő kötetekben. Nem tudom, kitől származik ez a neobarokk ötlet, de e terv megvalósítása ellen már nemcsak tárgyi szempontból kell protestálnunk, hanem Gomboczra való tekintettel is. Ugyanis mindenki, aki Gombocz munkásságát ismeri, tudja róla, hogy egyáltalán nem volt gazdag invenciójú tudós. Ellenben önkritika volt benne; amit tehát ő maga sem tartott kinyomatásra valónak, azt az Akadémia pénzével — úgy látszik — rendelkező, túlbuzgó barátoknak sincs joguk sajtó útján a nagy nyilvánosság elé vinniök. Senki számára sem lehet kétséges, hogy Gombocz azokat az esetleges új gondolatokat, amelyeket egyetemi előadásai-ban talán felvetett — ezekben senki sincs eredetiségre kötelezve! —, semmiképp sem mulasztotta volna el közzétenni, ha azokat egy kis idő múlva önmaga is elfogadhatóknak és így közzétehetőknak tekintette volna. Hisz amint láttuk, néha annyira hiájával volt az eredeti közölnivalóknak, hogy amikor egy szerkesztő cikkért ostromolta, a kért új közlemény helyett — némi kis hadicselt alkalmazva — egy már megjelent cikkét nyomatta ki újra. Szegény Gombocz! Senki sem vette volna ezt észre, ha barátainak

nem tulságosan szakértő kegyelele le nem leplezi gyengéjét... És kiváló barátai a következő kötetekben még azt is a nyilvánosság elé akarnák vinni — tökéletlenebb és nem hiteles formában, hogy Gombocz a cikkében előadottakat valószínűleg egyetemi előadásaiban is elmondta... Talán nem szükséges tovább bizonyítgatnom, hogy az előszóban közölt terv megvalósítása nemcsak közpénzek indokolatlan pocsékolását jelentené, hanem még kegyeletlenségnek is volna tekintendő, mert — semmi kétség — Gombocz valami ilyen plánumhoz hozzájárulását sohasem adta volna meg!

Ami már most Gombocz nyomtatásban megjelent egyéb tudományos műveinek tervezett gyűjteményes kiadását illeti, ez ellen természetesen ismét semmi kifogásunk nem lehetne, ha Gombocz tisztelői és barátai — amint azt fentebb a most megjelent kötettel kapcsolatban is hangsúlyoztuk — e kegyeletes tervük megvalósítására sajátmaguk pénzét szándékoznának felhasználni. Annak azonban, hogy egy elhunyt tudós tudományos dolgozatai közpénzekből újra kinyomattassanak, egyedül a tudomány legnagyobbjaival kapcsolatban van némi értelme, kivéve természetesen az olyan műveket, amelyek lényegükben anyaggyűjtemények. Ezek t. i. sohasem avulnak el, míg ezt a sorsot általában még a tudomány legnagyobbjainak tudományos fejtegetései sem kerülnek el, néha a maguk egészében, sokszor pedig csak részleteikben. Szakemberek számára az ilyen munkák azonban mindig hozzáférhetők maradnak; másnak meg mi szükségük volna rájuk?

De vajjon a nyelvtudomány legnagyobbjai közé tartozott-e Gombocz, ahogy azt egyes tisztelői még mindig hinni látszanak? E kérdésre most már nekrolog-szemponctóktól nem feszélyezetten felelhetünk meg s ezért megkíséreljük tudományos arcképét néhány vonással felvázolni.

Arra nézve semmi kétség nem lehet, hogy Gombocz nagy tanultságú, kiválóan képzett szakember volt, aki különösen a képzettségbeli egyoldalúságot ideálnak tekintő nyelvészek sorából még kellemesen kitűnt széleskörű és bensőséges humanisztikus műveltségével; főleg ebből, de megneveltségéből sarjadt ki nála a léleknek az a nemessége, amelyet úri gondolkozás néven is szokás emlegetni. Gombocz jelességeihez még az is tartozott, hogy kiváló előadó volt, amit hallgatói különösen sokra értékelték, összehasonlítva az ő világos és érdekes, szépen elmondott fejtegetéseit egyes más nyelvészeti előadók ügyefogyott módra eldadogott, sokszor zavaros vagy pedig az érthetetlenségig kacskaringós szóáradatával. Csakhogy természetesen, amit egyetemi előadásaiban a hallgatók újnak és eredetinek éreztek, annak legtöbbször nem annyira a tartalma, mint inkább a gondolat elegáns formája volt csupán Gombocz szellemi sajátja. Ellenben az újnak tetsző gondolatot ő is kölcsönözte valahonnan, például Saussuretól, akit különösen sokra értékelt. Az a képesség, hogy valaki valami régi gondolatnak új ízt tud kölcsönözni, szintén előadói jelességnek mondható. Valóban nagyon sok tulajdonsága megvolt Gombocznak ahhoz, hogy mint egyetemi tanár nagy hatásra tegyen szert. Kétségtelenül fel tudta keltetni hallgatóiban az érdeklődést tudománya iránt, de az a képessége — úgy látszik — már kevésbé volt meg, hogy az eléje sodródott kényszernyelvészek tömegéből biztos ítéllettel kiválassza az igazán tehetségeket, hogy

velük egyénileg foglalkozva tudományos fejlődésüknek irányt szabjon. Iskolát tehát nem teremtett s így neki inkább csak tisztelői voltak és vannak, semmint tanítványai.

Mint tudósnak is lényegileg bizonyos előadói jelességek voltak a főerősségei, így nagyszerű rendszerezési képessége, továbbá a tudományos igazságok világos és szabatos megfogalmazására való készsége. Elméjének e fényoldalait és nagy tanultságát azonban gazdag invenció nem tette teljessé; már csak ezért sem emelkedhetett Gombocz a tudományban évtizedekre irányt mutató legnagyobbak közé. Szellemének erről a hiányosságáról már megemlékeztünk. Mivel ez a megállapításunk egyes tisztelőit talán nagyon is meglepte, azért erre vonatkozólag egy nagyon jellemző adalékot még helyénvalónak látunk felhozni. S ez az, hogy a bolgártörök jóvevényiszavakról szóló, legtöbbet emlegetett — mondhatnók — főművében, alig egynéhány saját etymológiát közöl s még ezek javarésze is hibásnak bizonyult, pedig még egy elég nagy csapat szavunkat lehetett volna helyesen a bolgártörökből származtatnia; amint ez újabb kutatásokból kiűnt (v. ö. NNy. XI. 29—33).

Gombocznak azonban nemcsak leleménye nem volt valami gazdag, hanem kritikai érzékét is egy kissé fogyatékosnak kell mondanunk. Erre nézve ismét csak említett főművére hivatkozhatunk; ebben ugyanis nemcsak sajátmagától származó hibás etymológiákat találunk, hanem még nagyobb számban mások elhibázottnak tekintendő szómagyarázatait, ahogy ezt itt a közelmúltban részletesen és behatóan kifejtettük. De még világosabban kitűnik Gombocz tudományos képességeinek ez a gyengéje abból, hogy ő is azok között volt, akik lelkesen tapsoltak Melich azon délibábos helynévi magyarázatainak, amelyek segítségével Melich romantikus álnemzeti érdekből Keletmagyarországon ki szerette volna írtani a honfoglaláselőtti szlávok nyomait az állítólagos bolgártörök testvérek érdekében. Kétségtelenül nemcsak Gombocz tapsolt Melich áltörök etymológiáihoz; a tapsolókat azonban semmiesetre sem sorolhatjuk a nyelvtudomány nagyjai közé...

Mivel Gombocz inkább reproductív tehetség és rendszerező elme volt, semmint eredeti szellem, ezért tudományos meggyőződéseiben nem volt olyan szilárd, amint azt a tudomány nagyjainál tapasztalhatjuk, mert azokhoz általában nem a saját maga munkája útján jutott el. Ép ezért még a tudományos divatok is igen nagy hatással voltak rá. A nyelvészet terén például eredetileg ő is pozitívista volt; mikor azonban antipozitívista szelek kezdtek fujdogálni, ő is azok közé tartozott, akik — mondhatnók — hevesen siettek irányt változtatni. [Meg kell jegyeznem, hogy akik egy időben nálunk a pozitívizmusra haragudtak, azok többnyire az ismeretelméleti pozitívizmust tévesztették össze a nyelv- vagy történettudományi pozitívizmussal, vagyis körülbelül így okoskodtak: ez a madár fogoly, tehát ez a madár rab!] — Ezt a csupán tudományos divatnak tulajdonítható indokolatlan páfördulást a legjobban Gombocznak „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány” című tanulmányán figyelhetjük meg. Ennek 1917-ben megjelent első része ugyanis még teljesen a régi pozitívista szellemen íródott; amint ezt Gombocz egy vele folytatott beszélgetésben

— úgy emlékszem 1927-ben — maga is elismerte. Az 1923-ban megjelent II. és az 1926-ban megjelent III. részben azonban a nehézkes leleményű Gombocz már intuícióval és nyelvészeti formalizmussal próbálta helyettesíteni a tényeket — egyáltalán nem valami szerencsével, ami különben nem is csodálni való. A tanulmányában felvetett kérdésekről vele beszélgetve utaltam arra, hogy a II. és III. rész fejtegetései — bármennyire érdekesek is — tulajdonkép olyan tételekben gyökereznek, amelyeknek elfogadásához már hitre van szükség. Nem is tagadta ezt, mondván: „Hit nélkül nincs tudomány!” Ebből a kijelentéséből is meggyőződtem, hogy a tudomány mibenlétére vonatkozólag felfogásaink között olyan szakadék van, amely vitával aligha volna áthidalható. — Beszélgetésünk során megtudtam azt is, hogy tanulmánya már 1917-ben készen volt; annak kézírata azonban a Kolozsvárról való menekülés idején valahogyan elkallódott, úgyhogy az egészet emlékezetből kellett rekonstruálnia. Csakhogy a rekonstrukció a lényegét illetően aligha sikerült valami nagyszerűen. Ugyanis az I. rész fejtegetései alapján meg vagyok győződve arról, hogy az eredeti fogalmazvány II. és III. részének megállapításai egyáltalán nem különbözhettek lényegesen attól, amire én jutottam el „Anschauungen von der Urheimat der Ungarn im Mittelalter und bei den Humanisten” című cikkemben (Ujb. VII. 442—449). Tudománytörténeti szempontból kétségtelenül érdekes összehasonlításokra volna lehetőség, ha Gombocz tanulmányának eredeti kézírata hagyatékából valamikép előkerülne. E kézirat kiadatásának feltétlenül volna értelme; csak azt nem tartom valószínűnek, hogy az Akadémia nyelvtudományi osztályának jelenlegi korifeusai valami nagyon lelkesedni tudnának annak esetleges megjelenéséért...

„Hit nélkül nincs tudomány!” Így például jókora adag hit kellett ahhoz, hogy valaki a tények tanúsága ellenére a magyar őshazát a török testvérek, illetve képzeletbeli ősök érdekében Ázsiába helyezze és erre a fikcióra egy délibábos magyar őstörténetet építsen fel. Pedig Zichynek és Németh Gyulának ebben a hitében Gombocz is osztozott, annak ellenére, hogy 1907-ben még így nyilatkozott erről a kérdésről (Összegyűjtött művei I. 15): „Semmiféle okunk és jogunk nincsen arra, hogy a finnugorság (s velük együtt a magyarság) őshazáját Ázsiába keressük”.

Valóban nagyon kellemetlen idézési lehetőségeknek teszi ki magát az, akinek a tudományos meggyőződését nem tények, hanem népszerű elméletek és divatos szövegek irányítják. Ami pedig Gombocz idézett axiómáját illeti, a valósághoz mindenesetre közelebb járunk, ha azt egy kissé módosítjuk. Ilyenformán: „Hit nélkül nincs neovámbérista áltudomány!” Ez az axióma t. i. feltétlenül igaz...

Az előadottakból is nyilvánvaló, hogy Gombocz a tudományban nem irányító eredeti szellem volt, hanem ő is csak sodródott, jóban-rosszban egyaránt. Így tehát arra, hogy az ő összegyűjtött művei közpénzekből újból ki nyomassanak, semmi szükség sincs, ha t. i. a közérdekre is tekintettel akarunk lenni... Ilyen kegyeleti tulzás különben is csak abban a slavo-byzantinikus közszellemben termelődhetett ki, amely az Akadémia nyelvtudományi osztályán és kapcsolt részein újabban urrá lett...

Moór Elemér.

SZÓMUTATÓ

abrichtol 134
ács 31, 47
agár 22, 37
ágyú 29, 33
Ákos 17
ál 31, 33
alma 31, 67
apró 29
arat 2, 37
árok 30
árpa 31, 42
ártány 31, 43, 44,

bakcsó 31, 33
bakó 2, 37
bál 31
balta 31
barom 31
barka 105
bárony 31
baszik 31
bátor 31, 48
becs 31, 33
béka 31
béke 37
bekecs 37
békó 29, 31, 33
bélyeg 31
bér 31
berke 37
bertü 2, 29, 34
bese 17, 31
besenyő 18, 29, 44
bestia 137
bestye 137
betű 29, 45
bicsak 30
bika 31, 48
bilincs 31, 34
bocsát 31
bodor 23, 24, 37
boglya 31
bojtorján 31
boka 31

bor 23, 31, 67
borít 31
borjú 29, 32, 48
bors 18, 23, 31
borsó 26, 29, 42
borz 31
boszorkány 31
bosszú 31
botor 37
boza 28, 30
bögöly 22, 37
bölcs 31, 32, 47, 48
bölcső 14, 17, 27, 29

bölény 31
börtü 2, 29, 34
bű 29
bucsu 14, 31
busz 31, 34
búza 22, 23, 31, 42
bű 31
bűn 37

cech, cekk 134
céh 134
céje 2, 22, 37
cicoma 105, 140
chazar 46, 75—87,
 99—104

cickány 37
cötkény 31
csabak 22, 37
csákány 2, 37
csalán 31
csanak 30
csat 31
csavar 37
csécs 31
csepü 29, 42, 47
csibe 22, 37
csiger 22, 38
csihol 2, 38
csipa 26, 29
csóka 31, 34
csoport 38

csótány 37
csök („tor“) 2
csök 30, 38
csökik 31
csökönyös 31, 34
csunya 29

dara 29, 42
dél 29, 32
dó 29, 34, 67
disznó 2, 11, 12, 13,
 38, 44
dől 29, 32

egy 38
egyéb 38
eke 29, 42, 60
ér 13, 34
érdem 31, 48
erdő 13
erkölcs 32
erő 29

gödény 22, 38
görény 29, 32
görü 29, 34
gügyü 2, 38

gyaláz 7, 29, 35
gyalog 8
gyalom 29, 35, 43
gyapju 29
gyarló 7, 26, 29
Gyarmat 89
gyárt 7, 29
gyász 7, 29
gyáva 38
gyékény 29
gyenge 7, 29
gyeplő 26, 29
gyermek 38
gyertya 8, 29
gyertyán 8
gyom 26, 29, 42

gyomor 29
gyopár 29
gyökér 8
gyöngy 8, 29
gyötör 29, 35
gyül 29
gyümölcs 8, 14, 16,
 29, 42, 67
gyűr 2, 38
gyűrű 8, 26, 29
gyűrű(ta) 29
gyűszű 26, 29

Haláp 130
harang 39
hetevény 39
hét-magyar 52, 59
hír 2, 39
híltól 135
hlyebárka 135
homok 21, 30, 32
hurok 30

idő 23, 32, 48
ige 24, 32, 48
igér 24, 39
iker 29, 32
ildomos 31
illik 141
ír (főnév) 31, 35
ír (ige) 9, 26, 29,
 45—47
Irnik 93
iró 9, 26, 29
ivik 10, 29

Jajyk 111
Jenő 89
jugra 111
juszél 8

káka 31, 35
kalauz 28
káliz 131

- kalokány* 39
kan (tör.) 82—84
kancsó 2, 29, 35, 47
kantár 31
kanyaró 26, 29
kaptány 31, 35
kapu 29
kar 31
kár 39
kárám 31, 35
karó 26, 29, 42
katun (tör.) 84
kecske 31
kék 30
kelengye 29, 35
kender 19, 31, 42
kénese 26, 29
kép 31
kepe 39, 67
Kér 93, 94
keselyű 29
késik 31
kéve 39, 67
kicsiny 31
kin 31
kis 31
kobak 22, 39
koboz 28
kocsány 31
komló 29, 42
kopó 39
koporsó 30
kor 31
kór 132
kóró 30, 42
korom 31
kos 31
köd 23, 39
ködmön 32
kökény 31, 67
kökörccsin 31
kölcsön 31
köldök 30
kölyök 28, 30, 32
kölyű 30, 42
köpönyeg 30
köpü 30, 35
- kőrís* 31, 32
kőrő 30
körte 39, 67
kút 23, 39
Kürt 90—93
- ló* 110
lúd 19
- magyar* 52, 53, 89, 94, 95
méh 13, 16
- Naszód* 133,
Naszvad 133
nyargal 10, 30, 36
- ocsu* 2, 30, 42
ok 30, 32, 48
ól 31, 32
olcsó 14, 30, 36
olló 30
oroszlán 31
orsó 30
Orsova 107
orv 31
orvos 39
- öböl* 24, 32, 36
öcs 31, 36
ökör 30, 32, 48
ölt 31
ölyű 32
őr 31, 42
öreg 30, 36
örök 30, 36
özön 2, 28, 39
- pech, pekk* 134
pesti lélek 136
pödör 2, 40
Rahó 129
Radistván 129
- ság, -ség* 140
sajt 31
sár 26, 30
- sárga* 32
sárkány 26, 30
sarló 11, 40, 67
saru 30
sátor 31
seper 30, 42, 67
seprés 60
sereg 18, 30, 47, 48
serény 31, 36
serke 30
serte 31, 43, 44
sima 31, 36
som 31, 67
söprő 30
sőreg 43
sőreg(e) 30
süllő 27, 43
sűrű 2, 40
süveg 2, 11, 40
- szakál* 31
szál 31, 32
szám 26, 30
szán 31
szapu 30, 42
szárcsa 138
szárny 7, 40
szarufa 40
szatócs 31, 47
szék 31
szél 6, 30, 48
szemölcs 5, 40
szeplő 30
szérű 5, 40, 67
szesz 31
szirony 31
szirt 31
szongor 31
szór 31, 42
Szórád 133
szórás 60
szökik 31
szöllő 6, 23, 40, 67
szunyog 27, 30
szücs 6, 30, 47, 48
szünik 31
szűr 30, 67
- tár* 21
Tarján 89, 90, 145
tanu 30
tapló 30
tarló 30, 36, 42, 67
Tas 17
teker 40
teknő 30
tengely 31, 60
tenger 30
térd 30
teve 31
tilló 26, 30, 42
tinó 26, 30
tok 31, 43
teklyő 30
teportyán 31, 36
tor 3, 40
torma 31
tömény 31, 32
tömlő 40
tör 31, 32
törvény 31, 33, 36
tőzeg 27, 36
tulbó 33, 37
tulok 3, 33, 48
túró 2, 3, 30, 36
turul 31, 53
túzok 22, 23, 30, 47, 48
tűkőr 31
tűnik 3, 40
túr 30, 31, 33
tyúk 30
- üdit* 23
üdü 23, 33
ünő 30, 33, 48
ürge 31
ürom 31, 36
ürü 30
- vályu* 40
- zerge* 40
zicher, zikker 134
Zólyom 133

Szerkesztői üzenet. Olvasóink tudomására hozzuk, hogy folyóiratunk kiadóhivatala azt a kapcsolatot, mely folyóiratunk megalapítójának, Bibó Istvánnak első ténykedésétől kezdve közte a szegedi Ferenc József-Tudományegyetem között fennállott és az Egyetemi könyvtárnak értékes külföldi csereanyagot biztosított, e számtól kezdve megszüntette. Tettük ezt azért, mert az érvényre jutott kicsinyes anyagi szempontok elhatározásunkban pillanatig sem akadályozhatnak bennünket. A bekövetkezett változás folyóiratunk adminisztrációjára nincs kihatással.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XI. ÉVF.

PÓTFÜZET

Ál-török nép- és személynevek

IV.

A „szabir“ nép és név. Ha valaki iskolapéldát kívánna tőlünk a neovámberista „módszer“ tudományos értékének megvilágítására, annak azt a tanácsot adhatnánk, hogy tanulmányozza át igen nagy gonddal mindazt, amit Németh Gyula a „szabir“ népről írt (Honf. magy. kialak. 183–193). Hogy e tanulmányt az olvasók részére megkönnyítsük, a következőkben Németh Gyulának az ú. n. „szabir“ népről szóló eszmefuttatását néhány megjegyzéssel kívánjuk kísérni...

A rendszeres, tudományos gondolkodáshoz szokott olvasó bizonyára azt várná, hogy amikor Németh Gyula a 461–465 közt először feltűnő *Σαβίροι* név viselőiről kezd beszélni, bevezetőül mindenek előtt is úgy-amennyire meg fog ismertetni bennünket Kelet-Európa és a Kaukázus-vidék azon ethnikai és településtörténeti képével, amelyen belül ezt az V. század derekán itt állítólag megjelenő népköteléket el akarná helyezni. Mert ha tényleg jöttek — szerinte Közép-Ázsia felől(?) —, Kelet-Európában valamiféle ethnikai és társadalmi helyzettel mégis csak szembe találkoztak. Valahol letelepültek. Mint állítólagos új jövevénynép, olyan távoli idegen kultúrkörből (Közép-Ázsiából?) jövet, kétségtelenül valamiféle új kultúrjavakat kellett magukkal hozniok. Ezeknek az idegen kultúrköri elemeknek Kelet-Európa megfelelő archaeologiai rétegében nyomuknak kellene lenni. Tud-e erről valamit az archaeologiai településtörténet? Vagy hogy könnyebben megközelíthető ismeretanyagról beszéljünk, kapunk-e bevezetőül Németh Gyulától valamiféle településtörténeti és ethnikai képet a Kelet-Európáról és a Kaukázus-vidékről szóló igen tekintélyes kútfőirodalom nyomán?

Meg kell állapítanunk: mindezekről nem esik Németh Gyula könyvében egyetlen egy szó sem. A szavirokról szóló tárgyalás ugyanis mindjárt in medias res megkezdődik egyes súlyosabbnál súlyosabb — kinyilatkoztatásokkal:

„A szabirokat Priskosnak egy fentebb részletesen tárgyalt tudósításában látjuk először megjeleneni azzal az alkalommal, midőn 461 és 465 között kiűzik ősi nyugatszibériai

lakóhelyeikről az onogurokat, sarágurokat és ogurokat, azaz a bolgárokat" (183. l.).

A szöveg egyes szavait én magam ritkítottam. Fel akarom az olvasó figyelmét hívni ezekre a felelőtlenül odavetett — bár tudományos színben láttatni kívánczó — kijelentésekre, mert mindegyiknél meg kell állnunk egy-két idekívánczó szóra:

1. Németh Gyula Priskos rhetor tudósításából azt olvasta ki, hogy a savirok-jövevény nép voltak, s az V. század közepén egyszerre csak „megjelentek” Kelet-Európában. Rájuk vonatkozó településtörténeti feltevéсарadatát — nem csekélyszámú „valaha”, „valószínűleg” és „talán” kifejezéssel alátámasztva — tömören a következőkben foglalta össze:

„... a szabirok valaha Nyugat-Szibériában, Tobolszk környékén laktak. Ide, mint láttuk, 461 és 465 között költöztek.

A szabirok (illetőleg valószínűleg csak egy részük) nem sok idő, talán egy félszázad múlva, Marquart szerint valószínűleg 515 előtt, valószínűleg ugyanazon az úton mint a bolgárok, szintén levonulnak a Kaukázus vidékére, ahol 558-ig, az avaroktól szenvedett vereség idejéig visznek jelentős szerepet.

A Kaukázus vidékén eleinte talán a Volga felé eső részekén laktak, később nyugaton, a Kubán vidékén találjuk őket” (186. l.).

Mindeme, visszavonhatatlanul a hittan világában mozgó népbolyongások feltevései körül Munkácsira, Marquarta, Fehér Gézára, mint megannyi egyházatyára történik ugyan utalás, a módszer követelményei szerint, — ettől azonban a savir kötelékek településtörténeti kérdésének tisztázása egy tapodtat sem jutott előbbre.

Minden félreértés és félremagyarázás elkerülése kedvéért meg kell ugyanis állapítanunk, hogy Priskos idevonatkozó értesítésében nem a savirok megjelenéséről, hanem ellenkezőleg, az „Αβαροι” nevű kötelékek bevándorlásáról van szó. Ezek az avarok, régebbi (belső-ázsiai) hazájukból kiűzve, menekülésszerűen nyomultak nyugat felé, itt elűzték lakóföldjéről a Σαβίροι nevű népet. Ez utóbbiak aztán következképen a Σαράγουργοι, Οἰρωγοι és Ὀνόγουγοι nevű szomzédaikat szorították ki lakóhelyükről.¹ E hazájukból kiszorított három nép követeket küldött Byzancba panaszkodni és oltalmat keresni. Priskos rhetornak idevonatkozó töredéke erről a követjárásról szól.

Az avar kötelékek vándorlásáról és térfoglalásáról azonban nem csupán Priskos rhetor értesítéséből tudunk. Erről

¹ Excerpta de legationibus, ed. C. de Boor 586—12. Vö. Moravcsik Gyula, Az onogurok történetéhez. MNy. XXVI. (1930), 6.

a településről hiteles hírt ad egy másik egykorú tanú is, — az archaeologia. Az avarságnak Kelet-Európába való bevándorlásával t. i. mindenütt, ahol ez a népelem feltűnt és megszállt, egy az előbbi korokban ismeretlen, új kultúraelem jelent meg. Az avar jövevények északkelet-ázsiai őshazájukból ugyanis az övgarnitúrák s a hozzájuk tartozó művészies kivitelű szíjvégek divatát hozták magukkal új szállásaikra.² Ez a népvándorlási hullám, végső állomáshelyén, a Duna-Tisza völgyében, a történelmi Avar-birodalom területén üledett meg. Az avar betelepülés azonban, ugyanezen jellegzetes övgarnitúrák jelenléte után ítélve, az északnyugati Kaukázusban, a Terek-folyó felsőmedencéjében (Kamunta, Nalčik) is, határozott körre kiterjedő emlékeket hagyott hátra.³ Az archaeologiai leletanyagnak minden írásnál beszédesebb tanúskodása szerint tehát ez az északnyugati Kaukázus vidéke volt az a földterület, ahol a Belső-Ázsiából menekülő avar népkötéléknek Priskos rhetor által említett első hulláma megszállt, s ahonnan a savír nevezetű népet régi lakóföldjéről kiszorította, minek következtében aztán a szomszédos saragur, urog és onogur kötélékek is előbbi hazájukból menekülni voltak kénytelenek.

Vagyis az archaeologiai leletanyag településtörténeti valómása és az írott történelem a savír-kérdésben tökéletesen kiegészíti egymást.

A Kelet-Európában végbement avar térfoglalás földrajzi határai ilyenképen, az avar bevándorlással megjelenő jellegzetes régészeti lelettárgyak vallomása alapján, egész jól megállapíthatók. Itt, ebben az északnyugati-kaukázusi körzetben, a Terek-folyó felsőmedencéjében, az avar-kori anyagot chronologiailag megelőző rétegben pedig ugyanazokkal a tipikus „hun” lelettárgyakkal találkozunk, mint amelyeknek központi fölelőhelye Kelet-Európában a Volga- és a Jaik-folyó középfolyása táján volt. Innen, erről az elsődleges hun települési területről, e jellegzetes aranyműves kultúra hordozóinak kirajzása már igen korán déli irányban terjedt tovább. E „hun” betelepülés archaeologiai maradványai az északnyugati Kaukázusban a Kuma felsőmedencéjében (Zdvižensk) és a Felső-Terek vízrendszerében az Urukh-folyó felsőfolyása mellett (Rutkha) mutathatók ki.⁴

A *Ođvvoi* néven megnevezett kötélékek ugyanezen a földterületen valóban igen korán feltűntek már a történelem látóhatárán is. Ezek a hunok, mint I. Chosrov arméniai király

² N. Fettich, Bronzeguss und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler, Prague, 1929. 70. 73. 77. 78.

³ U. o. 73. 76.

⁴ A. Alföldi, Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung (Archaeologia Hungarica IX.) Budapest, 1932. XXXVI. tábla.

(222–238) szövetségesei, Agathangelos értesítése szerint ebben a korban már a kaukázusi hegyláncon keresztülvezető Darjel-szorostól (Alán-kapútól) északfelé laktak.⁵ Körülbelül ugyanerre a tájakra helyezi a hunokat (*Οὐννοι*) a III. század végén (vagy a IV. század elején) Dionysios Periegetes verses földrajzi leírása is.⁶

II. Šāpūr perzsa király uralkodása idejében (309–379) a vele szövetséges *hon* nép átjáróhelye a Kaukázusban még mindig az Alán-Kapú (Darjel) volt.⁷

Tērdat arméniai király († 314) egyik albániai hadjáratának leírásából azonban arról is értesülést nyerünk, hogy a „*hon*-ok országa“ kelet felé egész a Káspi-tenger partvidéke tájáig, a Derbendi kapútól északra elnyúló földterületig elhúzódott.⁸ Innen, ezen „Alexandri claustra“ néven is ismert Derbendi kapún keresztül törtek be 395-ben ezek a *Hunni* nevezetű kötelékek Kis-Ázsiába is, mely alkalommal egész Szíriáig elkalandoztak.⁹

Elisē örmény történetíró a 450. esztendő utáni időben ezt a Derbendi kapút *Honac pahak* („Hunnenwache“) néven is emlegeti,¹⁰ mely megnevezés ehelyütt is arról tanúskodik, hogy a „hun“ települési terület ebben a korban valóban a Terek-folyó alsó medencéjéig, a Káspi-tengerpart vidékéig terjed.

Nem sok időre rá, a 461–465. esztendő közti időben bekövetkezett itt a Terek-folyó medencéjében az ethnikai határoknak az a felborulásszerű átalakulása, melyről, mint az avar vándorlás következményéről, Priskos rhetor beszél. Ezekkel a népeltolódásokkal kapcsolatban a byzanci kútfőirodalomban a *Σαβίροι* népkötélék neve is feltűnt. Ha azonban e néptörténeti eseménykomplexumot jobban megfigyeljük, megvilágosodik előttünk, hogy a Kaukázus ezen szakaszán ebben a korban csak egy új nép név, de nem új népkötélék tűnt fel. A róluk szóló többi byzanci történetíró ennek a népnek a nevét,

⁵ Agathange, *Histoire du règne de Tiridate*. V. Langlois, *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Vol. V. pars II. Parisiis, MDCCCLXXII. c. II, § 10. (p. 115–6).

⁶ Dionysius Periegetes graece et latine ... cum annotatione Godofredi Bernhady. Lipsiae, MDCCCXXVIII. I, 728–733. (p. 42).

⁷ Généalogie de la famille de Saint Grégoire, Illuminateur de l'Arménie... V. Langlois, *Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie*. Paris, MDCCCLXIX. Tom. II, 34.

⁸ Xorenac'i Mózes II, 85. V. Langlois, I. m. T. II, p. 125.

⁹ Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Opera Omnia (Patrologiae Cursus Completus, Tom. XXII–XIII). J. P. Migne. Tom. I. Paris, 1859. 695.

¹⁰ Elisée Vartabed, *Histoire de Vartan et de la guerre des Arméniens*. V. Langlois, *Collection II*, 209. 229; J. Marquart, *Ērānšahr*. Berlin, 1901. 100.

mintegy magyarázatképen, következetesen a következő kettős néven emlegette:

Οἱ Ὀῦννοι Σάβειροι, Agathias 234.

οἱ Ὀῦννοι Σάβειροι, Malalas 406.

Οῦννοι, . . . *οἱ Σάβειροι καλούμενοι*, Procopius, De bello persico I, 74. (De bello gotthico IV, 469 stb.).

Οῦννοι οἱ λεγόμενοι Σαβήρ, Theophanes 249.

Οῦννοι οἱ λεγόμενοι Σαβήρ, Georg. Cedrenus I, 633.

Ebből a kettős megnevezésből világosan érthető, hogy a byzanci köztudat ezt a köteléket általánosságban „hun” (*Οῦννοι*, *Οῦννοι*) néven ismerte. Az a kérdés azonban már most, hogy ehhez a régibb idők óta köztudomású egyetemes megnevezésükhöz ama másik sajátos *Σάβειροι* (*Σαβήρ*, *Σαβήροι*) nevet vajjon mi okból társították?

Az északnyugati Kaukázus ethnikai viszonyaira vonatkozó kútfők és hagyományok erre is megadják a felvilágosítást.

Ezeket az Elbruz-hegycsúcs (*τὰ Καννάσια ὄρη*, Procopius, De bello gotthico IV, 509) körül élő hun-savir népkötelékeket ugyanis, az ezen földterület ethnikai viszonyai tekintetében legilletékesebb kútfő, a Grúzia Élete című grúz krónika ezen a fenti néven sehol sem ismeri. Ellenben ugyanezeket a Darjelhágótól északra lakó hatalmaserejű népkötelékeket ez a grúz krónika már Azork' és Armazel grúz királyok uralkodásának kora (87—103) óta folytatólag I. Vakhtang idejéig (446—499) következetesen *osi* (= oszét) néven ismeri. Lakóföldjüket a krónika *O s-e t'i* néven említi, úgy, ahogy az „Oszét-föld”-et a velük szomszédos grúzok mai napig is hívják.¹¹

A grúz, örmény és byzanci kútfők itt nyilvánvalóan egy és ugyanazon területnek egy és ugyanazon lakóiról szólnak. Ezt az itt élő népet az örmény kútfők mindvégig egyöntetűen *hon* néven ismerték. A görög kútfők őket kezdetben — vagyis a III/IV. századtól kezdve 461/5-ig — szintén közönségesen *Οῦννοι*, *Οῦννοι* néven emlegették. A grúz krónika ellenben ugyanezt a nagy népet *osi* néven nevezte meg.

A kútfőkből kiolvasható településtörténeti adatok tanúsága szerint ez a nép a régibb korszakban a Terek-folyó völgyét egész hosszában megszállva tartotta. Ezen a településtörténeti képen csak a 461—465. esztendőik között állott be változás. E terület határszélein, Belső-Ázsiából jövet, megjelentek a bevándorló avar kötelékek. Fellépésük nagyobb népeltolódások okozójává lett. Egyes „hun” kötelékek, e nyomás következtében, települési területük határszélei felől nagyobb tömegekben zúdulhattak a Terek felsőfolyása felé. E nyomás következtében az előbb ezen körzetben élő *Σαράγουροι*, *Οὔγουροι* és

¹¹ Brosset, Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle. St.-Petersbourg, 1849. I, 25., 66—7. 150. stb.

*Ουόγοροι nevű kötelékek régibb hazájuk elhagyására kényszerültek, s távol nyugatabbra költöztek a fekete-tengeri provinciák felé. Innen, e Byzanci-birodalom közvetlen érdekszférájába tartozó pontusi tartományokból küldték el követeket Byzáncba, hogy onnan elvesztett területeik visszaszerzéséhez segítséget kérjenek. Ezeknek a pontus-tengerpartvidéki — saragur, urog és onogur — követeknek a szájából hallották tehát a byzanciak legegyszerűsítően a Σαβίροι nép nevét.

De azt is megállapíthatjuk, hogy ugyanezen az északnyugat-kaukázusi, pontusi partvidéken ez a népnév, az élő néphagyományban, határozott ethnikai tartalommal, mainapiglan megvan. Az itt élő k'art'velnyelvű szvánok az Oszét-földet ma is *S a v*-nak hívják. Ebből az országnévből a szván *-ir, -ier, -är, -ar* többesképzővel, mely helynevekből egyszersmind népnevek képzésére is szolgál, az *oszet* népnéve a jelenkorban is **savir* (*le-svir-a*), *savär, savjar, sävär* nyelvjárási alakváltozatokban él.¹²

A néptörténeti adottságoknak fenti sorrendben való felsorakoztatásával az északnyugat-kaukázusi hunok kérdésének egész komplexuma megvilágosodik. Ezek az itteni hunok, a keleti és nyugati kútfők egybehangzó értesítései szerint, ugyanazok a grúz krónikabéli *osi*-k voltak, akiknek leszármazottai a jelenkori iráni nyelvű oszétekben élnek. Mivel pedig ezeket az *osi*-kat (oszéteket) a velük nyugat felől szomszédos szvánok a maguk nyelvén **savir*-nak hívták, ez a népmegnevezés — a régebben „hun“-nak nevezett népre vonatkoztatva —, közvetlenül ennek a k'art'vel-nyelvű szván népnek az ajkáról ment át Lazike tartomány görög protektorainak köztudatába, s az értesüléseiket erről az oldalról nyert byzanci történetírók könyveibe is.

Az adatszerűségek eme rövidrefogott ismertetése egyszersmind a maga kellő helyére szállítja le Németh Gyula ama kijelentését is, melynek értelmében a *savir* népet 461 és 465 közt Nyugat-Szibériában „látjuk először megjelenni“. Mi ugyan nem látjuk! Amit ő lát, — annak Kelet-Európa néptörténeti valóságaihoz semmi köze sincsen!

2. Miféle úton-módon is keveredett össze ez az egész kérdéskomplexum Nyugat-Szibériával? Erre a téves útra Németh Gyulát Patkanovnak egy minden néptörténeti kritika nélkül írt régi fejtegetése vezette.¹³ Aki az orosz kutatók munkateljesítményeivel egy kicsit ismerős, az minden esetre óvatossággal kell hogy járkáljon e könnyűfajsúlyú feltevések veszélyes

¹² Н. Марръ, Извлечение изъ сванско-русскаго словаря. Петроградъ, 1922. 27.; A. Durr, Die heutigen Namen der Kaukasischen Völker. 212.

¹³ Patkanov S., A szabírok nemzetisége. Ethn. XI.

ingoványain. Patkanov kimutatta ugyanis, hogy Északnyugat-Szibériában, a tobolszki kormányzóságban, bizonyos *T'äpar*, *Šabar*, *Šaber*, *Soper*, *Saper*, alakú helynevek többször előfordulnak. Az osztják szóhasználatok ezen név viselőit Északnyugat-Szibéria hajdani lakosainak tartották.¹⁴

Az osztják szóhasználatok eme hely- és népnévének a *savir* népnévvel, — azaz Patkanovnál is, Németh Gyulánál is bizonyos leplezetlen célzatossággal a „szabir“ alakban írt népnévvel való véletlen és nem is valami túlságosan csábító hasonlóságából született ama bizonyos nyugat-szibériai mythos. Amely talajban aztán a mythos fája egyszer gyökeret ver, ott példátlan gyorsasággal további ágat-bogat ereszt. Szemléltetést így történt ebben az esetben is. A mythos továbbfejlesztéséről Németh Gyula a következő szavakkal ad számot: „Tovább menve, abban sem lehet kételkedni, hogy Szibéria neve ezzel a névvel függ össze, bár történeti adataink a névre csak a mongol korszakkal kezdődnek.

A mongol korszakban mohamedán forrásokban, pl. Rašiddeddinnél, *Sibir* (*Ibir-Sibir*) a neve egy területnek Nyugat-Szibériában, az Irtis vidékén.

A XIV. században alakult nyugat-szibériai tatár birodalom székhelyévé a XVI. század elején *Sybyr* (más néven *Isker*) nevű város lesz“ (185. l.).

Mindezek helyett mennyivel egyszerűbb és szemléltetőbb lett volna azt mondani a laikus olvasóknak: Uraim! Tudják meg Önök, hogy mi neovámbéristák vagyunk, akikben „nem lehet kételkedni.“ Minálunk sem a tér, sem az idő nem számít. Ha be kell bizonyítani, hogy azok az V. századbéli *savir*-ok miféle törökök voltak, — már pedig ezt egy akadémiai kiadványban okvetlenül ki kell deríteni, — be is fogjuk mi azt Önöknek rögtön bizonyítani ... még a XIV–XVI. századbéli mongolkori adatokból is. Arra a közbeeső kis ezer-esztendő chronologiai csekélységre semmit sem kell adni. Minek nekünk az egykorú kútfők adatai, — amiket úgyszemint Önök nem ismernek, sem mi nem ismerünk. Elegendő lesz nekünk ehhez az akadémiai vagyonnal alátámasztott módszeres eljáráshoz egy Isten háta mögötti földszegletre vonatkozó ezer esztendővel későbbi adat is. Mi, mint „legkiválóbb magyar turkologus“-ok ezer esztendővel visszafelé is szemrebbenés nélkül és tévedés kizárásával tudunk következtetni...!

Mert Németh Gyula, könyvének fentebb idézett helyén, ha nem is ilyen közérthető, világos nyelven, — de akadémiai színvonalú tudományos dialektikájával körülbelül ugyanezt mondta.

Mindez az észrevétel idáig a néptörténeti adottságok

¹⁴ U. o. 338—9.

településtörténeti és chronologiai oldalára vonatkozik. Lássuk azonban magának a hely-, illetőleg népnévnek nyelvi vonatkozásait is! Annál is inkább súlyt kell helyeznünk erre, mert Németh Gyula szerint ez az osztják szóhagyományokban megőrzött népnév tulajdonképpen „... török eredetű népnév, s mivel a szabiroknak saját nevük, a szabirok török voltát bizonyítja“ (190 l.).

Ez esetben tehát, amint e megnyilatkozásból szószerint kitűnik, a neovámbérista elméletek egyik koronatanújával állunk szemben.

Ha Németh Gyula fejtegetéseit itt is nem hittani alapon, mindenféle rissz-rossz elméletre való hivatkozással, hanem inkább a néptörténeti realitások iránt való hajlamossággal kezdte volna, egyes figyelemreméltó jelenségeket talán még ő maga is megláthatott volna. Megfigyeléseit mindenek előtt az általa is közölt adatok azon részleténél kellett volna kiterjesztenie, ahol arról van szó, hogy Szibériának *Sibir* nevét kizárólag csak a mongol korszakból ismerjük. Itt jó lett volna egy kicsit felfigyelnie. Tehát ha ezzel a földrajzi megnevezéssel legelőször csak a mongol korszakban találkozhatunk, logikai sorrendben mindjárt felmerül bennünk a kérdés, hogy e kifejezetten mongol imperiumon belüli területre vonatkozó földrajzi megnevezés vajjon talán nem magától az uralkodó mongol népelemtől származhatott-e? S ha, ahelyett, hogy egyetlen bibliájában, a török szótárban lapozgatott, belenézett volna a mongol szótárakba is, itt erre vonatkozólag egyet-mást talán megláthatott volna.

Megláthatta volna, hogy a jelenkori mongol nyelvjárásokban Szibéria neve = *Šiwir*. E földrajzi megnevezésnek azonban ugyanitt közérthető szójelentése is van. Ugyanez a *šiwir* szó a mongol nyelvjárásokban egyszersmind annyit is jelent, mint: „sűrű erdő; sűrű bozót a folyóparton“ (Rudnjev, Mat. po govoram vost. Mong.). Ennek a mongol szónak egy e nyelvben közönséges *s ~ š* váltakozáson alapuló középkori **Sibir* hangtani alakja kellett hogy alapul szolgált legyen Szibériának orosz-nyelvi *Sibir* megnevezéséhez is. A névnek „sűrű erdő“ szójelentése is tökéletesen ráillik a jellegzetes észak-szibériai erdők (*tajga*) világának megjelölésére.

Ha aztán erre a nyomra már rátalált az ember, utána szinte önként kínálkozik fel az osztják szóhagyományokban ránkmaradt *T'apar*, *Šabar*, *Šaber*, *Šoper*, *Saper* földrajzi névnek megmagyarázási lehetősége is. Mint az osztják nép Urálon-túli elődeinek földje, s maga a régi nép, mely az osztjakok előtt ezen a földön élt, úgy látszik szintén csak a mongol uralom idején, az uralkodó mongol elem nyelvéből kaphatta ezt a nevét. Az élő mongol nyelvjárások e néphagyománybeli föld-

rajzi megnevezéssel hangtanilag valóban teljesen azonosalakú topographiai-tartalmú szóváltozatokat nyújtanak, még pedig: *šabar*, *šabur*, *šawar*, *šibar*, *sibar* „sár, agyag; mocsár; fekete föld“ (Rudnjev, Podgorbunskij, Golstunskij, Castren stb.). Ez a megnevezés az Irtis alsófolyása tájékán, a folyóvölgyi mocsár-vidék (vagy talán „fekete-föld-terület“) megjelölésére, jelentésánilag szemmeláthatóan szintén alkalmas lehetett.

Németh Gyula azonban, mindeme közelfekvő magyarázatlanságok mellett bekötött szemmel ment el. Azaz jobban mondva, mindezekről halvány sejtelme sem volt.

Nem érdemes ugyan sok szót vesztegetni arra a tudománytalan eljárásra, ahogy Németh Gyula a *savir*, *Šabar* és *Sibir* nevet, ezt a három teljesen más és más tartalmú, földrajzilag és chronologiailag egymással semmiféle kapcsolatban nem álló megnevezést mily eszközökkel próbálta egy nevezőre hozni. A neovámbérista ál-tudomány leálcázása szempontjából azonban mégsem kerülhetjük el, hogy erre a közköltségen fentartott kiadványokban agyba-főbe magasztalt „módszer“-re mégis röviden rá ne mutassunk.

Ugyan, hogyan oldotta hát meg Németh Gyula a fenti három név egybeboronálásának problémáját, aminek a honfoglaló magyarságnak általa elképzelt kialakulása szempontjából is olyan nagy jelentősége lett vona? Hogyan? Roppant egyszerűen! Nem kellett neki ehhez egyéb tudomány, csupán ... egy török szótár.

Mindenek előtt azonban a három együvé nem tartozó tulajdonnévnek általa feltételezett közös hangtani alakját mégis meg kellett állapítania. Erre nézve a következőket mondja: „E népnév alakjai a következők. A VI. századból való szír Anonymusnál *sab(i)r* alakot találunk, byzánci íróknál *σάβιροι* (*σάβειροι*) alakot, mely valószínűleg *savir*-nak (esetleg *sabir*-nak) olvasandó; Jordanesnél: *saviri*-t, örmény forrásban *savir*-t, Maszudinál *s(a)bir*-t. A vogulban és az osztjákban található alakok Patkanov szerint egy régi **sab(p)ar* (**saber*), *s'abar*, *soper*-féle alakra mutatnak. A szír forrásban, Maszudinál és a szibériai területen tehát egy török **sabyr* ~ *sabar* alak mutatkozik, míg a többiekben: *savyr*. Itt tehát török *b > v* változással van dolgunk ...“ (188. l.).

Az adatok történeti sorrend szerint való felsorolásában egy kis erőszakolt célzatosság mindenesetre van. A néptörténeti valóság ez esetben ugyanis a következő: A legrégebbi népnév-változat Priskos *Σαβίροι* adata a 461–465 közötti időből. Sorrend szerint utána Jordanes *saviri* (pl.) adata következik 551-ből. Ezután következik csak a szír kompiláció szír írásjegyekkel átírt *sab(i)r* népnévváltozata egy 555-ben írt kézirat függelékeképpen. Az itt felsorolt észak-kaukázusi népnevek Priskos, Prokopios és Zemarchos (570) könyveiből másoltattak

ki.¹⁵ A szír kompilátor itt az eredeti görög kéziratok β írásjegyét magától értetődően másként nem is írhatta volna át, mint a rendelkezésére álló szír *b* (beth) írásjeggyel. Meg kell azonban jegyezni, hogy e szír *beth* írásjegynek hangtani értéke: *b* és *v* volt. Az örmény kútfői adat szintén *savir* változatot közöl. A X. századbéli Maszūdínál egy másodlagos *s(a)bir* átírást látunk. Erre vonatkozólag tudni kell azonban, hogy ez a *v > b* fejlődés, két magánhangzó közt, az új-perzsában közönséges hangtani jelenség. Ezzel a *v > b* fejlődéssel mentek át egyes új-perzsa nevek az arab irodalomba is: új-perzsa *Kavād* > arab *Qubād* stb.¹⁶ Ily ismert törvényszerűség alapján keletkezett az eredeti elsődleges *savir* népnévből — alkalmassint új-perzsa közvetítés útján — Maszūdínak bennünket már alig érdeklő, nagyon is kései és másodlagos *s(a)bir* névváltozata is.

A felhozottakból nyilvánvaló, hogy e népnév hangalakjában eredetileg *-v-* és nem *-b-* szerepelt.

Igen ám, de Németh Gyulának ama fiktív török eredet bebizonyítása érdekében minden áron egy *-b-* mássalhangzós **sabir* népnévalakra volt elkerülhetetlen szüksége. Enélkül t. i. törökösödő buzgalmával e nevet illetőleg már a kezdet-kezdetén kátyúba jutott volna. Így lett tehát az, ami fentebb lett.

Ami pedig ezután következik, az már egyedül és kizárólag a török szótárak szeszélyének a dolga. (Soha senki sem magyarázta még meg idáig, hogy az ilyenfajta kelet-európai néptörténeti végszükség esetén miért kell épen a török szótárakhoz fordulni?) Tekintsen bele már egyszer végre a nem-turkologus magyar olvasó is ebbe a neovámbérista boszorkányműködésébe! A fő-fő kútforrás t. i. a jó öreg és hibákkal is teljes Radloff-féle nagy török szótár. Milyen jó, hogy egész Magyarországon alig van belőle egy vagy két példány. Ezt a rajta keresztül elkövetett ál-tudományosdit ennek következtében jóformán senki fia sem ellenőrizheti.

Hogy zajlik le ilyenkor az ú. n. török filológiai és magyar őstörténeti kutatás? A neovámbérista akadémikus, keblén a Corvin-koszorúval, lelkében „a legkiválóbb magyar turkologus” ihletével, — felüti azt a bizonyos szótárt. Szilaj lapozgatás következik előre és hátra. És megszólal a jó öreg Radloff. Ontja a szebbnél-szebb homonymiakat. Nézzük csak! Az altájitörök nyelvjárásokban egyik a másikat éri: *sabar* der Juni (Monatsname) / *sabar* das Bruststück mit den Rippen / *sabar* der Finger, der Zeh Radl. IV, 426. A kirgizben: *sabır* die Zeit,

¹⁵ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 355—6.

¹⁶ W. Geiger—E. Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie. Strassburg, 1895—1901. I. Bd. 2. Abt. 76. § 34, 5.

wo der Weg durch das schlechte Wetter verdorben ist. Radl. IV, 418... Külsőre, hangtani alakra egyik jobb, mint a másik. Pont ugyanolyan, mint amilyen után, fent kifejtett kívánságai szerint, Németh Gyula is vágyott. A szavak jelentései azonban valami előttünk ismeretlen okból — úgy látszik — nem nyerték meg a „legkiválóbb magyar turkologus“ tetszését. De ebből sem származott semmi baj. Ha ugyanis a névmagyarázat céljára nincs is egy épkezláb kész török szó, a neovámbéristának sohasem kell kétségbe esnie; joga van t. i. a „módszer“ értelmében olyan török szót alkotnia, amelyben már semmi hiba sem lesz. Gyerünk tehát tovább azzal a szótárral! Lapozzunk visszafelé! Az új filológiai alkotáshoz jó lenne valamiféle *sap-igegyökér*. Csinálunk belőle valami „-r képzős nomen verbale“-t (189. l.), — és meg lesz oldva a nagy őstörténeti kérdés. No, itt is van már az ige: *ujgur*, kelet-turkesztáni, *čagataj*, kazáni-tatár *sap-* einfädeln; pfpopen, okkuliren; ansetzen. Radl. IV, 401. Ejnye, már csaknem egyenesbe jutottunk! Az *igegyökér*, az elmélethez mérten, egészen jó volna, de már megint itt is akörül az átkozott szójelentés körül van egy és más hiba. Nincs más tennivaló, ilyenkor a filológiai módszer kíváncsiaként megint csak tovább kell forgatni azt a szótárt. Következik egy másik, épen olyan jó *igegyökér*, mint az előbbeni: *kirgiz*, *kun*, *kazáni-tatár*, *oszmán-török sap-* den Weg verlassen, vom Wege abweichen; den Weg verlieren, sich verirren, irren, im Irrthum sein; von einer Sache ablassen, da man ihre Schädlichkeiten eingesehen hat; (kazáni-tatár) verrückt werden; (šor.) Übergewicht haben. Radl. IV, 402.

Németh Gyula, valami titkos sugalmazás folytán, meg van győződve arról, hogy ama bizonyos három egyiüvé nem tartozó *savir*, *Šabar* és *Sibir* hangzású tulajdonnév alapszava „nem lehet más“, mint ez az utóbbi török *sap-* ige, s az ebből alakítható -r képzős nomen verbale ilyenformán annyit jelent, mint „az útról letérő, eltévedő, tévelygő, bolyongó“ (189. l.). Hogy az a fiktív török alapszó miért „nem lehet más“, Németh Gyula erről az őstörténeti titokról senkit sem világosít fel... A fent elmondottak után azonban egyetlen elfogulatlan olvasó előtt sem lehet kérdéses többé, hogy „az útról letérő, eltévedő, tévelygő...“ jelző itt ama három tulajdonnév közül elsősorban... egyedül csak Németh Gyulára vonatkozhatik.

E kiereszkolt szójátéknak abszurd hangtörténeti alátámasztására kár volna most már egyetlen komoly szót is elfecsérelni. Nincs szándékomban ugyanis ama általa feltételezett „török *b > v* változás“ fejtegetésébe belebocsátkozni, melyel Németh Gyula az ő fiktív **sabyr* > **savir* szóalakjait elhíhetővé szeretné tenni. Hogy ez a feltevés mennyire délibábos, azt a nem-nyelvész olvasó is könnyen megértheti, ha figyelemmel van a következőkre:

„Az útról letérni“ jelentésű török *sap-* igető. *r-* képzős nomen verbaleja a jelenkorban (vagyis a XX. században a török nyelvjárásokban egyedül és kizárólag *sap ar* alakban hangzik. A Németh Gyula által elképzelt *sabar* és *sabyr* nomen verbale-változat pedig egyetlen török nyelvjárásban sem mutatható ki!

Az igeigyekérnek ez a XX. században is még mindig explozivjellegű elsődleges *-p-* mássalhangzója ugyan miféle hangtörvény alapján változhatott át már az V–VI. században másodlagos *-v-* spirans hanggá? De van-e egyáltalán valaki — természetesen a neovámbéristákon kívül —, aki a hangfejlődésnek ezt a csekély XIV–XV. századdal visszafelé haladó menetét megértene vagy elhinné..., és az ilyen délibábos névmagyarázatot tudománynak tartaná, még akkor is, ha ilyesmivel a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai valamelyikében találkozni is...?

3. Németh Gyula Priskos rhetor szóbanforgó tudósításának magyarázása (helyesebben félremagyarázása) közben azt mondja, hogy a savirok „... 461 és 465 között kiűzik ősi nyugat-szibériai lakóhelyeikről az onogurokat, saragurokat és ogurokat, a z a z a b o l g á r o k a t“ (183. l.).

A történeti hűség kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy Priskos tudósítása egy *Oῤρωγοι* nevű népről beszél. Ennek a népnek a neve, az északnyugati Kaukázusban, ugyancsak néptörténeti valóságon alapszik, melyről részletesebben majd egy nemskóra megjelenő tanulmányomban fogok szólni.

Az eredeti szöveg *Oῤρωγοι* népnévének „*ogur*“ alakban való emlegetése nem egyéb, mint a néptörténeti valóságnak önkényes elferdítése, mely egyedül az olvasó félrevezetésére alkalmas. Nem „elírásról“ van itt szó, mint ahogy Németh Gyula gondolja (vö. 106. l.). Ellenben Kelet-Európa néptörténeti realitásait mindenek előtt ismernie kellene annak, aki Kelet-Európa népeiről bármit is akar szólni.

Hogy azután már most ezt az elferdített „*ogur*“ nevű népet miért kellett Németh Gyulának „összekevernie“ a bulgárokkal, annak rajta kívül senki más megmondhatója nincs. Vagy talán ez az ötlet volna hivatott arra, hogy a *bulgár* névnek már ismert Németh-féle etymológiáját (v. ö. NNy. IX. 240.) igazolja?

*

Βοαρήζ — Miután Németh Gyula a fentebb megvilágított módszer segítségével a savirok török voltát, pusztá nevéüknek egy semmire sem alkalmas török homonymiával való egybevetése által, kétségbevonhatatlanul „bebizonyította“ (190. l.), ezen az alapon továbbhaladva, hozzálátott egyéb savir nyelvi

emlékeknek, azaz személyneveknek, ugyancsak a török nyelvek segítségével való elemzéséhez is. Saját szavai szerint: „Legszebb ezek között egy királynőnek a neve: *Boaφήξ*. Ez a szabir királynő arról nevezetes, hogy 527/8-ban Justinianos császárral szövetséget köt a perzsák ellen. Nevének változatait Moravcsik Gyula gyűjtötte össze és adta ki a Szinnyei-Emlékkönyvben (MNY. XXIII, 262.)“ (190. l.).

Fellapozzuk Moravcsik Gyula idézett tanulmányát, ahol egyéb hun személynevek gyűjteménye közt, *Boaφήξ* savir uralkodónó nevét, különböző névváltozataival egyetemben, valóban megtalálhatjuk. Az idevonatkozó kútfő kutatás eredményeit egybefoglalva, a személynév eredeti szóalakjára vonatkozólag Moravcsik a következőket állapítja meg: „A *Boaφήξ* alak hitelessége mellett szól Theoph X. századi legjobb kézírata, Anast és Kedr, továbbá az A kézirat, melynek ide vonatkozó része kétségkívül Malalasra megy vissza. Az ξ-es változatok palaeographiaailag könnyen érthető másolási hibák, melyek Mal Theoph és Kedr egyes kézírataiban egymástól függetlenül ismétlődnek“ (MNY. XXIII, 262.).

A „*Boaφήξ*“ személynévalak ilyenformán, mely Németh Gyula véleménye szerint az összes savir személynevek közt a „legszebb“, s mely az ő török nyelvi elemző vizsgálatát is kiérdemelte, — Moravcsik Gyula alapos kútfő kutatása alapján tulajdonkép nem egyéb, mint „másolási hiba“ folytán keletkezett romlott névalak. Egymás megállapításait, úgy látszik, már maguk a neovámbéristák sem sokra becsülik. Németh Gyulának, a panturk elmélet szempontjából, szüksége volt az általa latin betűvel átírt „*Boarik*“ névalakra, — nem sokat törődött tehát Moravcsik Gyulának teljesen szakszerű és minden vonatkozásban helytálló megállapításával. Végre mégis csak az a fontos, hogy azok közül a makacs hun személynevek közül, kerül amibe kerül, el lehessen egyet megint hódítani a neovámbérista elmélet javára. És végre is, a laikus olvasók közt ki tudja azt, hogy ez a „legszebb“ savir név tulajdonkép csak „másolási hiba“!

Utólag most már inkább csak szót-se-érdemlő módszertani elcsuszamodásnak lenne tekinthető Németh Gyula azon eljárása, hogy bár Moravcsik Gyula idevonatkozó tanulmányát és annak lapszámát helyesen idézi, magának az itt megállapított és leszögezett néptörténeti valóságnak azonban . . . pont az ellenkezőjét hozza olvasóinak tudomására. Aki azonban kritikái megjegyzéseimnek múltkori, III. sz. folytatását is olvasta (NNy. XI, 75—87.), azt a neovámbérista irányzatnak ilyenfajta eszköze többé nem lepheti meg.

Ami pedig ennek a savir személynévnek, helyesebben szólva címnek, tulajdonképeni eredetkérdését, kulturkörü hova-

tartozását illeti, arra nézve ugyanazon az iráni nyelvterületen nyerünk felvilágosítást, amely felé összes néptörténeti adottságaink is vezetnek: A hiteles savir *Βωαρήζ*, *Boaρήζ*, *Baρήζ* személynévalaknak az iráni *O v a r i z*, *W a h r i z*, (pahlavi) *W a h r i z* cím és személynév felel meg, melynek etymológiája: új-perzsa **Wahr-iz*, pahlavi **Vahr ič* „Győzőcske“ (avestai *verəθra*- győzelem; pahlavi -*ič*, új-perzsa -*iz*, -*iz* kicsinyítő-képző).¹⁷

Németh Gyula panturk világnézetén keresztül az ő másolási hibából eredő és önkényesen átírt „*Boarik*“ személyneve nem lehet más, mint török eredetű. Véleménye szerint: „A név előrésze: *bo* egyenlő az oszmánli *boy* „parancsnok, úr, vezér“ szóval (a magyar régiségben Mikes *baş-boy* „fő-vezető“ címéből ismeretes). Ez kétségtől régi török szó, és semmi köze sincs a szláv *bog* „isten“ szóhoz, ahogyan a szótárak állítják. A szóvégi, illetőleg magánhangzóközi *γ* eltűnésén, különösen névben, nem csodálkozhatunk.“

„A *Bo-Aryk* név tehát török, s azt jelenti, hogy „*Krényes-vezér*“...“ (190—191. l.).

E névmagyarázatról, az előrebocsátottak után, kár volna többé egyetlen szót is szólni. Amit itt mégis meg kell jegyezni, az inkább „a legkiválóbb magyar turkologus“ oszmán-török nyelvismeretével és philológiai készségével áll szerves kapcsolatban. Németh Gyula fentebb azt mondja ugyanis, hogy „...az oszmánli *boy* „parancsnok, úr, vezér“... kétségtől régi török szó...“

Ezzel az ő szokásos istenbizonykodó állításával szemben a való nyelvi tényállás a következő:

1. Az oszmán-törökben ez a kérdéses **boy* szó önállóan sohasem élt. Egyes szótárakban (Sämi, Radloff) előfordul ugyan, mindezen esetekben azonban a szótáríróknak a *baş-boy* „der Korpschef, der Armeechef“ szóból való tudálékos elemzésével és önkényes elvonásával állunk szemben.

2. Az oszmán-törökben csak az összetett *baş-boy* szóalak mutatható ki. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ez a katonai mesterszó az oszmán-törökön kívül semmiféle török nyelvben sem ismeretes. Eredetére nézve: új-perzsa jövevényszó. Az új-perzsában *sār-buy*, a commander; the head of an army, tribe, or family“ Steingass 640. Az új-perzsa összetett szó első tagja: *sar*, *sār*, *ser* annyit jelent, mint „fő, fej“.¹⁸ Az összetétel második tagjában az ó-perzsa *baga-*, új-avestai *baya-* Herr; Gott, pahlavi *bay* „Gott“ egyik újabb nyelvjárási változata

¹⁷ F. Justi, *Iranisches Namenbuch*. Marburg, 1895. 340; W. Geiger—E. Kuhn, *I. m. I*, 2. Abt. 181.

¹⁸ Vö. P. Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*. Strassburg, 1893. 153. 160—161.

maradt fenn.¹⁹ Az új-perzsa összetett szó eredeti jelentése tehát annyi volt, mint: „fő-úr“. E műveltségi szó átvételekor az összetétel közérthető első (*sar*, *sār* „fő, fej“) tagját az oszmán-törökök az azonosjelentésű török *baş* „fő, fej“ szóval helyettesítették be. Az összetétel második *boy* (< új-perzsa *buy*) tagja azonban, mint immár elhomályosult alapjelentésű szó, az oszmán-török szókincsbe változatlanul átment.

Németh Gyula pesti turkológiai tudomása szerint azonban az összetett szó eme *boy* tagja „kétségtől régi török szó“.

Ilyen tudással és ilyen módszerrel persze akár még az ó-görög személynéveket is ó-török eredetűeknek lehetne magyarázni.

*

Balàx (Malàx) — Ez is savir személynév. *Βασιλῆς* savir uralkodónó férjének neve volt, aki 520 körül halt meg. A pántürk világ szemlélet szerint ez sem lehet más, mint török eredetű név. Németh Gyula egy pillanatig sem habozott, hogy a rendíthetetlen meggyőződés hangján ki ne jelentse: „Ez megint török név; a *malak* szó az oszmánliban „bivalyborjú“-t jelent, s a török *bala* „gyermek“ szó származéka. Tudjuk, hogy állatnevek s állatok kicsinyeinek a nevei a törökben gyakran szerepelnek személynévekül“ (191. l.).

Az oszmán-török szótárak eme balvégzetű közlése alapján, és hozzá még Németh Gyula jóvoltából, e jeles savir történelmi személyiségnek egykor büszke nevéből egy könnyed kézmozdulattal holmi nem túlságosan hizelgő „Bivalyborjú Ófensége“-féle neovámbérista csodabogár lett. Sosem hitte volna az ember, hogy egy nagy nép hatalmas fejedelmi személyisége, aki az egykori byzanci és perzsa világbirodalom versengésében nem csekély történelmi szerepet játszott, — csak úgy, édesded közvetlenséggel, „Bivalyborjú“ névre hallgatott volna? Ilyenfajta — neovámbérista vonatkozásban is — szégyenteljes névadásra Németh Gyula nemcsak állítólagos török fejedelmi személynévei közül, de általában véve egyéb népek világtörténelmileg szereplő fejedelmi nevei közül is, ezúttal megint elfelejtett párhuzamokat hozni.

De ez még mindig csak a kisebbik baj volna. Sokkal kellemetlenebb ennél is, hogy egy hangtanilag pont ugyanilyen alakú szó, pont ugyanezzel a jelentéssel, a bulgár-szláv nyelv szókincsében is megvan. Ebben a balkáni bulgár-szlávban ugyancsak: *malak* = „Büffelchen, junger Büffel“.²⁰

¹⁹ Air Wb. 921; P. Horn, I. m. 269.

²⁰ Ivan An. Miladinoff. Vollständiges Bulgarisch-Deutsches Wörterbuch, Sofia, 1900. 432.

Németh Gyulának látnia kellett volna, — ha nem. turkologus olvasói talán nem is vették észre —, hogy ez az oszmán-török *malak* 'bivalyborjú' jelentésű szó egyedül és kizárólag csak oszmán-török nyelvterületen fordul elő. Más török nyelv szókincsében semmi nyoma sincsen. Már magának a szónak ily szűk és nyelvilleg meglehetősen másodlagos-jellegű földrajzi területen való előfordulása is óvatosságra kellett volna hogy intse, különösen akkor, midőn egy VI. századbéli személynévről volt szó. Ez a kor ugyanis jóval régibb a legelső orkhoni kök-türk feliratok korszakánál is.

Németh Gyulát a kezében forgó fogyatékos török szótárak persze nem világosították fel arról, hogy ez az oszmán-török *malak* 'bivalyborjú' jelentésű szó teljesen azonos egy bulgár-szláv szóval is. Ennélfogva nem tudhatta azt sem, hogy ugyanebben a bulgár nyelvben a *malz* 'klein' jelentésű ősi szláv gyökérszó ugyancsak mily veszedelmes alapul kínálkozik fel a fenti *malak* szóalak mellé.

Mindaddig tehát, amíg ez oszmán-török szót egy egészen újkeletű balkáni szláv eredet gyanúja ennyire terheli, a tudományos szavahihetőség érdekében nem lett volna szabad ily homonymiával való könnyelmű játszadozáshoz nyúlni.

Németh Gyula ellenben nagyobb szolgálatot tett volna a turkológiának, ha nem azzal kezdi, hogy ezen ominózus *malak* szót a VI. századba visszavetített ó-török szótári elemnek tünteti fel, — hanem inkább megvizsgálta volna, hogy egyáltalában van-e az oszmán-török szókincsben olyan *m-* kezdetű szó, melynek eredete még a török népek együttélési korára volna visszavezethető? Mert ha ennek a kérdésnek vizsgálataba egy kicsit is belemért volna, rögtön elment volna a kedve és bátorsága attól, hogy ezzel a súlyosan szláv-gyanús *malak* 'bivalyborjú' szóval egy ó-töröknek vélt VI. századbéli személynév etymológiás magyarázatához kezdjen. — Mégsem volna megengedhető, hogy ennyi durva dilettantizmus terpeszkedjék a Magyar Tudományos Akadémia egyik kiadványában!

*

Hunuguri (*Ουόγουροι*) — Alig van népnév a népvándorláskori Kelet-Európában, mellyel — különösképen a neovám-béristák — annyi visszaélést és önkényeskedést követtek volna el, mint ezzel. Az önkényeskedés elsősorban és főként itt is magának a népnévnek egy száználmasan silány török homonymiával való csűrés-csavarásából állott.

Németh Gyula fiktív törökjei ugyanis a Kaukázus észak-nyugati szakaszán, a hunugurok eme megállapítható lakóföldjén, velük kapcsolatban ismét kísértének. A néptörté-

neti szempontból módszeres eljárás természetesen itt is az lett volna, ha Németh Gyula ezen kérdéses terület településtörténeti és ethnikai képével olvasóit, — mielőtt a hunugurokról egy szót is szólni kezd —, megismertette volna. A régészeti leletanyag mérhetetlen gazdagsága és az ennek alapján kialakuló jellegzetes településtörténeti kép ugyanis a Kaukázus-vidéknek épen ezt az észak-nyugati szakaszát magasra kiemeli az ismeretlenség sötétségéből. E kérdés-komplexumnak immár hatalmas nemzetközi irodalma van. Németh Gyula „pompás könyvből” azonban a laikus magyar olvasó azt érzi, mint hogyha ez a földterület településtörténeti és ethnikai tekintetben a világ legsötétebb földje volna, amelyet, csak úgy találomra, akármiféle őslakossággal, — esetleg, ha úgy tetszik, még törökökkel is büntetlenül be lehetne népesíteni.

Ez alkalomból — már csak a helyszűke miatt sincs módomban arra, hogy az észak-nyugati Kaukázusnak településtörténeti és népi szerkezetével részletesebben foglalkozzam, bármennyire nagy jelentősége volna is ennek a népvándorláskori, kelet-európai ethnikai viszonyok megismerése szempontjából. Az e tárgyra vonatkozó nagyobb tanulmányomban, mely a közeljövőben jelenik meg, mindezekről a magyarság őstörténete szempontjából is elkerülhetetlen kérdésekről, teljes részletességgel fogok majd szólni. Addig is rá kell mutatnom azonban, legalább egy-két szóval, ezen terület településtörténeti képének vezető rétegeire:

A kaukázusi földszoros nyugati szakasza, beleértve már a történelemelőtti időkben nagy szerepet játszó kaukázusi hágók (a „Kereszt-hegy” hágója és a Darjel) környékét is, kb. a Kr. e. XI—X. századi vaskorszak elején Kis-Ázsia felől népesedett be. Az ezen korbeli betelepülők Kis-Ázsiának tősgyökeres, ú. n. asianus kötelékei közül húzódtak fel ide. E történelemelőtti korai bevándorlók jelenkori leszármazottai a Kaukázusban: a k'art'vel-nyelvű népek (a grúzok, lázok, mingrélek, s e testvérnépeik nyomában már csak a koratörténeti időkben felszívárgó szvánok).

A legnagyobb és legizmosabb népvándorlási hullám azonban, mely a Kaukázus észak-nyugati szakaszát, ezúttal észak felől érte, az a vándorlás volt, mely kb. a Kr. e. VI. században az achaimanida Irán kultúrkörének határaitól indult el, a mai Kelet-Európa kapujában ellepte Orenburg környékét, s innen fokról-fokra nyomult nyugat felé, a Don-folyó medencéjéig, ahol, mint a skytha imperium keleti határvonalánál, jó időre megállt. Ez ugyancsak vaskori betelepülők innen hatalmas rajokban déli irányban, a Kaukázus felé; terjeszkedtek tovább, és sűrű telepeikkel különösen a Kubán-folyó medencéjét lepték el. Ennek az Irán felől érkező ellenállhatatlan erejű betelepülésnek ethnikai és államhatalmi központja, a Kr. e. III. század-

tól kezdve, itt a Kubán-folyó medencéjében alakult ki, s folytatódólagos élete, minden megszakadás nélkül, a Kr. u. III–IV. századig tartott. Ezek a Belső-Ázsia felől előretörő hódítók merőben új civilizáció kultúriáit hozták magukkal Kelet-Európába és a Kubán-medencébe. Az asszír hagyományokon felnőtt iráni világ jellegzetes készítményei kerülnek elő sírjaikból. Magukkal hozott készségeik közt aramaeus nyelvű feliratokkal ellátott készítmények is vannak. Az aramaeus nyelv az achaimanida Irán területén ugyanis hivatalos nyelv volt. A koratörténelmi feljegyzések, már Herodotos kora óta, ezt a hatalmas hódító népet „szauromata” néven nevezték meg. Nyelvmaradványaik alapján köztudomású, hogy Kelet-Európa eme sokáig döntő szerepet játszó nagy népkötelékeinek nyelve: egy jellegzetes iráni nyelv volt.

A belső-ázsiai Sogdiana és Baktria felől kb. Kr. e. II. században újabb népvándorlási hullám hömpölygött Kelet-Európa, majd, egyik terjeszkedési oldalágában, az észak-nyugati Kaukázus felé. Ezt a betelepülést, mint művelődéstörténeti kísérőjelenség, különösképen a halotthamvasztó temetkezési rítus jellemzi, bár vannak egyes települési területek ezen a kultúrkörön belül, ahol ez a jelenség nem lép fel. Ezen ugyancsak gazdag aranyműves kultúra hordozóit, — mint akikről már a savirokkal kapcsolatban is szóltunk —, a Kelet-Európára vonatkozó történetirodalom „hun” néven nevezte meg. Mind művelődéstörténeti, mind nyelvi kritériumok alapján, minden bizonyíték megvan arra, hogy ezek a „hun” néven nevezett hódító kötelékek szintén tiszta iráni nyelvű népelemek voltak.

Ezen a nagy északnyugat-kaukázusi kárt'val és iráni települési területen lép fel a Kr. u. IV. majd V. századtól kezdődőleg a *Hunuguri* ('Ορόγονοι) nép neve is.

Ezt az azonos szótári elemekből szerkesztett *Honagur* személynevet, mint egy hun hadvezér nevét, II. Sápür korában, a 309–379 közti időben ismerjük meg legelőször.²¹

Jordanesnek 551-ben írt, de saját szavai szerint is korábbi forrásokra támaszkodó értesítéséből megtudjuk, hogy a *Hunuguri* névű kötelékek, a Balamir vezérlete alatt történt előrenyomulásuk előtt, vagyis a 375. esztendőt megelőző időben, Skythia földjén, a Maeotis (nyugati) partvidékén laktak (Jord. 63.).

Priskos rhetornak a 461–465. esztendők közti időre vonatkozó értesítésében ezen népkötelék neve 'Ορόγονοι alakban, s utána ennek egyéb *h-* szókezdet nélküli változataiban szerepel a kútfőirodalomban: *Un[u]gūr* névalak a Zachariás rhetornak

²¹ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 44. 2. jegyz.

tulajdonított szír egyháztörténetben (569 körül);²² Ὀνογοῦρος Agathias 146; Ὀννογοῦρος Menandros Exc. de leg. 443; Ὀννογοῦρος Menandros Exc. de leg. 206; Ὀννογοῦρος Theophyl. Sim. 286; Onogoria ravennai Anonymus (680 után); Ὀνογοῦρος byzanci püspökségi jegyzék (a VIII. század közepéről); Ὀνογοῦρος Pseudo-Kallisthenes (a IX. század után); Ὀννογοῦρος Βουλγάρος Agathon ed. Combefis 204 D–E, ed. Mansi 193 B (713. évi eseménnyel kapcsolatban).²³

Az egykorú köztudatban „hun“ népnek ismert Hunuguri kötelék neve ilyenformán a byzanci kútfőirodalomban következetesen szókezdő *h-* nélkül jelent meg.

Ugyanez a feltűnő hangtani jelenség érvényesült magának a „hun“ népnévnek byzanci alakváltozatainál is. Mert amíg az I–IV. századbéli görög, latin és örmény kútfők a hunok nevét Χοῦνοι, Chuni, Huni, hon-k' alakban jegyezték fel, addig a későbbi kútfők (Dionysios Periegetes, Priskos, Zosimos, Agathias, Menandros, Prokopios, Theophanes stb.) ugyanezen nép nevét már egyetemlegesen szókezdő *h-* nélkül és kettőzött -*vv-* mássalhangzóval Ὀννοι alakban írják. Ez a chronologiaiag későbbi és egymás mellett párhuzamosan fellépő két hangtani jelenség semmi esetre sem a görög nyelv hangtani törvényszerűségei alapján jött létre.

A byzanci írók ebben a korban a kaukázus-vidéki népekről szóló értesüléseiket a byzanci politikai érdekkörbe tartozó Lazikén kersztül, maguktól az itt élő k'art'velnyelvű népektől szerezték. Számos néptörténeti bizonyítékunk van arra, hogy nem egy kaukázusi nép neve nem csupán e k'art'vel-nyelvű népek közvetítésével, hanem kimutathatóan egyenesen ez utóbbi népek nyelvéből ment át a byzanci köztudatba: pl. Ἀβήλιοι, abcházok Agathias 173; Prokopios, De bell. got. IV. 499 < grúz *ap'sili* u. a. — Τζάνοι Prokopios, De bell. got. IV. 462 < grúz *Č'ani* „Dschanien“ stb.

Azt látjuk, hogy a szókezdő *h-* eltűnése a k'art'vel nyelvek közt pl. a grúzban, főként idegen eredetű elemeknél, következetesen megismétlődő hangtani jelenség. Például: grúz *aravi* (k'ari) „Südwind“ < örmény *haraw*; grúz *avani* „Mörser“ < új-perzsa *hāvan* stb.²⁴ A „hun“ nép neve, a k'art'vel népek nyelvhez viszonyítva, ugyancsak idegeneredetű szó volt, s mint ilyen, természetesen ugyanezen törvényszerűség hatása alatt állt.

Az Ὀννοι népnévalak kettőzött -*vv-* mássalhangzójában pedig a régies grúz és láz -*ni* többesszámképző nyoma ismer-

²² J. Marquart, I. m. 356.

²³ Moravcsik Gyula, Az onogurok történetéhez. MNy. XXVI. (1930), 6–17.

²⁴ Vö. G. Deeters, Arménisch und Südkaukasisch. Caucasica. (Leipzig, III (1926), 68. IV (1927), 12.

hető fel. A Grúzia Megtérése című VII. századbéli grúz krónika a hunok nevét valóban (ezúttal nyilván az örmény többszámú *hon-k'* hatása alatt) — *hon-ni* alakban közli.

A szóösszetétel útján létrejött *Hun-u+gur* (*ᾠν ο+γορ*), *Oñv-ι+γορ*, *Hon-a+gur* (*Un-ā+gur*) komplexumok szóvégi *-u*, *-ι*, *-a* eleme pedig nem egyéb, mint a különböző k'art'vel-nyelvek ismeretes nominativusképzőeleme, mely az összetételek első tagjában meg szokott maradni.

Ami pedig az összetétel második *gur*, *gor* tagját illeti, ebben is több esetben (mint pl. *Σαρ-ά+γορφοι*, *Oñv-ι+γορφοι*) előforduló jellegzetes k'art'vel-nyelvi szótári elem ismerhető fel: ó-grúz *gor* „Geschlecht“ Erck. II, 295; vö. (daghesztáni) avar *guri* „Haufe, Schaar“ Uslar-Schiefn. 120. Eredetileg ez az államéleti mesterszó, mint a kaukázusi nyelvek ezen körbe tartozó műveltségi szavainak jelentékeny része, az egykor itt uralkodott iráni népelem nyelvéből származik (< pahlavi *gōhr* „edles, vornehmer Geschlecht“).

A *Hunuguri* (*ᾠρογορφοι*) népkötelék nevének szószerinti jelentése ezek szerint annyi, mint: „hun nemzetség[ből való]“. Nevüket, számos ugyanezen kultúrkörbe tartozó párhuzam útmutatása szerint, uralkodójuknak tulajdonképeni méltóság-neve után nyerték.

Erre az eredményre vezetnek bennünket maguk az északnyugati Kaukázus népeire vonatkozó néptörténeti realitások.

Mindezekkel szemben mit mond Németh Gyula?

Mindenek előtt is öelötte az északnyugati Kaukázus régi és jelenkori ethnikai szerkezete terra incognita. Honnan, honnan sem, — nem akarja vele fárasztani a laikus magyar olvasót —, bevezet erre a területre egy török nyelvű népet. Mert, — túlon túl hevenyében odavetett török homonymiája szerint —, fel kell tételeznünk róla, hogy elképzelése szerint az északnyugati Kaukázusban már a IV—V. században valami török nyelven beszélő népelemnek kellett volna laknia. Ebben a vágyálomban természetesen semmi egyéb baj sincs, csak az a csekélység, hogy sem Németh Gyulának, sem másnak senkinek nem sikerült eddig bebizonyítani azt, hogy ebben a korban, Kelet-Európa ezen szakaszán, ú. n. török ethnikumú(?), török kultúrával(?) rendelkező és török nyelven beszélő népelemek éltek volna. Valamint Németh Gyula „pompás könyvé“ben arra nézve sem kapunk egyetlen egy szónyi felvilágosítást sem, hogy kicsodák voltak azok, akik török nyelv-maradványokat hagytak hátra olyan földterületen, ahol, mióta a világ áll, soha török nyelven beszélő népek nem éltek...?

De hát végül mégis csak az a fontos, hogy szerinte ez a *Hunuguri* (*ᾠρογορφοι*) népnév valamiféle állítólagos török homonymiával rímel. Szerinte az *on-og-ur* törökök annyi je-

lentene, mint „tíz nyíl“, „tíz törzs“ (on „tíz“ + ok „nyíl“ + -z képző) (44., 90., 181. l.).

Foglalkozzunk vele részleteiben? A fent előadottak után kár a nyomdafestékért!

Az egész fikcióban csak az a szomorú, hogy Németh Gyula ebből a nemlétező „tíz nyíl“-ból csinált **ongur*-t, ebből őszláv *ogur*-t, ebből görög *Ὀγγου*-t, végül latin *Ungri*-t, — mely mint a honfoglaló magyarok neve, ezzel a széllel bélelt feltevésáradattal került bele az újabb magyar történetirodalomba is...!

*

Türk — Németh Gyula a byzanci kútfők *Τούρκοι* nevét, továbbá az arab és perzsa kútfők *türk* népmegnevezését, minden néptörténeti vizsgálat és indokolás nélkül, röviden és egyszerűen csak „türk“ vagy magyarosan „török“ névazonosítással írja át. Az olvasóban ezáltal azt a hitet, sőt egyeseknél talán még azt a meggyőződést is kelti, mintha a VI. századtól kezdve Belső-Ázsiában, majd később Kelet-Ázsiában is *türk* néven emlegetett népek köteléke nem lett volna egyéb, mint a mai ethnikai fogalmaink szerint, különböző „török“ nyelvjárásokon beszélő népek egy és más társadalmi alakulása.

Ezzel a hiungnu-hun azonosítással teljesen egyszerűvonalú türk-török azonosításról érdemileg, a néptörténeti valóságok alapján, kimerítően más helyütt fogok majd szólni.

Ezúttal e kérdéssel kapcsolatban egy szembetűnően idevágó körülményre akarom csak a figyelmet felhívni, amelyről azonban Németh Gyula könyvében — számunkra nagyon is érthető okból — nem emlékezett meg. A laikus magyar olvasó ennél fogva ezt a körülményt nem is vehette tekintetbe. Annyi azonban minden olvasónak bizonyára már eddigelé is feltűnt, hogy Németh Gyula a népvándorlási korszak összes ismert népeit, települési körzetekre és chronologiai távolságokra való tekintet nélkül, következetesen eltörökösítette. Népi neveik és személyneveik nem menekültek meg az általam is lépten-nyomon szóvátett, rissz-rossz török homonymiákkal való kísérletezés elől. S ilyen módon Németh Gyula minden egyéb népvándorláskorabeli nép tulajdonnévanyagában hol több, hol kevesebb „kétségtelen“ török nyelvi elemet fedezett fel.

De vajjon mi az oka annak — kérdezhetné valaki —, hogy Németh Gyula mindezek után pont a *türk* (szerinte „türk“ vagy „török“) nevezetű népköteléknek sem népi nevében, sem személynevei között nem talál egyetlen egy török eredetűnek vélt nyelvi elemet sem említésre érdemesnek? Pedig ha a népvándorlási kornak első felében Kelet Európában valóban lehetne ethnikailag és nyelvilag török származású népekről beszélni,

akkor a legegyszerűbb józan ész követelményei szerint is, mindennek előtt ennek a *turk* népnek kellene, — legalábbis Németh Gyula pánturk ideológiája szerint —, a legtösgyökeresebb török-nyelvű népköteléknek lenni. Ezzel a méltán helyet követelő várakozással szemben azonban mi az adott helyzet? Németh Gyula e kényes kérdés felett mélységes hallgatással siklik el.

Engedtessek meg azonban ehelyütt egy kis tetemrehívás e *turk* nevezetű népnek általa elhallgatott tulajdonnévei felett!

A VI. századból, a belső-ázsiai *turk* birodalom életének első századából, személyneveiknek egész sora jut tudomásunkra. Ilyenek: Ἀσάλας, Ἀσκήλ, Βάχαν/ον, Κονναξολά, Σιλξίβουλος (Διζάβουλος), Σπαρξενγοῦν, Στεμβισχάδαν (Στεμβισχάγαν), Τάγμα, Ταῖσαν (= „νῖος θεοῦ“), Τάρδον, Τουλδίχ, Τουροῦμ, Τούρξανθός.²⁵

Az arab-perzsa irodalomból is meglehetősen számú *turk* személynév maradt ránk, mint amilyen: *Agūš*, *Dahhazār*, *Mānūš*, *Nēzak*, *Nijāč*, (*Nijāz*), *Pūrak*, *Simā*, *Suhrāb*, *Šābah* (*Sāweh*) stb.²⁶

Németh Gyula meg sem próbálkozott azzal, hogy eme törölmetszett *turk* személynevek közül legalább egyetlen egynek is „török“ eredete mellett síkraszálljon. Igaz ugyan, hogy mindezek között nem egy oly durvakülsejű személynév is akad, melyen a legjobbszándékú neovámbérista igyekezet is pozdorjává törik. Hogy egyébről ne is beszéljünk, itt van mindjárt az a *Στ*-vel és *Σπ*-vel kezdődő furcsa *turk* személynév. Köztudomás szerint ugyanis eredeti „török“ szó két mássalhangzóval sohasem kezdődhetik. Vannak közöttük aztán egyes, már első tekintetre világosan felismerhető és teljesen azonos névanalógiákkal párhuzamba állítható tiszta „nem török“ személynevek is.

Miért nem tartotta Németh Gyula érdemesnek, hogy erről a legelső sorban döntőfontosságú néptörténeti jelenségről laikus olvasóit legalább egy-két szóval is tájékoztassa?

Miért? Nagyon egyszerű dolog megfelelni erre.

A *turkok* eme kifejezetten „nem török“ jellegű tulajdonnévanyaga ugyanis a VI. századi türk birodalom megalapítóinak nyilvánvaló „nem-török“ nyelvűsége mellett nyújt meg-szívlelnivaló bizonyítékot. Ez a körülmény azonban a *turk* államalapítók „török“ voltáról szóló elméletnek méltán megérdemelt csődjét és kudarcát jelenti.

Ezért hallgatott erről olvasói előtt oly sokatmondóan és tömören Németh Gyula!

*

²⁵ Menandros, Theophanes, Theophylaktos Sim. történeti műveiben.

²⁶ Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch. Marburg, 1895. — cím-szók szerint.

Kuman. — Németh Gyula a „hün“ népnévhez tartozónak hirdeti a török-nyelvű *kun* nép nevét is. Elméletét a következő, nem kevésbé vakmerő állítással tölti meg: „Bizonyára e népnév származéka a *kuman*...” (141—2. l.). Majd, ez utóbbi népnévalaknak földrajzi és kútfői elterjedéséről szólva, közli még a következő fontos adatokat is: „Kis-Ázsiában öt *Kuman* nevű község van” (144. l.).

Az akadémiai színvonalú tanulmány a laikus olvasóban természetesen itt azt a látszatot kelti, mint hogyha a kumánok egykori neve a jelenleg jórészt török lakosságú Kis-Ázsiában is ismeretes és elterjedt lett volna, s esetleg (legalább is Németh Gyula vonalvezetéséből erre kell következtetnünk) az oszmán-törökök ezt a megnevezést még belső-ázsiai őshazájukból hozhatták magukkal.

Jellemző, de egyszersmind elrettentő példája ez az eset is a pánturk világszemlélet üres homonymiakon felépülő és minden tudományos alapot nélkülöző ú. n. módszerének. Az eljárás abszolút tudománytalansága itt is ugyanazon sarkalatos elemi hibában gyökerezik, mint amelyről már fentebb is kimerítően szoltunk. Németh Gyulának leghomályosabb sejtelve sincs azon területek településtörténeti és ethnikai viszonyairól, melyeken fiktív népeit és népmozgalmait szerepeltetni szeretné. Így ez esetben sincs tudomása arról, hogy Kis-Ázsiában a Kr. előtti évezredekben chatti és hettita néven nevezett népelemek éltek, mely utóbbiak ott világbirodalmat is alapítottak. Ebben a Hettita-államban egy bizonyos *Kumani* város neve (^{URU}*Ku-ma-ni*, ^{URU}*Kum-ma-an-ni* stb.) már a Kr. e. 2. évezred végén történelmi szerepet játszott. Földrajzi fekvésére nézve valószínűleg Kis-Ázsia észak-keleti szakaszán, az Iris-folyó medencéjében terült el, ott, ahol a klasszikus idők *Comana* (*Pontica*) nevű városa is állt.²⁷ Egy *Kopurra* nevű város ismeretes volt még Kappadokiában is.²⁸ Több példánk van rá, hogy Kis-Ázsia eme őskultúrnépének helymegnevezései, a görög-római korszakon keresztül, egészen a jelenkorig elszármaztak és a mai török lakosság tulajdonnévkincstárában is, alig változott alakjukban, élnek.

Németh Gyula azonban, andalító kézmozdulattal, ezt a Kr. e. 2. évezredvégi hettita helynevet is „bizonyára” török-eredetű népnévvé varázsolta át.

Ilyesféle tudományos vívmányok sarjadtak az egyedüluralkodó neovámbérista iskola jóvoltából a Magyar Tudo-

²⁷ Fr. Bilabel, *Geschichte Vorderasiens und Ägyptens* vom 16.—11. Jahrhundert v. Chr. Heidelberg, 1927. 186. 271.

²⁸ J. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnisse kleinasiatischer Namenstämme*. Leipzig, 1913. 122; Ch. Texier, *Asie Mineure*. Paris, 1882. 512.

mányos Akadémia és a Pázmány Péter Tudományegyetem nagyobb dicsőségére.

*

Mindezekkel a kritikai megjegyzésekkel kapcsolatban nem az volt a célom, hogy Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. könyvét helyesbítésekkel egészítsem ki, vagy hogy a szerző figyelmét egyes esetleges új szempontokra is felhívjam. Ezen a könyvön már sem helyesbítésekkel, sem új szempontokkal többé segíteni nem lehet. Az általam kiválasztott egyes fontosabb kérdések részletes elemzésével arra akartam azonban rávilágítani, hogy végre egyszer már szakember és laikus egyaránt meglássa, hogy Németh Gyulának ez az annyira agyba-főbe magasztalt és egyes hazai tényezők részéről annyi mindenféle elismeréssel és kitüntetéssel elhalmozott könyve — nem tudományos mű.

Eddigi cikkeimben lépten-nyomon rámutattam arra, hogy Németh Gyula turkologiai ismeretei homályosak, hiányosak, sőt, amint néhány szembeszőkö példával megvilágítottam, az eddig világszerte méltányolt magyarországi turkologia hagyományaihoz semmiképen sem méltók.

Ez a könyv azonban, eredeti elgondolás szerint, tulajdonképp nem is turkologiai szaktanulmány, hanem a népvándorláskori népek s köztük a honfoglaláselőtti magyarság legfőbb néptörténeti problémáinak megoldására vállalkozó alkotás szeretett volna lenni. Mindenki számára könnyen megérthető formában rá kellett tehát mutatnom arra is, hogy Kelet-Európa népvándorláskorabeli legfőbb néptörténeti kérdéseire a turkológiának semmi köze sincsen. E kelet-európai néptörténeti kérdések szakszerű vizsgálatához egész más tudományok ismeretanyaga és módszere szükséges. Amit ezen a nem neki termett téren Németh Gyula az ő idevarázsolt fiktív törökjeivel és csaknem minden egyes esetben nevetségbe fúló török homonymiáival művelt, az legenyhébb kifejezéssel szólva nem egyéb, mint tudományoskodó mezben tetszelgő — áltudomány.

Sajnáltnivaló, hogy Németh Gyula eme tudománytalan könyvének számos abszurd állítása és fikciója, különösképpen történetíróink jóhiszeműsége és túlzott bőkezűséggel előlegezett bízalma révén, itt-ott beszüremkedett történetirodalmunk egyes fejezeteibe is. Legfőbb ideje, hogy ezzel a tudománytalanságban gyökerező fikciótúltengéssel a magyar közvélemény egyszer már leszámoljon.

Ennek az egészséges és komolyan tudományos útra való térésnek legelső feltétele azonban abból áll, hogy mind magyar történetíróinknak, mind a laikus magyar olvasóközönségnek ez üres fikciókkal való további félrevezetése megakadályoztassék.

Ezért is erről a helyről ünnepélyesen és tisztelettel felszólítom a Magyar Tudományos Akadémiát, mint Németh Gyula „A honfoglaló magyarság kialakulása“ c. könyvének kiadóját arra, hogy ezt a könyvet, mely memcsak tudománytalan tartalmánál, de korunkba immár nem illő módszertelenségénél fogva is, hazai tudományunk fejlődését károsan és hátráltatólag befolyásolja, a magyar tudományos közérdek szempontjából a könyvárushi forgalomból egyszer s mindenkorra vonja ki!

Mészáros Gyula.

(Deutscher Auszug) Pseudotürkische Volk- und Personennamen IV. Name und Volkstum der Sawiren. — Nach Priskos Rhetor wurden die *Σαβίροι* um 461—465 von den Awaren aus ihren Stammsitzen vertrieben; sie drangen ihrerseits dann in das Gebiet der *Σαράγιννοι*, *Οδρωγοι* und *Ἰνδωγογοι* ein. Die letzteren beschwerten sich über diesen Friedensbruch der Sawiren durch eine Gesandtschaft in Byzanz und suchten gegen sie Schutz bei den Byzantinern. Auch aus diesem Tatbestand folgt schon, dass die Heimat dieser drei Völkerschaften irgendwo in der Nachbarschaft des Machtbereiches der Byzantiner gelegen haben muss. Da sich die ältesten Sitze der Awaren nach dem Zeugnis des archäologischen Fundmaterials in Europa im nordwestlichen Kaukasus befanden, kann das ursprüngliche Siedlungsgebiet der Sawiren nur hier gesucht werden, wo die vorawarische Schicht der Funde von den Archäologen für hunnisch angesehen wird. Es ist also anzunehmen, dass die Sawiren zu der hunnischen Volksgruppe gehörten; mit dieser Annahme steht auch der Umstand im Einklang, dass die Bewohner dieses Gebietes in verschiedenen orientalischen und byzantinischen Quellen schon sehr früh als Hunnen bezeichnet wurden. Es kann also kein Zufall sein, dass die Sawiren in vielen byzantinischen Quellen als *Οδρωγοι Σαβίροι* usw. angeführt werden. Über die ethnische Zugehörigkeit der Sawiren können wir genauer durch die Angaben in einer georgischen Chronik unterrichtet werden, in welcher nämlich die Bewohner des nordwestlichen Kaukasus für die ältesten Zeiten als *osi* „Osseten“ bezeichnet werden. Die Hunnosawiren waren hiernach Iranier. Diese Folgerung findet eine Bestätigung in der Benennung der Osseten im Swanischen, wo sie nämlich auch heute noch als **savir* (*le-svir-a*), *savär*, *savjar*, *sivär* bezeichnet werden (eigentlich eine Pluralform zu *Sav* „Land der Osseten“).

Demgegenüber möchte Gyula Németh in den Sawiren ein türkisches Volk erkennen. Er liest nämlich die Namensform *Σαβίροι* ganz willkürlich mit *-b-* (vgl. z. B. bei Jordenas *Saviri* und so auch in einer armenischen Quelle); das auf diese Weise erschlossene *Sabir* will dann Németh von dem türk. Verbalstamm *sap-* „den Weg verlassen“ herleiten. Nur ist und war davon die Lautung der von Németh benötigten Wortform in keiner türkischen Sprache **sabyr*, sondern überall und immer ausschliesslich *sapar*. Wenn also Németh in dem geographischen Namen *Sibirien* seinen falsch erschlossenen Volksnamen zu erkennen vermag, so irrt er sich natürlich gewaltig. Der geographische Name *Sibirien* taucht nämlich erst während der mongolischen Periode auf und ist mong. Ursprungs: er ist nämlich identisch mit dem mong. Wort *šiwir* „dichter Wald, Gestrüpp“ (*Sibirien*: mong. *Šiwir*). Auch möchte Németh seinen erschlossenen türk. Volksnamen mit bestimmten ON des ostjakischen Gebietes in Zusammenhang bringen. Nur sind die ON *Šaber*, *Šoper*, *Saber* am wahrscheinlichsten

gleichfalls mong. Ursprungs: die Wortformen *šabar*, *šibar*, *sipar* haben nämlich im Mong. die für einen ON ansprechende Bedeutung „Sumpf, Schwarzerde“.

Diese mehr als gewagten Hypothesen benötigt Németh deswegen, um den Bericht des Priskos von der Flucht der durch die Sawiren gedrängten Onoguren seinen die ungarische Urgeschichte betreffenden Theorien anpassen zu können. Die Onoguren (in denen er die Vorfahren der Magyaren erkennen möchte), Saraguren und Oguren (der öfter [!] belegte Name *Οὐράγοι* sei nach Németh nur ein Schreibfehler) sollen nämlich nach ihm von den Sawiren aus ihrer sibirischen Urheimat vertrieben worden sein. Diese ganze Theorie kann jedoch nach dem Vorgebrachten nur als eine phantastische linguistische Geschichtsklitterung bezeichnet werden.

Βασήξ, der Name einer sawirischen Königin (Nebenformen *Βασήξ*, *Βαρήξ*) ist offenbar identisch mit dem iranischen PN *Οὐαρίξης*, *Wahriz*, *Wahriz*. — Um diesen PN für einen türkischen ausgeben zu können, deutet Németh die von Fachleuten als Schreibfehler bezeichnete (was nach den Literaturangaben auch Németh bekannt gewesen sein muss) Variante *Βασήξ*, in welcher er die angebliche türkische Namensform *Bo-aryk* „tugendhafter Führer“ erkennen möchte. Aber auch mit dieser erzwungenen Namensform hat er kein Glück; denn das von ihm angesetzte *boy* „Führer“ kommt nur in der osmanischen militärischen Rangbezeichnung *baş-boy* vor. Sie ist jedoch im Osman. Teilübersetzung aus dem neupers. *sār-būy* (neupers. *sār* „Haupt“ = osm. *baş*).

Βαλὰχ ist der Name des Gatten der voreben genannten sawirischen Königin. In diesem Namen möchte Németh das osman. Wort *malak* „Büffelkalb“ erkennen (also: Hoheit „Büffelkalb“); dieses nur im Osman. belegte Wort ist jedoch offensichtlich ein bulg.-slaw. Lehnwort < bulg. *malak* „Büffelkalb“ (vermutlich von slaw. *mal* „klein“ gebildet).

Hunuguri. — Es ist bemerkenswert, dass dieser Name in den Quellen der ältesten Zeiten mit *h-*, später aber ohne *h-* geschrieben wird. Dieselbe Erscheinung kann man auch bei den Schreibungen des Namens der Hunnen beobachten. Vermuthlich sind diese Namen, gleich anderen des Kaukasusgebietes, durch kharthvelische Vermittlung zu den Griechen gekommen; denn in kharthvelischen Sprachen pflegt das anlautende *h-* auch in den arm. und neupers. Lehnwörtern dieser Sprachen zu verschwinden. Für die kharthvelische Vermittlung dieser Namen spricht noch besonders deutlich das *-nn-* in der Namensform *Οὐννοί*: *-nn-* ist nämlich ein altertümliches Pluralzeichen in mehreren kharthvelischen Sprachen. Der Volksname *Hunugur* ist ebenfalls kharthvel. Ursprungs; er ist zu gliedern: *hun-u-gur*. Der erste Bestandteil dieses Komplexes ist mit dem Hunnenamen identisch; der zweite Bestandteil *u* oder *i* oder *a* dient zur Nominativbildung in verschiedenen kharthvel. Sprachen; der dritte Bestandteil *gur*, *gōr* ist ein iran. Lw. in der Bedeutung „Geschlecht“ (< pahlavi *gōhr* „edles, vornehmes Geschlecht“). Ursprünglich war dieser Name wahrscheinlich die Würdebezeichnung des Herrschers. — Die türk. Deutung dieses Volksnamens durch Németh beruht also nur auf einer wertlosen Homonymie; türk. *on* „zehn“ + *ogur* (eine angesetzte Ableitung zu türk. *ok* „Pfeil“).

Türk. — Dieser Volksname (so in orient. Quellen, in byzant. Quellen: *Τούρκοι*) darf mit dem Namen der Türken — wie das z. B. Németh haben möchte — nicht identifiziert werden. Wir kennen nämlich aus verschiedenen Quellen eine ganze Reihe von türkischen PN, die ausnahmslos charakteristisch iranische PN sind; sogar Németh hat keinen Mut dazu gehabt, für diese nach seiner uns schon bekannten „Methode“ türkische Etymologien zu erfinden!

Kuman. — Németh möchte diesen Namen mit dem Volksnamen der Hunnen in Zusammenhang bringen. In seiner abenteuerlichen „Beweisfüh-

„rungs“ erwähnt er unter anderem, dass es nach Ausweis von ON wie *Kuman* kumanische Siedlungen auch in Kleinasien gegeben haben soll. Nur ist uns einer von diesen ON auch schon aus heftitischen Quellen bekannt...

Zum Abschluss betont Verfasser, dass es in seinen Ausführungen erwiesen sei, dass die Turkologie mit der Geschichte der Völkerwanderungszeit in Osteuropa nichts zu schaffen habe. Weil Némeths ungarische Urgeschichte („*A honfoglaló magyarság kialakulása*“) ausschliesslich auf verfehlte Deutungen von osteuropäischen Volk- und Personennamen aus der Völkerwanderungszeit aufgebaut ist, indem diese besonders infolge der mangelhaften türkischen Sprachkenntnisse Némeths nebst einer unmethodischen Oberflächlichkeit ausnahmslos mit Hilfe von phantastischen etymologischen Spielereien für türkische Namen ausgegeben werden, muss dieses Buch für ein pseudowissenschaftliches Werk bezeichnet werden. Der sehr angesehene Verleger würde also durch seine Einziehung der wissenschaftlichen Forschung einen sehr schätzbaren Dienst erweisen können, da durch die scheinwissenschaftliche Aufmachung der Ausführungen Némeths Nicht-Turkologen sehr leicht irregeführt werden können.

A második ugor-török háború

Sajnovics kissé túlzott felfedezése (*idioma hungarorum et lapponum idem esse*) egyáltalán nem keltett annak idején a magyarság körében közlekedést, amennyiben apáink nem ismerte a finnugor népek történetét, valahogy szégyenkezéssel gondoltak a „halzsírszagú“ rokonságra. Ezt a hangulatot használta ki a múlt században Vámbéry Ármín, amikor hirdetni kezdte, hogy a magyarság tulajdonképp török népnek tekintendő és hogy a magyar nyelv sem más lényegileg, mint egy kissé romlott török idioma. Tekintve, hogy a törököket az orosz-török háború nálunk divatba hozta (a magyar függetlenségi törekvéseket eltipró gyűlölt moszkovitzmus ellenségeit szeretették bennük), a nagyközönség a Vámbéry-féle tanokon kapva-kapott. A távolból a török is katonanépnek látszódott; Vámbéry pedig gondoskodott róla, hogy mindenféle a valóságnak meg nem felelő romantikus elképzelések kerüljenek a rokon népnek vélt törökségről forgalomba... Különösen nagy hatást keltett az „államalkotó képesség“ regéje; egy szóval a törökökben is valami olyan magasabbrendű emberfajta kezdett a közönség nálunk tisztelni, amilyenek a történeti magyarság sok joggal önmagát is érezhette. Ezenkívül Vámbéry az elképzelt, dicső turáni multat is a legragyogóbb színekben igyekezett a lelkes közönség szemei elé varázsolni, amennyiben minden lovas népet, amely a történelemben valamennyire jelesebb szerepet játszott, minden teketória nélkül török népnek tette meg. Így a magyarság mint török ősökért egyaránt lelkesedhetett a megmagyarosított *szittya* néven tisztelt skythákért, de meg a hunokért is.

A sok reklám és a jelentős „közönségsiker“ ellenére a turáni romantikában fogant, Vámbéry-féle délibábos magyar őstörténeti elképzelés tudományosan mégis hamar csödbe jutott. Az Akadémiában helyet foglaló nyelvészek élén akkor t. i. egy európai jelentőségű tudósunk,

Budenz József, állott, aki mindjárt felismerte a Vámbéry-féle elnéletek szellem bélelt áltudományos voltát; ezért tanítványai és követői társaságában ezt az áltudományt hamarosan ország-világ előtt diszkreditálta, kimutatván egyebek között például azt is, hogy Ármin mester a jó ügy érdekében holmi kis török neologizmusoktól sem riadt vissza. Értethető tehát, hogy Vámbéryt és híveit ebben a Budenzéknak ugor-török háború néven emlegetett kritikai hadjáratában hamarosan gyászos vere-ség érte.

Ugy látszott ezek után, hogy a vámbérismus mint tudományos irány soha többé a magyar tudományos életbe visszatérni már nem fog, s legfeljebb provinciális turáni társaságokban és egyes rajongók fejében kísért majd a magyarság elképzelt dicső turáni multja ideig-óráig tovább... A dolog azonban másként történt. T. i. a sor s iróniája következtében a világháború után ép akadémiai nyelvészek próbálkoztak meg a vámbérismus új életre keltésével. Ebben a törekvésükben kétségtelenül része volt bizonyos a világháború folyamán nálunk újra divatba jött romantikus, de némileg — amint emlékeztet — mégis politikai színezetű turáni eszméáramlatnak vagy mozgalomnak (v. ö. Gragger Ujb. I. 156—160); a világháborúban ugyanis az oszmántörökök szövetségeseink voltak, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a török-magyar „testvériség” eszméje újra feltámadjon. A magyar nyelvtudomány élén pedig ekkor nem Budenz állott, hanem Melich és Gombocz, akiknek a tudományos munkásságát a divat minden vonatkozásban mindig is erősen befolyásolta. Amíg azonban Vámbéry és hívei annak idején azt is bizonyítani próbálták, hogy a magyar nyelv is török nyelvnek tekintendő, erről a turáni dicsőségről a neovámbéristák már lemondtak és a vámbérismus csódtömegéből csupán csak a magyarság török eredetére vonatkozó érveket próbálták kimenteni saját Vámbéryéhez hasonló őstörténeti elképzeléseik megtámogatására. Vámbérynek a magyarság török származására vonatkozó „bizonyítékait” azonban modern követői tudományosabb, illetve sok esetben csak tudakosabb formába öntötték, úgy-hogy a nagyközönség, sőt sok esetben még az ú. n. szakemberek sem vették észre, hogy a „magyar nyelvtudomány nagyszerű megújítása” — ahogy a hívek és a propagandisták az újnak látszó irányt lelkendezve emlegették — tulajdonképp csak a Vámbéry-féle módszereknek és tanoknak felújítása és felfrissítése volt; attól ugyanis Vámbéry XX. századi követői már bizonyos szemérmes gondossággal óvakodtak, hogy mesterük nevét írásműveikben valami különösen fennhéjázó dicsekvéssel emlegessék. Természetesen a neovámbéristák az öröklött tanokat és érveket igyekeztek továbbfejleszteni és megszorítani is, csakhogy persze nem valami nagy szerencsével. Vámbéry ugyanis ténylegesen tudott — még pedig jól — törököül, legfrissebb követői a török nyelvek megtanulásával már kevesebbet győtrődtek, úgy gondolván, hogy elég nekik, ha turkologusul tudnak egy és mást. Melléigásaikból azonban hamarosan kitűnt, hogy egyáltalán nem káros, ha a turkologus valamennyire törököül is tud... Ezt a zavaró mellékkörülményt persze a neovámbérista elméletek laikus olvasói már nem vehették észre...

Bár a neovámbéristák a magyar tudományos élet legfontosabb pozícióit klikké tömörülve és bővülve szerencsésen megszállták és tanaik népszerűsítésére a propaganda minden lehetséges eszközét felhasználták, azokkal szemben az ellenhatás mégis hamarosan jelentkezett... Ez a második török-ugor háború már több mint egyévtizede folyik, s bizony nem sokan vannak, akik ennek a — törökpártiak hibájából — mindinkább elmérgesedő vitának változatos fordulatai között könnyen tudnának tájékozódni. Ezt kívánjuk tehát a következőkben előadandó áttekintésünkkel megkönnyíteni. Áttekintésünkben természetesen csak a vita legnevezetesebb mozzanataira lehetünk tekintettel, de azért néhány módszertani szempontból bizonyos jelentőséggel bíró mellékesebb kérdés taglalását sem fogjuk problémátörténeti vázlatunkban teljesen el mellőzni.

*

A már egyszer hitelét veszített Vámbéry-féle ideologia feltámadását, amint említettük, a világháborús idők törökbarát hangulata is előkészítette és előmozdította. A törökösködési járványt a magyarságra vonatkozó tudományokban azonban — nyilván szándéka ellenére — tulajdonképp egyik jeles történészünk új irányt szabó kutatási programja indította el. A huszas évek elején ugyanis Hóman Bálint több cikkében annak a felfogásának adott kifejezést, hogy a XIX. század pozitivistá történetírása hyperkritikus hajlamai következtében helytelenül vitatott el a középkori magyar krónikás irodalomtól minden forrásértéket. Együttal annak a nézetének is kifejezést adott, hogy elsősorban is a történettudomány és a nyelvészet együttműködése révén lehetne a legalkalmasabb módon a hitelesség szempontjából szóbajöhető kérdéseket tisztázni. Ez a tudományos kutatási terv kétségtelenül helyes és életrevaló volt; arról pedig a terv megalkotója igazán nem tehetett, hogy kivitelénél nem a krónikák forrásértékét sikerült megvilágítani, hanem hamarosan az Akadémiánkban hangadó szerepet játszó nyelvészeink által képviselt nyelvészeti formalizmus irányának teljes csődje lett minden gondolkodó ember számára nyilvánvalóvá.

*

A középkori krónikások elbeszéléseinek forrásértékével kapcsolatban először is az ezek alapján feltételezett magyar hünmonda kérdése lett egy nagyon beható és széleskörű vita tárgyává.

Az ú. n. hünmondára nézve Hóman Bálint már 1917-ben annak a gyanújának adott kifejezést, hogy magyar őshazai hagyományok is elősegíthették azoknak a hünokra vonatkozó germán eredetű mondai elemeknek a magyar nép tudatában való meggyökerezését, amelyekkel a magyarság Bleyer elmélete értelmében a pannóniai szlávok közvetítése révén ismerkedhetett meg. Hóman ezen gyanúja (!) lett azután alapjává Gombocz Zoltán „A bolgár kérdés és a magyar hünmonda” című cikkének (M. Ny. 1921, 15—21.), amelyben korábbi felfogásával ellentétben annak a gyanújának (!) adott kifejezést, hogy a magyarságot valami bolgártörök uralkodó réteg szervezhette meg, amelynek

a révén honosodott meg a magyarság körében a húnrokonság tudata, valamint Attila pannoniai birodalmának emléke és a Csaba-monda. Hogy pedig a bolgártörököknek volt húnhagyományuk azt Gombocz egy finn szlavistának, Mikkolának a pontusi protobolgároknak fejedelemségükre vonatkozó nagyon is kétes értékű elmélete alapján bizonyítottnak vette. Az egész elmélet alapja, t. i. csak egy homonymia, amennyiben Mikkola a fejedelemségjegyzékben szereplő *Irnik* nevet Markwart nyomán a Priskosnál említett egyik Attila-fiúnak, 'Hpvdx-nak, nevével azonosította. Gombocz pedig e két hasonló hangzás alapján azonosnak gondolt névben egy bizonyos általa feltételezett és kikövetkeztetett török nevet vélt felfedezni. Csakhogy okoskodása teljesen elhibázott volt. Az általa feltételezett *ā > i* hangváltozás ugyanis csak bizonyos török nyelvjárá-sokban van meg és egészen új keletű; az általa feltételezett török *-nāk* képző pedig nemcsak hogy nincs meg a törökben, hanem ilyen képző-bokor fel sem tehető, mert az egyszerű képző nem *-n*, hanem *-ñ*, *-an*. (V. ö. NNy. IX. 180; XI. 93).

Gombocznak az állítólagos magyar húnhagyományokra vonatkozó felfogása végeredményben tehát egy semmitérő homonyán alapszik, és így talán nem is véletlen, hogy a homonymiákkal való játszadozások a magyar őstörténeti „kutatás”-nak csakhamar a lényegét tették ki... Persze Mikkola elmélete körül még egyéb hibák is vannak, amelyeket Konrad Schünnemann, a kielői egyetemnek a közelmúltban a nyugati hadszíntéren hősi halált halt professzora, a magyar történet kiváló ismerője és jeles kutatója, fejtett ki behatóbban „Hunnen und Ungarn” című kritikai tanulmányában (Ujb. V. 293—303).

Gombocz fejtegetéseivel szemben e sorok írója csakhamar rámutatott arra „Volt-e magyar húnmonda?” című 1923-ban megjelent tanulmányában, hogy a magyar nép hún származásáról szóló középkori krónikás elbeszélések egyedül és kizárólagosan a középkori magyar klerikusok tudós kombinációinak és — félreértéseinek termékei. Kimutattam azt is, hogy a Kézai alkotta hún krónikában, valamint Turóczi előadásában mondaiaknak csak azok a vonások tekinthetők, amelyek a német mondából származhattak. A továbbiakban megvilágítottam, hogy Bleyer elmélete, amelynek értelmében t. i. valamilyen Attiláról és a húnokról szóló keleti germán eredetű hősmonda szláv közvetítéssel került volna a magyarokhoz, már csupán azért sem lehet helytálló, mert ebben a feltételezett hősmondában előforduló személynevek a szláv hangtörténet tényeinek figyelembevételével semmiképp sem kerülhettek szláv közvetítéssel a magyarba; ezenkívül még hangsúlyoztam, hogy a ténylegesen ránk maradt germán hősmondák mind költői alkotások voltak és már ezért is gyökeresen különböztek attól az áltörténeti jellegű és erősen politikai ízű, költőietlen elbeszéléstől, amelyet Bleyer a magyar húnkrónika anyagából keleti germán hősmondának kikövetkeztetett.

Utánam a húnkrónika elbeszéléseit Hóman Bálint is megvizsgálta „A magyar hún-hagyomány és hún-monda” című 1925-ben megjelent tanulmányában, s bár ő a húnkrónika segítségével eredetileg valami autochton magyar húnmonda meglétét szeretne volna igazolni, igen tiszt-

teletreméltó elfogulatlansággal¹ a vizsgálat során szintén arra a megállapításra jutott, hogy Kézai előadásából valami eredeti magyar hűnmonda meglétére következtetni nem lehet. Ellenben teljesen magáévá tette Gombocznak azt az ötletét (az elmélet kifejezés erre nem igen illik), hogy a magyarok bolgár-török uraltól örökölték volna a hűn származás tudatát; illetve ez Hóman feltevése szerint a dinasztia hagyománya lett volna. Feltevését Hóman annak bizonyításával próbálta igazolni, hogy a magyar és hűn nép azonosítása a magyar honfoglalással egykorú, illetve közelkorú külföldi forrásokba a magyar hagyományból került volna bele. Szerinte t. i. a magyaroknak a hűnokkal való azonosítását a nyugati források Liutprandból merítették volna, aki pedig az erre vonatkozó magyar hagyományt szerinte Konstantinos Porphyrogenetos udvarában ismerhette volna meg, ahol t. i. megfordult. Az első hiba ebben a gondolatmenetben azonban az, amint erre Schünemann idézett cikkében csakhamar rámutatott, hogy a hűn-magyar atyafiságról és az Árpádoknak Attilától való származásáról maga Konstantinos Porph. mitsem tud; viszont azonban olyan egykorú nyugati források is hűn néven emlegetik a magyarokat, amelyek semmiesetre sem merítették vagy meríthették tudásukat Liutprandból. Én pedig „Die deutschen Spieleute in Ungarn” című tanulmányomban (UJb. V. 261) Schünemann megjegyzéseivel egy időben Hóman elméletének néhány más gyengéjére is felhívtam a figyelmet. Első sorban is utaltam annak a feltevésnek valószínűtlen voltára, hogy valami tartalom nélküli hűnhagyomány — amint azt Hóman elméletileg feltette — nálunk századokon keresztül fennmaradhatott volna; de arra is hivatkoztam, hogy semmi okunk és jogunk sem lehet Hómannal valaminő a krónikások révén ránk nem maradt, ősi magyar Attila-monda létezését feltételezni. Arra sem lehet semmi okunk — hangsúlyoztam hivatkozott németnyelvű cikkemben —, hogy az Árpádoknak Attilától való származását valami feltételezett pogánykori krónikások kitalálásának tulajdonítsuk, amikor például az Anonymus előadásából is nyilvánvaló, hogy ezzel a mesével a nem feltételezett, hanem valóságos kereszténykori krónikások csupán az Árpádok uralmának legitimitását akarták igazolni; az általuk használt s a latinból átvett *Attila* névalak pedig az egész komplexus nyugati eredetének bélyegét félreérthetetlenül magán viseli. A közelmúltban Macartney, angol történész, világította meg egy részletre vonatkozólag „Pascua Romanorum” című tanulságos cikkében (v. ö. Száz. LXXIV. 1—11), hogy a félreértéseknek milyen sorozata nyomán jött létre krónikáink „hűn hagyománya”.

Ezek szerint semmi kétség nem lehet most már arra nézve, hogy a középkori magyar krónikákban olvasható hűn „hagyomány” alapjaiban és részleteiben kizárólag a középkori magyar klerikusok tudáosságának

¹ Hogy valakinek esetleg eszébe ne jusson e megjegyzésemet ferdén interpretálni, megemlíthetem, hogy ezt már 1925-ben megállapítottam. Hóman tanulmányára vonatkozólag ugyanis egy német nyelven megjelent dolgozatomban egyebek között ezt írtam: „... und so verdient die Unvoreingenommenheit Hómans, bei der textkritischen Untersuchung Kézais um so mehr unseren vollen Respekt...” (UJb. V. 261).

és félreértéseinek terméke. Így tehát a magyar őstörténetre vonatkozólag semmiféle jelentősége sincs annak, hogy középkori krónikáink a magyar és hún népet testvérnépnek mondják, illetve, hogy a magyarokat és a húnokat azonosítják egymással. Pedig már Schünemann is megjegyezte idézett cikkében: „Ohne die Gleichsetzung der Hunnen und der Ungarn in den ungarischen Geschichtsquellen wären die ungarischen Philologen (értsd: Gombocz és Németh) schwerlich dazu gekommen, eine kontinuierliche Tradition zwischen diesen Völkern (zwischen Hunnen, Bulgaren und Ungarn) anzunehmen“.

*

Az előadottak szerint Gombocznak egyáltalán nem sikerült a hún-krónika forrásértékét igazolnia, de legalább mint nyelvész ebben a hitelességigazolási igyekezetben túlságosan nem kompromittálta magát. Nem így Melich János, aki a program szerint segédhadai és serviensei támogatásával az Anonymus „hitelességét“ lett volna hivatva igazolni.

Ezt a feladatot úgy vélte megvalósíthatni, hogy az Anonymus szövegében olvasható *bulgari et sclavi* kifejezés téves értelmezésére támaszkodva szerfelett kalandos, bár a laikusok számára teljesen érthetetlen nyelvészeti érveléssel kifejtette, hogy a Tiszától keletre a honfoglaló magyarok egyáltalán nem találtak szlávokat, hanem kizárólagosan csak bolgártörököket. Ennek a szenzációs tudományos „felfedezés”nek ő és nem csekélyszámú hívei miért-miért-nem nagy politikai jelentőséget is hajlandóak voltak tulajdonítani. A nem-nyelvész közönség természetesen elhitte a hívek által a világ legnagyobb szlavistájaként dicsőített Melich Jánosnak a szláv népek településtörténetét illető, bár kissé meglepő tanításait. Hogy tanai kialakításában valami hihetetlenül naiv álnemzeti és álpolitikai rögeszmék irányították, azt különféle kinyilatkoztatásaiból mindenki megérthette; de az sem csodálni való, hogy — saját kifejezését idézve — „a szláv helynévi etymológiák eltemetésének” nagy munkájában csakhamar buzgó segítő társakra talált, akik példaadása nyomán török szótárkák szorgalmas és gátlás nélküli fergatása révén lelkesen temetgettek...

Ekkor azonban — 1926-ban — megjelent egy kis cikkem „Ungarische Flussnamen” címen (UJb. VI. 434—447), amelynek nyomán a Melich alapította temetkezési vállalat hamarosan felszámolt... Persze nem olyan egyszerűen ment ez azért végbe. A cikk ugyanis óriási felháborodást vagy egyes akadémiai tagságra szerfelett vágyakozó iraknál talán csak jól kiszámított műfelháborodást keltett a Melich által megszervezett „tudománypolitikai” klikk körében. — Aki azt a jámbor cikket ma olvassa el, alig érti már meg, hogy mi volt azon a felháborodni, való... Melich érte a nyílt színen szóban és írásban letudatlanozott és lehazaárulózott; de azért nem vetette meg a közvetlenebb és szívhezszólóbb „tudománypolitikai” érveket sem, és igazán nem az ő buzgalmán és igyekezetén mulott, hogy teljesen újszerű és korszerű érvelésmódjával sem volt nagyobb sikere...

Az említett kritikai cikk után „Die slawischen Ortsnamen der

Theissebene" című tanulmányomban (ZONF. V. I. 1—37, 105—140) módszeres vizsgálat után aprólékos részletességgel is kimutattam, hogy a Tiszántúl a honfoglaló magyarok szláv lakosságot találtak. Időközben azután Melichnek a „Honfoglaláskori Magyarország" című főműve a maga egészében megjelent. Az ebben a műben ötletszerű összevisszaságban előadottakból Melichnek egyéb nevezetes felfedezéseit is megismerhettük: így egyebek között meglepett bennünket a felvidéki markomann-cipszer kontinuitásnak kimutatásával, ami ép oly szenzációsan sikerült, mint a keletmagyarországi turáni kontinuitásnak „tudományos" bizonyítása... A kuriozitások kedvelőit azonban kielégítette kelta és illyr nép-törédek felfedezésével; de az Anonymus becsületét is félelmetes alaposággal megmentette, amennyiben valami délibábosan vadregényes okoskodással „kimutatta", hogy de igenis a magyarok találtak Erdélyben oláhokat; tehát nem mese az, amit a legnagyobb magyar történetíró Gelou-ról regélt, amiben eddig csak az átkos pozitivisták merészelték kételkedni...

Hogy tudományos szempontból a Melich-féle mű mennyire elhibázott, azt a magyar közönség számára is részletesen kifejtettem „Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás" című kritikai tanulmányomban (1930). Erre azután Melich és vakbuzgó hívei a közönség nem csekély csodálkozására a legbékésebben elhallgattak, mintha sohasem követelték volna a fejemet... De nemcsak hallgattak, hanem török helynévi etymológiák felfedezésétől is egyszerre mindenkinek elment a kedve... Igaz, hogy az Akadémia — értsd: Melich — még szükségesnek látta ezt a honfoglaláskori Magyarországról szóló módszerében és eredményeiben is teljesen elhibázott művet a nagydíj koszorújával is felékesíteni, ez azonban azon tudományos szempontból már mitsem segített, úgyszólván néhány év múlva Melich egyik tanítványa némi mélabúval volt kénytelen megállapítani:² lehet, hogy voltak a honfoglalás korában Magyarország bizonyos vidékein bolgártörökök is, de őket a helynevekből nyelvészeti érveléssel kimutatni nem lehet...

Igy tehát ez lett a vége az Anonymus „hitelessége" érdekében lefolytatott Melich-féle nyelvészeti kampánynak. A produkált hitelességi „bizonyítékok" valószínűleg egyetlen egy történést sem győztek meg, de az mindenestre kitűnt, hogy holmi a laikusokat talán elszédítő nyelvészeti rabulisztikával bármely tetszőleges tételt nyelvészetileg „bizonyítani" mégsem lehet olyan könnyedén, mint ahogy azt egyes nyelvészek elképzelték... Ez más szavakkal annyit jelent, hogy a nyelvészet, bármily sok visszaélést követtek is el vele egyes nálunk nagy tekintélynek örvendő képviselői, mégis csak valóságos tudomány, amelynek eredményeit — tehát nem célzatosan beállított áltudományos bizonyítási produkcióit — történeti forrásként a historikus is nyugodtan felhasználhatja.

² K n i e z s a István: Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938, 435. (Szent István-émlékkönyv. II.).

A nyelvtudománnyal azonban nemcsak a településtörténet keretében követtek el visszaéléseket Melich irányának követői, hanem — ha lehet — még súlyosabb módon félrevezették áltudományos nyelvészeti „bizonyíték”-aikkal a magyar őstörténet kutatóit is.

Ha Kézainak a hún-magyar azonosságról szóló előadása „hiteles”, akkor a magyar őstörténet egyszerűen hún történetté alakul át. Ez a nagyon is kézenfekvőnek látszó következtetés lett az alapjává gróf Zichy István „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig” című 1923-ban megjelent művének. Zichy ugyanis a húnokat egyrészt a kínai forrásokban szereplő hiung-nu néppel, másrészt az úgynevezett bolgártörökökkel azonosította. Feltevése szerint t. i. a magas műveltségű, bolgártörök nyelvet beszélő hiungnu-húnok egy törzse leigázta volna a „zsákmányoló” életmódot folytató ugor „előmagyar”-okat, de átvette volna a meghódítottak nyelvét. A hódító hiungnu-hún nép eredeti nyelve azonban Zichy elképzelése szerint törmelékeiben a magyar nyelvű. n. bolgártörök jövevényszavaiban maradt volna ránk. Hogy ez az egész elgondolás mennyire helyt nem álló, azt a legélesebben egy finn nyelvész, Kettunen Lauri, világította meg (MNy. XXXIV. 33), rámutatván arra, hogy ilyen alapon a régi szlávokban sokkal inkább lehetne a magyarság őseit tisztelni, mert hisz a régi szláv jövevényszavak száma a magyarban lényegesen nagyobb mint a régi török jövevényszavaké... Ki kell azonban emelnem, hogy Zichy fővonásaiban szinte teljesen elhibázott őstörténeti tanulmányában egy életrevaló gondolat is volt; ő t. i. az indogermanisztika példaadása nyomán rávilágított arra, hogy állat- és növényföldrajzi adatok a magyarság ősi szállásterületeinek megállapítása céljából sikeresen felhasználhatók. A hiba csak az volt, hogy az általa feltárt bizonyítási anyagot azután saját maga igyekezett félretolni, mivel az így szerzett eredmény ellenmondásban állott azokkal az őstörténeti elképzelésekkel, amelyeknek hívéül szegődött. Az általa elképzelt hiungnu-magyar „nyelvcseré” ugyanis a saját maga feltevései szerint csak valahol Nyugatsibériában folyhatott volna le...

Nyugatsibéria mint a magyarság őshazája egyáltalán igen divatba jött a legújabb „turáni” színezetű magyar őstörténeti elméletekben, úgy-hogy Zichyre hivatkozva többen is igyekeztek a magyar őshazát Ázsiába áthelyezni. Az elsők között, akik ezt az amateur Zichyre mint s z a k t e k i n t é l y r e hivatkozva megtették, volt Gombocz Zoltán „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány” című tanulmányának 1926-ban megjelent harmadik részében. Sőt ő még segítségére is sietett Zichynek, amennyiben hivatkozott tanulmányában annak a felfogásának is kifejezést adott, hogy a humanista tudósoknál a magyarság őshazájaként emlegetett Jugrián az Uralon túli Jugria értendő. Ennek a felfogásnak téves voltára azonban csakhamar rámutattam „Anschauungen von der Urheimat der Ungarn im Mittelalter und bei den Humanisten” című kritikai cikkemben (Ujb. VII. 442—449). Az egész félreértés alapja Gombocznál és másoknál is — úgy látom — annak a körülménynek a nem-ismerése, hogy a középkornak és a humanistáknak már az ókortól örökölt kosmographiájában a Scythia Asiatica a Donnál vette kezdetét. Érdekes

azonban, hogy Gombocz tanulmányának három évvel korábban megjelent fejezetében a Magna Hungaria-t még nem kereste Ázsiában... Csakhogy Gombocz Szibériában már nem a Kézai alapján feltételezett *onogurok*-at. Közben ugyanis Németh Gyula „bebizonyította”, hogy a húnok nem bolgártörökös jellegű nyelvet beszéltek, így tehát velük mint állítólagos török ősökkel — úgy látszott — mitsem lehetett kezdeni, mégha ez a körülmény a Kézai Simon mester „hitelességének” ártott volna is. Ellenben a magyarságnak európai nevééről (Ungar stb.) időközben azt mutatták ki, hogy az az *onogur* népnévnek szlávós változatából származott; egyszerűbbnek látszott tehát az ú. n. bolgártörököknek az *onogurok*kal, semmint a húnokkal való azonosítása. A bolgártörökökhöz pedig mint magyar őökhöz márcsak a magyar nyelv ú. n. bolgártörök jövevény-szavai miatt is — úgy gondolták — feltétlenül ragaszkodni kell. Ami pedig Némethnek említett bizonyítékát illeti, az tényleg találó; csakhogy ugyanilyen alapon akár a gótokról is ki lehetett volna példának okáért mutatni, hogy nem bolgártörök nyelvet beszéltek, tekintve hogy az európai húnoknak — amint ez későbbi vizsgálataink során kitűnt — se égen se földön semmi közük nem volt a törökökhöz... Mielőtt azonban erről a nevezetes kérdéstről részletesebben szólnék, szükségesnek látom az időrendi sorrendet megtartva még néhány más a magyar őstörténettel kapcsolatban felmerült vélekedésre is kitérni.

Gombocz említett tanulmányában homályos és határozatlan kifejezésekkel annak a *gyanujának* (!) is kifejezést adott, hogy az obi ugor népek *jugra* elnevezése az *onogur* névből származott volna. Ezt a laza ötletet azután felkapta Zsirai Miklós és egész könyvet írt köréje. Csakhamar rámutattam azonban arra,^{2a} hogy névmagyarázata nyelvészeti szempontból nemcsak gyökeresen elhibázott, hanem egyenesen képtelenségnek mondható, amennyiben Zsirai a jó ügy érdekében egy olyan módszerbeli fogást alkalmazott, amelyet Melich és Németh Gyula nyelvészeti fejtegetéseiben is többször volt alkalmunk megfigyelni. Számitva ugyanis az olvasóknak tájékozatlanságára és rossz emlékező tehetőségére, a nyelvészeti fejtegetéseinek előadása során egyszerűen megfeledezett — bár kimutathatólag ismerte őket — a névnek arab forrásokban található változatairól, amelyek t. i. még a saját hibás nyelvészeti fejtegetéseivel is ellenmondásban vannak. Megjegyzéseimről Zsirai a könnyebbség kedvéért egyszerűen nem akart tudomást venni, ellenben a sajátmaga abszurd nyelvészeti „magyarázatát” újra és újra elismételte és barátaival elismételtette, mintha mi sem történt volna... Hogy ezeket a jó urakat eljárásukban fanatikus turánista hitvallásuk irányítja-e, vagy pedig egyszerűen csak „tudománypolitikai” presztízsszempontokból ragaszkodnak a téveshez, nem tudom... Hogy azonban ezzel a tudománytalan eljárásukkal például a történészeket tudatosan megtévesztik, az már egyáltalán nem kétséges, mert hisz Gombocz odavetett, nem túlságosan sikerült ötletének Zsirai-féle teljesen elhibázott adaptációjával mint

^{2a} V. ö. NNy. IV. 125—128.

a magyarság onogor származásának legfőbb bizonyítékával még nagytekintélyű történeti művekben is találkozhatunk...

A klikké szervezkedett neovámbéristáknak egyik legnevezetesebb taktikai és módszerbeli fogása egyáltalán a kritika lehető kikapcsolása volt a nagy lendülettel megindult „alkotó” munkából. Egymásról és egymás munkáiról, elméleteiről természetesen mindig és lehető sűrűn csakis a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak szép bajtársiassággal a jó urak. A legártatlanabb kritikai megjegyzés, amely esetleg a klikken kívülállók részéről elméleteikkel kapcsolatban elhangzott, pedig már annyira megbotránkoztatta érzékeny lelküket, hogy azt személyi sértésnek voltak hajlandók tekinteni; de persze a legbyzantinikusabb szellemű dicséretiádkat általában már férfiasan kibírták... Mivel pedig a kritikai megjegyzések mégis csak jelentkezni kezdtek — utóvégre az egész világ mégsem fért volna el az Erzsébet-kávéházban —, ezekkel szemben egy darabig az agyonhallgatás módszerével próbáltak intézményesen védekezni. Ezt a „tudománypolitikai” módszert még Zsirainak is sikerült elsajátítania...

A kritika kikapcsolásán kívül egy más tudománypolitikai műfogás is megkönnyítette a délibábos neovámbérista elméletek felburjánzását. Ez a műfogás a körbizonyítás érdekes társasjátéka volt. Ez úgy szokott lefolyni, hogy X úr valahol közzétette valami rossz álmát, mondván, gyanítása szerint ez vagy az esetleg így volt... Ez után Y úr valahol magáévá tette X úr állítását, mondván, hogy nagy tudósunk X itt és itt „bebizonyította” ezt és ezt, amiből következik ez és ez. Erről pedig adandó alkalommal Z úr emlékezett meg, mondván, hogy kiváló tudósainknak, X-nek és Y-nak, kutatásaiból kitűnt, hogy... Ez a körülmény viszont igazolja az ő feltevését, amely szerint... Erre aztán adandó alkalommal X visszatért Z ötletére, mondván, hogy a kiváló Z „megállapítása” nagyszerűen igazolja az ő gyanítását, tehát... És így mehet ez tovább a végtelenig; a lánc esetleg lehet hosszabb, de szükség esetén rövidebb is... Ellenben azt a jámbor olvasó soha észre nem veszi, hogy az egész bizonyítás és annak igazolása semmi más csak levegő, mert hisz kinek van kedve és ideje minden hivatkozásnak utánanézni...

*

Zichy váltig azon igyekezett őstörténeti fejtegetéseiben, hogy az ugor-magyarokat — az ellenmondó tények figyelmen kívül hagyásával — valami primitív zsákmányoló életmódot folytató népnek tüntesse fel, amely csak az általa elképzelt „nyelvcseré” nyomán alakult volna át állattenyésztő lovas néppé. Zichynek ez az állítása váltotta ki az első határozott hangú ellenmondást a törökösödő őstörténeti elméletekkel szemben, amennyiben Mészöly Gedeon „Mióta lovas nép a magyar?” című cikkében (NtNy. I. 205) rámutatott arra, hogy a nyelv félreérthetetlen tanúsága szerint a magyarság lovas kultúrája még az ugor közösség korából származik. Hogy a magyarság már a törökséggel való érintkezése előtt is némi földműveléssel bíró állattenyésztő lovas nép volt, azt Mészöly fejtegetéseihez kapcsolódva jelen sorok írója fejtette ki „A magyar nép eredete” című tanulmányában (1933). És most már hozzá-

tehetjük, hogy az ősmagyarságot is magábanfoglaló ú. n. pianobori kultúra emlékanyaga, amelyet újabban Zichy erőnek erejével a tények világos tanúsága ellenére bolgár-töröknek szeretett volna megtenni (v. ö. NNy. XI, 54), szintén világosan tanúsítja, hogy a magyar nép ősei már a törökökkel való érintkezés előtt is állattenyésztők, illetve lovas nép voltak.

Mészöly cikke után jelent meg Németh Gyulának „A honfoglaló magyarság kialakulása” című összefoglaló testesebb tanulmánya. E könyv végső megállapítása szerint a magyarság nyolc-kilenc meglehetősen magas műveltségűnek gondolt török törzsnek valami alacsonyműveltségű, szervezetlen ugor hordával való egyesüléséből származott volna, olyanformán természetesen, hogy a törökök lettek volna az urak, a magyarok a szolgák. Hogy ez az őstörténeti elmélet képtelenség, az nyilvánvaló. A magyarságnak ilyen módon való kialakulása esetén ugyanis ma nem kétszáz egynéhány régi török jövevényszó lenne nyelvünkben, hanem bizony törökül beszélénk. Semmi kétség arra nézve tehát nem lehet, hogy ilyen képtelen eredményre csupán teljesen elhibázott okoskodás útján lehetett eljutni. Ezt bizonyos szempontokból részleteiben is megvilágítottam „A magyar nép eredete” című említett tanulmányomban. Ebben azonban Németh Gyulának azokkal a névmagyarázataival, amelyekkel a fent vázolt képtelen elméletét igazolni próbálta, még nem foglalkoztam behatóbban, csupán néhány szinte kézzelfoghatóan hibás névmagyarázatára (Muageris, Gordas) hívtam fel a figyelmet.³

Tanulmányomnak Zichy és Németh elméleteivel szembenálló pozitív megállapításai a következők voltak: 1. A magyarság a törökökkel való érintkezés előtt is már bizonyos primitív földműveléssel is bíró állattenyésztő lovas nép volt. — 2. A magyarság őshazája semmiképp sem lehetett Nyugatsibériában, ahogy ezt a törökösködő őstörténeti elméletek képviselői elméleteik érdekében szükségszerűleg elképzelték, hanem az, amint teljes bizonyossággal megállapítható, az Uraltól nyugatra, vagyis Európában volt.⁴ — 3. A magyarság 650 előtt semmiesetre sem

³ Hogy miért nem foglalkoztam behatóbban tanulmányomban Németh névmagyarázataival, annak az okát egy odavetett megjegyzéssel jelen számunkban olvasható tanulmányában megvilágította Mészáros Gyula, rámutatván arra, hogy a neovámberisták állításait már csak azért sem lehetett ellenőrizni, mert a Radloff-féle nagy török szótárból alig egy-két példány található az országban. Így van biz ez, s ebből a néhány példányból bizony egy sem jutott Szegednek... Megváltozott persze a helyzet, mikor Mészáros Gyula ideköltözött... Miután azonban sikerült őt szerencsésen elmarni Szegedről, a Radloff-féle szótár tekintetében újra ott vagyunk, ahol voltunk... Ez a körülmény a pesti nyelvtudós uraknak azt a kellemes lehetőséget jelenti, hogy újra gatlásoktól mentesen forgathatják a Radloff-féle szótárt; mi itt Szegeden semmiesetre sem tudjuk ellenőrizni turkologiai felfedezéseiket...

⁴ Fejtegetéseimnek ez a részlete — úgy látszik — még Zichyt is meggyőzte, mert egy újabban előadott elméletében most már a hunok helyett a magyar nép őseiként tisztelt s török népnek vélt onogurokat szeretné állítólagos szibériai őshazájukból a Káma mellékre költöztetni. Csakhogy Zichynek ez a legújabb elmélete, ha lehet, még elhibázottabb, mint előző elmélete volt (v. ö. ezekre nézve NNy. XI. 109—115).

tartózkodott még a Kubán mellékén és így a legnagyobb valószínűség szerint csak ezen időpont után került török népekkel közelebbi érintkezésbe. — 4. Azok a törökök, akikkel a magyarság közelebbi érintkezésbe jutott, nem állattenyésztők, hanem földművesek voltak. — 5. A magyarság és a vele bensőségebb érintkezésbe jutott törökség között a politikai viszony az volt, hogy a magyar volt az úr, a török volt a szolga.

Különösen az utóbbi megállapítás Németh Gyula egyes híveit annyira felháborította, hogy azt szinte nemzetgyalázásnak érezték; a törökökben t. i. Vámbérynak új életre keltett romantikus felfogása alapján — amint említettem — valami magasabbrendű emberfajt, „Herrenrasse“-t voltak hajlandók tisztelni...

*

A fent említett tanulmány megjelenése után kapcsolódott be a magyar őstörténeti kutatásba Mészáros Gyula, aki már évtizedek óta jóformán minden szabadidejét a magyar őstörténet kutatására fordította, anélkül azonban, hogy eredményeiből bármit is, közzétett volna vagy hogy kutatásairól a nagy nyilvánosságot az újabban annyira divatosá váló sajtóreklám útján tájékoztatta volna. Eredetileg ő is annak a feltevéséből indult ki, hogy a magyarság lényegileg török népnek tekintendő; azonban mint turkologus sok fáradozás után mégis csak felismerte azt a számára valamikor bizonyosan erősen lehangoló igazságot, hogy ennek a nézetnek semmiféle alapja nincs és hogy az ezt támogatni látszó érvek mind tévedéseken és félreértéseken alapulnak... Rájött továbbá arra a módszerbeli elvre, amelyet magam is mindig képviseltem, hogy csupán több tudományszak anyagának és módszerének összefogó felhasználása útján lehetséges a településtörténetben és az őstörténetben reális eredményekhez eljutni, de semmiesetre sem kiragadott neveknek bizonyos célt szolgálni kívánó formalisztikus „magyarázása“ révén.

Mindezekén felül Mészáros Gyula még egy módszerbeli elvet képviselt a magyar őstörténeti kutatásban, amely elvnek a helyessége kézenfekvő, de megvalósítása már a legnehezebb ieladatok közé tartozik. Felfogása szerint t. i. a magyarság őstörténete nem emelhető ki Kelet-Európa általános néptörténetének kereteiből, mert ha a kutató csupán csak a magyarságra vonatkozó adatokat hajszolja, nagyon könnyen tévedéseknek és félreértéseknek eshetik áldozatul.

Kétségtelen, ha valakinek, neki megvan a tudása és képzettsége ennek az átfogó feladatnak megvalósításához. Ismeri a kelet-európai népi kultúrákat és — nyelveket, gyakorlatilag és tudományosan, mint jelenleg senki más. Legyen szabad erre nézve megemlítenem, hogy az Akadémia támogatásával a világháború előtt több ízben éveket töltött nyelvi és néprajzi gyűjtőúton a csuvasok és baskirok között. De még hosszabb ideig élt az oszmántörökök között. Egy szóval Mészáros Gyula a török népeket és nyelveket nem néhány hetes kirándulásokon ismerte meg, mint egyes más turkologusok (példának okáért mint Németh Gyula is)... Teljesen egyedül álló csuvas gyűjteményének a kiadásától azonban az Akadémia (értsd: Melich és klikkje) már húzódzik, mert hát időközben

megváltoztak a „tudománypolitikai“ viszonyok... Valószínűleg majd külföldön lesz kénytelen Mészáros Gyula ezt a gyűjteményét is megjeleníteni, amint Amerikában jelent meg egy kihalófélben lévő Kisázsiaiban beszélt kaukázusi nyelvről írott könyve is. [Ezeket a dolgokat főképp azért tartottam szükségesnek felemlíteni, hogy az olvasók is méltányolni tudják Németh Gyulának Mészáros Gyulára vonatkozó szégyenletes gyalázkodásait, amelyeket tudományos vita címén egy az Akadémia patronatusa alatt megjelenő folyóiratban szokott a M. Tud. Akadémia nagyobb dicsőségére megjelentetni.]. De megemlíthetem még azt is, hogy Kelet-európa néptörténetének megírásához Mészáros Gyula a szükséges nyelvi és nyelvészeti, továbbá néptudományi felkészültségén kívül az archaeológiában és az anthropológiában is rendelkezik megfelelő tájékozottsággal.

Mészáros Gyula folyóiratunkban „Az első hun nyelvemlék“ és „Hunok és magyarok“ című tanulmányaival mutatkozott be (NNy. VIII. 1—12, 97—109). Ezekben állapította meg először, hogy a hunok európai nép voltak, akiknek semmi közük sincs — és chronologiai okból nem is lehet — sem a törökökhöz, sem pedig a kínai forrásokban emlegetett hiung-nu néphez. Ez a megállapítás annyira ellenmondásban volt az eddig biztos igazsággént hirdetett tanításokkal, hogy a közönség világos okfejtése ellenére is valószínűleg gyanakodva fogadta; a turkologia (helyesebben talán turkománia) néptörténeti szakértői pedig agyonhallgatásra való elszántsággal vettek tudomást a kellemetlen és újszerű tanításokról.

Mészáros Gyula eleinte elvi szempontból tartózkodott a törökösökkel való vitától; álláspontja szerint ugyanis azok tanításai annyira távol állanak a tudományos igazságtól, módszerük és készültségük pedig annyira primitív, hogy velük tudományos vitát folytatni nem érdemes; már csak azért sem, mert ha Kelet-európa néptörténetéről készül műve majd megjelenik, Vámbéry epigonjainak összes elméletei úgyis majd önmaguktól is összeomlanak. Mészáros Gyulának ezt az álláspontját a magam részéről több okból nem tudtam helyeselni. Először is azért nem, mert a tudományban mindig az volt a szabály, hogy mielőtt az ember ujat akarna építeni, a régit le kell rombolnia... Ezenkívül rámutathattam arra is, hogy az alapos kritikai munkára ez esetben már csak azért is szükség van, mert hisz Vámbéry epigonjainak hibás tanításait jelenleg az Akadémia is fedezi tekintélyével, ami a történészek és az érdeklődő közönség állásfoglalását is jelentékenyen befolyásolja. Végül pedig hangsúlyoztam, hogy kritikai nagytakarításra ez esetben a tudományos haladás érdekében annál inkább is szükség van, mert hisz a magyar őstörténetben a hibás tanítások felburjánzása nem kis mértékben az alkalmazott primitív kutatási módszernek tulajdonítható.

Az itt előadott szempontok végül Mészáros Gyulát is eredeti álláspontja megváltoztatására bírta, s megígérte, hogy egy cikksorozatban mindenek előtt a neovámbéristák módszerbeli, névmagyarázási és turkologiai balfogásait fogja a legalkalmasabb példákön bemutatni. Úgy terveztük, hogy az ő megjegyzéseit majd az én szempontjaimmal kiegészítve fogjuk a nyilvánosság elé hozni. Ezért első idevonatkozó kritikai cikkünket még közösen írtuk és egy átlátszó álnéven (Moros Ella) jelen-

tettük meg. Ebben azt mutattuk be, hogy mi módon sikerült Németh Gyula egyik hívének „egy hibás olvasaton alapuló nevet egy hibásan feltett török szó és egy hibásan feltételezett török képző segítségével megmagyaráznia”. De rövid cikkünkben annak a nevetséges voltát is megállapítottuk, hogy a törökösködők szerint Attila atyjának, a hun nagyfejedelemnek neve annyit jelentett volna Vámbérynek és híveinek „szakszerű” etymológiái szerint, mint „üveggyöngy” vagy akinek ez megfelelőbb: „leveske” (v. ö. NNy. IX. 30—32). Megjegyzéseinkre valaki (t. i. Pais Dezső) Al Kasgari álnéven igen nagyon fölényeskedni akaró választ jelentetett meg a MNy.-ben (MNy. XXXIII. 63—64). Hozzászólásának a kérdés szempontjából való értéktelenségét — elméleti felfogásunk részletes kifejtésével — megvilágítottuk „Bendeguz „leveske”” című cikkünkben (NNy. IX. 69—73). Erre azután már Pais Dezső saját neve alatt közölt „Moros Ella és Bors vezér” címen egy hosszabb lélekzetű ellen választ (MNy. XXXIII. 275—279), amelyben főképp a *Borsu* névnek általunk kifogásolt etymológiáját próbálta — ha lehetséges — még fölényeskedőbb hangon menteni... Érvelésének teljesen elhibázott voltát ilyen előzmények után helyesnek láttam már csak egy szerkesztői üzenetben humoros hangnemben megvilágítani (NNy. IX. 234—236).

Amíg a Bendeguz-vitában főleg elméleti és módszerbeli kérdésekről volt szó (v. ö. erre nézve még Mészáros Gyula cikkét „A „Leveské”-től az „Üveggyöngy”-ig”: NNy. IX. 224—226), az ehhez kapcsolódó hiungnu-hun vitában Vámbéry követői elméleteinek egy alapvető tévedését világítottam meg „Hiung-nuk és hunok” című cikkemben (NNy. IX. 177—193), kimutatván, hogy a két nép azonosságára és török voltára vonatkozó érvek „módszerbeli hibákon, ténybeli tévedéseken és hibás okoskodásokon” alapulnak. Fejtegetéseim során még rámutattam arra is, hogy sem a pontosi protobolgár fejedelemjegyzék *Irnik*-je, sem a Priskos Ἡρῶν-ja nem magyarázható olyan módon török névnek, ahogy azt Vámbéry, Gombocz és Németh megkísérelték; azonkívül megvilágítottam, hogy mennyire abszurd ötlet Németh Gyulával a *hun* népet a *kun* népnévvel kapcsolatba hozni. Ezzel vonatkozásban kénytelen voltam egy turkologiai részletkérdésre nézve Mészáros Gyulától is felvilágosítást kérni. Mészáros Gyula azután egy rövid cikkében kifejtette, hogy az egyik érv, amelyet Németh Gyula a *hun* név eredetére vonatkozó elképzelései tekintetében felhozott, végeredményben csupán Németh Gyula fogyatékos török nyelvismeretében gyökerezik (v. ö. NNy. IX. 193—195), amint ennek a körülménynek már a Bendeguz-magyarázatban is szerepe van.

Erre a cikkemre Németh Gyula egy választ jelentetett meg (MNy. XXXIII. 323—329), amelyben a hiung-nu és hun azonosságnak régebbi Hirth-féle bizonyítékát, amelynek délibábos voltát világosan kimutattam, végre feladta, ellenben erre nézve egy újabb „bizonyíték”-kal próbálkozott meg. Azonban ennek teljesen értéktelen voltát szintén kimutattam „A hiung-nu és hun azonosság egy újabb „bizonyítéka”” című cikkemben (NNy. IX. 250—256). Előbb említett cikkében azonban Németh Gyula már csak fölényeskedéssel és az olvasók tájékozatlanságára számító rabulisz-

tikával próbálta helyettesíteni a hiányzó érveket (v. ö. az erre vonatkozó „Egy turkologus rosszul sikerült portyázásai” cikkemet: NNy. X. 28—31)...

Semmi sem volna számunkra előnyösebb, mintha egymás mellett lenyomatva kiadhatnánk a mi megjegyzéseinket és Németh Gyulának ezekre vonatkozó „ellenvetés”-eit. Sajnos mögöttünk nincs valami Vigyázó-vagyon és ép ezért a meggyőzésnek ezt a legegyszerűbb és legközvetlenebb módját nincs módunkban megvalósítani... De azért megkérjük a tárgy iránt érdeklődő olvasót, hogy a mi cikkeink mellett lehetőleg mindig olvassa el Németh Gyula „ellenválasz”-ait is, már addig t. i., amíg jeles akadémikusunk ellenmondásokba keveredve végleg ki nem fult a velünk való vitából...

Aki Németh Gyulának a velünk való vitát illető stílusgyakorlatait végigolvassa, hamarosan észre fogja venni, hogy az Akadémia ékeztollú titkáranak a stílusa a velünk való vita során mind hevesebben lendült át a fölényeskedésből a legalpáríbb hangú gyalázkodások hangnemébe... Vajjon miért? Talán, mert fokozatosan veszítették láttá ügyét? Ennek a körülménynek a produkált stílvirágok létrejöttében kétségtelenül szerepe volt, de volt ennek egy más okcskája is. Mészáros Gyula ugyanis mind több és több esetet sorakoztatott fel arra nézve, hogy bizonyos téves következtetések Németh Gyula számára egyes-egyedül fogyatékos török nyelvtudása következtében váltak lehetségessé. Elismerjük, hogy nagy méreg, ha valakiről az ilyesmi kisül, akit t. i. barátai és csatlói „a legkiválóbb magyar turkologus”-nak kiáltottak ki; de azért minden elfogultság nélkül azt is meg lehet és meg is kell állapítanunk, hogy Mészáros Gyula kissé kellemetlen megfigyeléseit minden egyes esetben még a nemnyelvész olvasó számára is megérthető formában világosan igazolta...

*

A szakértő olvasó már a feljebb említett cikkeinkből és tanulmányainkból is megállapíthatta, hogy a törökösködő őstörténeti elméletek tarthatatlanok, bármily tudákos formában is igyekeznek Vámbéry epigonjai újra feltálni mesterük elgondolásait. Hogy ez senki számára kétséges ne legyen, elhatároztuk, hogy rendszeres kritikai vizsgálat alá vesszük a neovámbéristák összes nevezetesebb névmagyarázatait, magyar őstörténeti elméleteiknek eme legnevezetesebb tartópilléreit. E célból Mészáros Gyula megindította „Áltörök nép- és személynevek” című cikksorozatát. Mindjárt az első cikkben kimutatta, hogy a *bolgár* szó törökös magyarázata oly módon sikerült Németh Gyulának, hogy szerencsésen összetévesztette a „burizs” jelentésű török szót a „kása = Brei” fogalmával s ily módon sikerült etymológiájának ezeket az alkatrészeit a bolgárokkal alaposan össze-„kevernie”...

A baj azonban — úgy látszik — sohasem jár magában, amint ezt kritikai fejtegetéseinkkel kapcsolatban hamarosan Németh Gyulának is módjában volt megállapítania. Őt ugyanis már előzőleg elkapta a dicsőségvágy és a hübrisz; ezért a nagyszentmiklósi kincs egyik feliratának saját törökösködő megfejtését — természetesen az Akadémiával — német nyelven is megjelentette. Ebből azonban némi kis bajok származtak: a

német nyelvű dolgozat ugyanis valami módon von Arnim német szlavista kezébe került, aki azután hamarosan kimutatta, hogy Németh „megíjtése” — amely műnek a titulussán annak szerzője itthon az Akadémia rendes tagjává lett — önkényes olvasatokon alapuló értéktelen próbálkozás... Ez után pedig Mészáros Gyula világított meg, hogy milyen nyelvi önkényeskedések és félreértések tették lehetővé a hibás és erőszakolt olvasatnak török magyarázatát (NNy. X. 1—18). Attól természetesen Németh Gyula már gondosan óvakodott, hogy kellemetlen megállapításai miatt, amelyek pedig egy tekintélyes külföldi folyóiratban jelentek meg, vitát kezdjen von Arnimmel; sőt, mivel Arnim kritikájához fűződtek Mészáros Gyula fejtegetései is, még vele kapcsolatban is le kellett mondania a Melich-féle klikk általánosan gyakorolt vitamód-szeréről, t. i. a MNy. jámbor olvasóinak megtévesztését célzó éktelen fölényeskedéssel előadott mellébeszélésről és gyalázkodásokról...

A törökpárti őstörténészek az évek során mindenféle elképzelést jelentettek meg nyomtatásban, ennek következtében azonban sok ellenmondás is került bele a tanokba. Ezt azonban már nem vette észre Zsirai Miklós, akinek a feladata lett volna ezeket a tanokat a nagyközönség számára értelmesen összefoglalni. És így a „Finnugor rokonságunk” című tudományszerűsítő kompiláció rengeteg ellenmondásával (v. ö. NNy. X. 32—40) már önmagában is tanúsítja, hogy a benne népszerűsített elméletek elhibáztak, és ezen még az sem segít, hogy az Akadémia nagydíjával ennek a kiadásában megjelent nagyon is közepeszerű kompilációnak bizonyos tudományos súlyt és jelentőséget próbált kölcsönözni...⁵ Egyébként is az akadémiai nagydíj a Melich-aera alatt jóformán csak az akadémiai könyvkiadóvállalat reklámfogásává vált; különben érthetetlen volna miért erőszakolja az Akadémia a nagydíjat

⁵ Mint kor- és körtörténeti dokumentum azonban érdekes olvasmány az a nyomtatásban is megjelent jelentés, amelyet a közelmúltban az Akadémia nyelvészkorifeusai a nagydíjra vonatkozólag előterjesztettek. Ebben t. i. még Schwarz Elemérnek a nyugatmagyarországi német helységnevekről írt igazán szánalmas fércművét is „méltatják” a jelentés tudós készítői, de elfeledkeznek benne például a „Szállóság és szólás-módok” című tudományos szempontból igazán nagyértékű műről. Vannak, akik azt hiszik, hogy ez utóbbi művet csak azért hallgatták agyon az akadémiai jelentés készítői, mert szerzőjének nincsenek bensőségesebb kapcsolatai egy bizonyos „tudománypolitikai” nyelvészklikkhez... Az én véleményem szerint azonban erre a jelentés készítőit kizárólagosan csak igazságérzetük készítette; tudták ugyanis, hogy e mű bármely fejezetében több a tudományos eredetiség, mint Zsirai összes műveiben együttvéve, és ezért fájt volna nekik e művel szemben a „Finnugor rokonságunk” című művet javasolni a nagydíjra, ahogy ezt az Akadémia könyvkiadóvállalatának érdeke feltétlenül megkívánta. — Egyébként Zsirai személye önmagában is érdekes kortörténeti jelenség, ő t. i. egyetemi tanszéket, akadémia tagságot, nagydíjat és megymást nyert el, anélkül, hogy eddig egész életében egyetlen önálló tudományos gondolata is lett volna. Ez a teljesítmény talán már mint világrekord is tiszteletreméltó... Nos igen, így sikerült a magyar nyelvtudomány Gombocz—Mellich-féle „nagyszerű megújítása” személyi vonatkozásaiban! Vagy talán az ilyesmi mögött is csupán csak a kontraszthatásra számító „tudománypolitika” rejtőzne?

újabbán következetesen a kiadásában megjelent legkifogásolhatóbb művek szerzőire...

Ez után „A magyar név eredete és a magyar törzsnevek” című tanulmányomban én tettem vizsgálat tárgyává Németh Gyulának a magyar törzsneveket illető törökös etymológiáit (NNy. X. 61—75), és megállapítottam, hogy azok egytől egyig elhibázottaknak tekintendők: többnyire még formalisztikus szempontból is. Ezenkívül sikerült Németh Gyulával szemben azt is megállapítanom, hogy *magyar* népnév nem török, hanem magyar eredetű megnevezés. Sajnos a többi magyar törzsnevre vonatkozólag egyelőre kénytelen voltam a fent közölt negatív megállapítással megelégedni. Fejtegetéseim nyomán a *Tarján*, *Jenő* és *Gyarmat* törzsnevek általa forgalomba hozott törökös etymológiát még Németh Gyula is kénytelen volt feladni; kimutattam azonban, hogy mindaz, amit Németh Gyula bizonyos általa még menthetőknek vélt törökös törzsnevi etymológiára nézve felhozott, tévedéseken alapul („Egy turkologus magyar őstörténeti kalandozásai”: NNy. XI. 87—105). Mivel pedig ezekkel és különösen a *chazar* név etymológiájával kapcsolatban Mészáros Gyula Németh Gyulának ismét bizonyos turkologiai balfogásaira világított rá, a „legkiválóbb magyar turkologus” most már a dühtől szinte tajtékozva támadt ránk. Erre mi már végérvényesen véget akartunk vetni ezeknek a bornirt gyalázkodásoknak, ezért most már minden szépítgetés nélkül, a gyereket pontosan nevének nevezve, kimutattuk, hogy Németh Gyula elméletei érdekében sorozatosan és tudatosan megtéveszteni igyekezett a közönséget. Erre Németh Gyula, anélkül, hogy a váddal szemben védekezni próbált volna, — pontosan úgy, ahogy tőle vártuk — elhallgatott. Az Akadémia pedig (értsd: Melich) oly módon szolgáltatott a súlyos váddal szemben Németh Gyulának elégtételt, hogy megtette osztálytitkárnak. A vád alaptalansága azonban ezzel szerény véleményünk szerint még nem bizonyult be... Nyilván Németh Gyula sem reméli, hogy nagyon gondosan megindokolt vádunk alaptalan voltáról a világot meggyőzhetné, mert hisz különben nem társadalmi, helyesebben kaszinói úton igyekezett volna velünk szemben elégtételt szerezni magának, hanem a sajtó útján annak kimutatásával bélyegzett volna meg bennünket, hogy alaptalanul vádaskodtunk vagy esetleg, ami talán még hatásosabb lett volna, a bírósághoz fordult volna: ettől azonban — nagyon bölcsen — már óvakodott... Egyébként korábban már Melichről is meg kellett állapítanom, hogy velem szemben súlyosan vétkezett a tudomány etikája ellen. Nagyon nehéz azonban a jó urakat ebben a vonatkozásban a jobb erkölcsökre rászorítani, mert az ilyen vádakat az Akadémia körül ez idő szerint tudósra nézve — úgy látszik — nem tekintik diffamálóknak...

*

Bár Németh Gyula a magyar őstörténet kérdéseit illetőleg a vitát minden módon személyi térre igyekezett terelni, az objektív kutatás ennek ellenére tovább folyt. Ebben a vonatkozásban nagy jelentőségűek Cs. Sebestyén Károly tanulmányai: „A nomádpásztorok életfor-

mája" és „A honfoglaló magyarság földmívelése" (NNy. X. 41—60; XI. 63—75), amelyekben megvilágította, hogy a honfoglaló magyarság nem valami félnomád nép volt, ahogy gazdasági szerkezetét bizonyos szégyenkező szépítgetéssel emlegetni szokták, hanem bizony hamisítatlan vérbeli nomád nép, amely az ilyenek szokása szerint más származású szolgálival — és pedig az úgy nevezett bolgártörökökkel — míveltette a téli szállások közelében elterülő földjeit.

Mészáros Gyula pedig „Keleteurópa néptörténete" című készülő nagyobb művének megjelentette a chattiakról és skythákról szóló fejezetét,⁶ amelyben a magyar őstörténet szempontjából oly nagy jelentőségű anyaninói kultúrának kialakulását világította meg. Ebben egyuttal példát mutatott a néptörténeti kutatásnak több tudománykörre kiterjedő módszerére. A neovámbéristák igyekeztek az állásfoglalás elől az agyonhallgatás általuk már annyiszor eredménytelenül megkísérelt, de mégis csak kényelmes akadémia „módszer"-ével kitérni; bizonyára úgy okoskodtak, hogy hátha ez a taktika most az egyszer talán mégis csak sikerül. . .

*

Semmi sem tanustíja világosabban, hogy a magyar nép nem török származású, mint a magyar nyelv régi török jövevényszavai; ha t. i. török származású volna, akkor a nyelvünkben nem volnának ilyenek, mert nyelvcseré esetén az eredeti nyelv szavai, amint ezt több ízben elméletileg kifejtettem és példákkal is megvilágítottam (v. ö. NNy. XI. 113), szinte nyomtalanul el szoktak enyészni azoknak a beszédjéből, akik nyelvet cseréltek. . . Ennek ellenére a régi török jövevényszavak természetesen őstörténeti szempontból is igen sok tanulssággal szolgálhatnak. Ezeknek a megítélése tekintetében az őstörténeti kutatás azonban még mindig csak Gombocz összefoglalására volt utalva, bár már több nyelvész is hangoztatta ezekre vonatkozólag a revízió szükségét. Hogy ezeket illetően a téves következtetésektől az őstörténeti kutatást, amennyire lehetséges, megóvjam, elhatároztam magamat Gombocz eredményeinek felülvizsgálatára.

Gombocz tanulmányával való behatóbb foglalkozásom során hamarosan felismertem vizsgálati módszerének két alapvető hibáját.⁷ Az első az, hogy ő a török-magyar érintkezés korának magyar hangrendszerét valami magától értetődő természetességgel azonosnak vette a már emlékekből is ismert ómagyar nyelv hangrendszerével. Ennek az álláspontnak téves voltát több példával megvilágítva arra a megállapításra jutottam, hogy a török-magyar érintkezések idején (és pedig még közvetlenül a honfoglalást megelőző korszakban is) a magyar nyelv hangrendszere — úgy látszik — még közelebb állott az ősgor hangrendszerhez mint az ómagyarhoz. Sőt a török-magyar hangmegfelelések vizsgálatából az

⁶ Mészáros Gyula: Keleteurópa néptörténete II. Chattiak és skythák. Szeged, 1938, 1—136.

⁷ Moór Elemér: A magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavai nyelvtörténeti és őstörténeti szempontból. NNy. XI. 1—63 (és különlenyomatban is).

is valószínűvé lett, hogy a magyarság kialakulásában az ugorokon kívül a permi népelemnek is szerepe volt. A magyarság kialakulása tekintetében azonban a legnagyobb jelentősége megállapításaink szerint annak a körülménynek volt, hogy egy délről északnak nyomult lötenyésztsései és vasművességgel bíró, nem-török nép az általuk gyakorolt exogámia következtében összekeveredett az ugor és permi őskkel és ily módon nyelvét veszítette.

Gombocz vizsgálatainak másik alapvető hibája az volt, hogy ő erőnek erejével egyetlen egy nyelvből akarta származtatni a magyar nyelv összes régi török jövevényszavait. Hogy ezt megtehesse, kénytelen volt egy olyan ócsuvasnak vagy bolgártöröknek elkeresztelt török nyelvet konstruálni, amilyen a török nyelv nemcsak hogy sohasem volt, de amilyen nem is lehetett. Gombocz feltevéseivel szemben sikerült kimutatnom, hogy a magyar nyelv ú. n. bolgártörök jövevényszavai három nyelvből valók. Van t. i. közöttük egy régebbi köztörök és egy mongol réteg. Az úgy nevezett bolgártörökös jelleg pedig csupán a legújabb réteg szavain ismerhető fel. Megvilágítottam azt is, hogy ez a legrégebb szláv jövevényszavainkhoz teljesen hasonló paraszti jellegű szókincs csak a kabarok révén honosodhatott meg nyelvünkben; a kabarok t. i. menekülökként csatlakoztak a magyarsághoz. Mint menekülőknek állatállományuk nem lehetett s ezért a nomád életforma szigorú törvénye értelmében szükségyszerűleg a magyarság földműves szolgáláivá váltak...

Fejtegetéseimre a neovámbéristák természetesen szintén nem reflektáltak. Sőt ezuttal még kedvelt vitamódszerükkel, a személyi hajszával sem próbálkoztak meg; ellenben valamelyik tudománypolitikai lángelme közöttük rájött arra, hogy a folyóiratunkon keresztül lesz a legalkalmasabb elhallgattatni bennünket. És megindultak csendesen a fúrások... Ha nem unnám már ezeket a dicstelen mesterkedéseket, akkor talán még ki tudnám védeni őket... De már torkig vagyok velük! Ezért inkább visszavonulok a folyóirattól s inkább lemondok arról, hogy a magyar őstörténetre, településtörténetre és névtörténetre vonatkozó tanulmányaimat ezentúl magyar nyelven jelentessem meg, mert hisz e tudománykörökre vonatkozólag olyan magyar nyelvű folyóiratot most már aligha fogok találni, amelyet valami módon nem ellenőrizne a pesti Erzsébetkávéház... Külföldön megjelent tudományos műveimmel eddig sem hoztám szégyent a magyar tudományosságra, hármennyit nyöszörögtek és átkozódtak is miattuk egyes érdekeltek. Ellenben a neovámbéristák ú. n. „eredményeik“-kel eddig még sohasem merészkedtek ki a külföldi tudományosság nyilvánossága elé; egyedül Németh Gyula kísérletezett ilyesmivel, de annak is — amint említettük — csak gyászos fel-sülés lett a vége... Valószínűleg maguk a neovámbéristák is titokban sejtik, hogy az általuk képviselt „tudomány“-t csak a pesti Erzsébetkávéház és a Ferencz József tér között szokás tudományszámba venni...

Az őstörténetünk kérdései iránt érdeklődő magyar közönség egyébként eddigi cikkeinkből és tanulmányainkból is világosan megismerhette a neovámbérista-tudomány mibenlétét. Hogy ez csak afféle áltudomány, az még fokozottabb mértékben kitűnik Mészáros Gyula „Áltörök nép- és

személynevek“ című tanulmányának mostani füzetünkben megjelenő befejező részéből, amely minden mesterkedés ellenére — ime — mégis csak megjelent! — A magunk részéről a vitát ezzel lezártuk tekintjük...

*

Ezek után még összefoglalni kívánom kritikai tanulmányainknak azokat a megállapításait, amelyek világosan tanusítják, hogy a magyarság török eredetére vonatkozó elméletek téveseknek tekintendők:

1. Ebben a vonatkozásban talán a legtöbbször a magyar nyelv régi török jövevényszavaira történt hivatkozás. Kimutattuk azonban, hogy ezek a jövevényszavak három nyelvből valók és ezek között is ép a legkésőbbi, a bolgártörökös jellegű kabar réteg van nyelvünkben a legnagyobb szókészlettel képviselve. De még ha régi török jövevényszavaink egyetlen török nyelvből származtak volna is, akkor is azt tanusítanák tömegükkel, hogy mint jövevényszavak honosodtak meg nyelvünkben, nem pedig a magyarság eredeti nyelvének a törmelékei; ahol t. i. valóban névcseré történt, ott — hogy ezt az alapvető fontosságú ténytet újra hangsúlyozzuk — az eredeti nyelv szókészlete mindenütt szinte nyomtalanul szokott elenyészni.

2. Abból a körülményből, hogy középkori krónikáink a magyarokat a húnokkal azonosítják, a magyarság őstörténetére vonatkozólag nem következik semmi; a hún-magyar azonosítás gondolata ugyanis kizárólag a középkori klerikusok változatos félreértéseinek és tévedéseinek terméke. Különben a krónikákban olvasható hún-származás meséjét a magyarság török származására vonatkozólag érvként már csak azért sem lehetne felhozni, mert a húnok európai nép volt, így tehát semminemű kapcsolatba nem hozhatók sem a törökökkel, sem pedig a kínai krónikák hiung-nu népével, akik különben valószínűleg nem törökök, hanem mongolok voltak.

3. Abból a körülményből, hogy a magyarság neve a legtöbb európai nyelvben a szlávok révén elterjedt *onogur* népnévnek a származéka, a magyarság eredetére vonatkozólag szintén nem következik semmi, mert ez egyszerű névátvitel, amilyenre számtalan példa van; őstörténeti jelentőséget ennek a népnévnek csak abban az esetben tulajdoníthatnánk, ha ez az elnevezés a magyarság saját neve volna. Erről azonban szó sincs. Mindezek felül pedig *Mészáros* bizonyítása szerint az *onogur* népnék köze sem volt a törökökhöz, lévén ez egy kaukázusi és nem ázsiai nép. Az pedig már csak egyszerűen mese, hogy az obi ugor népekre vonatkozó *jugra* népnév az *onogur* népnévből származott volna.

4. Az a feltevés, hogy a régi magyar törzsnevek török eredetűek volnának, kimutathatólag téves; de arról sem lehet szó, hogy a *magyar* név valami felemás török név volna.

5. Még csak kétség sem lehet arra nézve, hogy a magyarság őshazája Európában az Ural hegységtől nyugatra volt, olyan területen, amelyen a törökök csak a népvándorlás korának vége felé jelentek meg; ezért nem tehető fel, hogy ezen a területen, amelyet a magyarság a VII.

század előtt semmiesetre sem hagyott el, valami hódító török nép valami leigázott ugor nép nyelvét vette volna fel.

6. A nyelv tanúsága szerint a magyarság már a törökökkel való érintkezés előtt is primitív földműveléssel bíró állattenyésztő nép volt, ami az ősmagyarságot is magában foglaló pianobori kultúrára vonatkozólag a régészeti emléanyag is igazol. Semmiesetre sem török eredetű a magyarság lovaskultúrája, aminthogy lovasharcos népek már a törökök megjelenése előtt is éltek Kelet-Európa steppéin. Viszont azok a törökök, akikkel a magyarok legbensőségesebb érintkezésbe jutottak, nem nomádok, hanem földművesek voltak, tehát nem urai, hanem épúgy szolgáló voltak az állattenyésztő magyaroknak, mint később, a honfoglalás után a földműveléssel foglalkozó magyarországi szlávok is azokká lettek...

7. Azok is tévednek, akik a magyarságnál feltételezett államalkotó képességet török örökségnek tekintik. A törökség t. i. egyáltalán nem rendelkezik ezzel a bizonyos államalkotó képességgel: a török törzsszövetségek ugyanis általában idegen — iráni és mongol — vezetés alatt állottak...

*

Sokszor kérdezték már tőlem nem-nyelvészek, mi lehet az oka annak, hogy azok a változatos és bizony sokszor kapitális nyelvészeti baklövések, amelyekkel a mi fejtegetéseink szerint a neovámbéristák tanításaikat tarkázták, olyan sokáig nem tűntek senkinek szemébe, bár ezeknek az elméleteknek aránylag elég sok olvasójuk akadt nemcsak a tárgy iránt érdeklődő, de nyelvészeti készséggel nem rendelkező történészek, hanem az ú. n. szakemberek körében is.

Hogy a neovámbéristák egymásnak mindent elhittek, az könnyen érthető, mert hisz minden újabb „bizonyíték” a sajátmaguk produkálta „bizonyítékokat” csak erősíteni látszott... Persze néha azért az ember ennek a körülménynek az ismeretében is csodálkozni kénytelen egy kissé... Például annak idején rávilágítottam, hogy minő furcsa módon sikerült Melichnek az *Ung* folyónév törökös magyarázata; ő t. i. nem tudván törököül, de nem értván a turkológiához sem, hibásan olvasott el egy török szót a Radloff-féle nagy török szótárban és ezzel szerencsésen megtalálta az *Ung* folyónévnek nemzetmentő török magyarázatát... A kissé rosszul sikerült „magyarázat”-hoz azonban Gombocz, Németh és Ligeti megértően bólogattak, sőt lelkesen tapsoltak is, annak ellenére, hogy ők állítólag tudtak törököül, sőt turkologusul is... (avagy talán nem?)... Nekem azonban velük ellentétben, amikor a Melich-féle elméletet vizsgálni kezdtem, két dologra nézve semmi kétségem nem volt. Tudtam ugyanis, hogy én nem tudok sem törököül, sem turkologusul, de abban is bizonyos voltam, hogy ezekhez velem együtt Melich sem ért... Ezért semmit sem hittem el neki, hanem minden állításának pontosan utánajártam és így az *Ung* névvel kapcsolatban bizony arra is hamarosan rájöttem, hogy „a világ legnagyobb szlavistája” az angolhoz is csak annyit ért mint a törökhöz (v. ö. M. Ny. 25, 390)... Egy szóval a nyelvészeti formalizmus bizonyítási produkciójánál az ú. n. szakember is csak akkor veheti észre első hallásra vagy olvasásra a hi-

bát, ha abban a tárgykörben véletlenül teljesen járatos; legfeljebb csak az alaki szempontból elkövetett hibákat veszi észre. Meg kell azonban jegyezni, hogy a neovámberisták bizonyításában még ezek a sokszor szinte eleminek mondható hibák sem tartoznak a ritkaságok közé... Ezek tekintetében azonban a jó urak egymásnak sok mindent elnéztek: hja, hit nélkül nincs tudomány!

Hogy ilyen a nyelvészeti formalizmus módszerével készült tudatosan áltudományos fejtegetés még szakembereket is tévedésbe ejthet, arra nézve bátor vagyok egy klasszikusnak mondható esetről — amelyet magam élttem át — a példa kedvéért röviden megemlékezni.

Gragger Róbert idejében szokásban volt, hogy a berlini egyetem Ungarisches Institut-jának tagjai az intézet karácsonyi ünnepén, amelyre az intézet legjobb barátai is meghivattak, valami tudományos kabaréélelét mutattak be — ez a szokás, ha nem tévedek, az Eötvös-kollégiumból plántálódott Berlinbe —, ennek főattrakciója az Ungarische Jahrbücher e napra készült különszáma szokott lenni. Ebben az intézet tagjai humoros-szarkasztikus formában be szoktak számolni az ott folyó munkáról, s ezeket a több-kevesebb szellemmel készült beszámolókat a tett helyen az egyes szerzők személyesen is előadták, illetve felolvasták.

Egyik évben — alighanem 1925-ben — én szerkesztettem ennek a tréfás csittvári krónikának egyik főcikkét. A cikkben a nyelvészeket csúfoltam ki — akkoriban készült az „Ungarische Flussnamen“ című kritikai cikkem — olyanformán, hogy az összes keletmagyarországi és erdélyi folyó- és helynevekről, amelyek Melich szerint bolgártörökök révén honosodtak volna meg nyelvünkben, egy szörnyűséges tudományos halandzsa keretében „bebizonyítottam“, hogy óhéber eredetűek... Mondhatom héber helynévi magyarázataim hangzásra és jelentésre jobbak voltak még e nevek igazi-etymológiáinál is, a Melich-féle bolgártörök etymológiákról természetesen nem is szólva... Persze az „elméiet“ támogatására előadott családnév-magyarázatokban elkövettem én még egyéb gonoszságokat is...

Hogy miért ép a héberből magyaráztam ezeket a neveket? Ennek az oka is igen egyszerű: abban az időtájban egy héber etymologiai szótár sodródott valahogyan kezembe; én pedig a sémi nyelvészet terén igazán teljesen járatlan voltam, úgyhogy nem lehettek gátlásaim az etymológiák felállításában, tehát minden szenzációsan jól ment... De az igazi szenzáció az előadásom után jelentkezett. Odajött ugyanis hozzám egy öreg orientalista barátunk, őszintén gratulált a rendkívül érdekes előadáshoz, de egyuttal megbotránkozásának is kifejezést adott, hogy a közönség állandó nevetgéléssel zavarta a rendkívül tanulságos előadást... Mellettem ült Willy Bang-Kaup, a berlini egyetem néhai hírneves turkologus professzora: szegény majdnem leesett székéről nevében, mikor orientalista barátunk ominozus kijelentése elhangzott. Most már aztán ő gratulált nekem viharos lelkesedéssel és váltig hangsúlyozta, hogy ennek az előadásnak nyomtatásban is feltétlenül meg kell jelennie, mert ő ennél sikerültebb kritikát a nyelvészeti formalizmusra vagy ahogy ő szokta emlegetni a csillagászati nyelvészetre (Linguistik der Sternenkunde)

vonatkozólag még nem hallott vagy olvasott... A megtiszteltetést mégis elhárítottam magamtól azzal, hogy csak egy életem van és családom...

Ha tehát ezt az én komolykodó fontoskodással előadott nyelvészeti tréfiát, amellyel a nyelvészeti formalizmust és annak képviselőit egy kissé kicsúfolni akartam, első hallásra egy német szakember komoly-számba vette, akkor igazán senki sem csodálkozhatik azon, hogyha a neovámbéristáknak a nyelvészeti formalizmus módszerei szerint gyártott bizonyítási produkcióiról a szakember is csupán behatóbb tanulmány után veheti észre, hogy azok többnyire csak — tréfiaszámba vehetők...

*

Bármennyire is különbözik a mi felfogásunk a neovámbéristákétól a magyarság származására és kialakulására vonatkozólag, ez az ellentét még semmikép sem indokolhatja — mégha a legnagyobb foku hiúságot vesszük is számításba — azt a hangnemet és azokat a szégyenletes „tudománypolitikai“ fogásokat, amelyeket ők velünk, kritikusainkkal, szemben kezdettől fogva megengedhetőnek tartottak. Az ellentét közöttünk nyilván lényegesebb és mélyebb: ha úgy tetszik — tudományos világnézeteink különbözőségében gyökerezik. Ezért is ellenfeleink már legelső megnyilatkozásainkból is kiérezték, hogy mi nemcsak egyes tanításait tekintjük elhibázottnak, hanem egész irányukat csak afféle áltudományszámba vesszük... Idővel persze az is mindinkább nyilvánvalóvá lehetett kritikai cikkeinkből és tanulmányainkból, hogy mi a neovámbérizmust és a nyelvészeti formalizmust — amennyire lehetséges — igenis diszkreditálni igyekeztünk, első sorban azért, mivel ezeket az irányokat, amelyeknek képviselői a magyar tudományos élet legfontosabb pozícióit klikk-rendszerük segítségével szerencsésen megszállták, a magyarságra vonatkozó tudományok további fejlődése és haladása szempontjából rendkívül károsaknak tekintjük.

A neovámbéristák — a legfiatalabbaktól eltekintve — egyénileg kivétel nélkül a pozitívizmusból indultak ki. A pozitívizmusnak mint tudományos iránynak a lényegét két jelszóban foglalhatjuk össze. Ezek: 1. „Korlátozd önmagad!“ és 2. „Tiszteld a tényeket!“. Ezeknek megfelelően a pozitivisták képzési ideálja a korai specializáció volt; ezen a téren annyira mentek, hogy tudományos képzésüket sokszor már kezdettől fogva nem csupán egy bizonyos tudományszakra, hanem annak egy bizonyos ágára korlátozták abban a reményben, hogy ily módon érhetnek el tudományosan a legtöbbet, ha ugyan csak egy szűk körre vonatkozólag is. Ez azonban illúzió volt, mert bizony a jelenségek összefüggésben vannak egymással, és ezért a pozitivisták minduntalan kénytelen voltak kijelenteni: „Ennek és ennek a megállapítása nem tartozik a kompetenciámhoz...“

A specializáció mellett — amint említettük — különösen a tény-tisztelt volt jellemző a pozitívizmusra mint tudományos irányra: sokan a pozitivisták közül jóformán csak a tények megállapításában és gyűjtésében látták a tudomány mibenlétét. Sem ebből, sem a specializálódásra való törekvésből semmiesetre sem származott azonban a tudományra

nézve valaminő hátrány; sőt kívánatos lett volna, ha a pozitívizmus korszaka — nálunk különösen — még néhány évtizeddel továbbtart, mert hisz a pozitivisták ténymegállapító és gyűjtő munkájának köszönhetjük elsősorban is azokat a fontos tudományos segédeszközöket, amelyek nélkül ma a szellemi tudományok terén mozdulni is alig tudnánk... És valljuk be őszintén, hogy a magyarságra vonatkozó tudományokban még távolról sem rendelkezünk az összes fontos tudományos segédeszközökkel... A pozitívizmusnak mint tudományos iránynak a vége mégis csak az lett, hogy a nagy pozitívista tudósok tanítványai kezdtek ránni a mind speciálisabbá váló szaktudás dicső korlátaira és kezdtek csömört kapni a hatalmas asztagokba gyűjtött, de néha szinte haszontalannak látszó tényhalmazatoktól. Ez a hangulat idézte fel a külföldön a szellemi tudományoknak azt a válságát, amelyről különösen a világháború utáni években annyi szó esett.

Ebben a válsághangulatban termelődött ki az ú. n. szellemtörténeti irány is, amely divatszerűleg hozzánk is eljutott. Ma már persze ezen is túlvagyunk: a szellemtörténészek ugyanis lendítőkeréknek az intuíción próbálták bevezetni a szellemi tudományokba a megunt tények vizsgálata helyébe... Olyan módon, hogy intuitív uton felállítottak valamilyen tételt, amelyet azután egyes kiragadott adatok vagy következtetések segítségével igazolni igyekeztek; a baj persze abból származott, hogy a szellemtörténészek azokról a gonosz tényekről, amelyek tételükkel ellenmondásban állottak, nagy buzgalommal igyekeztek nem tudomást venni, s így azután hamarosan kitűnt, hogy az intuición mint tudománygyarapító segédeszköz általában nem jól működött...⁸ Ennek következtében ez az irányzat rendkívül hamar elvesztette hitelét és vonzóerejét: amíg néhány évvel ezelőtt minden fiatal óriás a szellemi tudományok területén szellemtörténésznek tisztelte önmagát, ma szellemtörténészit multját megfigyeléseim szerint mindenki szeretné már valamikép elfeledni...

Lényegileg a szellemtörténészekhez teljesen hasonlóan jártak el a pozitívizmusból divatszerűen kiábrándult nyelvészeink is; azzal a különbséggel azonban, hogy ők többnyire még az intuiciónig sem erőltették meg magukat, hanem a bizonyítandó tételt sok esetben kívülről kapták... A bizonyítás pedig általában főleg török szótárakból kikapkodott adatok és a nyelvészeti formalizmus segítségével gyártott áltények útján történt. Ez — amint nagyszámú példán kimutattuk — úgy ment végbe, hogy a — sokszor téves — hangtörténeti analógiák segítségével tetszőleges szó- és névalakokat konstruáltak meg, amelyekre azonban már mint valóságos tényekre hivatkoztak, még ha a nagyobb parádé kedvéért esetleg ki is tették eléjük a csillagot... A hangtörvényeket persze sokszor nagyon is önkényesen értelmezték és használták fel; ezenkívül pedig a bizonyítandó tétellel ellenmondásban álló hangtörténeti tényeket egyszerűen figyelmen kívül hagyták vagy esetleg a jó ügy érdekében tudatosan agyonhállgatták... Természetesen szó- és névmagyarázataikban

⁸ Részletesebben szoltam erről a tudománytörténeti kérdésről „Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn“ című tanulmányomban (UJB. XVII. 57—86).

a tárgyi, művelődéstörténeti szempontokkal jóformán semmit sem törődtek, de ezekkel képzettségük egyoldalúsága és hiányossága következtében nem is igen gondolhattak: ők t. i. szakemberi mivoltuktól eltelve a szakkörükön kívül eső dolgokról még csak tudomást venni sem igen akartak...

Képzésbeli egyoldalúságukkal függ össze, hogy akadémiai nyelvészeink valóságérzéke egészen gyermekinek bizonyult; ők t. i. szentül meg voltak győződve arról, hogy a magyarságnak jelentős politikai szolgálatot tesznek, ha holmi zavaros „névmagyarázat” segítségével „bebizonyítják”, hogy például a magyarok és húnok tényleg testvérnép voltak vagy hogy Erdélyben és Keletmagyarországon a honfoglalók bolgártörök testvéreket és nem szlávokat találtak, aminek következtében mi még a feltételezett turáni kontinuitás jogcímén is követelhetjük a revíziót stb... Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a „nemzetmentő” nagyvonalú alkotómunka zavartalansága érdekében nagy nyelvtudósaink a kritikát a lehetőséghez képest kikapcsolni igyekeztek, de saját tekintélyük kultuszát annál buzgóbban ápolták, illetve ápoltatták és az ebből sarjadt „körbizonyítás” módszerét számtalanszor nagy hatással alkalmazták, mindezek figyelembevételével igazán nem csodálni való, hogy mind a településtörténet, mind pedig az őstörténet terén csak egy délibábos áltudomány furcsa produktumaival tudták történelmünket boldogítani...

Mindezeket egybevetve azt a nyelvészeti irányt, amelyet az akadémiai nyelvészek pozitívista multjuk megtagadásával nálunk meghonosítani igyekeztek a legtalálóbban talán szubjektívizmusnak vagy illuzionizmusnak nevezhetjük: „hit nélkül nincs tudomány” (v. ö. NNy. XI. 15). Ezzel szemben az az irány, amelyet mi követünk és amelyet a külföldön már „szegedi iskola” néven kezdenek emlegetni, az objektívizmus álláspontját foglalja el az emberre vonatkozó tudományokban. Vagyis mi nem intuitív módon felállított tételeket igyekszünk igazolni mint a szubjektivisták, hanem a tények vizsgálatából indulunk ki, de nem maradunk meg a tényeknél mint a XIX. század pozitivistái, hanem a tényekben mutatkozó szakadékokat hypothezisek segítségével igyekszünk áthidalni és azokat tudományos elméletté kiépíteni. Vizsgálatainkat azonban már eleve is lényegesen szélesebb alapokra helyeztük mint akár a pozitivisták, akár a szubjektivisták. A mi felfogásunk szerint ugyanis az emberre vonatkozó tudományok kutatójának több egymással összefüggésben lévő tudományban, illetve tudományágban szakszerűen járatosnak kell lennie, ha tudományos célnak a valóság megismerését tekinti: a jelenségek ugyanis egyáltalán nem szíveskednek a speciálisták kedvéért szakok szegrint elkülönülni egymástól... Annak ellenére, hogy a tényeket több oldalukról igyekszünk megvizsgálni és kapcsolataikat felismerni, sőt annak ellenére is, hogy a kritikára különösen nagy súlyt helyezünk, természetesen tévedéseknek mi is ki vagyunk téve. Ellenben a szubjektivisták annak vannak csak kitéve, hogy néha különös szerencsés esetben valamennyire közelébe jutnak valami tudományos igazságnak; erre sok eshetőségük azonban igazán nincs, mert az ő módszereikkel rendes körülmények között csak tévedni lehet...

Az a szélesebbkörű tudományos szakműveltség, amelyet mi az emberre vonatkozó tudományok munkására nézve szükségesnek tartunk, természetesen nem szerezhető meg olyan hirtelenében, mint ahogy azt az egyetemi tanári pályára igyekvő ifjú speciálisták kívánatosnak tartanak... S bár jelenleg egész felsőoktatásunk a korai specializációra van beállítva, ennek ellenére mégis meg vagyunk győződve, hogy a jövő fejlődés bennünket fog igazolni, mert a mai szélsőséges specializáció mellett a szellemi tudományok terén haladásról már jóformán szó sem lehet. Ami pedig a szubjektívizmus áltudományos irányát illeti, az tulajdonképp máris hitelét veszttette, mégha annak képviselői jelenleg a legfontosabb tudományos pozíciókat megszállva tartják is...

Ezek volnának azok a legfontosabb tudományos „világnézeti” ellentétek, amelyek közöttünk és ellenfeleink között fennállanak... Valószínűleg ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy ellenfeleink velünk szemben hirtelebben, de állandóan annyira elfeledkeztek a tudományos élet illem- és erkölcsstanának mindenütt érvényben lévő reguláiról...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*). Der zweite ugrisch-türkische Krieg. Vámbéry und seine Anhänger versuchten im vorigen Jahrhundert nachzuweisen, dass die ungarische Sprache und das ungarische Volk türkischen Ursprungs sei. Darüber entstand ein wissenschaftlicher Streit, der als ugrisch-türkischer Krieg genannt zu werden pflegt. Obgleich dieser Streit mit dem Sieg der Ugristen endete, erwachte der Vambérismus nach dem Weltkriege zu neuem Leben, jedoch mit dem Unterschied, dass die Zugehörigkeit des Ung. zu den ugrischen Sprachen von den Neovambéristen nicht mehr in Abrede gestellt wurde. Verf. beleuchtet die Umstände der Neubelebung des einmal schon diskreditierten Vambérismus, und skizziert in seinen Ausführungen den bisherigen Ablauf des mit dem Auftreten der Neovambéristen um die Frage der Herkunft des ungarischen Volkes von neuem ausgebrochenen und mit beispielloser Heftigkeit geführten Streites. Während vorher die Gegner Vambérys die in der Akademie der Wissenschaften vertretenen Linguisten mit Budenz an ihrer Spitze waren, versuchte nach dem Weltkrieg eben ein Klüngel von der in der Akademie vertretenen Linguisten Vámbéry zu modernisieren. Diese Richtung, die mit der sog. Geistesgeschichte viele gemeinsame Züge aufweist, kann in Anbetracht ihrer Methoden nur als Subjektivismus bezeichnet werden.

Széljegyzetek

1. **Embér, magyar.** Ismeretes, hogy a vadásznépek és az állattenyésztők kezdettől fogva patriarchalis szervezetben éltek, míg a patriarchalis szervezet a primitív földművelő népek sajátja volt. Arra nézve semmi kétség sincs, hogy a finnugor népek ősei az urali nyelvközösség korában még primitív halászok és vadászok voltak. Így tehát az is valószínű, hogy az összes finnugor népeknél kimutatható patriarchalis szervezet még az urali nyelvközösség korából származik. De az sem lehet kétséges, hogy a finnugor ősnép — mégha ezt bizonyos pesti kávéházakban másképp szeretnék is tudni — már bizonyos primitív növénytermeléssel is foglalkozott. Talán oly módon ismerkedtek meg a finnugorok a föld-

míveléssel, hogy rátelepedtek valami matriarchalis szervezetben élő primitív földművelő népre. Ennek bizonyítékként hivatkozhatunk a finnugor népek ősi medvekultuszára is, amely t. i. szintén az ősi eurázsiai matriarchatusban gyökerezik.¹ Ennek a matriarchalis szervezettű földművelő kultúra ráhatásának egyes finnugor nyelvekben — úgy látszik — bizonyos nyelvi nyomai is maradtak. Ilyesmink tekinthetjük, ha például a vogulok és osztjákok az „ember” fogalmát a „nő + férfi” összetétellel fejezik ki; ezekben az összetételekben t. i. az a feltűnő, hogy nem a „férfi” jelentésű szó áll elől, ahogy például a „szülők” fogalmának kifejezésére az összes finnugor nyelvekben már „apa + anya” jelentésű összetételek szolgálnak,² vagyis elől mindig a társadalmi szempontból fontosabb férfira vonatkozó szó áll. A matriarchalis szervezetben természetesen a nőnek van nagyobb társadalmi súlya, ezért az ilyen nép nyelvében például az ilyen *apa-anya* összetétel ebben a sorrendben elképzelhetetlen volna, arról nem is szólva, hogy a matriarchalis szervezettű népek még csak nem is ismerik az „apa” fogalmát.

Ezek a gondolatok Babay R. Ernőnek „Az ember-fogalom kifejezése az uráli nyelvekben” című cikkének (MNy. XXXVI. 113—118) olvasása nyomán támadtak bennem. Ebben t. i. egyebek között a mi *embër* szavunkat próbálja az említett matriarchalis ízü „nő + férfi” összetétellel magyarázni, de természetesen teljesen formalisztikusan, vagyis a kikövetkeztetett összetételnek művelődés- és östörténeti jelentőségét még csak nem is érinti. Sajnos magyarázata formalisztikus szempontból sem mondható teljesen kifogástalannak. Ugyanis ő a magyarban valami „nő” jelentésű **emb* szót kimutatni nem tud, de a feltevésének megfelelő **emër* szóalak sincs meg nyelvünkben. Babay t. i. az *embër* *b*-jét járulékos mássalhangzónak gondolja. Igaz, hogy ilyen járulékos *b*-hang *m* után nyelvünkben nem ritka, de *v a l a m e n n y i* idetartozó szónál-névnél: vagy a népnévből vagy pedig a régiségből a járulékhang-nélküli szóalak is kimutatható. Miért volna ebben a tekintetben ép az *embër* szó kivétel? Így, tehát az egész cikk csupán szerzője elméjének éles voltát mutatja a lelésben, vagyis ez a szómagyarázat csak afféle nyelvészeti poézis...

Persze a vélt összetétel kikövetkeztetett második eleme körül sincs minden teljesen rendben. Az *embër* szó *-ër*-jét t. i. Babay egybeveti a *R. mogy-er > magyar* szó *er*-jével is és ezzel kapcsolatban finnugor eredetű *er* szóról beszél (a 115. lapon); de már aztán a következő lapon az *embër* szóval kapcsolatban erről a feltételezett elemről így emlíkezik meg: „... az *-ër* (R. *-ür*, *-ir*) utótag pedig zárt *ë*-jével hangszabályszerű megfelelője a következő (rokonnyelvi) szók képzőtlen alapszavának...” Lát-nivaló, hogy szófejtőnk itt egy kis suskust követett el. T. i. a *magyar*-ral kapcsolatban — igen bölcsen — nyílt *e*-vel írta le a kikövetkeztetett szót, az *embër*-rel kapcsolatban pedig — a valóságnak megfelelően — már zárt *ë*-vel... Persze ezzel a műfogással a *magyar* névnek ez a *Zsirai*-nál is olvasható és, ha nem tévedek, még Budenztól származó etymológiája egy cseppet sem lett jobbá. Ez a magyarázat t. i. nincs tekintettel arra a körülményre, hogy a magyarság eredeti nemzetneve nem *magyar*, hanem *hét-magyar* volt; ez a kifejezés pedig népnévnek képtelen, ha a *magyar*-t *magy* „férfi”-nak értelmezzük. Ezenkívül pedig formai szempontból is tökéletesen elhibázottnak kell tekintenünk, mert hisz — amint említettük — nincs tekintettel az *ë* és *e* közötti hangtörténeti különbözőségre. Zsirai „Finnugor rokonságunk” c. kompilációjában ennek az elavult, hibás névmagyarázatnak a felújítása — úgy látom — az egytelen önálló

¹ V. ö. Alföldi András: Medvekultusz Euráziában. (NyK. 50, 1—17 és NNy. VIII. 192).

² A nép a *szüeim* helyett nálunk is többnyire az *apám-anyám* kifejezést használja. — Sőt az indogermán nyelvek közül a tochariban is *pacür-macür* „atya-anya” jelenti a szülőket.

nyelvészeti ötlet. Gyaníthatólag ezt a Zsirainál teljesen szokatlan, önálló gondolkodásra való törekvést méltányolta kellőképpen az igen t. tudományos Akadémia is, amikor a „Finnugor rokonságunk” című szép kiállítású képeskönyvet mint nyelvészeti remeket az akadémiai nagydíjjal koszorúzta meg. Persze Babay fejtegetéseiből, amint láttuk, hamarosan kitűnt, hogy Zsirainak az önálló gondolkodásra való törekvéssel ez esetben is kár volt annyira sietnie...

2. A „nomád” helynévadás kérdéséhez. Bizonyára sokan érezték már a hungarologusok közül a hiányát valaminő a német „Jahresberichte für die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie” című rendszeresen tájékoztató bibliographiához hasonló magyar kiadványnak. Nálunk ugyanis nagyon könnyen megeshetik, hogy valaki a legjobb akarát és a legnagyobb buzgalom mellett is figyelmen kívül hagy cikkeket, tanulmányokat... Tudományos irodalmunk eme hiányossága tulajdonképp a magyar tudományos kutatás fogyatékos megszervezettségét jelenti. Persze ez a szervezeti fogyatékoság egyes tudományos klikkekre még bizonyos, pillanatnyilag előnyösnek látszó lehetőségeket is jelent. Így például lehetővé teszi az agyonhallgatás taktikájának alkalmazását kellemetlen irányokkal és azoknak képviselőivel szemben... Semmiesetre sem valami ilyes „tudománypolitikai” célzat vezette azonban Kertész Manót, amikor „A magyar helynévadás történetéből” című igen figyelemreméltó tanulmányában (Nyr. 68, 33) nem emlékezett meg a folyóiratunkban megjelent „Magyar helynévtípusok” című cikkéről (NNy. VII. 110), mert hisz e kérdésre vonatkozó felfogásomat egyes, más helyütt olvasható töredékes nyilatkozataimból próbálta megállapítani. Mindamellet, mivel cikket Kertész Manó nem ismerte, tanulmányának bizonyos részleteivel, amelyekre nézve némileg más véleményen vagyok, nem tartom helyénvalónak részletesebben foglalkozni. Azt azonban mégis meg kell említenem, hogy fejtegetéseinek talán legfontosabb részével nem tudok egyetérteni. Ő ugyanis valamely emberi településnek ősi magyaros megnevezési módjában, amely szerint t. i. valamely személynév minden képző vagy egyéb szó hozzájárulása nélkül szolgál a hely megnevezésére, a primitív, prelogikus gondolkozási módnak egyik megnyilatkozását látja, amennyiben szerinte a névadók az ilyen esetekben a földet és tulajdonosát tökéletes egységnek fogták fel. Elvileg sem helyeselhető, hogy Kertész Manó felfogását primitív ausztráliai népek viszonyaira való hivatkozással akarja megtámogatni S o l y m o s s y Sándor kevésbé helyeselhető példaadása nyomán. A honfoglaló magyarság ugyanis semmiképp sem volt primitív népnek mondható. De ebben a vonatkozásban ezen elvi szempontnak részletesebb kifejtését is szükségtelennek látom. Rámutathatok ugyanis arra a tényre, hogy amikor nálunk ez az általam nomádoknak nevezett névadási mód virágjában volt, szó sem lehetett még egyéni földtulajdonról. Így tehát csakis valamely ottlakó emberről nevezhettek el ily módon egy települést (amint különben ez a körülmény a Kertész idézte adatokból is kitűnik), nem pedig a nem létező tulajdonosról...

A helynévadás ősi magyar módjára vonatkozó felfogásommal már csak Kertészen keresztül ismerkedett meg Szabó T. Attila, aki ezzel a kérdéssel a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik felolvasó ülésén foglalkozott (v. ö. MNy. XXXVI. 127). Ezért vele szemben először is meg kell állapítanom, hogy én mindig „nomád” vagy „magyaros” helynévadásról beszéltem, de soha „nomád” névadásról. Szabó T. Attila a nem olvasott fejtegetéseimmel szemben arra a megállapításra jut, hogy a „nomád névadás” szokása még ma is él. Ebben azonban téved. Emberi települések ugyanis a XII. század után is keletkeztek hazánkban, még pedig meglehetősen nagy számban. Az új településeket el is nevezték, de a XII. század után már sohasem az általam nomádoknak elkeresztelt

helynévadási módon. Legfeljebb másodlagosan keletkezett analógikus úton egyes esetekben ilyen „nomádos” névtípus (így például az egykori gömörmezei *Coradfolwa*-t ma már csak *Korlát* néven ismerjük). És ebben a vonatkozásban mit sem számít, hogy ilyen dülőnevek is akadnak ma, mint például *Kis Demeterné* (ezt magam is tudtam). Ezek a dülőnevek ugyanis egyszerű névlerövidülés útján jöttek létre például a (*Kis Demeterné földje* vagy *része* kifejezésből), amint az ilyen módon keletkezett dülőnevekre minden nyelvben van példa. Ellenben az Árpádkorban nem birtokrészt, hanem emberi települést elsődlegesen neveztek meg személynévvel, ami mégis csak egészen más valami...

3. Lator. Balassa József ilyen című cikkében (Nyr. 69, 1) sok példát hoz fel arra nézve, hogy a mai német *-er* szóvégnak régi német jövevényszavinkban mindig *-ár*, *-ér* felel meg. Ezért szerinte „a kfn. *loter*-ből, ha abban a korban kerül a magyarba, *lotár* lett volna.” A mai német *-er* képzőnek középfelnémet alakja *-aere* volt (< ófn. *-ári* < a latin *-arius*), ebből azonban a bajorban nagyon korán *-ár* származott; a magyar nyelv idevonatkozó jövevényszavai tehát különböző megfeleléseikkel arra mutatnak, hogy e szavak különböző korokban, illetve különféle német nyelvjárásokból kerültek nyelvünkbe. (A *bognár* szó például kétségtelenül bajor eredetű, míg a *hóhér* szó valószínűleg már egy középfelnémet nyelvjárásból való). A *lator* szó azonban nem tartozhatik e szavak közé; ugyanis e szó német megfelelőjének középfelnémet alakja is már *loter* volt (< ófn. *lotar* ~ angolszász *lodor*), így tehát ennek a magyar *lator* szó legrégebbi *lotur* alakja szabályszerűen megfelel, mert hiszen a középfelnémet hangsúlytalan *e*-t már nagyon korán *a*-nak ejtették a németben, ezt a hangot pedig *u*-val és *ü*-vel helyettesítették a magyarban. Ezek szerint alakilag a *lator* szónak a németből való származtatását hangtörténeti szempontból nem lehet kifogásolni. De a szó jelentése sem indokolja azt, hogy Balassával a latin *latro*-ból származtassuk. Szavunk ugyanis nagyon korán már családnévként is szerepel (v. ö. OklSz); ezért eredeti jelentése nem lehetett „rabló, gonosztevő”: ilyen jelentésű családnév ugyanis — amint ez könnyen érthető — nincs...

4. „Tudománypolitikai” székelkedések ... Folyóiratunk 1938. évfolyamában kénytelen voltam egy „Székeles vagy Szakálos” című cikket közzétenni, amelyet tulajdonképpen válasznak szántam egy ugyanilyen címen az EPhilK-ben megjelent cikkre. Cikkem közzétételét ugyanis Eckhardt Sándor, e folyóirat modern részének szerkesztője, megtagadta egy nagyon furcsa levél kíséretében, amelyet a pesti tudományos erkölcsök jellemzésére szintén jónak láttam lenyomatni. Ehhez még a következő megjegyzést fűztem hozzá: „A magam részéről ezekután mindenesetre nagy érdeklődéssel várom, hogy Mollay viszonyválaszában miként fogja szerkesztőjének franciás könnyedségű szakértelmét igazolni tudni”. A kiváló Mollay mester tényleg jelentkezett is. Elküldött ugyanis a címemre egy „Középkori soproni családnévek” című doktori disszertációt, amely a Schwartz Elemér szerkesztette „Német nyelvészeti dolgozatok” című gyűjtemény első számaként jelent meg. Most persze már én is tudtam, honnan fúj a szél. Mivel Schwartz Elemér nyelvészeti tudományát alkalmam volt itt egy ízben bemutatni (v.ö. NNY. VI. 37), senki sem csodálkozhatik azon, hogy ezen a téren Mollaynk sem vitte sokkal többre mesterénél... Ellenben a gall szellem magyarországi nagykövetének a velem szemben követett eljárása mégis egy kissé több mint szokatlan a tudományos világban. Mert hisz a EPhilK-ben, ahonnan a germanisztikát már jóformán teljesen sikerül kiszorítani, közzétették öt oldalnyi terjedelemben egy egyetemi hallgatónak germanisztikai vonatkozású érdek- és jelentőség nélküli zavaros irkafirkáját; az én helyreigazításomnak

a közzétételét azonban a kiváló szerkesztő megtagadta, annak ellenére, hogy a germanisztikában mégis csak volnék valaki... Nos igen, — úgy látszik — ez a fejlett sajtótechnika csupán a gall szellem egyik pesti megnyilvánulási formája...

Ami már most Mollay úgynevezett német nyelvészeti disszertációját illeti, az egész abból áll, hogy kiirdogálta és lenyomatta 10, azaz tíz soproni családra vonatkozólag a Házynál található adatokat. Hogy ennek tudományos szempontból mi az értelme és mi a német nyelvészeti jelentősége, annak Schwartz Elemér a megmondhatója... A tárgyalt tíz név nyelvészeti magyarázásával sok vesződsége a doktorandus úrnak semmi esetre sem volt; azokat ugyanis minden nyelvészeti tudás nélkül általában mindenki meg tudná magyarázni. Csupán egy név magyarázásához kellett volna némi kis nyelvészeti tudás; erről a névről azután Schwartz Elemér nagyratörő neveltje 9 oldalon keresztül hetet-havat egybehordott. Az ember feje valósággal megfájdul, ha azt a nyelvészeti zagyalékot olvasni kénytelen, amit a jeles doktorandus korábbi cikke védelmében egybehabart. De ennek vegyelemzésével nem akarom sem az olvasót, untatni, sem pedig a fiatal doktorban azt a gondolatot kelteni, mintha én vele német nyelvészeti kérdésekről vitatkozni volnék hajlandó, amikor ilyen vitát még mesterével sem lehetne folytatni, azon egyszerű oknál fogva, mert nem ért a német nyelvtörténethez... Ezt én itt annak idején részletesen és behatóan kimutattam. Megállapításaim helyességét maga Schwartz Elemér is elismerte akkor, amikor a „Nyugatmagyarországi német helynevek” című műve beharangozott II. kötetének megjelentetéséről kritikám hatása alatt lemondott (vagy pedig talán az Akadémia mondott volna le a kiadás kétes szerencséjéről?)... Sőt igen tiszteletre méltó önkritikával arról is lemondott, hogy akadémiai kiadású művével német nyelven is kompromittálja a magyar tudományt, amivel pedig egy időben szintén fenyegette a világot...

Ami már most ifjú schwartzi doktorunknak az állítólagos *Székeles* névre vonatkozó német nyelvészeti fejtegetéseit illeti, ezek érdekében az előbb előadottak értelmében nem tehetek egyebet, minthogy kijelentem, hogy azok elejétől végig badarságok. Mivel azonban nem akarok neki túlságosan nagy szívfájdalmat okozni azzal, hogy elmeszüleményeit egy ex cathedra nyilatkozattal elintézem, tudománykájának és képességeinek mineműségét, valamint elmélkedéseinek teljes tudományos értéktelenségét más oldalról megvilágítva fogom bemutatni az állítólagos *Székeles* névvel kapcsolatban.

Felhívtam már a multkor is Mollay Károly úr becses figyelmét arra a körülményre, hogy a *Zekeles*, *Czekelusch*, *Zekalisch* stb. német névalakokból már csak azért sem lehet valami magyar *Székeles* névre következtetni, mert ilyen vagy ehhez hasonló családnév a magyarban sohasem volt, sőt hozzátettem, hogy ilyen családnév a magyarban ezért meg ezért nem is lehetett. Mit tesz erre a Schwartz-féle tudomány képviselőjében ifjú doktorunk? Egyszerűen gyerekes konoksággal újra elismétli, hogy de igenis a német névalakok tanusítják, hogy ilyen magyar név volt. Vagyis doktorunk nem jött még eddig rá arra, sőt valószínűleg a mestere sem, hogy a bizonyítandó nem lehet a tudományos gondolkodásban bizonyíték is. Sőt arról is meggyőződve látszik lenni, hogy a feleselés teszi ki a tudományos vitát...

Dicséretére legyen azonban mondvá, hogy utólag most már legalább annak kimutatását kísérli meg, hogy a magyarban lett volna valami *székelyes* melléknév (az előző cikkében ilyesmiről szó sem volt). Csak hogy persze a bizonyítás körül ismét némi kis hibák vannak. Decsi János a latin *siculisare* ige jenetését „székelyesködni, fortélyoskodni” kifejezésekkel adta ugyan vissza; alig lehet azonban kétséges, hogy a „székelyesködni” kifejezést a latin szó mintájára ő maga gyártotta, mert hiszen ez a szó semmiféle szövegből sem került még eddig elő. Legyen azonban Mollay

hite szerint, hogy volt ilyen magyar ige! Ebből az állítólagos igéből azonban ép oly kevésbé lehet valami „fortélyos” jelentésű *székelyes* melléknevet kikövetkeztetni, mint ahogy például *butás, ostobás, vakos* melléknevek sem voltak sohasem, bár *butáskodik, ostobáskodik, vakoskodik* igék vannak. Egyszóval az ifjú doktor nyelvészeti fogalmai kissé sötétek és homályosak, sőt mesterére való tekintettel mondhatnók úgyis schwartziai...

Első cikkemnek legfontosabb megállapítása annak a kimutatása volt, hogy a soproni polgármester nevét magyarok két ízben egymástól függetlenül hallomás alapján (Petrus dictus Zakalus) *Zakalus*-nak írták, vagyis nem elméleti következtetés, hogy a soproni polgármestert *Szakalos*-nak hívták, hanem tény. Eme kényelmetlen megállapításom ellen ifjú doktorunk fejlett schwartzi technikával már csak egy lapalji jegyzetben próbál hadakozni ilyenformán: „Ez ellen felhozott multkori adataimhoz még ezeket csatolom: 1530: *Edelleut und Zakel*; 1534: *den Zakeln* (Fontes rer. Transylv. VI. 211, 239)”. Vagyis az ifjú tudós a magyar *Zakalus* nevet *Székelyes*-nek szeretné olvasni és pedig azért, mert az erdélyi szászok a *székely* név szász megfelelőjét *Zakel*-nak is írták (!). Ami pedig az állítólagos „multkori” adatokat illeti, azok csak abból a hivatkozásból állanak, hogy Kézainál a *székelyek* *Zaculi* néven szerepelnek. Hogy ennek az írásos alaknak mi a magyarázata, nem tudom. Erre a névalakra azonban ifjú tudósunk, ha a logikus gondolkodásra csak némileg is képes, semmiesetre sem hivatkozhatott volna; ő ugyanis, amint ezt teljesen feleslegesen per longum et latum kifejtette, a *székely* névnek N é m e t h-féle magyarázatára esküszik, aki t. i. T h u r y nyomán e népnévet a török *sikil* „herceg” szóval szeretné kapcsolatba hozni. Ha azonban ez az etymologia helyes volna, ebben az esetben a Kézai-féle *zaculi*-t csak íráshibának lehetne minősíteni; tehát ifjú tudósunk nem hivatkozhatott volna rá. Sőt ha fel is tennők, hogy a *székely* név eredeti alakja *szakul* lett volna, valami magyar *Zakalus* névalak — a második *a* miatt — még ezzel a feltételezett alakkal sem volna kapcsolatba hozható. Ez olyan egyszerű igazság, hogy ennek részletesebb kifejtése felesleges volna; ifjú doktorunk pedig talán úgysem volna képes ezt megérteni...

Az előadottak szerint Mollay Károly nem tudományos okokból próbált „székelyeskedni”, hanem ő azzal csak mestere „tudománypolitikai” törekvéseit próbálta kiszolgálni... Örömmel értesültem írásműve bevezetéséből, hogy ebbeli fáradozásai már eddig is megfelelő méltánylásban részesültek, amennyiben a törekvő ifjú már külföldi, sőt belföldi kutatási ösztöndíjat is nyert... Én mindenesetre ajánlani tudnám, hogy még néhány évre küldessék ki Mollay Károly valamely külföldi vagy esetleg belföldi egyetemre germanisztikai tanulmányok végzésére. A logikus gondolkodást ugyan aligha tudná elsajátítani — az t. i. nem tanulható —, de a nyelvtudomány elemeivel idővel talán valahogy mégis csak tisztába jönne...

[Egy barátom, akinek ezt a cikket alkalmilag kéziratban megmutattam, óva intett annak közzétételétől, mondván, az Isten szerelméért legyek némiképp tekintettel a magyar felsőoktatás-ügy érdekére is, mert semmi kétség, hogy ezek után Melichék ezt az ifjú titánt is hamarosan egyetemi tanárnak fogják megtenni... No, lássuk csak...]

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*). **Randbemerkungen.** — 1. — Es ist auch aus kulturhistorischen Gründen nicht wahrscheinlich, dass die alten Ungarn bei ihrem Patriarchat zur Benennung des Begriffes „Mensch“ eine Zusammensetzung in der Reihenfolge „Weib“ + „Mann“ verwendet hätten (in der Volkssprache ung. *embër* auch „Mann“), wie das von B a b a y angenommen wird; ausserdem kann die Ansetzung eines anorganischen

b nach *m* weder durch die Überlieferung noch durch die Volkssprache gerechtfertigt werden. Den zweiten Bestandteil der angesetzten Zusammensetzung möchte B. auch in dem ung. Stammes- und Volksnamen *magyar-megyer* wiedererkennen; ebenfalls unrichtig, denn er wirft das offene *e* in *megyer* und das geschlossene *ë* in *embër* zusammen.

2. — Die alten Ungarn haben Siedlungen einfach mit einem PN bezeichnet; darin möchte Kertész auf australische Analogien gestützt den Ausdruck jener primitiven praelogischen Denkweise erkennen, bei welcher Eigentum und Eigentümer als Einheit aufgefasst werden. Es ist aber auch schon prinzipiell unrichtig zur Erklärung altung. Verhältnisse die der modernen Primitiven heranzuziehen; die alten Ungarn waren durchaus nicht Primitiven. Auch war bei ihnen das private Bodeneigentum nicht vorhanden. — Moderne Flurnamen mit *Szabó* können zur Erklärung dieser Art der ONgebung auch nicht herangezogen werden; denn in der ältesten Zeit wurden mit PN immer menschliche Siedlungen bezeichnet, was seit dem 13. Jh. nicht mehr vorgekommen ist. Es ist daran festzuhalten, dass diese Art der Ortsbezeichnung in der nomadischen Lebensweise wurzelte.

3. — Was Balassa gegen die Herleitung des Wortes *loter* von mhd. *loter* anführt, ist nicht stichhaltig. Dem mhd. *-aere* > nhd. *-er* entspricht zwar *-ár, -ér* in den d. Lw. der ung. Sprache; das *-er* in *loter* geht jedoch nicht auf *-aere* zurück.

4. — Aus dem Zw. *székelyeskedik* „siculizare“ kann das von Mollay benötigte Adjektivum *székelyes* (vgl. NNy. X. 25) auch schon deswegen nicht erschlossen werden, weil in diesem die Ableitungssilbe *-skedik* ist (vgl. z. B. d. *-ler*). Auch die deutsche Schreibform *Zakel* für ung. *székely* erlaubt uns nicht den ung. FamN *Zakalus* (l. *sakáluš*) mit dem ung. Stammensnamen *székely* in Zusammenhang zu bringen.

Föld szavunk eredete

A magyar föld szót a nyelvészek majd német, illetve langobárd vagy gepida, majd előárja vagy finnugor eredetűnek tartották. Végül a Etymologiai Szótár szerkesztőjének, Melich Jánosnak legújabb véleménye szerint: „hang-, alak- és jelentéstaniilag is nem lehetetlen, hogy a föld a föl [ez valószínűleg csak sajtóhiba föl helyett] pars superior, das ober, die oberfläche‘ származéka.“

Vizsgáljuk meg Melich állítását az általa említett szempontok alapján:

1. Alaktani szempontból Melich föltevését a következővel támasztja alá: „a *-d* képzőre l. TMNy. 556, 556 is“. Csakhogy Simonyi ezeket a helyeken egyetlen egy példát sem idéz arra, hogy *határozószóból* is képződött volna ilyen *-d* képzővel főnév. Igaz ugyan, hogy a *fél ~ föl* szónak volt régebben főnévi 'superficies, oberfläche' jelentése, mely ma már csak a *tejfél* összetételben és a birtokos személyragos *főle* alakban található meg, de viszont sem régi nyelvünkben, sem mai nyelvjárásainkban sehol sincs legcsekélyebb nyoma annak, hogy a *föld* szónak is lett volna valamikor ily 'valaminek felső része' jelentése. A TMNy-ra való hivatkozás tehát egyáltalában nem erősíti Melichnek már hangtörténeti okból is elfogadhatatlannak bizonyult feltevését.

2. A Melich-féle felfogás szerint tehát a pogány magyarok azért

nevezték volna a földet *föld*-nek, mert valami fölött van. De mi lehetne az a valami? Mi lehetne más, mint az, amit ma (mythologiai értelemben) *alvilágnak* mondanak. Csakhogy a pogány magyarok előtt az 'alvilág' fogalma bizonyára teljesen ismeretlen volt. Hiszen legközelebbi rokonaink a vogulok és osztjákok még ma sem ismerik. Az ő mythologiai felfogásuk szerint ugyanis a világ kétrétű ugyan, de felső rétege nem a föld, hanem az ég és éppen a földet, amelynél alsóbb réteget nem is ismernek, nevezik alvilágnak.

Az osztják népköltési gyűjteményben a „Hótalpon-járó-hótalpas-gyors-iejedelemhős“ a „*Felső-égben lakó férfi atyám*“-hoz szól és mondja: „Az *alvilági* nép lakta halott haló réteges földre leviszem őket“ (Pápay 120).

A vogul népköltési gyűjtemény szerint a voguloknál is *fönt* van a „*Fönséges Ég*“ és az égi pusztában kódorgó medve átszakítja az ég talaját és az így támadt lyukon át *lenéz* az aranypázsitos földre (Munkácsi 3:4 k.) Még sokat idézhetnék a vogul-osztják mythológiából; minden idézet azt bizonyítaná, hogy az ég van fölül, a föld van alul. Aligha kételkedhetünk abban, hogy az a világkép, amely a pogány magyarok lelkében élt, más lett volna, mint a voguloké és osztjákoké. Ezért jelentéstani szempontból is elfogadhatatlannak kell mondanunk azt a Melich-féle feltevést, hogy azért nevezték volna a földet földnek, mert valami fölött (az általuk nem is ismert alvilág fölött)? Ha e fogalom megnevezésére *-d* képzős szót képeztek volna, akkor világképünk alapján annak legfeljebb **ald* és nem *föld* lett volna a neve.

Már J u h á s z Jenő sem fogadta el Melich etymológiáját (MNy XXXV:115). Ő a *fövény* szóval kapcsolja össze a *föld* szót és az *l* hangot későbbi járuléknak mondja. Ennek is ellene mond a kegyetlen chronologia: az *l*-es alakok a régebbiek.

Megmaradok tehát régebbi magyarázatom mellett (Indogerm. Forsch. 52:296, MNy 31: 56, 71): *föld* szavunk megfelelője a többi finn-ugor nyelvekben nem lelhető fel, a magyar nyelvből sem magyarázható. Jövevényszó tehát, valószínűleg előárja eredetű. A 'föld' jelentésű óind *pr̥thivi* előárja és *-vi* képző nélküli alakja **pl̥th* volt, ennek hangalakja, jelentése, mythologiai szerepe (földanya) egyaránt egyezik *föld* szavunkéval.

Erdődi József.

(Deutscher Auszug) — Herkunft des Wortes föld „Erde, Boden“. — Das Wort kann weder mit Melich von *föl* „das Obere“ abgeleitet, noch mit J u h á s z mit *fövény* „Sand“ zusammengestellt werden, da es ein vorarisches Lehnwort ist: < **pl̥th*.

S Z E M L E

Nyíri Antal dr. : A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása. Kaposvár, 1939. Csurgói Könyvtár 13. kötet. 8° 192 o.

Nyíri Antal a Kaposvártól délre fekvő Zselicség magyar nyelvjárásának sajátosságait írja le most megjelent művében. Erről az ősi nyelveterrületről még nem emlékezett meg senki, ezt a hiányt pótolja Nyíri munkája, amely sokrétűségével tűnik ki. Nyelvjárás tanulmányában nem pusztán a leíró szempont az uralkodó, a szerző alapos nyelvtörténeti képzettsége lehetővé teszi, hogy a fentemlített nyelvjárás hangtani állapotát, szó- és kifejezés-kincsét a magyar nyelv régi állapotával vesse össze. Rámutat arra, hogy egyes szavakban régebbi hangállapot őrződött meg (*enis* = *én*^o *is*, *nyig-er* = *nyüg-ér*). Értékes hangtani adatokat hoz felszínre, így pl. *könyeke* hangzik *könyöke* helyette, ami a R. *öker* szó mellett arról tanuszkodik, hogy nem minden esetben kezdődött, mellékszótágban az *ö*-zés. Nyíri megfigyelései alapján feltűnőnek mondja, hogy a török eredetű *gyász* szó *jász*-nak hangzik, pedig a nyelvjárásban ismeretes a *j* > *gy* változás. Erre vonatkozólag úgy látszik, nem olvasta még Moór fejtegetéseit (NNy 11: 7). Nyíri korszerűen számos hangtani jelenséget mondathangtannal magyaráz; pl. a *-va*, *-ve* határozói igenévképzőnek *-val*, *-vel* alakját, melynek *l*-je szintén az azonszótagú *l* kiesésének és megmaradásának (pl. *díom* ~ *álmikát*) analógiájára mondatban keletkezett. Nemcsak a hangtani rész értékes, kiváló a jelentéstani rész is, amelyben számos szóföldrajzi sajátosság, jelentésmegőrződés, szófélszómagyarázat dicséri Nyíri jó megfigyelőképeségét és szorgalmát. A sok értékes közül íme néhány példa: a *kéntat* itt még a kódexek korabeli 'unszol' jelentésben él, a *jövő* szó itt 'jövedelem' jelentésű, de él mellette a nem *v*-tövű(!) *gyű* 'jövő' jelentéssel. A szólások jelentésében nemcsak a már magyarázottakkal foglalkozik, hanem önállóan old meg néhányat a helyi népi életforma ismerefé alapján, pl. *magamra hántam a földet!* 'magam kárára cselekedtem' — szólást az árokásásból magyarázza, mert saját bajának okozója, aki úgy dobja ki az árokból a földet, hogy az fejére visszahull. Máskor nyelvtörténeti és más nyelvjárások adatainak összevetéséből adódik a szóhasználat magyarázata, pl. a *minek kötötté rám görgyét?* 'Minek hoztál rossz hírbe?' — szólást a régi nyelvi *költ* 'kitalál' és a *görbe* szó nyelvjárási *görge* > *görgye* kapcsolata adja. Mondattanában sajnos csak nyelvtörténeti fontosságú szerkezetekkel foglalkozik a szerző, pedig hasznos szolgálatot tett volna minden adat följegyzésével. A társadalmi szempont is megjelenik munkájában: különbséget tesz férfi, nő és gyerek, művelt és műveletlen beszéde között, megfigyeli a felsőbb osztályok nyelvéhez való törleszkedést is. Talán ez lesz az oka, hogy kettős alakok élnek a nyelvjáráson belül, pl. *adi mellett nem tud, hanem tuggya*. (Erre már egy ízben rámutattam, NNy 8: 154.)

Az 56 oldalas bevezetőrész után népi szövegek következnek, majd pedig több mint 120 oldalas számos magyarázó rajzzal kiegészített szótári

rész, melyben a szerző ábécérendben sorolja fel kivétel nélkül az általa hallott szavakat, azokat magyarázó mondatokkal kíséri, és ha lehetséges, néprajzi leírást is ad.

Nyíri munkájának talán van 2—3 apróbb hibája; pl. nem magyarázza meg, miként veszett el a *Zselickisfalud* név -d kicsinyítőképzője. Ez valószínűleg *Zselickisfaludba*, — *faludnak* stb. alakokból esett ki mássalhangzótorlódás következtében. Talán egy-két jelenségnél más magyarázatra is gondoltam volna, azonban mindez nem kisebbíti Nyíri munkájának érdemét. A gazdag tudású szerző széles alapokon nyugvó ismeretek birtokában nagyszerű munkát végzett. A magyar nyelvjárások tanát és a magyar nyelv történetének ismeretét körültekintő és buzgó munkássága számos adattal gyarapította. — Munkája két ember tevékenységének hatását mutatja: Horger A magyar nyelvjárások c. összefoglaló műve és Csüri példátnyújtó Szamosháti szótára nélkül aligha jöhetett volna létre Nyíri műve. Dicséret illeti a csurgói gimnázium fenntartó-testületét e tanulmány kiadásáért. Evvel talán több pénzt áldozott nyelvjáraskutatásra, mint a Tudományos Akadémia az 1939-es év folyamán.

Erdődi József.

Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1940. 330 l. XX. tábla és 2 térkép-melléklet.

Ez a könyv jellegzetes terméke az agyonspecializált magyar tudományosságnak. Ugyanis „a közönség szélesebb rétegeinek” van szánva, ennek ellenére a szerkesztőn kívül még négy szerzőre volt szükség ennek a nagyközönségnek szóló összefoglalásnak megírásához. A szerzők a szerkesztő előszava szerint lehetőleg egységes felfogásra törekedtek, ami azonban nem nagyon sikerült. Az ellenmondások eltüntetése ugyan a szerkesztő feladata lett volna, ő azonban ezt a feladatot elhárította magától, arra a kényelmes álláspontra helyezkedve; hogy ezek „megszüntetése tudományos szempontból nem lett volna kívánatos”. Vajjon miért nem? Összefoglalásokban, különösen a nagyközönségnek szólókban, t. i. ellenmondásoknak semmiféle helyük nincs: a szöveggel ellenkező nézetek tárgyalása a jegyzetekbe való... A magunk részéről azonban kételkedünk abban, hogy egyetlen szerző is ellenmondások nélküli rendszerbe tudia volna foglalni az e tárgykörre vonatkozó neovámbérista elképzeléseket. Mert hiszen például Zsirai Miklósnak sem sikerült, amint itt kimutattuk, a magyar őstörténetre vonatkozó neovámbérista tanításokat ellenmondásoktól mentes rendszerbe foglalni össze... Az ellenmondások t. i. már magukban a neovámbérista tantételekben gyökereztek, és ez nincs másképp az ebben a könyvben összefoglalt tárgykörre vonatkozólag sem.

A könyv első fejezetét Ligeti Lajos írta „Attila húnjainak eredete” címen. Emlékezünk még a hiung-nu és hún azonosság kérdésének Németh Gyulánál olvasható klasszikusan tömör összefoglalására: „A hiung-nuk és húnok azonosságát bebizonyította Hirth”. Hát ez Ligetinél bizony egy kissé másként van összefoglalva... Ő kimutatja ugyanis; hogy Hirth összes bizonyítékai a kérdés szempontjából tökéletesen értéktelenek. Ez kétségtelenül nagyon derék dolog volna, ha Ligeti legalább is a — nagyon bőséges — jegyzetek között azt is megemlíti, hogy erre a megállapításra jelen sorok írója Németh Gyula ellenében már 1938-ban eljutott... Ehelyett a jegyzetek végén a következő megjegyzést találjuk: „Attila húnjainak eredete és az ázsiai húnok c. fejezetet 1936-ban írtam. A kéziratot változatlanul adom, mert kiadására — váratlanul — közvetlenül

távolkeleti utazásom előtt került sor, s így nem volt módomban figyelembe venni az 1936 óta megjelent munkákat...“ Így Ligeti; mi pedig jámbor közep európaiak csak bámulni tudunk ezen a sebességi rekordon! Bizony nehéz dolog lehet távolkeleti utazónak lenni az újabb időkben, amikor szegényeknek — úgy látszik — újabban már elindulásuk alkalmából is annyira lóhalálában kell elhagyniok az Erzsébet-kávéház kies táját, hogy még egy árva mondat leírására sem marad érkezésük... Az én gyanúm szerint persze — hogy ezt sem hallgassam el — ennek a szokatlanul heves iramú elutazásnak volt egy kis „tudománypolitikai“ okocskája is. A derék neovámbérista vezérkar ugyanis fejtegetéseim nyomán valahogy mégis csak rájött arra, hogy helyzetüket nem érdekes még Hirth badarságaihoz való ragaszkodással is súlyosbítaniok, ezért elhatározták, hogy Hirth „bizonyítékait“ kihajózzák: ezt hajtotta végre Ligeti, hogy t. i. ezek után ebben a tekintetben majd ő rá lehessen és ne rám kelljen hivatkozni... Rendben van! Látnivaló, hogy a tudományos igazság, ha a főkapun nem is bocsátják be Akadémiánk nyelvtudományi osztályára, valami nyitvafelejtett hátulsó kiskapun át mégis csak belopakodik a Vámbéry emlékének ápolására szentelt hajlékba... Ezt a kissé mongoloz-izű hadicselt az Erzsébet-kávéházban bizonyosan tapsok fogadták; abban azonban Ligeti téved, ha netalán azt hinné, hogy az Erzsébet-kávéházon túli világnak a tudományos erkölcsről vallott felfogásával az ő ügyes trükkje tökéletesen összeegyeztethető volna...

Hirth bizonyítékainak kihajózása után Ligetinek a hiung-nu és hún azonosság bizonyítására csak egy szerfelett ösztövérv érvecskéje maradt. Ebben a vonatkozásban ő Németh Gyula módjára még a két név hasonló hangzására sem hivatkozhatott, ő ugyanis vele ellentétben már tudja — amint ezt én is megírtam —, hogy a kínai ideogrammok mai kiejtéséből azok egykori hangértékére következtetni csak kivételes esetekben lehet. Ezért Ligeti a hiung-nu és a hún nép azonosságának bizonyítására csak a következő eszméskét próbálja művében forgalomba hozni: „... a Kr. előtti időkben... nem találunk Kelet-Európára rögzíthető, kétségtelen hún adatot..., amelyből arra lehetne következtetni, hogy a húnoknak semmi közük a hiung-nu-khoz, és hogy minden kapcsolat nélkül, egymástól függetlenül, egyidőben élt volna a két nép“. — Vagyis Ligeti a források hallgatását szeretné pozitív irányú bizonyítékká átalakítani. Mindenki azonban, akinek valamelyes történelmi iskolázottsága is van, tudja, hogy az ex silentio bizonyíték magában nem bizonyíték és ezért ilyesmivel Ligetinek nem is lett volna szabad előhozakodnia. Sokkal helyesebb lett volna, ha egyszerűen és magyarul kijelenti: a hiung-nu és hún nép azonosságára vonatkozólag elfogadható tudományos érv nincs, de nekünk neovámbéristáknak ez egyik hittételünk... Valójában persze még erre az önmagában semmitőző ex silentio bizonyítékra sincs meg nagyon a lehetőség. Mert hisz például hogy is szerepelhetnének az európai húnok — mondjuk — Herodotosnál, amikor Mészáros Gyula fejtegetései szerint csak a Kr. előtti II. században költöztek be Keleteurópába...

De még ezen felül is vannak e sovány érvecske körül egyéb bajocskák is, amely nehézségek még Ligetinek is szemébe ötlöttek. Ligeti tudja ugyanis, hogy a kaukázusi húnok iráni habitusú és nyelvű népek voltak. Ezért őva int bennünket, hogy valamiképp össze ne zavarjuk őket a pontuszi húnokkal, akikről ő t. i. a hiteles tanoknak megfelelően — némi habozásokkal — azt hirdeti, hogy török nyelvűek voltak. Mindenesetre kissé különös, hogy egy időben közvetlenül egymás mellett lakott volna két egyenlő, de különböző nyelvű és származású nép. Ezért igazán nem csodálkozunk azon, hogy erre a finom különbségre nem volt már tekintettel Váczy Péter „A húnok Európában“ című tanulmány szerzője. (Ez a tanulmány a kötet nagyon használható jegyzetekkel is gazdagon felszerelt, talán legsikerültebbnek mondható fejezete.) Fetting Nándor pedig, aki ebben a kissé különös könyvben a húnok régészeti emlékeiről

értekezett nagyon érdekesen — de szakemberek számára, erre a Ligeti által akart, finom különbségre már azért sem lehetett volna tekintettel, mert a kaukázusi húnok emlékei hajszaálynira egyeznek a pontuszi húnok emléanyagával.

Fettich fejtegetései szerint a húnkori régiségeket illetőleg anyaterületnek a Maeotis-körül és attól keletre elterülő vidékek számíthatók. Keleti irányban a déloroszországi húnkori fémművesség termékei eljutottak egészen a felső jeníszkei mellékéig, vagyis a minuszinszki medencéig. Németh és Ligeti elképzeléseinek megfelelően persze úgy kellene lenni, hogy a hún fémművességet a töröknek képzelt pontuszi húnok a jeníszkei mellékéről hozták volna magukkal Európába. De még ezzel a tényeknek ellenmondó feltevessel sem nyertek volna a törökösködők a húnokat illetően semmit. A minuszinszki medencében ugyanis a Kr. születése utáni századokban még iráni és nem török népek laktak, amint ezt a neovám-bérista hún östörténeti elméletekre annyira kedvezőtlen körülményt említett tanulmányában Váczy Péter sem hallgatja el.

Ami már most a hiung-nu nép nemzetiségét és nyelvét illeti, erre nézve Ligeti érdekes módon nem mer határozott választ adni. Ő ugyanis tudja, hogy a kínai írásos idegen nyelvű glosszák — ha tudjuk milyen nyelvtípusról van szó — pontosan és ingadozás nélkül átirhatók: így például a kínai átirású török és mongol glosszák. A hiung-nu glosszákból azonban nem állapíthatók meg minden kétséget kizáró módon, Ligeti szerint, hogy milyen nyelvtípushoz tartoznak. Ezért a tudósok hol török, hol mongol nyelvi emlékeket vélnek bennük felfedezni. Ebben a fontos kérdésben még Ligeti is csak fenntartásos állásfoglalásra meri elszánni magát, mondván, hogy e hiung-nu nyelvemlékek nagy valószínűséggel töröknek, esetleg (szerinte jóval feltételesebben) mongol nyelvűeknek tekintendők. Sőt még annak a lehetőségét sem tartja teljesen kizártnak, hogy ezek a glosszák esetleg valami egészen más nyelvtípus emlékei...

Még azonban Ligeti a kétnyelvű glosszák alapján is csak habozva és fenntartásokkal meri töröknek mondani a hiung-nu nép nyelvét, Németh Gyula körülbelül száz egynéhány hún személynév közül kiragadott körülbelül fél tucatnyi önkényesen olvasott hún személynév törökös magyarázatára támaszkodva már habozásoktól mentes határozottsággal nyilvánítja az európai húnok nyelvét töröknek, sőt még azt a török nyelvecsoportot is meg tudja határozni, amelybe a húnok nyelve állítólag beletartozott volna... Honnan tudja, hogy a török nyelvek már a Krisztus születése körüli időkben is több nyelvecsoportba tartoztak, az teljesen az ő titka, amelyet az olvasóknak nem árul el... Névmagyarázatairól nincs mit mondanunk: konok csökönyösséggel ismételteti azt, aminek az elhibázott voltát már rég kimutattuk... Meg kell azonban állapítanunk, hogy korábbi irigylésreméltó biztonságérzetét az európai húnok nyelvét illetőleg azért már ő is elveszítette... És most mintegy önmagát bátorítja, amikor kijelentése szerint egyáltalán nem tekinthető valószínűnek, hogy a nagyszámú hún nyelvi „megmagyarázatlan elemek megfejtése eredményeinket valahá lerontaná...” Sajnos ezek a nyelvészetileg nagyon is dicstelen „eredmények” Váczy Péter számára már kinyilatkoztatásszerű igazságot jelentettek, amint ezt szavaiból megállapíthatjuk. Ő még ezeken felül azt is felfedezi, hogy az egykorú és közelkorú leírásokból a húnok törökös anthropologiai alkata „szembeszökő”. Török embertípus azonban nincs és így a leírások legfeljebb ahhoz az embertípushoz hasonlítanak, aminőnek a nagyközönség a törököket mint kutya-fejű tatárokat ma is el szokta képzelni. A források hún arcképeiben pedig egyszerűen: az akkori európai népek rúttság-ideálját ismerhetjük meg. Ennek reális jelentősége, épúgy, nincs, mint a magyarokra vonatkozólag freisingi Ottó püspök leírásának, aki tudvalevőleg a 12. századi magyarokat szörnyetegeknek rajzolta, mert politikai okokból haragudott: nemzeteinkre. Ellenben Priskos egy adomájából megállapíthatjuk, hogy a húnok

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

Lap

SZEMLE:

INHALT:

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung.
Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAinak EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

- Erdélyi László*: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.
Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.
Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.
Husztli József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 2:50 P.
Maróti, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2:20 P.
Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten). 1932. 2— P.
Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1:20 P.
Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1:50 P.
Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.
Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P.

MÉSZÁROS GYULA:

KELET-EURÓPA NÉPTÖRTÉNETE II.

CHATTIAK ÉS SKYTHÁK

1. és 2. füz., Szeged, 1938, 1-138 l.

(Acta litt. ac scient. reg. univers. hung. Francisco-Josephinae.
Sectio philologico-historica. Tom. V. Fasc. 1. 2.)

Ára: 2, 2:50 P

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírőpecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 60 fillér.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvárosán. Ára 1 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápe község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovására. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírással kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszék. Ára 80 fillér.
36. *Moór Elemér*: Hiung-nuk és hunok. Ára 80 fillér.
37. *Cs. Sebestyén Károly*: A nomádpásztorok életformája. Ára 80 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A DÉLMAGYARORSZÁGI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 9

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Cs. Sebestyén Károly:</i> Új háztípus a magyar Alföldön — — — —	121
<i>Szendrey Zsigmond:</i> Rostaforgatás és rostavetés — — — —	127
<i>Moór Elemér:</i> A szláv és német <i>ch</i> magyar megfeleléseinek kérdéséhez	129
<i>Horger Antal:</i> <i>Pesti lélek</i> — — — — — — — —	136
<i>Beke Ödön:</i> A szárcsa neveiről — — — — — — — —	138
<i>Implom József:</i> <i>Cicoma</i> — — — — — — — —	140
<i>Erdődi József:</i> <i>Illik</i> — — — — — — — —	141

S Z E M L E:

<i>Moór Elemér:</i> Hol lelte fel Julianus a pogány magyarokat? — — —	142
<i>Moór Elemér:</i> Gombocz Zoltán összegyűjtött művei — — — —	146
<i>Szójegyzék</i> — — — — — — — — — —	131
<i>Szerkesztői üzenet</i> — — — — — — — — — —	132

I N H A L T:

<i>Cs. Sebestyén, Károly:</i> Ein neuer Haustyp auf dem Alföld (mit deutschem Auszug) — — — — — — — — — —	121
<i>Szendrey, Zsigmond:</i> Das Drehen und der Wurf der Reiter (mit deutschem Auszug) — — — — — — — — — —	127
<i>Moór, Elemér:</i> Zur Frage der Entsprechungen des slaw. und deutschen <i>ch</i> im Ungarischen (mit deutschem Auszug) — — — — —	129
<i>Horger, Antal:</i> <i>Pesti lélek.</i> Etymologie (mit deutschem Auszug) — —	136
<i>Beke, Ödön:</i> Über die Benennungen des Blässhuhns (mit deutschem Auszug) — — — — — — — — — —	138
<i>Implom, József:</i> <i>Cicoma</i> — — — — — — — — — —	140
<i>Erdődi József:</i> <i>Illik:</i> Etymologie (mit deutschem Auszug) — — —	141
<i>Bücherschau</i> — — — — — — — — — —	142

A folyóirat szellemi részét illető küldeményeket kérjük *Dr. Moór Elemér, Szeged, Deák Ferenc utca 25/a.* címre.

Előfizetések, fölszólalások stb. *Dr. Kispál Magdolna, Szeged, Horthy kollégium.*

Előfizetési díj egy évre 10.— P, a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak és tisztviselőinek 4.— P.

Postatakaréki csekkszám: Népünk és Nyelvünk 7125.

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében.
Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátky Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszárász. Ára 60 fillér.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csefkő Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. *Györffy István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasságig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírással kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszék. Ára 80 fillér.
36. *Moór Elemér*: Hiung-nuk és hunok. Ára 80 fillér.
37. *Cs. Sebestyén Károly*: A nomádpásztorok életformája. Ára 80 fillér.
38. *Moór Elemér*: A magyar nyelv török és mongol jövevényszavai. Ára 2 pengő 50 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A DÉLMAGYARORSZÁGI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL

KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1939

T A R T A L O M

	Lap
• <i>Mészáros Gyula</i> : Ál-török nép- és személynevek. IV. — — — — —	1
<i>Moór Elemér</i> : A második ugor-török háború — — — — —	27
<i>Moór Elemér</i> : Széliegyzetek — — — — —	52
<i>Erdődi József</i> : Föld szavunk eredete — — — — —	58

SZEMLE:

<i>Erdődi József</i> : Nyíri Antal dr.: A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása — — — — —	60
<i>Moór Elemér</i> : Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula — —	61

I N H A L T

<i>Mészáros, Gyula</i> : Pseudotürkische Volk- und Personennamen IV. (mit deutschem Auszug) — — — — —	1
<i>Moór, Elemér</i> : Der zweite ugrisch-türkische Krieg (mit deutschem Auszug) — — — — —	27
<i>Moór, Elemér</i> : Randbemerkungen (mit deutschem Auszug) — — — — —	52
<i>Erdődi, József</i> : Die Herkunft des Wortes föld „Erde“ (mit deutschem Auszug) — — — — —	58
Bücherschau — — — — —	60

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSÁBAN MEGJELENTEK:

1. *Györfly István*: A matyókról. Ára 1 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 40 fillér.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVII. században. Ára 60 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 10 fillér.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében.
Ára 80 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A Szigény ember malaca. Ára 60 fillér.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 60 fillér.
9. *Viski Károly*: Bírópecsét. Ára 40 fillér.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 1 pengő.
11. *Bátty Zsigmond*: Kecskemét és Kecskeszázaz. Ára 60 fillér.
13. *Erdei Ferenc*: A makói tanyarendszer. Ára 1 pengő.
15. *Bálint Sándor*: Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. Ára 1 pengő.
17. *Bibó István*: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. Ára 1 pengő.
18. *Cs. Sebestyén Károly*: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Ára 1 pengő.
19. *Csetkó Gyula*: Tarhonya. Ára 1 pengő.
20. *Banner János*: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. Ára 1 pengő.
22. *Irmédi Molnár László*: Tápé község háziipara. Ára 1 pengő.
23. sz. *Györfly István*: A matyók mezőgazdasága. Ára 1 pengő.
24. *Ortutay Gyula*: A szerelem Ajakon a házasesetig. A magyar parasztság szerelmi élete. Ára 1 pengő.
26. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar rovásírás betűrovásáról. Ára 1 pengő.
27. *Honti János*: Mesetudomány és vallástörténet. Ára 1 pengő.
29. *Mészáros Gyula*: Az első hun nyelvemlék. Ára 50 fillér.
30. *Cs. Sebestyén Károly*: A magyar parasztház padja. Ára 50 fillér.
31. *Mészáros Gyula*: Rovásírástos kun nyelvemlékek. Jazyg nyelvemlék Magyarországon. Ára 1 pengő.
32. *Kelemen József*: Az újabb német nyelvjáráskutatás módszertani eredményei. Ára 1 pengő.
33. *Erdődi József*: Szófejtések. (Gerinc, Guba és Huj, Huj, Hajrá!) Ára 80 fillér.
34. *Kelemen József*: Egyedem-begyedem. Folklorisztikai és nyelvészeti tanulmány. Ára 1 pengő 60 fillér.
35. *Cs. Sebestyén Károly*: Magyar parasztszékek. Ára 80 fillér.
36. *Moór Elemér*: Hiung-nuk és hunok. Ára 80 fillér.
37. *Cs. Sebestyén Károly*: A nomádpasztorkodás életformája. Ára 80 fillér.
38. *Moór Elemér*: A magyar nyelv török és mongol jövevényszavai. Ára 2 pengő 50 fillér.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.